DE REDERIJKKAMERS

IN

NEDERLAND

KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE

DE REDERIJKKAMERS IN NEDERLAND

HUN INVLOED

OP LETTERKUNDIG, POLITIEK & ZEDELIJK GEBIED

DOOR

PRUDENS VAN DUYSE

UITGEGEVEN OP LAST DER ACADEMIE DOOR

FR. DE POTTER & FL. VAN DUYSE

TWEEDE DEEL

GENT

A. SIFFER

Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie

1902

VIJFDE HOOFDSTUK.

Rederijkers, die van in de XVe tot de XVIIe eeuw een voornamen invloed hebben uitgeoefend.

I. VLAAMSCHE REDERIJKERS.

1. Jan van den Dale.

Bloeide te Brussel in 't midden der XVe eeuw.

VAN DEN DALE is de gelukkige, de vereerde, de beroemde Rederijker, de zedenschrijver, wiens naam men in elke onzer literarische geschiedenissen, wiens verzen men nergens ontmoet.

Welke ook zijne kunstwaarde zij, VAN DEN DALE verdient alleszins dat wij iets van hem mededeelen. Wij moeten nader kennis maken met zijne twee werken, beide zonder den minsten grond op den index gesteld.

Het eerste boekje heet : *De stove bij Jan van den Dale, Bruesele* (1).

Die samenspraak tusschen twee getrouwde vrouwen, de eene kwalijk, de andere wel gehuwd, behelst

(1) Gheprent Thantwerpen bij mij Willem Vorsterman, wonende inde Camerstraete, inden gulden eenhoren in't iaer MCCCCCXXVIII.

zes en veertig strophen, elkeene van zestien rijmregelen; de laatste regel is telkens zinspreukig.

De schrijver is in den Mei een wandelingsken gaan doen : mijmerend treedt hij in een badstoofhuis :

De stove was ghetempert, van passe heet,
Men bracht mij een schoon wel riekende cleet
Dat in langhe ghebesich(t) en was, ick meene;
Maer met dat ick dus naect ter stoven in screet,
Dat ik daer comen was, worde mij leet:
Want ick vant mij selven daer alleene.
Ick dachte, dits recreatie cleene :
Want danhoren van vele diversche gheesten,
Deen sot, dander wijs, stelt dic wt weene.
So tbloet wort temperinghe vanden steene,
Een hertte verghetende ander oreesten;
Maar alsict begonst ha, moestic voleesten
En dachte : het is een out vercleren,
Hij es gheluckich die heeft al sijn begheren.

Hierop hoort hij, twee stemmekens van vrouwen, nadat de maarten hem water gebracht hebben, en als hij ze, om te vrijer toe te luisteren heeft doorgezonden, mag hij gemakkelijk hare samenspraak vernemen : want er was « niet meer dan een wandeken tusschen beyen. »

Eene der vrouwen wenscht hare gezellin geluk over haar huwelijk, dat haar allerlei vermaken laat genieten. Deze vertroost de minder gelukkige ten beste mogelijk, en bestrijdt hare verkeerde denkwijze. Zij laat niet na haar vele goede vermaningen te geven, en raedt onder anderen te doen als zij zelve in den beginne haars huwelijks gedaan heeft, dat is haren man zuur met zoet te beloonen.

Doch iemand, die in de stove komt, belet den auteur verder af te luisteren, en brengt de vrouwen aan 't zwijgen. Hierop vertrekt hij, en voegt er bij :

Maer eer ick wel cost van daer ghescheen,
So hadde wel gheweest mijn behaghen
Te weten, wie waren dees beeldekens reen!

Maer ofter iemant ha moeghen wt denckende breen
Eenich quaet, en dorsticker niet na vraghen,
Wij (Sij(?)) waren ghehuwt : dus moest icx mij verdraghen.
Niemant en mach te nauwe eere decken :
Want vremde voghelen hebben vremde becken.

De zeldzaamheid van het werk beweegt ons nog de slotstrophe af te schrijven :

Met oorlof, ghi, vroukens, edel sinnen,
Die vrede, profijt en eerbaerheit beminnen
Dat ick gheteekent hebbe dit sempel ghestel,
My dunct oock, wildi meest verwinnen,
Wilt na die leere van dit vrouken beghinnen :
Ghy verwinter in inde met al u ghequel.
En ghi, mans, vol quader manieren fel,
Als ghi siet der vroukens obedientie,
Dwingt u oeck, en sijt niet rebel,
Ghi sijt beye een corpus, dit weettij wel,
Om u eere, profijt es haer intencie,
En dit moraelken van cleijnder excellencie
Neempt danckelijck; wt duechden ict verhale.
Daer veel hoofden sijn es deferentie.
Al dat wijs heet, en heeft geen siencie.
God verleene ons peys, vrede allemale
En namaels hemelrijcke, bidt Jan vanden Dale.

De oude moraliseerende toon der XVe eeuw steekt alom door, maar niet zonder aanvalligheid.

Wij zullen den lezer niet vermoeien met hem uit een ander werk, *Die ure vander doot,* uittreksels aan te bieden. 't Zij genoeg aan te stippen, dat het werk in versletene kunstvormen is ingekleed; 't is een droom, rijk aan allegorieën, niet minder rijk aan bastaardwoorden, en die op 't volgende nederkomt.

't Is de laatste dag van Mei. Onze schrijver waant « gaen stellen rethorijcken. » Hij sluimert half in en denkt zich in een door hem beschreven lusttuin vervoerd. Hem verschijnen onder de gedaante van schoone vrouwen, de vijf Zinnen; zij trachten beurtelings hem te verrukken, de eene door hare

omhelzingen, de andere door 't aanbieden van lekkere spijzen; eene derde door welriekende bloemen; en nadat de vierde, van eene uitstekende schoonheid, zijn gezicht heeft zoeken te betooveren, wil de laatste door zang en muzijk hem 't oor verleiden. Hij wederstaat, als een andere Hercules, aan die verzoekingen. Er heft zich nu een hevige storm; de zinnekens zijn geweken en een afschuwelijk wangedrocht, misselijk samenstel aller roofdieren, vertoont zich. Hierop treedt de dichter in onderhandeling met den dood, die zich niet laat verbidden; gelukkig verschijnt, als eene *dea ex machina*, O.-L. Vrouw, die den arm des doods weerhoudt, en hem uit name des Allerhoogsten gebiedt te vertrekken.

Ten opzichte des samenstels biedt het stuk eenige overeenkomst met den *Homulus,* hoe verre 't beneden dit kunstwerk ook staat. Als men VAN DEN DALE 's hooggestemde vereering voor de moeder van Jezus nagaat, komt de officiëele veroordeeling zijner zedelijke *Stove* meer en meer onverklaarbaar voor. Die veroordeeling bewijst, in alle geval, gelijk Dr. SNELLAERT het zegt, dat de verordeningen van den vreemdeling meer willekeurig dan godsdienstlievend waren (1).

---

(1) SNELLAERT, *Prijsverh.*, blz. 208. Zie *Iets over die Ure vander doot by* JAN VAN DEN DALE, door DELGEUR in de *Dicht- en prozastukken, uitgegeven door het Tael- en letterlievend Genootschap der katholieke hoogeschool te Leuven* (Leuven 1839, blz. 126-131), waar vermeld wordt een exemplaar (van 1550) uit de boekerij dier Hoogeschool. — Over eene andere uitgave (Antwerpen 1643) vermeerderd door N. BRAL, onderhoudt ons EDW. VAN EVEN in *de Eendragt*, Gent, n^r^ van 5 Oct. 1851, blz. 39.

De schaarschheid van het werk, niettegenstaande die uitgaven van lateren tijd, laat zich daaruit verklaren, dat het voor schoolboek heeft gediend. Als dusdanig komt het voor in het *Bulletin du comité flamand de France*, Duinkerke, I (1857-59) blz. 69, naar aanleiding

Alva vertegenwoordigd door zijne suppoosten, behandelde dien Rederijker zoo streng als Philip de Goede hem gunstig was geweest. Het gelukte onzen JAN bij de Brusselsche Kamer *den Boek* den eersten prijs der poëzij weg te dragen; deze bestond in een door dien vorst uitgeloofden gouden ring, met een rijken diamant bezet.

Meerdere eere viel den rederijker te beurt: bijna twee eeuwen later werd zijne allegorische rhapsodie, voor de vijfde maal, herdrukt, en vrij laat verboden; zij staat verre weg beneden *De Stove,* die, minder mythologisch, minder geleerd dan de schriften van den veel spader gebloeid hebbenden HOUWAERT, zich met meer genoegen dan de verzen over 't huwelijk van dezen laat lezen.

II. Anthonis de Roovere,

Bloeide te Brugge omtrent 1466-1482.

Daer zijnder vele doot niet te verpisene
Noch voorby te wijsene, dats klaer en waer;
Maer die hem int dicht poeghde te verjolisene,
DEN ROOVER es voor al te prisene.
CASTELEYN, *De Konst van Rhetoriken, Str. 14.*

De Brugsche rederijker DE ROOVERE genoot gedurende zijn leven vele eer, terwijl men nog tachtig jaren na zijnen dood eenige zijner werken uitgaf en hem daarbij den titel van *vlaemsch doctoor ende gheestich poëte* gaf.

De schoone prijzen, die hij met zijne refereinen won, benevens de Spelen die hij componeerde, ver-

---

van de lijst van Vlaamsche boeken door het Synode van Ieperen in 1577 voor de jonkheid des bisdoms opgemaakt.

schaften hem in zijn leven den titel van « prins der Brugsche rhetorike. »

Als hij geene rhetorikale beuzelingen, zooals acrostichen schreef, waarin hij ruimschoots de bastaardwoorden, volgens 't gewone rijmrecept, aanwendde, gebruikte hij eene vrij zuivere taal.

Zijn *Doodendans* of, zoo hij het heet, *Van der Mollenfeeste*, is niet zeer gelukkig. Het verhevene phantastische, het verbijsterend mysterieuse, dat er in dien middeleeuwschen dans ligt, krimpt bij den Rederijker tot een alledaagsch denkbeeld in : de Dood « des oppersten Princhen messagier » is « met zijnder pijcke » uitgezonden, om klein en groot te ontbieden in eene andere wijk te trekken.

Dit land heet Mollengijs (Mollenkerker?).

Nu volgt eene opsomming aller staten, die zich aan dit bevel niet kunnen onttrekken. Eindelijk gaat er een schemer van geestigheid op in de laatste clausulen. De schilderachtige kleederdracht des tijdsstips stoffeert zijn eentonig grauw paneel met eenigszins levendiger tinten :

Der mollen Coninck heeft doen vermanen
Alle jonghe ghesellen fijn,
Met corte keerels, met langhen palanen (*strikken*)
Aen haer schoen ende aen haer pattijn,
Voort alle stortstekers (*slokkers*), wie sy sijn,
Legt af u sweerden, u walsche dollen,
Want ghy moet, eer lanck termijn,
Trecken int landtscap van den mollen.

Vooral ter plaatse, waar onze « gheestiche poëte » de ironie te bate roept, is hij scherpsnijdend, en brengt hij in dit somber onderwerp eenigszins een comisch uitwerksel voort :

Selden is volmaect de feeste
Daer vrouwen ghebreken, ofte jonckvrouwen;
Dies zijnse ontboden, minste ende meeste,

Ter mollen feeste, in goeder trouwen;
Langhe sleypsteerten, ofte bonte mouwen,
Noch tuyten en dorven sy hebben twint :
De mollen, die daer feesten houwen,
Sy en soudent niet sien : sy sijn al blindt.

Dese meyskens zijn oock alle ghedaecht,
Die te vastenavonde pijpers hueren,
Eest dienstbode, voestre oft maecht,
Die haer voeten te dansene rueren.
Dese moeten wech in corter uren;
Hoe jonck sy sijn, hoe blijde van gheeste;
Dit danssen, dit reyen mach hier niet dueren :
Sy moeten gaen danssen ter mollen feeste (1).

DE ROOVERE ging van 't ernstige tot het luimige, van 't wijze tot het amoureuse over; zijn stukje *Sotte amoureusheyt* is, wat den smaak betreft, alles behalve anacreontisch, maar er steekt iets verleidends in, dat niet bloot in de verkleinwoorden, of in de kunstig herhaalde rijmklanken van dit refereintje dient gezocht te worden.

Het begin luidt :

Ick heete Pantken, mijn lief Pampoeseken,
Dat gheerne een croeseken
Licht met vruechden, daert niet en gheeft.
Ghy en saeght ten daghen noyt blyder droeseken,
Alst appelmoeseken
Sijn buycxken al vol gheten heeft.
God wilse vercnapen (2);
Want alle de sorghe, die in haer cleeft,
Dats eten en slapen.
Men schrevet niet in ses vellen van schapen,
Als ick haer wille een pintken schincken,
Hoe vriendelijck dat haer ooghskens pincken!
. . . . . .
Waer Paesschen hier, door minnen verhit,
Wy houweden ghereedt;

---

(1) Het geheele stuk staat in het *Belg. Museum*, IX (1845) 189-192.

(2) Wel bezorgen als een knaap van zijn meester wordt bezorgd.

Ende als ick haer wille verclaren dit,
Lachtse duymen breedt.
Hy en leeft niet, die ten vollen weet,
Als ic segghe : « Pampoeseken, ghaen wy drincken! »
Hoe vriendelijck dat haer oogskens quincken (1).

Het vloeiende, losse, volkmatige, dat er in dit recht Vlaamsch liefdestukje steekt, ligt grootendeels in de vrijere oude maat, omtrent ééne eeuw later door eene puriteinsche aan de Fransche nagebootste maat onttroond (2).

III. Andries van der Meulen

Bloeide te Oudenaarde op het einde der XVe eeuw, omtrent 1510.

Wat zeldzaam is, wordt hooggeschat. Deze rhetorisijn, lid der kamer *Pax cum vobis*, wellicht haar factor, behoort tot de zeldzame rijmschrijvers der onvruchtbare XVe eeuw en was *misschien* een harer voornaamste dichters.

Laat ons dit woord *misschien* zooveel mogelijk ophelderen. Met VAN DER MEULEN's naam verscheen *Een zuverlic boucxkin vander ketyvicheyt der menschelicker naturen* (3).

Het is eene vrije vertaling naar het Latijn van Paus Innocentius. Ze schijnt ons sopperig, maar zuiver van taal, althans te oordeelen naar de overbrenging der woorden. *Nabuchodonosor somnium vidit quod cum valde terruit, et visiones conturbavcrunt eum.*

---

(1) *Belg. Museum*, t. a. p.

(2) Een zestigtal verzen op JEZUS en een negentigtal op MARIA, van DE ROOVERE, komen voor in MONE'S *Uebersicht*, bl. 195. Ook vindt men refreinen van hem in het Hs. n^r 555 van de Gentsche Bibliotheek. In de uitgave zijner gedichten geeft men hem den titel van vlaemsch doctoor, waaraan wij hierboven herinneren, schoon WILLEMS hem een « metselaer » van ambacht maakt (*Belg. Museum*, t. a. p., bl. 188).

(3) *Ghent*, JOOS LAMBRECHT, 1543, bl. D. III.

Den droom die Nabugodonozor zagh
Maecte hem int herte zo groot gheclagh;
Want van zynen hoofde het vyzyoen
Heift hem zeer beroert in alle zijn doen,
Ende hy bleef vervaert, ontrust, ontstelt
Voor tspellen, ooc als hy hem was ghespelt.

Het voorlaatste dier verzen mist echter geen *climax;* het laatste, geene puntigheid.

Is dit nu wel dezelfde pen, die den ridderroman *d'Ystorie van Saladine* dichtte, een werk in 1479 verschenen, en het zegelmerk der taal dier dagen dragend? Geleerden vermoeden zulks (1). Van dien twijfel hangt de beslissing af, of VAN DER MEULEN den naam van dichter verdient. Intusschen, ten ware men den naam des dichters (of vertalers) van den *Saladine* ontdekte, zal dit punt over VAN DER MEULEN's verdiensten wel nimmer voldoende opgelost worden. Hoe wil, of kan men den nabootser van het opgegevene *Zuverlic boucxkin* met den genialen ridder-romanschrijver vergelijken?

Daar het *adhuc sub judice lis est* hier mag en moet ingeroepen worden, zullen wij eenige regelen aan dezes dichtwerken toewijden en eindigen, hoe gewaagd ook, met den vermoedelijken dichter op te geven.

Er steekt inderdaad scheppingskracht, dichterlijkheid in dien ridderroman: de opsteller had smaak; hij put zich in geene *détails* uit; hij schildert in den trant gelijk BILDERDIJK het bij den romancezanger wil: « breed van trek, en vlak van koloriet »; zijn rijm is kunstig gekruist, en niet gekunsteld. Doch

---

(1) Dr. VAN DER MEERSCH, *Kronyk der rederykkamers van Audenaerde*, in *Belg. Museum*, VI (1842) bl. 396, aant. 2.

Zie mede EDM. VAN DER STRAETEN, *Mess. des sciences historiques*, 1853, bl. 20.

zoo hij de (bij ons nog niet steeds vermeden) klip der langwijligheid in het verhaal ontgaat, valt hij daarentegen in een gebrek dat, evenals de langwijligheid, verveling voortbrengt : hij herhaalt zoowel dezelfde gedachten als dezelfde voorvallen (1). Alleen het hoofdonderwerp van 't gedicht is historisch; het is de overmeestering van 't Jeruzalemsche rijk door Saladijn, en zijnen oorlog met twee vorsten, tegen hem ter kruisvaart opgetrokken : de eene van Frankrijk, Philippus-Augustus, en de andere van Engeland, Richard-Leeuwenhart. De verdichting beslaat eene ruime plaats in 't ridderwerk. VIRGILIUS aarzelde niet Dido tot Enæas tijdgenoote en minnares te maken : zoo treedt hier mede Sigis van Melide te voorschijn, die, zoo men weet, vrij later op den Groeningekouter, bij Kortrijk, onder de vanen der Franschen, sneuvelde. Om het stuk tot een soort van moraliseerend, zoo niet blij-eindend epos te maken, laat de ter dood gewonde Soudaen, die geheel zijn leven lang tegen de christenen van leer had getrokken, niet na het christendom te omhelzen, en met al de vroomheid eens ridders te sterven.

Het gedicht, zuiver van taal, is in geene « rimes plattes » opgesteld, zooals vanouds bij de Franschen, en ook bij ons, in verhalen werden gebruikt; maar bestaat uit octaven, met dooreengevlochten rijmen.

Treffende, aandoenlijke tafereelen vinden hier hunne plaats, waaronder dat des bastaards van Bullioen uitmunt, die een jongste vaarwel zijnen hartvriende Hugo toebrengt. Deze namelijk

---

(1) In C.-A. SERRURE'S, *Gesch. der Nederl. en Fransche letterk. in het Graafschap Vlaanderen*, Gent, 1854, blz. 339; van bl. 329-38 vindt men de ontleding van dien ridderoman, wiens historische waarde getoetst wordt.

Quam ter fonteynen, daer die bastaert
Gestrect lag met bebloedden oghen.
Den iammer, die daer was gheopenbaert,
En soude gheen meinschelic zin betoghen.
(Hi) ontboet, daer hi dus lach in doghen,
Sijnder moeder een groeten met drouven schine,
Ende zijne broeders, dat zij hem poghen
Zijn doot te wrekene by Saladine.

(Hi) Bat Hughen, den vromen rudder weert,
Dat hij Gheeraerde wilde gheven
Sijn ors Blanckaert, schilt ende zweert,
Theenen lijckteekene beseven;
Noch bat die edel bastaert verheven,
Dat Hughe zijn halsberch so duerscheurt,
Sijn broeders toeghe, dat zij deurt sneven
Zouden ter wrake meer zijn beceurt.

Recht ridderlijk, recht waar en schoon, en inderdaad weerklank van den toon der *Nibelungen*. Immers, een tafereel, welks aandoenlijkheid aan datgene van een anderen Vlaamschen ridderroman herinnert, waarin « Aymyns kinderen presenteren [tros] Beyaert aan Koning Carel, die het laet verdrinken, » en dat, hoe verflauwd ook, en in waterachtige proza weergegeven naar het enkel bij stukken en brokken bestaande gedicht, *Reynout van Montalbaen*, niettemin eenen diepen indruk blijft maken.

Wij zouden geneigd zijn den Saladine minder aan VAN DER MEULEN toe te kennen dan aan den dichter van den *Hugo van Tabarie*, den Brusselaar HEIN VAN AKEN, die ons, naar het Fransch verhaalt, hoe « Hugo van Tyberien, den coninc ghevanghen hadde in sijn lant (1). » Dit gedicht is van denzelfden tijd, en mede, in de toen al gebruikelijke octaven geschreven die op dezelfde wijze ingericht zijn. Men oordeele, wat den kunstvorm betreft, uit dit enkele begin des stuks :

(1) *Belg. Museum VI* (1842) 94-103.

Eens was een coninc, hiet Saladijn,
In heydenesse een rike soudaen,
Hi was de vroomste sarrasijn,
Daer ic noyt af conste verstaen.
Wide ende side was dlant al sijn,
Ende alle tvolc was hem onderdaen.
Hi haette dorperlijc venijn;
Meneghe doecht haddi bevaen.

IV. Mr Jan van den Berghe, alias van Diest.

Leefde te Antwerpen 1539.

Wij hebben den tot nog toe onbekend gebleven schrijver genoemd van het meesterstuk onzes tooneels, uit het begin der zestiende eeuw.

GERVINUS bracht het reeds tot de voornaamste werken uit dit tijdvak, en verkeerde in 't denkbeeld, dat het opstel van Duitschen oorsprong was.

De eer dit tooneelstuk eerst aengestipt te hebben, behoort aan Dr. SNELLAERT. Hij noemt PIETER VAN DIEST, die 't stuk schreef « een tooneel- « speler van groote verdienste, die op het laetst der « vyftiende of in 't begin der zestiende eeuw schynt « geleefd te hebben. Het geheele spel, » zegt hij, « is goed geleid en de taal er van is zeer krachtig (1). »

Hoe hoog dit werk in de XVIe en volgende eeuw geschat werd, bewijst ons eene bijzonderheid, welke geen enkel ander voortbrengsel van eenigen Rederijker oplevert. Het bekwam, evenals ANNA BYNS' eerste bundel te Antwerpen in 1528 verschenen, eene overzetting in 't Latijn, die reeds in 1536 te Keulen het licht zag (2), werd herdrukt te Antwerpen in

(1) *Verhandeling over de Nederd. Dichtkunst in België*, bl. 174.

(2) *Homulus Petri Diesthemii Comœdia in primis lepida ac pia, in rem Christiani hominis adprime faciens, Antwerpie quondam in publico civitatum Brabanticarum conventu vulgariter acta palmamque adepta.*

1538 en 1546, kwam in een deels Duitsch dialect uit te Nijmegen in 1556, en werd ten minste vijfmaal herdrukt in Amsterdam, namelijk in 1633, 1656, 1661, 1701, terwijl eene uitgave zonder jaartal daar vóór deze laatste verscheen (1).

De Latijnsche vertaling is dus de oudst bekende druk van den HOMULUS. De titel van die vertaling leert ons, dat het stuk *vroeger* in eene samenkomst der Vlaamsche steden, te Antwerpen, prijs had bekomen (2). « Welk landjuweel dit geweest zij, waar geene dan *brabandsche Kamers*, luidens dien titel, zich op vertoonden » zegt Dr. SNELLAERT, « heb ik niet kunnen ontdekken (3).

Prof. SERRURE denkt dat deze in 1520 zou plaats hebben gehad (4).

VAN DER STRAELEN ontsluiert den naam des dichters : « Ten jare 1551 » leest men in de *Geschie-*
« *denis der Rederykkamer de Violettebloem* (5), heb-
« ben de regeerders het spel van den *Wellustigen*
« *Mensche* doen opvoeren, dat zeer wel gespeeld
« werd en gemaekt was door M. JAN VAN DEN
« BERGHE, alias VAN DIEST, Facteur van onze kamer. »

Die factor, juist daarom nog geen tooneelspeler, stond tot dusverre bekend onder den name VAN DIEST, naar aanleiding der Latijnsche vertaling die hem *Diesthemius,* waarschijnlijk volgens zijne geboorteplaats, noemt.

---

(1) Zie SERRURE. *Vaderlandsch Museum* (I,34) en uitgave voor rekening van de *Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen*, Gent, 1857, bl. VII-X. — ALBERDINGK THIJM, *Dietsche Warande*, Amst., 1856. bl. 88.

(2) SNELLAERT, t. a. p.

(3) Id.

(4) T. a. p., bl. 35.

(5) Te vinden in *Het Taelverbond*, Antw., 1853; zie bl. 235.

De opvoering van den Vlaamschen *Homulus* in 1551, veertien jaar na deszelfs opstel, is een nieuw bewijs van den bijval, dien 't stuk te rechte vond.

De Gentsche Bibliophilen hebben het enkel op het beperkt getal hunner leden ter pers gelegd en wel na de verduitschte uitgave van Nijmegen. Diezelfde uitgave heeft ons tot gids verstrekt, en men zal zich door de aangehaalde verzen overtuigen, hoe gemakkelijk de oorspronkelijke tekst min of meer gelukkig te herstellen ware : want van eene eerste Antwerpsche uitgave is er nergens spraak, zoodat het spel *vanden wellustigen mensche* waarschijnlijk naar een hs. in 't Latijn is overgebracht.

Maar hier doet zich de vraag op : is dit stuk wel oorspronkelijk? Inderdaad, het levert zulke merkwaardige uitzondering op tot eer van het rhetorikale tooneel, dat reeds hieruit een voor zijne oorspronkelijkheid min gunstig gevoelen zou kunnen onstaan.

De Engelsche schouwburg bezit een stuk, mede van 't begin der XIVe eeuw, getiteld *Every man,* dat met den *Homulus*, te oordeelen naar de ontleding, door PERCY er van meegedeeld, veel overeenkomst heeft (1). Die schrijver loopt er zoo hoog mede op, dat hij het « a grave solemn piece, not without rude attempts to excite terror and pity » noemt, en zegt dat het zou opgesteld zijn in het begin van de regeering van Hendrik VIII, die, zoo men weet, in 1509 op den troon klom.

Het juiste jaargetal naar 't Engelsche en Vlaamsche stuk zijn onzeker, en laat ook bij de grootste

---

(1) *Reliques of ancient english Poetry*, Londen, 1812, I, 134-5, waar een achttal verzen van het *Epilogue* « spoken by a person, called *Doctour* » worden opgegeven. *The Every man* werd herdrukt te Oxford in 1773.

overeenstemming van beide de vraag van eerste geboorterecht onbeslist.

Dit alleen is zeker, dat de *Homulus* uit het Vlaamsche stuk is overgebracht; dat dit laatste in eene handelstad als Antwerpen, waar 't Engelsch vrij verspreid was, als mededingend tooneelwerk, zoo 't schijnt, bij een landjuweel den palm behaald heeft, en dat alles daarbij zoo vloeiend en los bewerkt is, dat, kende men de gemelde bijzonderheid niet, men geen oogenblik zou aarzelen het stuk *vanden wellustigen mensche* voor oorspronkelijk te beschouwen.

Zoude een tragi-comisch mysteriespel, dat den palm heeft behaald, niet even goed in 't Engelsch als in 't Latijn kunnen vertaald zijn?

Daarbij komt dat Meester VAN DEN BERGHE, blijkens zijn eeretitel een geleerd man, nog eene eeuw later onder de voornaamste rederijkers van Nederland werd geteld (1).

Voor en achter het stuk staan een « Prologhe » en een « Besluit » die overbodig zijn. Het loopt in zes *actussen* af, terwijl de vierde *actus* hier zonder noodzakelijkheid staat aangeteekend.

Het stuk speelt beurtelings op aarde of in den hemel, en een der plaatsen toont aan, dat het tooneel aldaar in 't midden door een wand vaneen was gescheiden.

Buiten de personen komen een *Engel* en de *Doot* voor, terwijl er ook eenige zedelijke metaphorische

---

(1) De Rotterdamsche drukker JAN VAN WAESBERGHE, die in 1616 *Casteleyns Konst van Rhetoriken* uitgaf, gewaagt in de voorrede van dezulken die met levenden lijve hunne werken, niettegenstaande het « blameren » van sommigen, « in prente » hadden laten uitgaan en noemt JAN VAN DEN DALE, JAN VAN DEN BERGHE, ANDRIES VAN DER MEULEN, CORNELIS VAN GHISTELE, CORNELIS MANILIUS, MARCUS VAN VAERNEWIJCK en CASTELEYN.

wezens, gelijk de *Rijcdom* en eenige zinnekens (b. v. *Duecht* en ja *V. Sin,* door eene enkele personage verbeeld) optreden.

Verdiende dit stuk de buitengewone eer, er aan te beurt gevallen?

Indien wij ons terugvoeren tot het tijdstip, waarop het verscheen, kunnen wij niet aarzelen die vraag bevestigend te beantwoorden. Buiten het laatste bedrijf, dat in 't langwijlige vervloeit, is het over 't algemeen — de moralisatiën daargelaten — niet te lang van stijl. De gang van het geheel is kunstmatig, de ontwikkeling en de knoop belangwekkend; dermate dat de nieuwsgierigheid des aanschouwers niet kwijnt. De phantazij des dichters, in den vollen zin van schepper genomen, doorzweeft dit tooneelwerk, dat men als hoogst redelijk mag aanschouwen en dat zeker eenen onuitsprekelijken indruk op de gemeente der geloovigen moet gemaakt hebben.

Uit dien hoofde betwijfelen wij, of eenige natie uit dien tijd zich op een zoo treffend geheimzinnig spel, zulk een recht mysteriespel kunne beroemen. De zeldzaamheid van den *Homulus* zelven verdient, dat men er eene vrij breede ontleding van geve, waarbij wij de verdeeling der tooneelen zullen aanstippen, en door cijfers aanduiden.

Wij beschouwen 't als 't meesterstuk der Rederijkers en verhopen uit dien hoofde schotvrij te blijven voor de aanmerking dat wij aan de studie van dit mysteriespel — of hoe moeten wij 't heeten? — te vele bladzijden hebben afgestaan. Het zal ons tevens eene voorname bijdrage opleveren tot de wijze, waarop de schouwburg tot het spelen der tooneelen was ingericht.

Dat .I. Actus.

1. Homulus maant zijne ziel aan, om van de tijdelijke door hem bezeten goederen te genieten. De epicurist spot met de papen, die zeggen dat men God daarvan rekening moet geven, daar deze wel ander werk heeft.

2. Vervolgens beveelt hij aan zijne huisvrouw, een avondmaal voor de door hem verwachte gasten aan te richten. Hoe bereidvaardig anders ook herinnert zij hem aan de priesters, volgens welke elk ten jongsten dage rekening zijner daden moet inbrengen. Waarop deze haar te gemoet voert :

> Monicken ende papen, die dat leren
> Wolden ons gheern also ververen,
> Dat wy hem gaven onse grote goet.

De goede vrouw bepaalt zich bij 't verzoek, dat hij vroeg thuis zou komen.

3. *Homulus* ziet weldra gezelschap voor zijn partijtje aankomen : hij verzoekt daarop *Joryen,* zijn gezel, en eene lichtekooi, met name *Melusina,* tot welke hij zonder omslag zegt :

> Joncvrou, Godt geef u eenen goeden dach;
> Sal ick bi u slapen desen nacht?

Waarop deze dadelijk antwoordt :

> Ick wil al doen wat ghy my bidt;
> Sit hier by ons ende etet mit.

4. Na die tooneelen, welke waarschijnlijk voor *Homulus'* huis speelden, komt een *Heremijt* bij de dienstmaagd naar hem vragen.

5. De vrouw, door deze geroepen, verklaart, dat haar man zich elders is gaan verlustigen en dat zij zelve ten volle bezig is in de keuken.

6. Na eenige moralisaties over het avondmaal, gaat de *Heremijt* den vrijgeest opzoeken.

7. (Verandering van tooneel : eene kamer) Hij vindt *Homulus* met *Melusina* en *Joryen,* spaart zijne vermaningen niet, en legt zulk een losbandig leven als 't zijne, lichtzinnigen anderen ten laste :

> Die in der juecht haer leeren drincken wijn;
> Doersneden cleederen moet hy draghen,
> Costelike hemden mit golde craghen,
> Een silveren degen moet hi hebben vry
> Ende oock eene eyghene maecht daer by.

De *Heremijt,* hoe ook door den wellusteling verwenscht, houdt niet af, tot deze uitroept :

> Swicht! die niet en sit dach ende nacht bi den wijn,
> Den halt men nu voer een begyn.
> Maer moeder plach my daertoe te geven gelt,
> Dat ick my sol halden na der werelt.

Spijt alle bedreigingen en eene aanhaling uit MATTHAEUS, door den *Heremijt* gedaan, blijft *Homulus,* evenals zijn gezel *Joryen,* verhard in 't booze.

8. (Verandering van tooneel) De *Heremijt* wordt aangetast door eenen duivel met name *Larvicola :*

> Du alder hont, laet af dijn bellen,
> Ick wold dat ghi aen galgen waer met der lellen.

Maar deze, die hem *Homulus* geenszins wil in den klauw laten, heet hem zwijgen en, « zijner straten gaen. » Meer dan overbodig voegt hij er bij, dat God den booswicht spoedig zal bezoeken en hem met eene krankheid straffen, opdat hij zich bekeere.

Dat .II. Actus.

1. (Tooneel in den hemel) « God (de Zoon) spreect uut den troon. » Hij, die zooveel voor allen heeft geleden, beklaagt zich over de boosheid des menschen :

Hy en denckt niet meer op deser eerden
Dan hoe hy een groot hans mochte werden.
. . . . . .
O edel siel, gebeeldt na Godt,
Hoe lang wilt gy sijn des duivels spot?
Mach u die lieffde tot my niet trecken,
Laet u doch der hellen pijn verscrecken;

2. Daar God wil beproeven den mensch door straffen te beteren, roept hij tot een engel :

Du engel, gaet, geft den Homulo een steke;
Makes niet te grof, dat 't hert niet en breke,
Stecten met der strael der pestilencien.

De Engel, die mede « compt uut den troon, » zegt na eenige moralisaties :

Nu wil ic mijn godlike boetscap werven;
Hi sal meinen, hi moet daer aen sterven.

3. De zich voor zijn huis bevindende *Homulus* heeft « den steke » gevoelt, en jammert.

4. Hij zendt zijn gezel *Hans* naar den doctor.

5. *Homulus;* alleenspraak.

6. *Hans* brengt een doctor mede die, voor allen troost, *Homulus* als in levensgevaar zijnde, naar den priester verzendt. De wanhopige zieke verlangt een strop, om zich te verhangen.

7. De *Heremijt* zegt hem, dat dood en leven in de hand Gods zijn.

8. *Homulus*, mag hij herstellen, belooft beternis. De *Heremijt* vertroost hem :

Nu, gaet hin na 't gemack dijn :
In corter tijt sallet beter sijn.

Waarop *Homulus,* die zich reeds beter gevoelt, vertrekt.

9. De *Heremijt* beproeft *Joryen* mede te bekeeren; maar deze, die 't eens is met zijn gezel *Hans,* verjaagt hem.

10. *Homulus* wordt van *Hans* gezien en teruggeroepen. De nieuw bekeerde is nog zeer wankelend in zijn geloof :

Neen, ick heb gelooft ick wil my beteren,
Hoe wel my die tanden noch tot u weteren;
Mer ick sorge den lollaert (1) sal my zien.

Melusina, tot welker bekeering die lollaart geen enkele poging heeft gedaan, trekt nu *Homulus* naar zich.

Deze plaats is zeer merkwaardig : die Syrene wordt hier als eene Lutherschgezinde, eene theologe afgeschilderd, en de beroemde monnik van Duitschland wordt te vinniger geroskamd daar het een onverwachte zijdelingsche aanval is.

Melusina.

Ey, liever Homule, dat laet geschien,
Solt gy u van eenen monnick ververen?
Een beter lesse wil ick u leeren :
Vasten ende bidden is gantz verloren,
Daerom heb ik my selffs uutvercoren,
En wil singen in deser tijt een vrolick liet.
Geens goets wercks en bedarff men niet.

Op deze escobarsche *morale relachée* zegt *Homulus,* zinspelend op den Hervormer :

Ja, weet gy oeck daer van, ende zijt een hoer,
Hebt gy oec gehoert den nieuwen pastoer?
Ick bid u, geefft my te verstaen
Wat toch die selve is voor een man;
Want ick veele van hem heb horen sagen,
Ende over hem groot jammer clagen.
Hy die ordening der kercken begeert te verkeren,
Twedracht ende al ongeluck doet vermeren.

---

(1) Den lollenden *Heremijt* : van de door de kloosterlingen gezongen getijden.

Melusina.

Hy is geweest eens oordens man,
Die cap heefft hy uut gedaen;
Nu is hy sijn eygen apt ende heer,
Nu mach hy volbrengen zijns vleys begeer.
Sijn leven is so strenge ende gezwint,
Dat men hem selden nuchteren vint.

De dichter gevoelde dat die episode al ver genoeg uitdijde en breekt met een kwinkslag af :

Homulus.

Swycht stil, ende laet die saeck bestaen;
Ick wil nu by u sitten gaen.
Kan ons der geloeff alleen salich maken,
So sijnt nerren die Gods tornen laken;
Daer om wil ick na mynen wille leven,
Ende gelove, dat my Godt sal vergeven.

De *Heremijt* valt den lichtzinnige opnieuw hard, maar vergeefs. *Homulus* denkt nog lang te leven en te genieten. De *Heremijt*, vóór zijn vertrek, voorspelt, dat zijn gedrag hem eerlang zal berouwen. *Homulus* vermaant zijne meesteresse eens recht vroolijk te zijn en zegt :

Wy willen een mael hier om springen,
Ende laten die papen haer vesper singen.

Hij vertrekt, terwijl *Hans* verklaart hem ter plaatse te zullen afwachten.

Dat .III. Actus

1. Dit bedrijf ontsluit op dezelfde wijze als het tweede; God spreekt opnieuw « uut den troon » en zegt, na de gewone klacht over 's wereld boosheid :

Rekeninge wil ic van Homulo ontfangen;
Want liet ic hem also zijn leven verlangen,
Hy solde erger wesen dan een beest.

2. Hij wil de *Doot* bevelen recht over *Homulus* te doen, en spreekt haar in dezer voege aan :

Segt hem, hy moet huyden bevert gaen,
Hy moet voor mynen gerechtstoel staen,
Van zyner meyrschap rekeninge geven.

De *Doot* die « begeert heeft tot sulcken spil, » wil dit « werk vrolick aangripen » en zegt van de menschen :

Siet, met die roede wil ick se wecken;
Ick wil hen dat hert in 't lijff verstecken.

3. Zij vindt haar slachtoffer [vóór zijn huis] :

Hie, her Homule, ick sal u wat nieus sagen :
« Gy en wert niet meer brassen in desen dagen;
Gy wert noch huyden suchten ende kermen,
Ick wil u omvaen in mynen ermen, ...
. . . . . .
Mi dunct, gy wil(t) ten danse gaen;
Gy hebt u so costelijc aengedaen.
Sol men aldus voer den rechter staen? »

Op *Homulus'* gezegde, dat zulks haar niet aangaat, noemt zij, wie haar zendt. Op de vraag : wat God van hem wil? volgt het antwoord : « rekeninge ontfangen. » Dus zou hij best doen naar huis te gaan. Hij verklaart daartoe geen lust te hebben en blijft weerstreven. Gods bode zegt hem zijn naderend einde aan, waarop de vrijgeest, wanhopig geworden, vraagt wie zij is?

Die doot, also ben ick genant,
. . . . . .
Het is noch genade, dat ick so lange blijf staen;
Gaet voort die rekening vuilick (vullick), aenvangen.

Homulus poogt haar door 't aanbieden zijns gouds te vermurwen :

o Homule, waer ick te betalen mit eertsche schat,
Ick had die werlt lang tot eygen gehat.

4. De rampzalige bezweert God, hem ten minste tijd tot boete te laten, maar de *Doot* spreekt:

Niemant mach u verlossen uyt mynen ermen.

HOMULUS vraagt, of hij na die rekening naar huis zal mogen keeren; nu volgt het vreeselijk antwoord:

Na die rekeninge volcht die loninghe dijn.

Homulus.

O Doot, mach niemant met my gaen daer,
Die mijn rekeninge helpen maken claer?

Dit verzoek, dat de volgende bedrijven voorbereidt, wordt niet ontzegd. Na hem opnieuw zijne zorgeloosheid verweten te hebben, voegt de bode er bij:

Ic vrage niet wanneer die mensch is bereit,
Ick coemp, 't si hem lief ende daer toe leyt.

Nu vraegt HOMULUS een enkelen dag verlenging om zijne rekening klaer te maken.

Die Doot.

Homule, neen, dat en wil ick niet doen.
Is't niet genoech mit dit lange sermoen?
O, wat heb ick menigen dat leven genomen,
Die so lange tijt niet mochten overcomen!
Dit is dijn lesten dach: daer op sijt bedacht.
Ick wilt vertrecken tot in die nacht;
Daer tusschen maeckt claer u saken:
Gy condt noch wel een genedigen rechter maken.

Dat .IIII. Actus.

1. *Homulus* jammert, en zegt tot de wereldsche lusten:

Daer God so willich leet voer den doot,
Die comen doer u in eewiger noot,
O vader in hemel, had ick dit bedacht,

Doen ick dijn vrient ende diener heb veracht.
Och, had ick my tot gesteliken leven gegeven,
Dat sol my nu comen wel even.
Och, had ick aengetogen eenen grauwen rock
En waer so geweest der werlt bock.
. . . . . .
O hemelsche vader, wat sal ick doen?
Die son verloopt, het is haest noen.

Eéne hoop blijft hem over : zijne vrienden; vast zullen zij met hem gaan.

2. Weldra krijgt hij zijne blijgezinde gezellen *Peter* en *Hans* in 't oog. Op de vraag des laatsten, waarom hij zoo treurig is, zegt *Homulus :*

Dat ick minst heb gedacht
Dat sal mi comen desen tegenwoerdigen nacht.

En na eenige, wat langdradige aarzeling, uitgelokt door *Hans*, die hem getrouwheid tot in den dood toe zegt, en er bijvoegt :

Siet, met den schrijfmes heb ic twe slapen geleit;
Dijn viant wil ic also doen; dat si vry geseit,

breekt er eindelijk het hooge woord uit :

Desen morgen quam tot mi een bode
Uutgesant van den almechtigen Gode;
. . . . . .
God wil rekening van my, synen ontfanger,
Ende vertoeven eenen dach niet langer;
Daerom, lieve gesel, wilt my nu niet laten,
Ende gaen met my die oncondige straten.

De lieve gezel wil daarop zijn beraad nemen; wel wil hij mede tot in den dood, maar eenen « oncondigen » of onbekenden weg, daarin heeft hij geen lust.

3. Hierop volgt de vraag, zonder anduiding des persoons, die ze doet en waarschijnlijk in *Peter's*

mond te leggen, wanneer *Homulus* van die reis denkt weer te komen? Deze zegt :

Weder comen daer en wil niet af werden,
Het is geen reyse te voet noch te peerde;
Wy moesten varen door een gans wilde zee;
In deser werlt en comen wy nummer weer.

Waerop *Peter* hem te gemoet voert :

Ic beve wanneer ic der zee hoir gewagen;
Oyc, dat my overal doet ververen,
Als ic hoor, so en is daer geen wederkeren.
Segt doch waer sult gy bliven in't lest,
Ende wie is die bode geweest?

Op 't antwoord :

Die bode is geweest die allendige doot;

past *Peter's* uitroep : « God segen mi, lieve gesel, » en eene volslagene weigering :

Het is waer, ic heb u trou toegeseit,
Mer doe en hebben wi op geen sterven toegeleyt.
Wilt gy yewarts gaen boelscap bedryven,
Ic en wol, voerwaer, niet van u blyven.

Na dit *double emploi* der rollen van *Hans* en *Peter,* volgt een bloedige spot van *Homulus,* die ons met den wat ingesluimerden dichter verzoent :

Gy hebt, voerwaer, gesproken recht :
In die saken zy dy een gescickt knecht;
Waer men zal eten, drincken ende vrolick zijn,
Men behoeft niet te scoeren den mantel dijn.

Hans wenscht hem hierop goede reis.

Hem blijft nog een vriend met name *Joryen,* die hem op zijn verzoek antwoordt :

Waer hin? dat moet gy ierst sagen;
Is't een reyse te scepe off te wagen?
Weet gy van sconen vrouwen enich besceit,
Daer toe bin ick van stonden aen bereyt.

Homulus antwoordt, dat zij « nae Occidenten » zullen gaan :

> Daer halt God gericht na recht,
> Daer is die heer als die knecht.

Op zijne verzekering, dat hij niet weet wanneer zij zouden weer komen, zinkt ook dezen gezel de moed in de schoenen, terwijl hij op *Homulus'* aanmerking, over de verkeerde opvoeding door hem ontvangen, zegt :

> Hebt gy lust onduecht te vertellen,
> Dat en solt gy niet doen van uwen gesellen.
> Van u ende uwen leven sulstu sagen.
> Mijn boerden gi niet voer mi sult dragen.

Dat .IIII. Actus.

Hoe kort dit bedrijf zij, is het niettemin slepend. Een paar magen slaan den man hetzelfde verzoek af, van welken een zegt :

> Ic wil mi beraden nog xiiij daghen ;
> Op die saken moet men sich wel bedencken ;
> Het en is geen reise als oft men ginc uut schencken.

Waarop HOMULUS eindelijk besluit naar huis te gaan, of hij daar mochte troost vinden.

Dat .V. Actus.

1. De ongelukkige wil voor alles zijn goudkoffer bezoeken. En hier wordt het Mysteriespel eerst een Spel van Sinne; want de Dood is zoo dikwijls verzinnelijkt voorgesteld in de middeleeuwen, dat men haar als een dramatisch wezen kan aanzien, waarmee ook de hedendaagsche aanschouwer vrede zou hebben. Ook komt het ons voor dat zij even als in den .III. Actus die in den hemel plaats grijpt, ten minste onder de gedaante van een engel zal ten tooneele

zijn gevoerd, of onder een mantel verborgen. Hoe kon toch anders onze *Homulus* in het derde bedrijf tot haar spreken :

Mer ick wol gerne weten wie du weres,
Gy, die my so seer ververes?

Wij zeiden dat *Homulus* thans voor alles zijne toevlucht tot zijnen vriend *Rijcdom* wil nemen.

Even « boerdig » als krachtig spreekt dit in den koffer liggend « Sinneken » op zijne vraag : « Waar bistu? » :

Hier leg ic besmet ende besloten,
Dat heft den armen lange verdroten,
My verderft die roest ende de motten,
Des sidi van recht weert te bespotten.

Op *Homulus'* gezegde, dat hij gedagvaard is voor God om van zijn leven rekening te geven, en hij *Rijcdom* dus verzoekt hem daar te vergezellen, weigert deze ; vermits het aan hem is, dat *Homulus* zich zwaar heeft vergrepen.

Rijcdom drijft hem zelfs den bittersten spot toe en maant den bloodaard tot geduld, zeggende :

Drinc nog eens, eer gi minder wert quijt.

Deze vervloekt *Rijcdom,* die tot vreeslijk afscheid hem het woord toeroept :

Na uwen wercken u loen gescie.

2. De vrouw die den schat uit den huize ziet dragen, drukt deswege aan *Homulus* hare verwondering uit.

Hij antwoordt, dat hij op reis moet, en den schat morgen niet meer zou kunnen bezigen. — « Zijt gij dan vergeten dat gij veel gasten te verwachten hebt? » is de vraag.

De ongelukkige zegt, dat zijne gasterij volbracht is. Hij moet sterven en noodigt zijne vrouw uit hem op reize bij te blijven, die met den schralen troost van : « Nu moet u Godt bystaen, » hem wegzendt.

3. Hierop verzoekt *die Doot* dat hij het niet lang make, weigert hem allen uitstel en roept eene nieuwe personage namelijk *die Sund,* opdat zij zie in hoe verre hij al of niet haar dienaar is, terwijl *Moyses* het oordeel zal strijken.

4. Hier moet zeker eene theatrale hel te zien zijn geweest, waar de zwarte geesten uitkwamen, om den zondaar vast te binden : want *die Doot* zegt :

Her uut der hellen, die sijn daer in!

Waarop *Moyses* te voorschijn komt, om te vragen, wie daar gebonden ligt, en zoo jammert.

Die Sund spaart hem niet, en *Moyses* stelt zijn oordeel in. Hij doorloopt één voor één den Decaloog, en *die Sund* belijdt *Homulus'* overtredingen, *die Duvel* ondersteunt de betichtingen.

Bij dit vreeslijk pleidooi heeft *Homulus* met een zucht zich alleen den wensch laten ontsnappen :

Och, waer ick noch een cleyn tijt gewis!

Nu spreekt *Moyses* het oordeel uit :

Vervloect si die niet alle woerden des wets vervullet [samen]!
Dat hi daer nae doet, ende alle volck sal spreken : amen!

Sund, Doot, Duvel, zeggen op hun beurt : « amen! amen! »

5. Maar de laatste is met *Homulus* gebleven. De duivel is haastig om 't vonnis uit te voeren. Op *Homulus'* klacht verschijnt de *Heremijt,* die *Christus'* hulp inroept. Vast verschrikt door 's Heilands naam, tijgt de booze geest ter vlucht.

De *Heremijt* raadt hem, zijne *deuged* tot hulp in te roepen :

Daer om moet gy tot dyner doecht gaen,
Sonder twyfel sal sy dy bystaen.

Dat .VI. Actus.

1. Weldra zegt de ongelukkige :

God groet u, mijn Deucht; hoe sijt ghi so stil?

Deze, die krank ligt, ten gevolge van zijn zondig leven, vraagt wat hij begeert. Hij verlangt, dat zij ten troost hem op reis vergezelle; naief is het antwoord der personnage *Deucht :*

Ic en can op mynen beenen niet gestaen;
Hoe sal ic met u dan connen ghegaen?

Zij vraagt hoe het met zijn rekenboek staat, en houdt hem dit voor oogen.

Op zijn aanhoudend smeeken, drukt zij den wensch uit, hem te troosten, maar zegt dat zij geen voet kan verroeren.

2. Doch *Bekentnis* wil gereedelijk hem tot leidsvrouw wezen om zijne rekening op te maken. *Homulus* roept hierop juichend uit :

Nu scijnt die son, nu crijch ick moet,
Nu wert mij weder werm mijn bloet.

Deze geleidt hem tot voor *Biechte :*

3. (Eene kerk) HOMULUS spreekt :

Sijt gegroet, scoen lelien bloem,
Rukende recht als die rosen scoen,
Ic kniele voor u met berou myner sonden.

Biecht geeft den zondaar

..... een cleinnoot dat God aengenaem is,
Ende dat die sonde te verdryven bequaem is;
Dit is dat verdienste Christi Ons Heren.

Bekentnis zegt hem weldra :

Ghy moet u oec tot Marien weynden,
. . . . . .
Si can niemant bermerticheyt versagen (1).

Waerop *Homulus* zich tot haar met de overbekende woorden van St-Bernardus wendt :

Sijt gegroet, coninginne des hemels ende der eerden,
Wie tot u vliet, can niet verloren werden.

4. (De Hemel) *Maria* zegt onder andere tot *Jezus*, die haar te wille staat :

Laet den sondaer ghenieten mijnder joncvrouwelijcke borst,
Die gy gesogen hebt na dijns hertzen lost.

5. (Op aarde) *Bekentnis* wakkert nu HOMULUS aan, die hierop zijn lichaam kastijdt.

6. Thans keert *Duecht* tot hem terug en wil van hem nimmermeer scheiden : want zij is nu « gesont ende wel te pas. » *Homulus* wil hierop zijn « lichaem noch meer castyen » opdat het haar te beter ga, die tot hem zegt :

Nu sijt gi gecleyt met dat brulofs cleit.

Weldra wekt hem *Bekentnis* op om aan te trekken « dat blinckende cleet der penitencie. »

Deucht en *Bekentnis* raden *Homulus* aan nog ander personen mee te geleiden, zooals daar zijn :

---

(1) Men vindt hier verhaald, wat men in *Marieken van Nijmwegen*, evenals in eene bekende schilderij van RUBENS van 't Brusselsch Museum (*St-Franciscus* den wereldbol met zijn mantel dekkende) gedramatiseerd vindt. *Bekentnis* zegt namelijk :« Si toent den soen haer borst ende herte. »

Verstand, Stercheyt, Schoonheyd en *.V. sin* (zijnde een enkel persoon).

7. *Homulus* roept hen buiten : allen voldoen aan die uitnoodiging. De welgewapende *Stercheyt* zegt onder anderen :

> Met deser hellebaert wil ic alle vianden verdriven.

8. *Bekentnis* drijft den reisvaardige aan, om eerst het lichaam des Heeren te ontvangen en de heilige Olie te begeren. *.V. Sin*, die dit voornemen hoogst goedkeurt, weidt uit in den lof der priesters.

Bekentnis zegt daarop in verzen, langer dan al de voorgaande (1) :

> Het is waer den priesterlicken staet is aller eeren weert;
> Mer si en doen niet dat Godt van hen heeft begeert;
> Als hij aen den cruyse sterf voer ons den bitteren doot,
> Doen vercocht hy niet die genade voer eertsche goet seer groot;
> Mer nu vercoopt men die provenen, ick swyge sacramenten,
> Als hoender, gansen ende ander enden.
> Sy hebben eenen eet gesworen, reyn te leven;
> Tfi, met aller ondeucht sijn haerder vele omgeven!

Vijff Sin verhoopt, dat God, van hen « die ondeucht » sal keeren (*Homulus* trekt eene kerk in).

9. Twee duivels, *Crambarabus* en *Larvicula*, houden eene samenspraak vóór die kerk; zij zijn door de helsche vorsten als bespieders uitgezonden. *Larvicula* vertelt, hoe hij en zijne gezellen *Homulus* reeds gebonden hadden, toen ongelukkig « een lollairt ende oick twee christen wyven » daar aankwamen voor welken hij 't veld heeft moeten ruimen. *Crambarabus* leent het oor aan wat er in de Kerk omgaat, en roept weldra wanhopig uit :

> Wapen, ons geschiet gewalt ende onrecht!
> *Homulus* heeft sich gebicht ende is berecht!

---

(1) Is daaruit af te leiden, dat die plaats tusschengeschoven is?

Larvicula zegt aan zijn gezel, dat hij duchtig zal geslagen worden als hij thuis komt, daar die zondaar hem was « gegeven te bewaren. » *Crambarabus* houdt zich kras :

Zijt ghi stolt, compt my naerder aen.

10. Zij zijn vertrokken. *Duecht* maent *Stercheit* en *Verstant Homulus* die « heeft voldaen », tegen te gaan. Weldra breekt hem 't doodszweet uit. Hij roept :

Siet, in dat graf sal ic liggen.

Schoonheit verschrikt op dat woord, en wil hem niet volgen, hoewel hij « moet seer wel connen callen. » Ook *Stercheit* vindt, dat de « reyse is vele te swaer. » *Verstant* is hem niet getrouwer :

Al waer dat graf met gold beslagen,
Nochtans liet ic mi daer niet in dragen.

V. Sin wil al zijne gezellen volgen. *Deucht* alleen spreekt tot hem :

Set u vri op mi een vast betrouwen :
Die mi te vriende heeft, die en derf niet grouwen.

Bekentnis blijft hem mede bij.

11. De duivel berispt *die Doot,* dat zij *Homulus* te lange van te voren heeft vermaand. Deze verontschuldigt zich, en zegt, dat er bij *Homulus* twee vrouwen staan. De hier door verschrikte duivel durft niet naderen, doch hij blijft op eene gunstiger gelegenheid verhopen.

12. De stervende roept God en Maria aan, en sluit met de woorden :

O Vader, mynen geest bevele ick in dynen hend!

13. *Bekentnis* vermaant de toeschouwers, en zegt:

Homulus hefft betaelt, dat ghy noch zijt schuldich
. . . . . .
Ick hoer der enghelen stemmen singen;
Van vreuchden alle hemels borger springen,
Want *Homulus* rekeninghe is claer bevonden;
Een borgher des hemels wert hy deser stonden.

(In den hemel) Een *Engel* welkomt de « uutvercoren bruyt des hochsten heren, » d. i. *Homulus'* ziele.

't Besluit is even vervelend als *die Prologhe* ; loutere moralisatie!

Het is waarlijk jammer dat de eerste helft van dit stuk alleen een gelukkige uitzondering maakt op het langwijlige, dat de andere helft ontsiert. Hoe dichter men de ontknooping toenadert, te slepender wordt de handeling. De « Sinnekens » hebben den dichter tot rhetorisijn gemaakt.

Desinit in piscem mulier formosa superne.

De op zich zelf staande verschijnselen van den *Reinaert,* van den *Esmoreit* met zijne aanhangsels, en van den *Homulus* (in zoo verre hij onzer mag heeten) zijn als uitzonderingen in de Dietsche literatuur. 't Zijn sterren in den duisteren letterhemel van 't einde der XIIe, midden der XVe en begin der XVIe eeuw; die werken leveren alle drie de bijzonderheid op, dat tot dusverre de namen hunner dichters niet bekend waren: wij hebben eerst dien van den dichter des *Homulus* ontsluierd; maar wie mag zich vleien dit ooit ten opzichte der andere twee schrijvers te zullen doen?

Hanske van der Schelde (*klucht*)

Verschenen in Vlaanderen in 't begin der XVIe eeuw.

Tot onze groote spijt is dit stuk ons alleen bekend uit eenige regelen, door SCHELTEMA er over geschre-

ven (1); ondertusschen bewijst die schrijver in hetgeen hij terzelfde plaats van den *Homulus* zegt, dat hij over dit tooneelstuk spreekt zonder het gelezen te hebben, vermits hij eene strekking daaraan toeschrijft, die men er niet in vindt. Ongelukkig is zulks geen groote waarborg voor zijn belangrijk beweerde omtrent hier ten titel opgegeven kluchtspel.

Na van een in 1512 te Gent verschenen boekje gesproken te hebben, dat aan de knapste bibliophilen onbekend is, en geheeten zou zijn : *De incubis ac succubis* (*over de Nachtmerriën*) — boekje, waarvan de schrijver het overbekende, ja, overbefaamde werk : *Malleus malleficarum,* poogt belachelijk te maken, zegt de gemelde geleerde : « Onder het werk der dichters « vond ik het meest opmerkelijk twee kluchtspelen « van Rederijkers, ook in Vlaanderen verschenen. « Het eene is getiteld : *de Klucht van Homulus;* het « ander *Hanske van der Schelde* (2). In beide wordt « de nietigheid der magt van den duivel geestig ten « toon gesteld. In het laatste speelt *Hanske* de(n) « *Paijas* (Paillas?), of de *Krispijn* van dien tijd den « (*sic*) hoofdrol. Hij dient voor geld, als raadsman, « in vreemde gevallen. Onder vele min zamenhan- « gende afdeelingen, is eene der aardigste, dat er « eene vrouw ten tooneele verschijnt, die hem vraagt, « hoe zij zich te gedragen heeft bij het aanzoek

---

(1) *Geschiedenis der Heksenprocessen,* Haarlem, 1828, bl. 149.

(2) Aan eene verwarring van *Hanske van der Schelde* met het *Thysken van den Schilde* valt hier niet te denken. Dit laatste stuk van COSTER, heeft niets gemeen met hetgene waar SCHELTEMA van spreekt.

In HOUWAERT's *Leander ende Hero* zegt *Amoureuse affectie* tot *Ghelijcke complectie* :

Dat is zeker waer, Thijsken vanden schilde :
Nu het ons 'tvyer gaen stoken, ghy ghilde.

« van den duivel, alhier *Hendrik* geheeten, ten einde « met hem een verbond aan te gaan. *Hanske* raadt « haar, om vooraf van den verleider, een teeken van « zijne magt te vragen; deze raad wordt gevolgd, « en nu blijken *Hendrik* en zijne medestanders, zelfs « hun meester, *Asmodaeus,* tot de opgegevene proef « buiten staat te zijn : te weten, om slechts ééne « levende luis zamen te stellen. »

Dit kluchtspel, dat SCHELTEMA schijnt gelezen te hebben, doch waarvan hij de uitgave niet aanduidt, zou sporen dragen van een opgehelderden geest; en ware het inderdaad uit de pen van een Vlaamschen rederijker, in het begin der XVIe eeuw, gevloeid, deze zou niet minder dan eene eeuw en half zijnen tijd vooruit gestreefd zijn, in dien zin dat de laatste rechterlijke vervolgingen tegen de tooverij in België van 1668 dagteekenen.

Waarlijk, de onmacht van den boozen geest tot *scheppen* — de onmacht van den geest de duisternis, welke als een bruischende leeuw zoekt wien hij, *verslinde* — der almacht van den licht- en levensgeest op zulk eene treffende wijze tegengesteld, zou een trek van volksgenie zijn.

Al of niet vertoond, moest dit *drama* vol aangrijpende fantasie op aanschouwer of lezer krachtig werken; al mocht het dan ook, in zijne afdeelingen (akten) minder samenhangen, de invloed er van op de volksbeschaving valt niet te betwijfelen; niet meer dan degene van den *Homulus;* waar een zedelijke strekking, gelukkiglijk met zekeren samenhang vereenigd, is te vinden.

Matthijs Casteleyn

Overleden te Oudenaarde 1560.

De zuiverste uitdrukking van den geest, die de konst van Rhetoriken, in 't eerste deel der XVIe eeuw bezielde en dit zoowel in de voorschriften, als in de « exemplaren » die hij er van naliet.

Dat hij een veelschrijver was, leert men van hem zelven. *Mercurius* zegt hem in zijn hoofdwerk :

> Ghy hebt meer dichts ghecomponeert
> Dan eenich levende, oft gheexpireert (1).

Dat hij de eerste was, die als uitgever der Rijmkonst optrad, verzekert hij :

> Ick ben d'eerste die dit bestont voor de ghezellen;
> Noyt en waert ghedicht inde Vlaemsche tonghe (2).

De rhetorikale wetgever volbracht dit ambt vast te goeder trouwe : hij toch was onbekend met de voorschriften welke daaromtrent JAN DE DECKER, juist twee eeuwen te voren overleden (1351), in den *Lekenspieghel* gaf (B. III, Cap. 17), toen hij uiteenzette « hoe dichteren dichten selen ende wat si hantieren selen » : een kapittel, waarin de rijmschrijver daarin met CASTELEYN overeenstemt, dat de dichter taalkundig moet zijn; maar daarin gansch met

---

(1) Str. 13. Hij gewaagt str. 174 van zijn « liedekins boucxkin », verschenen omtrent 1530 (WILLEMS, *Liederen* blz. 62), alsmede van zijn *Pyramus* en *Thisbe* (str. 188), en van de *Baladen van Doornijcke* (str. 197). Ook spreekt hij van zijn verloren geraakt spel *'t Vonnesse van Paris van Trooyen* (str. 195), en, ja, van niet minder dan 116 spelen, door hem berijmd, namelijk 36 esbatementen, 38 tafelspelen, « zom in prenten », 12 spelen van sinnen en 30 wagenspelen (str. 212).

De Konst van Rhetoriken verscheen eerst te Gent in 1555 en werd herdrukt o. a. te Rotterdam in 1616.

(2) Str. 236.

hem verschilt, dat terwijl CASTELEYN de inventie als noodig dichtelement aanschouwt (str. 101), zijn voorganger, naar MAERLANTS theorie, in al wat de geestelijke of wereldlijke geschiedenis weergeeft, alleen de strengste waarheid aan den rijmschrijver, geenen dichter meer, toestaat (1).

Dit bracht, na *Reinaerts* en *Artuers boerden* de zuivere, doch koude rijmen van 't corps der klerken voort, die op hunne beurt, door de in taal, in maat, in vorm en stof gekunstelde rijmen van 't gild der Rederijkers verdrongen werden (2).

Het ontbrak CASTELEYN noch aan belezenheid, noch aan inventie, maar aan smaak en gevoel : hierin was hij de prototype van den hoogopgevijzelden zinnenspeldichter HOUWAERT.

CASTELEYN, als priester, had « clergie » d. i. had 't Latijn geleerd; maar bleef alleszins de man van 't Rederijkersgild. Hij herhaalt de vernuftige lessen van vader HORATIUS in eene barbaarsche taal, en verbrokkelt VIRGILIUS' teedere en aanvallige verzen, om voor de klerken te vertolken wat een referein is.

---

(1) Zie over die lessen van den *Lekenspieghel* : HOFFMAN VON FALBERSLEBEN, *Horae Belgae*, VI, bl. 208-210, alsmede BILDERDIJK, *Taal- en dichtkundige verscheidenheden.*

(2) « Die *Clerke* gewannen mehr und mehr die Oberhand, ihre « Gedichte wurden am meisten gelesen und, was für, jene Zeit noch « mehr sagen will, am meisten abgeschrieben; si galten bis zum Ende « des 14. Jahrh. für Muster und fanden häufige Nachahmer; und « so wurde, nachdem die Romane und alle ähnlichen Dichtungen in « Verachtung und Vergessenheit gerathen waren, jene ernste und « trockene Reimerei herbeigeführt, die endlich in den Kammern der « Rederijkers des 15. und 16. Jahrh. zu ihrer höchtsten Blüthe « gelangte, zu einer Blüthe die aber weder glänste noch duftete. » HOFFMANN, V. F., t. a. p., bl. 210.

De Refereynen, dats tsreghels repititie
Rijst ons ter monitie van Maro, zo ick meene ;
In syn achtste eglogue blijckt dees conditie :
Wt twee veersen (daer) nemen wy suspicie,
Die daer verhaelt staen onder groot ende kleene :
Incipe Menalios is beseven de eene;
Ducite ab urbe domum moet dander betalen.
Den gheleerden geve ick tverstant hier af ghemeene,
Die gheen Latijn en kan, zal hier af falen.

Trouwens, zoo luidt de 164e strophe of balade, zoo hij 't heet, van *De Konst van Rhetoriken, allen aenkommers ende beminders der zelver, een zonderlingh exemplaer, ende leerende voorbeelt, niet alleen in allen soorten ende sneden van dichten, maer oock in alles dat der edelder konst van Poësien aenkleeft... in dichte ghestelt bij wylent H. Matthijs de Casteleyn, priester ende excellent poëte moderne.*

De man gaat van het denkbeeld uit, dat zijne kunst, uit het hoofd komende, niet den boezem ontspringen moet.

Want Rhetorica, alsmer wel op acht,
Es een konste van zeere wel te sprekene (1).

Zeiden de ouden : « de dichter moet geboren, de redenaar gemaakt, » de goede CASTELEYN wanhoopt niet, dat er uit zijn lessen « vele fraeye discipulen zullen komen, gelijck wt den peerde van Troeyen » helden (2).

CASTELEYN is in 't midden der XVe eeuw (1548) de vertegenwoordiger der diep vervallene Dichtkunst, met den naam van Rhetorica gedoopt. Al kende hij de Latijnsche klassieke schrijvers en dichters meer dan bij name; hij verstond ze gelijk zijn tijdgenoot

(1) Str. 32.
(2) Str. 233.

VAN GISTELE, VIRGILIUS, OVIDIUS en TERENTIUS overbracht.

Reeds bij 't ontsluiten van het boek ziet men eene plaat, waarin Rhetorica verbeeld wordt, een zwaard in de eene, een lelietak in de andere hand (1); nevens haar zitten DEMOSTHENES en CICERO; wat lager, GRACCHUS, ROSCIUS, QUINTILIANUS.

Waarlijk CASTELEYN's *Konste van Rhetoriken,* waarin hij tevens de les en 't voorbeeld geeft, is nauwelijks door te worstelen; alles is hier even hard en hoekig. De inleiding is mythologisch.

MERCURIUS, de god der welsprekendheid,

> die de konst wel kan
> Die men niet en koopt met geldt ofte goede (2),

slaat met zijne roede den « excellent poëte moderne » — zoo men lang na zijn dood CASTELEYN heette — die daar inslaapt, van hem in die Edele Konst onderwezen wordt, en niet nalaat menigen kunstbroeder van den Oudenaardschen factor lof toe te zwaaien, onder anderen aan DE ROOVERE, terwijl hij tevens van de Gentsche Fonteinisten met eere gewaagt (3).

De lessen van dien gedienstigen meester behooren tot de prosodie, of tot de vormen der gedichten.

Wat de prosodie betreft, hebben zich twee schrijvers de moeite getroost die na te gaan. Alles wat over het Rijm loopt, is getoetst geweest door eenen

---

(1) Zij wordt beschreven in de 36e strophe — snede, zegt CASTELEYN — van *De Konst van Rhetoriken.* Dat er geen verschil tusschen Rhetorike en Rederijkerskunst bestaat, daar beide de « Schoonsprake » moeten beoefenen leert hij in de 34e strophe.

(2) Str. 10.

(3) Str. 14 en 17.

prosodist (1), en nog hedendaags vrij bruikbaar gevonden. MONE heeft samen de rijm- en verskunst des eersten wetgevers in de Nederlanden ontleed (2).

CASTELEYN week in zijne voorschriften over het Rijm daarin van de vroegere dichters af, dat hij eene buitensporige strengheid wilde handhaven. De beste rijmen verwerpt hij; niet alleen keurt hij als dusdanige de niet en al geäspireerde woorden af, zoo als *eer* en *heer*; niet alleen de dubbel rijmen als *goed zijn* en *moet zijn,* die hij « syllabijcqsche adjectien » noemt, alsmede *memorie, vorie, quecsten, feesten;* maar ook verschillende andere, boven alle bedenking verheven, zoo als *genomen*, *comen*, die hij boerenrijmen heet, denkelijk wegens de uitspraak: *commen.* Half assonante rijmen, gelijk *ledigh, heligh, bezigh,* keurt hij goed in straatliederen, waarin zij tot dezen tijd toe gezegend voortheerschen (3).

De eigenlijke verskunst van CASTELEYN is door MONE niet behandeld, maar deze heeft zijne eigene denkbeelden over de versmaat der ouden uiteengezet.

CASTELEYN was inderdaad een half verloopen opvolger dier maat, in dien zin dat hij werkelijk nog met *slagen* en *zinkingen* zijne versregelen samenstelde.

Men kent zijnen door ons reeds vroeger aangehaalden regel (4) :

> Dat een reghel (vers) duert onghetelt, *onghemeten*,
> Alsso langhe alst eenen aesseme herden mach.

Hij heeft de eer gehad van in een gunstigen zin

---

(1) PR. VAN DUYSE, *Verhandeling over den Nederlandschen versbouw* 1854, I. 50-55.

(2) *Uebersicht*, bl. 28-31.

(3) Str. 140. 126, 139.

(4) Zie Dl. I, blz. 143.

gecommenteerd te worden door BILDERDIJK. Wij hebben vroeger die regelen in hun verband met de 102de strophe der *Konst der Rhetoriken* beschouwd (1) en er deze slotsom uit opgemaakt « Wilde men die « beide regelen onbepaaldelijk verstaan, dan zoude « men er geen den minsten versbouw in kunnen « zien : want wat wordt er van een metrum dat de « syllaben telt, noch weegt? Doch dat CASTELEYN « de verzen, welke hij onder de goede schikte, vrij « wil van den willekeur der Rederijkers en de zaak « anders opvat, blijkt daaruit, dat hij die van negen « tot twaalf syllaben bepaalt, welk laatste getal met « dat der Alexandrijnen overeenstemt : een vers « inderdaad zoo lang, daar 't uit zes voeten bestaat », « alst eenen aesseme herden mach. »

Onder de voorschriften, die CASTELEYN, buiten de voorgaande, aan de versmakers geeft, zijn deze de voornaamste : men vermijde niet alleen de vul-, of stopwoorden, maer stelle de woorden en schikke de regels en 't rijm op eene wijze, dat men de kunst niet ontware : de op elkander rijmende regels maakt men best even lang; men zorge door een-lettergrepige woorden het vers hard noch stroef te maken, en neme de elisie waar (2).

Wat nu de voorschriften over de verschillende vormen van gedichten betreft, mag men deze in twee klassen verdeelen : de eerste die geschikt zijn om eenig kunstbelang in te boezemen, zooals de *Balade,* het *Referein, Rondeel,* en ja, het *Ketendicht;* de tweede, die men onder de onbeduidende liefhebberijen der rijmelaren van dien tijd mag stellen, zooals

---

(1) *Verhandeling over den Nederlandschen Versbouw*, I, 20, 33.

(2) WILLEMS, *Verhandeling over de Nederd. taal- en letterkunde*, I. 240. — KOPS, *Schets eener gesch. der Reder.* 61, 248, 250.

de *Retrograden* en de nog in Vlaanderen voortlevende *Jaarschriftverzen*, enz.

Die voorname dichtvormen zullen wij afzonderlijk behandelen.

Van het Sonnet, dat korts na de eerste helft der XVe eeuw bij ons is ingevoerd, spreekt CASTELEYN geen woord.

Alleen zullen wij hier bijvoegen dat CASTELEYN's regels, weinige uitgezonderd, blijkbaar van de Franschen overgenomen zijn, en dus uit eene vreemde anti-germaansche kunstbron voortvloeien. Die wetgever zelf vermeldt ons, welke zijner kunstregels tegen die der « Walen » aandruischen : onder anderen noemt hij als zijnen tegenstrever MOLINET op (1).

De Fransche namen, aan al die kunstvormen bijgebleven (zooals die van *Ballade, Referein, Rondeel*, enz.), getuigen genoegzaam van hunnen oorsprong.

't *Sonnet* was dan CASTELEYN nog onbekend.

Buiten hetgeen door hem over het *Tafelspel* wordt gezeid en door ons ook werd aangehaald (2), deelt deze vruchtbare tooneelschrijver ons geene in 't minst belangrijke regels over het maken van spelen mede.

Wij verstaan daardoor — vatten wij de duistere les wèl — wat HORATIUS uitdrukt door :

> servetur ad imum
> qualis [persona] ab incepto processerit, et sibi constet,

terwijl CASTELEYN verder zegt, dat het een gebruik onder de Mercurialisten of Rederijkers is, de hoofdpersonage eerst vooral te scheppen, en vervolgens de hem onderhoorigen, naar de schikking van 't gansche werk samen te stellen.

---

(1) Str. 156-157.
(2) Zie Dl. I, blz. 263.

Duidelijker en met meer grond zegt hij (1) :

Het is klein zake Refereynen beslichten,
Liedekins maken of Baladen dichten ;
An de spelen leyt de kracht ende de efficatie.

Men vergunne ons als een *pause* bij 't doorworstelen eens wetgevers, dien wij veroordeeld waren te lezen, zijn gevoelen weer te geven over 't vraagpunt : mag men den duivel in een dichtstuk noemen, en ja, er eene personage van maken? Iets wat hij aldus *poseert* en *solveert* (2) :

Dan zijnder meesters die wel konnen preken,
Oock vul ghebreken, « zoo ickt tooghe specialick »
Ende brijnghen voort met subtilen treken
Datmen den duvel en mach nommen noch spreken,
Ende als ghy om prijs dicht principalick :
Also my dijnct, sy verstaen dit qualick,
Want daer hy Christum leedt inder woestinen hol,
Is hy vierwerfven ghenoemt verbalick
Ende boven dien Satan, der Noortscher kockinen drol (3).

Noemten d'Evangelie (zo ick klaer meercke)
Zoo stijf op tsteercke, daer, en t'ander plecken,
En wy van hem daghelicx zijnghen inde keercke,
By wat docteure ofte by wat kleercke
En zouden wy hem in ons dicht niet vertrecken?
Dit zijn opinien, daer de lieden met ghecken.
Dus noemtene vry, u en zal gheen oultrage naken.
Waeromme zoumen hem by namen niet wecken?
Hy mach om prijs wel een personnage maken (4).

Ook de Eed bij de *Pax Vobianen* afgeleid — blijkbaar door den *Zot* der kamer — verdient bekend

---

(1) Str. 40.

(2) Str. 115-6. Zie mede Dl. I, bl. 208.

(3) Het kaboutermanneken der Noordsche schelmsche geesten (coquins).

(4) Zie PR. VAN DUYSE, *De Processie te Veurne, in Annales de la Soc. royale des beaux arts et de littérature*, Gent, II (1846-47) bl. 221-224, waar men o. a. leest :

« De Veurnsche Ommegang is een *auto sacramenteel.* Het is,

te zijn, en hebben wij te zijner plaats in ons werk afgeschreven (1). CASTELEYN was facteur bij die kamer en gaf zijnen dooden goeden kunstvrienden van Oudenaarde, eene plaats in zijne rijmen, in de ballade *Memorie der zomigher* (2). Alle zijn met de diepste vergetelheid bedekt (3).

Marcus van Vaernewijck

Geboren te Gent 1518; aldaar overleden 1568.

De Gentsche patriciër behoorde tot de rederijkkamer *Maria ter eere* in zijne geboortestad.

Van zijn algemeen bekend werk, die *Historie van Belgis*, zullen wij alleen zeggen, dat het zijn voornaamste waarde ontleent aan het phantastisch element hetwelk er in voorkomt (4). De naïeveteit des

---

zoo gij wilt, een ommegang der middeleeuwen, waeraen er niets, om met dien name bestempeld te kunnen zijn, dan duivels ontbreken met welke men des tijds zoo mild was, en die men overigens nog in de andere eeuw ziet optreden. Wat zeg ik? Over vijf zes jaren, ging in de jaerlijksche Gentsche processie van O. L. V. halfoegst nog telkens de Aertsengel Michaël, van een duivel vergezeld, die zich voor hem zoo *klein* mogelik maakte — *drol, druil*, zoo CASTELEYN zegt — en een groote roode laken tong, als een dorstige hond, liet uithangen. »

(1) Zie Dl. I, bl. 30.

(2) *De Konst van Rhetoriken*, uitg. Rotterd. 1616, blz. 66 vlg.

(3) JOAN. DESID. WAELCKENS, waarvan J. K(ETELE) in 1836 te Oudenaarde uitgaf *Klagtschrift of Oudenaerde door de Geuzen ingenomen*, A° 1572, en die nog in 1586 leefde, was blijkbaar een andere persoon, dan de door Casteleyn genoemde IAN WAELKINS.

(4) Er verscheen destijds te Brussel (1821?) een prospectus, dat de vertaling van dit boek aankondigde als een vervolg op de verzameling van onuitgegevene werken betrekkelijk de geschiedenis der Nederlanden, op bevel des konings in 't licht gezonden. Men leest daar:

« On peut considérer Marc van Vaernewijck comme le plus ancien « chroniqueur de notre pays, d'après la nature de ses annales... C'est « peut-être une des chroniques les plus singulières qu'il y ait en aucun « pays, mais tout y est loin d'avoir la même valeur : c'est pourquoi « nous ferons quelques élagures; nous sommes loin pourtant de rien « vouloir retrancher des évènements fabuleux dont il compose ses récits « en plus d'un endroit. »

schrijvers heeft hare kunst in de sagen, en andere fabelen, die hij meedeelt. Als men zijn hoofddoel om het volk te vermaken in 't oog houdt, zal men den schrijver van dit eigenaardig volksboek recht laten weervaren. Hij heeft — gelijk hij zelf van HOMERUS getuigt — « met menigher hande fabulen geschauwt 't vervelen. »

Hoe veel zijn tijd, toen men nog de verbeelding uit de geschiedenis niet sloot, van den onze verscheelde, leert men reeds alleen daaruit, dat hij slechts drie maand naar school had gegaan : het volk was zijn tweede schoolmeester.

Uit den *Epistel dedicatoire* van dit werk blijkt dat hij enkel der moedertaal machtig was :

> Wat wilt ghy benyden een onconstich man,
> Die niet dan syne moedertale en can.

Er is weinig van hem gedrukt, in aanmerking genomen de menigvuldige door hem achtergelatene, maar verloren geraakte handschriften.

Men kan hem noch vlijt, noch eene soort van geleerdheid, echter dikwijls beuzelachtig, ontzeggen; doch dat hij de schrijvers waar hij op beroept, altijd zou gelezen hebben, schijnt ons eene verdichting. Met ERASMUS ten minste zal dit wel het geval zijn.

Trouwens hij schrijft in de Epiloge der gemelde *Historie van Belgis* het volgende, waarin de taal om den wille van het lieve rijm nog al mishandeld wordt :

> U dancke ick, edel mercuriale zinnen,
> Die my patientelick hebt doorlesen,
> Die de ionste, en oock de conste beminnen,
> Al is hier de conste cleene bewesen,
> Tis my een vermaken ende ghenesen,
> Van ionstige herten te syne doorzien :
> Afdraghende gheesten hebben haest mispresen
> Cnoopen in biesen, die sy niet en bespien.

Homerus heeft in zijn schriften excellent
Met menigherande fabulen gheschuwt t'vervelen,
Maer niet over al, t' was Erasmo bekent,
Daer wy dees argumenten al hier uut stelen :
Maro (seyt hy) laet hem zomtijdts bemelen (1),
Als hy een dinghen tweewerf vertrect,
Somtijdts is Homerus met zijnder kelen
Verdrietelick, als sijnde te lanck ghebect.

Maer dat (seyt hy) en salmen niet bevinden
By Virgilium van Andes oft Mantua gheboren,
Die conde zijn redene zoo cnoopen en binden,
Datmen niet tweemael een dijnck en mocht horen.

Zoude MARO, die zich wel eens liet « bemelen » als hij iets herhaalde, even onbekend zijn geweest aan den Rederijker als de VIRGILIUS, die zoo wel zijne rede kon knoopen?

Snediger komt ons het volgende naïef stukje voor (2) :

Een edelman worden zijn gouden cnoppen ghepluct,
Vande mouwe zijns tabbaerts, sonder betalen,
Binnen Parijs, daer hy vande Walen
Zeere ghedromt was in onzer Vrouwen kercke;
En met dat hy dit ghewaer wier, sonder dralen
Begonde hy hem te stellen op sijn stercke.

Hij track synen snyder wt, eert yemant wiste,
En heeft met liste, des diefs oore afghesneden,
Die creesch seer luyde, als een snoot Sophiste,
En riep : « ghy snijdt mijn oore af hier ter steden. »
— « Tis waer (sprack den edelman), maer tis wel reden :
« Ghy hebt eerst afghesneden mijn cnoppen verheven »;
Gheeft my die weder, so ben ick te vreden
En ick sal u oore oock wederomme gheven (3).

---

(1) *Bemelen*, vast in den zin van *verleiden, être enfariné d'une opinion*, zeggen de Franschen. — *Vertrect* in 't volgende vers, wil zeggen : *verhaalt, voor den dag brengt.*

(2) *Historie van Belgis*, bl. 142.

(3) Zie over VAN VAERNEWIJCK's uitgegeven en onuitgegeven werken zijne *Historie van Belgis*, gewijzigd verschenen te Gent in 1829, d. I, bl. I-XX.

Eduard de Dene

Bloeidc te Brugge omtrent 1570.

Deze factor der kamer van de Drie Santinnen had voor zinspreuk : *rasch up en dene* (ras op end' henen) en berijmde in deze hoedanigheid de prijskaart van het gilde in 1570 (1).

Zijn zeldzaam werk : *De Warachtige fabulen der dieren* (Brugge, 1567) wordt meest gezocht om de platen van den schilder MARCUS GEERAERTS. Elke fabel is in twee afdeelingen gesplitst, welk algemeen met een zinspreukig vers sluiten. Zijne somtijds van staartrijmen voorziene versregelen maken, evenals vele prologen van tooneelspelen in refereinen, een soort van mengelverzen uit, doch waaruit onze Brugsche rederijker geene partij, als LAFONTAINE in zijne onschatbare fabelen, wist te trekken.

Om iets van DE DENE's arbeid mee te deelen schrijven wij af (2) :

Den Hane op den messijnck.

Een hane, zouckende zyn beiagh
In den dagh,
Zoo hy gewoonlick neerstich plagh,
Op eenen messijnck scrabbende daer,
Een costelicken steen hy daer vinden zagh,
Die daer lagh
Reyn, zuver, schoone, blinckende en claer.
Nochtans en acht hijse gheensins, maer
Zeyde : « Een ander ionick u, schoonen steen,
« Die u in weerden hilde, voorwaer,
« En volghde naer;
« Want al zijdy duechdelic goet, en zwaer,
« Liever hadde ick gheerste, cooren sulck dijngh alleen :
« Datmen niet en bezicht, achtmen wel cleen.

(1) *Belg. Museum* VII (1845) bl. 453.
(2) T. a. p., bl. 47.

De *Esopet*, van de XIIIe eeuw, vertelt dit minder langwijlig, en naïever :

Int mes daer .I. hane sochte
Spise, die hi eten mochte,
D' vant hi .I. dieren steen.
Doe seide die hane : haddi een
Ghierech man aldus hier vonden,
Hi soudi doen met sinen ponden,
Hi soude met di maken feeste groet.
Dijns en hebbic ghenen noet.
Ic quam hier soeken mine spise,
Die ic voer alle stene prise.
Wat doestu hier, dine mach van mi
Gheen goet ghescien, no mi van di.
Dise favele es gheseit
Vanden ghenen, die vroescap hebben leit,
Die no doghet, no redene
Int herte en roeken te bestedene (1).

Er bestond dus, in meer dan één opzicht, verachtering in onze poëzij : na misschien ruim drie eeuwen beoefening, had zij veel verloren.

Lucas d'Heere

Een der eerste invoerders der Alexandrijnen in Nederland.

Geboren te Gent in 1534, aldaar overleden in 1584.

De *Boomgaert der Poesijen* door den Gentschen LUCAS D'HEERE is verschenen in 1565, tenzelfden jare waarin men de eerste uitgave van de *poëtische werken* des trotschen Jonkers VAN DER NOOT plaatst, die men, tot het tegenbewijs wordt geleverd, met STALLAERT voor den vermoedelijken invoerder der Alexandrijnsche maat mag houden (2).

---

(1) M. JAC.-ARN. CLIGNETT. *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde*, 's Grav. 1819, bl. 12.

(2) K. STALLAERT heeft eene uitgave van *Keurdichten uit de*

Onze Gentsche kunstenaar was een alleszins invloed uitoefenend lid der rederijkkamer *Jesus met de balsembloem*, onder zinspreuk « Doorziet den « grondt, » terwijl hij, blijkens zijne schriften, vele geleerde vrienden bezat. Het zal genoeg zijn hier aan te teekenen, dat hij onder dezen telde den beroemden PIETER DATHEEN (1), den dichter FRANS HIEMAN, KAREL UTENHOVEN, DOMINICUS LAMPSONIUS, die te zijner eer een Dietsch vers schreef en den overbekenden MARCUS VAN VAERNEWIJCK, wien hij een *Paradox* opdroeg, « dat beter is leelijck en mismaeckt van gedaente te zijn, dan schoon en gent », eene dier anti-waarheden die sterk in den smaak der eeuw vielen.

Schoon hij zich naar dien smaak nog al plooide, aarzelde hij niet met de « ydoine ende plaisante maget Rhetorica, » wel eens den draak te steken. In een soort van hekeldicht, opzettelijk zonder samenhangende gedachten geschreven — iets wat de Franschen *amphigouri* noemen — rijmt hij :

---

zestiende eeuw ontsloten met Jonker JAN VAN DER NOOT, met een bericht over zijn leven en zijne werken. (Gent 1857). Hij werd in 1538 bij Antwerpen geboren, en overleed in 1595.

Ik kende des Jonkers Alexandrijnen niet toen ik den grooten dichter JAN VAN HOUT (1577) voor den invoerder ervan hield.

KAREL VAN MANDER, in *Het Schilderboek, behelzende het leven van antyke schilders*, enz. *Alckmaer*, 1604, bl. 256, teekent over LUCAS D'HEERE aan : « In ghedicht oft poesije heeft hy verscheyden dinghen ghedaen : onder ander den Boomgaert der Poesijen, in welcken hy eenige dinghen uyt den Fransoyschen heeft vertaelt doch niet op de Fransche mate, die hij naderhandt wel ghevolght heeft. » Men vindt eenige zijner alexandrijnen in de *Waerachtige fabulen* in 1567 verschenen.

(1) Aan het hoofd van DATHEEN's psalmberijming, 1566, z. j. noch pl. van dr. komt een gedicht voor, getiteld : *Tot de ghemeente Christi*, welk gedicht geteekend is met D'HEERE's kenspreuk : *Vreest wt liefden, d'Heere.*

Een wanckelbaer ried, een vrauwelick pilaer.
Alst slechts gheticht is ghetrocken by thaer,
Eyst met hemlien al Rhethorijcke schoone :
Den vranesschen Conijngh heeft een gente croone (1).

Hij zag dus verder dan zijne kamergenooten en overtreft ook in dichtkunst zijne ons bekend gebleven kunstgenooten. Hij had op hen zijn schilderachtigen zin vooruit. Ten bewijze lust het ons een deel weer te geven uit eene liefdeverklaring van « *een boerken van buyten an een fraey steedsche dochter* (2). »

Nadat hij haar gezegd heeft hoe de liefde hem dag en nacht alle rust ontneemt, vervolgt hij aldus :

Ghy hebt noch eenen vryer, die hem vermeett
U te minnen, ende dat tot minen spite,
Maer ic hebb' een langh mes daermé ic afsmite
Eenen dicken tack houts, ten eersten slaghe.
Indien hijs te veel maect, tsinen meshaghe,
Sal ic hem naer zijn vleesch bauwen crachtigh wel ;
Want als ic gram ben, ben ic zoo machtigh fel.
Al de knechten vanden dorpe ontsien my,
End' ic zaudt al om u waghen, ia, ic vry.
Dus bid' ic u, dat ghi my ooc wilt minnen,
Ende comt dese kæremesse t'onsent binnen,
Teghen dan zullen wi een vet vercken slaen,
En backen taerten, coecken en vlaen;
Ooc goet bier inlegghen, t'uwer eeren.

Nu volgt eene schets waarin de volkskleedij nauwkeurig wordt beschreven, immers zooals wij ze nog op de schilderijen van VAN OSTADE en TENIERS aantreffen :

Ic sal soo moy sijn dan, met mijn nieu cleeren;
Te weten', ic heb' een schaerlaken bonnette,
Daer ic een gente langhe vere op zette,

---

(1) *Den Hof en Bomgaerd der Poësien.* Ghendt, 1565, bl. 89, Vanden Hane op den Esel.

(2) T. a. p., bl. 83.

En eenen gauden streck, met quispels mé.
Ic sal een wambaeys hebben op de nieu sné,
Van root camelot, gheboordt met fluweel;
Ooc een hemde, met zwert ghewrocht gheheel;
En mi moere, sal my thalf-vasten gheven
Een paer gh'ackelde caussens schoon boven schreven,
Die ick rondsom sal vul nastelen steken.
My en sullen ooc gheen moy causs'banden ghebreken
Van schoon root lint, met maeillekens gheclanck.
Sal dat niet knechts staen, op die hosen blanck?
Ik heb' ooc eenen rock, niet om vermoyen,
Gheboort met trijp, en heeft XX. ployen,
Noch heb ic al, veel al, dat ic niet en schrive :
Maer ghi sullet sien, comdy selfs metten live.

Deze regelen, evenals de blijspelen onzer voorouders, bieden ten opzichte van kleederdracht, zeden en gebruiken een bijzonder belang aan.

Wij hebben hier niets bij te voegen wat LUCAS D'HEERE's werken betreft, dan een enkel woord over een zijner handschriften, waar hij 't leven der schilders beschreef. Het moet binnen Gent berusten onder de erven der familie DE POTTER (1).

X. Jan Baptist Houwaert

Geboren te Brussel 1531, overleden te St.-Joost-ten-Oode 1599.

Sommige aesthetici loopen zeer hoog op met dezen rederijker, die vast aan eene der Brusselsche Kamers van Rhetorika in werkzamen dienst was; althans J.-A. ALBERDINGK THIJM aarzelde niet te schrijven :

---

(1) Zie proeven daaruit in *Astrea*, door WAP (Utrecht 1857), d. VI, blz. 195.

Wat betreft zijn *Beschryvinghe van hetghene dat vertoocht wierdt ter incomste van d'excellentie des Prinsen van Oraengien binnen der stede van Ghendt den XXIX decembris 1577*, D'HEERE gaf daar een nieuwen druk van uit waarin hij opnam zijn *Refercyn ghepresenteert aen zijner Excellentie t'sijnen vertrecke den 15 Jan. 1558*. PH. KERVYN DE VOLKAERSBEKE (*Les bibliophiles Flamands*, p. 30).

« Houwaert était un homme d'érudition et de goût, « et ses stances innombrables, tout parées qu'elles « sont de mythologismes et de gallicismes (bastaard- « woorden) se lisent avec un certain plaisir; il avait une « érudition facile : ses pensées ne sont pas dépour- « vues de profondeur. Il était sans contredit le meilleur « poëte néerlandais de son temps, et nos ancêtres, « qui avaient nommé Anna Byns la Sappho braban- « çonne, étaient parfaitement dans leur droit quand « ils décernèrent à Houwaert la qualité de poëte « lauréat et qu'ils le désignèrent comme « l'Homère » « de son temps. On ne dirait même pas qu'il y eût » presqu'un siècle de distance de JEAN HOUWAERT « à JACOB CATS (1). »

Men weet dat men zijn borstbeeld op den Vlaamschen Minards-schouwburg nevens dat van OGIER geplaatst heeft, aldus aan beide rederijkers de eer bewijzende hen als vaders van den Vlaamschen schouwburg te beschouwen (2)!

Er is meer : de Belgische dagbladen meldden in Juni 1857 dat een dorp bij Brussel, waar zijn graf bestaan heeft, eene fontein te zijner eer ging oprichten (3).

---

(1) *De la littérature néerlandaise à ses différentes époques* (Amsterd. 1854 blz. 115).

(2) CATS, geb. in 1577, was twee en twintig jaar toen HOUWAERT overleed in 1599. Beiden waren minnedichters, beiden waren mannen van aanzien : daarin vooral, gelijken zij elkander.

(3) 't Artikel moge hier bewaard blijven : « De heer SCHAEVES, lid « der Belgische Akademie, heeft onlangs den gemeenteraed van St-Joost- « ten-Oode verzocht eene fontein in arduin met HOUWAERT'S marmeren « borstbeeld op de nieuw ontworpene markt der gemeente op te rigten. « Men weet vrij algemeen, dat die nederduitsche dichter, aldaer over- « leden en begraven op 't einde der XVIe eeuw, tevens een uitmuntend « patriot, een braef verdediger onzer vaderlandsche regten tegen de « spaensche dwinglandij is geweest.

HOUWAERT's meest bekende werken zijn : *Den handel der Amoureusheyt* (1) en *Pegasides Pleyn, ende den lusthof der Maeghden* (2). Zijne andere schriften zijn nagenoeg bloot bij titel bekend.

De timmering dier spelen laat zich in haar geheel omvatten door de ontleding, die SNELLAERT van den *Æneas ende Dido* heeft gemaakt (3).

De rhetorikale dichter heeft zijne mythologische zinnespelen, zooals zijn voorganger CASTELEYN, tragi-comedisch behandeld. Wat het ernstig of mythisch gedeelte betreft, hij heeft dit, althans in zijnen *Æneas ende Dido*, op een klassiek geraamte saamgesteld ; het comische of grotesque gedeelte er van heeft hij geschapen uit personen des lageren stands of uit zinnekens wier rollen in den lagen volkstrant, weleens vrij weinig stichtend, geschreven zijn.

Doch iets moet men te zijnen voordeele bekennen: hoe langwijlig en buitensporig hij dikwijls is, hoe zeer uitgerekt de episoden zijn die den samenhang van 't geheele verdringen, hij bezit een onderhoudenden volksstijl. Zijne woorden en spreuken, aan 't volk ontleend, boezemen nog zelfs heden eenig belang in

---

« De gemeente zal tot beloop van 3.500 fr. deel nemen in het uitvoe-
« ren van dit gedenkteeken met medehulp van den Staet en de provincie.
« De gemelde openbare overdekte merkt moet binnen kort de oude
« kerk van St-Joos-ten-Oode vervangen. »

(1) Van dit werk bestaan twee 8°-drukken. *Den handel der Amoreusheyt*, begrepen in drij boecken, Bruessele, 1583 en *Den handel der Amoreusheyt*, inhoudende vier poetische Spelen : 1. Van Æneas ende Dido. 2. Narcissus ende Echo. 3. Mars ende Venus. 4. Leander ende Hero. Poetelijck geinventeert ende Rhetorijckelijck ghecomponeert, door Heer ende Meester JOHAN BAPTISTA HOUWAERT, Rotterdam, 1621.

(2) Eerste uitgave Antw. 1582-1583.

Blijkbaar hadden noch J.-FR. WILLEMS noch Dr SNELLAERT den *Handel der Amoreusheyt* aan de hand, toen zij hunne Verhandelingen over de Nederlandsche dichtkunst in België schreven, en werden zij er eerst later mee bekend (zie WILLEMS. I, 287 en SNELLAERT, bl, 169.)

(3) *Verhandeling over de Nederl. dichtkunst*, bl. 170-172.

voor den doorgronder onzer taal en spreekwoorden. Dit gedeelte van zijnen arbeid heeft hem bijval bezorgd ; maar voor anderen dan curieusen en liefhebbers is de anders nogal eigenaardige HOUWAERT ongenietbaar geworden. Zijne in 't oneindig gekunstelde maat steekt tegen de effen kunstsimpele eentonigheid van CATS geweldig af ; maar hij is nog langwijliger voor den hedendaagschen lezer dan die volksdichter en niemand zal 't wagen HOUWAERT in zijn geheel te herdrukken. Indien deze als zedeschrijver de St. Jan-Baptist of voorlooper van den dichter des *Trouwrings* is geweest, was de Brabander toch niet waardig de schoenriemen van den Zeeuw te ontbinden.

Wil men dit ons oordeel over den zinnespeloopsteller door eenig voorbeeld gestaafd zien, men ga bloot het begin na van den *Æneas ende Dido.*

Het tooneel ontsluit met de plaats uit VIRGILIUS (*Æneis* I v. 226-300). Nadat Venus Jupiter gesmeekt heeft haren op zee zwervenden zoon Italië te laten bereiken, antwoordt hem « de vader van Goden en « menschen, met den zelfden aangezichte dat de stor- « men verjaegt » het bekende :

> Parce metu, Cytherea : manent immota tuorum
> Fata tibi.

HOUWAERT heeft die plaats meer « rhetorijkelijcken » dan « poëtelijcken » op zijn 16e-eeuwsch nageneurd :

> *O Venus, Venus, weest onbevreest doch,*
> Onder blixem komt ghemeynlijck den dondere,
> Alle myn wercken zijn wercken van wondere,
> Laet staen u klagen van zulcke nieu-maren,
> Naer eenen donckeren nacht komt altoos eenen klaren,
> Naer sonne-schijn komt dickwils een duyster werck,
> Dat eerst teer is, wordt namaels wel sterck.
> O Venus, het werck en is noch niet ten halven,
> Ick sla, ick ghenese, ick quetse, ick kan zalven,

Ick doen vallen, op-staen, blijde wesen, en trueren.
Al dat belooft is, zal hem ghebueren;
Maer hy moet wel bezueren » die wil bezoeten :
Al mach hem nu perijckel en druck ontmoeten,
Peyst d'eerste groeten » vallen altoos stranghe.

Wat arme rijkdom van denkbeelden! Wat ontijdige zinrijkheid! Wat classicisme zonder smaak!

Zeker, als zich al die zinspreukige zedelessen in afzonderlijke strophen voordoen, gelijk in de stukken in die zinnespelen tusschen geschoven en in het *Pegasides Pleyn*, kan er die mozaiek niet alleen beter door, maer verdient HOUWAERT te dien opzichte, en te dien opzichte alleen, den naam van *Brabantschen* CATS der XVIe eeuw.

Zoo luiden de twee eerste strophen der *Voorreden op d'arguatie vanden ouden man teghens een jonghe vrouwe* in dezer voege :

Maer zijn't niet wel vreemde en wonderlijcke zaken,
Dat een vrouwe zoo vele door liefden doet,
Daer sy ten lesten moet om smaken
Een stoop azijn voor een druppel zoet?
Als ghy wilt baeyen inder vreuchden vloet,
Ziet dat ghy daer inne niet en verdrinct :
Die zoo verblint is en zoo onvroet,
Dat hy naer ongheoorlofde vreucht verlinct (1),
Die moet peysen dat hy syn eere krinct.

Maer tis kleyn wonder, datmen Venus zach dolen,
Die daghelijcx zoo veel volx tot liefden treet.
Al smaken de brocxkens zeer zoet ghestolen,
Die doolt, hem zelven schande verwect;
Vyerighe liefden en wilt niet blijven ghedect,
Want sy de menschen heel blint kan maken,
En dan worden sy van de weerelt ghehouden suspect,
Als sy niet wel en bewimpelen hun zaken,
Die naer ghestolen brockxkens haken.

---

(1) Verlangt. De verwisseling van de klinkers is zeer gemeen bij HOUWAERT.

In de spelen van HOUWAERT ontmoet men van tijd tot tijd trioletten, b. v. in de straks gemelde *arguatie.*

Den ouden man.

Ick zegghe als voren, myn eerste vermonden,
Ick ben in't quaetste gareel ghebonden
Datmen oyt heeft vonden » uyt West oft Noorden.

De jonghe vrouwe.

Ghy moet daer aen lieghen tot allen stonden

Den ouden man.

Ick ben in't quaetste gareel ghebonden.

De jonghe vrouwe.

Hadde ick zulken leetschap van myn zonden
Ick zou met Godt zeer wel accoorden.

Den ouden man.

Ick ben in't quaetste gareel ghebonden
Datmen oyt heeft vonden » uyt West oft Noorden.

Buiten de moralisatie hield het rhetorikaal rijmspel vooral den schrijver bezig. Hij levert daarin mede in den trioletvorm het *non plus ultra* op :

tWonder » byzonder » dat onder » d'amoureusen gheschiet,
Dat waer » ons te swaer » om uyten klaer » de secreten.
Wy en zouwen » dat niet ontfouwen » al wouwen » wy, ziet!
't Wonder » byzonder » dat onder » d'amoureusen ghesciet.
Brengt veel gelieven » die hun verhieven » in grieven » die't
Gheproeft heeft » naer jonst ghetoeft heeft » mach't weten :
tWonder » byzonder » dat onder » d'amoureusen gheschiet.
Dat waer » ons te zwaer » om uyten klaer » de secreten.
Dus willen » wy stillen » de ghescillen » van groots vermeten (1).

---

(1) Zoo spreekt *Poëtelijck gheest* tegen *Amoureuse fantazije* in de prologhe van het vierde « Spel » : van *Leander ende Hero.*

Het eindeloos uitvoerig dichtwerk, *Pegastdes Pleyn,* waarvan de baring den auteur weinig moeite zou gekost hebben, is voor onze tijdgenooten niet door te worstelen. Hij weet zich niet te bepalen.

Zijne historische geleerdheid is doodelijk vervelend. WILLEMS, die uit het laatste boek eene strophe aanhaalt, zegt : « Deze onuytgekozene staeltjens toonen dat HOUWAERT niet zonder geest en beleézenheyd was, en dat hy bykans nog heden zyne lezers vinden zou (1). »

Niet « bijkans », maar stellig... bij uittreksels (2).

Wij hebben, naar onze wijze van zien, den dichter recht gedaan. Heeft hij ook als vaderlander bijzondere aanspraak op de eer, die St-Joost-ten-Oode hem wil toebrengen?

Voorzeker was hij geen Spaanschgezinde!

Op de vraag door *Ghelijcke complexie* gedaan :

Wat isser gaens?

Antwoordt *Amoureuse affectie :*

Het volck te bedriegen op syn Spaens (3).

Van die gevoelens getuigt bijzonderlijk een zijner werken, getiteld : *Milenus clachte, waer inne de groote tirannye der Romeynen verhaelt, ende den handel van desen tegenwoordighen tyt claerlijck ontdect wordt* (Antw. 1578).

---

(1) *Verhandeling*, I, bl. 288.

(2) Hebben wij wel vernomen, zoo stelt STALLAERT zich voor dergelijk werk uit te geven, als proef van leerdichten uit de XVIe eeuw.

(3) In het begin van 't mythologisch zinnespel *Leander ende Hero*. Aan zulke domme anachronismen stoort zich de Brusselsche lachnajager niet. Integendeel : in den *Æneas ende Dido* zegt *Ionstich herte* tot *Fame van eeren* :

Wat isser oock menich loos rancxken ghesciet
s'Antwerpen op de borse, door u valsch makelaer.

Doch de man, die het rustige ambt van « conseillier ende meester ordinaris van die rekeningen des hertogdoms van Brabant » bekleedde, heeft ook anders dan met de pen 't vaderland verdedigd, men zou hem zelfs de verovering van 't kasteel te Antwerpen te danken gehad hebben. Hij zat in de commissie van verdrag bij de overgave der stad Brussel in 1585.

De zoogezegde *Virgilius van België* deed dezen zoogezegden *Cats van Brabant* recht. BOCHIUS namelijk, Secretaris van Antwerpen, en zeer Spaanschgezind, zinspeelt echter op HOUWAERT's krijgsdiensten in 't bekende Latijnsche grafschrift op deze (1).

't Is waar dat in later tijd, toen in België het Spaansch gebied weer vastgeworteld was, HOUWAERT niet langer van de oppositie meer was : hij moet zelfs een dichtwerk aan den hertog van PARMA hebben opgedragen.

Zijn vaderlandsche diensten, waar een tot zijner eer geslagen penning duurzaam bewijs van bewaart, kan men nagaan in een opzettelijk daarover gheschreven artikel (2) : men leert er uit, dat, groot voorstander van Matthias en den Prins van Oranje, HOUWAERT zich ook aan Marnix van Ste-Aldegonde had gehecht; ook vertaalde, ja, berijmde hij de beroemde oratie, voor de Duitsche rijksvorsten te Worms door MARNIX gehouden.

---

(1) BOCHIUS schreef ook een paar puntdichten op HOUWAERT's zedewerk *de vier Wterste, van de Doodt* enz. ('s Gravenhage, 1605), in zijne *Poëmata* (Keulen, 1614, bl. 176), en een lofdichtje op HOUWAERT, bl. 170. Het bedoelde grafschrift komt hier voor bl. 185 en wordt door FOPPENS, d. I, bl. 571, weergegeven.

Hij is niet in 1598 overleden, zooals DE VRIES zegt, maar in 1599 (zie *Kronijk van het historisch genootsch.* te Utrecht, 1846. bl. 95).

(2) Door Prof. L.-G. VISSCHER in *Berigten* van 't zelfde Genootschap, zelfden jaargang, bl. 34-50.

HOUWAERT heeft dus zijne taal, vooral zijne spreekwoordkundige, benevens zijne historische waarde.

Wij zeggen ten slotte, met Prof. VISSCHER : « In het belang der fraaie letteren mogen wij voor HOUWAERT geene geestdrift meer verlangen (1) ». Wij voegen er bij : « En kunnen wij 't gevoelen van ALBERDINGK THIJM niet bijtreden. Kan HOUWAERT, ook als Belgisch letterkundige, ooit nevens zijnen vriend, den dichter van 't *Wilhelmus van Nassauwen* en van de *Psalmen* gesteld worden? En wat is tusschen de refereinende ANNA BIJNS en de lyrische SAPPHO, tusschen den moraliseerenden HOUWAERT en den epischen HOMERUS gemeen? Is ook de afstand tusschen den Brabander en den Zeeuw, die bijna tijdgenooten waren, niet oneindig?

XI. Jeronimus van der Voort

Hij leefde in de laatste helft der XVIe eeuw.

Van der Voort was een dier rederijkers, die de Hervorming niet alleen omhelsden, maar met hunne pen voorstonden. Bijtijds de rondgrijpende ijzeren vuist van Alva ontvloden, schijnt hij, onzeker in wat jaar, zich in den Briel opgehouden te hebben : althans gaf hij daar eene, vast niet ontijdige, bittere weeklacht uit, onder den titel van : *Het heerlyck bewys van des menschen ellende*, enz., waarin de oud-rederijker, die zeker ook bijbelvast was, blijken gaf zijner ervarenheid in de schriften der wijsgeerige Oudheid. Uit dit standpunt beschouwd, was dit werk een voorlooper der philosophische refereinen,

(1) *Beknopte geschiedenis der Nederl. Letterk.* Utrecht II (1857) bl. 80.

omtrent eene halve eeuw later, op het landjuweel van Mechelen verschenen.

De balling verhaalt er in, hoe hij, die eens zoo menig schoonen prijs op verscheidene rhetorijkfeesten had gewonnen, binnen Lier ter nauwernood aan de handen des wreeden Hertogs was ontvlucht; verder hoe hij den Prins van Oranje op alle zijne tochten had gevolgd, voor Maastricht, in Frankrijk, voor Bergen (in Henegouw) en in Holland; en hoe hij ooggetuige van onbeschrijfelijke ellenden was geweest. Zoodat zijn schrift niet van historische waarde is ontbloot. Heeft het er ook meer?

WILLEMS, dien wij hier volgen (1), roemt zijne belezenheid, hoedanigheid in dien tijd, ook in een rederijker, niet onpoëtisch te kleuren, ten minste in de verzen, waarin hij het — sedert JUVENALIS verouderde — thema « van de mizerien des houwelijks » behandelt; aardig en welluidend zingt hij verzen op, waarin men voelt dat de balling een vrijer lucht dan die zijns vaderlands inademt :

> Dit zijn doornen, die daer staen onder de roosen,
> Dits dobbel galle met honing verblomt,
> Dits 't pont soets met thien pont alsems bekroosen,
> Dits de korte vreugd aen wangen die bloosen,
> Daer duysent tranen en alle smert uyt komt.
> Daerom sprack een spot-meester eens, kort gesomt,
> Dat hy liever honderdmael monick waer, in een kap gedompt,
> Dan eens onder 't ongerief des houwelijcs gekromt.

Zoo iets had er toch onder 't Spaansch bestuur niet door gekunnen : dat rook te sterk naar den mutserd.

Echter kon VAN DER VOORT zijne vaderstad niet

---

(1) *Verhandeling*, I. 292-295 ; zie mede SNELLAERT, *Verhandeling*, blz. 215.

vergeten : hij droeg zijn werk aan haar magistraat op en liet daarbij niet na, ten slotte, in een referein — dat oude aanvalwapen der rederijkers — de weer katholiek geworden Antwerpenaren aan te tasten :

die het woordt des Heeren
Wel wetende, nu weder haeren rok om keeren;

Hij vergelijkt ze bij CAÏPHAS' dienstmaagd, en werpt hun de bedreiging toe :

Wee u, den haen die kraeyt!

Zijn invloed moet groot geweest zijn; dit werk werd in Holland herdrukt (te Delft 1596) omtrent twintig jaar nadat hij eene andere weeklacht had uitgestort, waarin hij nu, overeenkomstiger met zijne grondbeginselen, uit de Schrift zijne zedelessen putte (1).

Hij schreef mede een lied over den « Afstand der Nederlanden » benevens enkele andere te vinden onder de Geuzenliederen (2).

XII. **Claude de Clerck**

Geboren te Ieperen 1587; aldaar overleden 1645.

O eed'le man, wiens naam alle eeuwen door zal dringen
Wiens liedren elk geslacht aen 't jong're voor zal zingen.
LAFAUT, van Ieperen (prijsvers).

Wie deze regelen zou lezen, en vernemen dat zij tot een bekroond gedicht behooren, zou zich al heel

---

(1) De titel luidt : *Een schoon profijtelick boeck, ghenaemt den benauden, verjaechden, vervolchden christen, wt den ouden ende nieuwen Testamente, door Ieronimus van der Voort*, schilder, Leyden, 1577 (MONE, *Uebersicht*, bl. 257).

(2) MONE, t. a. p., bl. 246.

veel kunnen voorstellen van den man, wiens liederen van geslacht tot geslacht, als die van een anderen HOMERUS, zullen overgaan, ja, als die van een OSSIAN of TASSO, voortgezongen worden. De lezer zou in dit gevoelen wellicht versterkt worden, als hij zou bekend geraken met het grafschrift op den Vlaamschen CLAUDIUS, netjes berijmd door LAMBERT VOSSIUS, die hem doet zeggen :

Hy die u op het schouwtooneel
Met liedies, clinckdicht en rondeel
En redenrycke clucht vermaeck
Soo dickwils heeft gheweirt den vaeck, *enz.*

Vooral zou de kunstminnaar naar CLAUDIUS verzen verlangen, als men bij overlevering zou vertellen, dat deze, schoon maar een simpel bierkruier, een poëtisch overvlieger van de eerste vlugheid was ; dat hij « van syne kindsheyd af alles, zelfs in den gemey-« nen handel, in rym sprak, waer af de maer metter « tijd zoo verliep, dat de beruchte dichter Cats uit « Holland eene reis naer Iper gedaen heeft, om dien « vermaerden geboren dichter te sien, ende met hem « in gesprek te komen (1). » En hoe zou de op poëzy verslingerde kunnen twijfelen, als hij zou vernemen, dat het Rethorijk van Ieperen, nog in 1856, een lofdicht op haren *onsterfelijken* stadsgenoot heeft uitgeschreven (2), die, zoo men wil, noch lezen noch schrijven kon, iets wat zeer wel mogelijk is.

Wij moeten den boom uit zijne vruchten leeren

---

(1) VAN DALE's *Tyd-Verdryf* (Ieperen), 1805-1806, waar men DE CLERCK's zoogezegde geestigheden in vindt.

(2) *Bundel der dicht- en prozawerken ... opgesteld voor den Yperenschen Pryskamp van den 5en Augustus 1855, ingezonden aen de Maatschappy van Rhetorika vereende door kenspreuk « De Kunst is ons vermaek »*. Ieperen, z. j., bl. 27 en 33.

waardeeren. De *Adam en Eva* van den doorluchtigen Ieperling biedt ons hiertoe de gelegenheid aan de hand.

Dit booze serpent, dat *Raphaël* met een vrouwenhoofd in deze gelegenheid heeft gestoffeerd, wil de onschuldige gade bewegen de hand naar 't verboden ooft uit te steken :

Maer Eva stond-verbrod :
Sy sey : 'k Heb een gebodt,
Dat my verbied te proeven. »
— « Wat wilt gy u bedroeven
Daer over, » seyd' het spoock,
» Dien man verboodt my oock
De hand daer aen te steken;
Maer 'k lach met sulke treken;
't Is, dat hy 't lieve nat,
't Welck deze vrucht bevat,
Voor sich alleen wilt houden. »
Toen sey vrouw Eva : « *souden?* »
Vergeeft my dat kwaed woordt,
't Geen sy bragt effen voort,
Soo het hier is gesproken :
Had sy, *soud hy?* ontloken,
't Waer beter vlaemsch geweest;
Maer, die het schrift doorleest,
Sal lichtelijk bemercken,
Dat sy in Vondels wercken
Of in Cats suyver bladt
Niet veel gebladert had.
Het is nochtans een wonder,
Want Adam was besonder
Een grooten yveraer
Der rederijcke schaer, enz.

Waar steekt, in deze grove aerdigheden, een zweem van geest? Wie zal nu nog bijzonder trek gevoelen naar DE CLERCK's slaperige tooneelen, hoe dikwijls zij ook in hunnen tijd den vaak mogen geweerd hebben, en onder welke voornaamste men telt : *Het Oordeel van Salomon, Theophilus, Chrisoarius, Belgica en Spinola, 't Guesen ghejanck* en *Sedechias*, waarvan de drie laatste nog bestaan.

XIII. Mr Jan Moerman van den Kiele *(improvisator)*

Hij leefde op het einde der XVIe eeuw.

Die rijmschrijver, denkelijk van Antwerpen, gaf daar in 1584 een werk uit (1) dat de eer genoot na verloop van vier en twintig jaar in Amsterdam herdrukt (1608) en, in deze stad, wat later door VONDEL omgewerkt te worden. Ja in dien zin, dat deze ontluikende dichter op de platen, waar MOERMAN rijmen op had geschreven, nieuwe verzen vervaardigde onder den titel van *Den gulden Winckel.*

MOERMAN dischт ons een proefje zijner geleerdheid op in zijne voorrede, maar die geleerdheid is weinig bekookt. Volgens hem zouden omtrent het jaar duizend (« over ses of seven hondert iaren ») onze voorouders openbare scholen voor de Poëzy gesticht hebben! De « Barden » waren dezelfden die heden « Rhetorisynen » worden genoemd! Maar wat hij er bij zegt is vol waarheid, en wijsheid : « Den gheest « drijft wonderlyc. Wie sal hem wederstaen? Die hem « tot dichten begheeft slae syne stonden gade. » Hij voegt er, als gevolgtrekking, bij : « Ic hebbe « my dan laten van den gheest ghesegghen, en hebbe « t'werc op niet min dan ontrent drie dagen tyts « volbrocht, niet naer mynen wille, maer soot hem « belieft heeft. »

Niet onaardig onder anderen is het stuk, van zes tot zeven slagen uitdijend, en wel eens 't Nevelingenvers weergevend (2) :

---

(1) *De cleyn werelt*, rhetoryckelyck wighestelt.

(2) Medicijn, zalf met kruid gemaakt.

Een weerdinne vervaren in guychelrye,
Verschiep dicwils haer selven (t' is een wonderlyc beduyt) :
Want als sy haer bestreeck met eenighe meesterye (1),
Soo wert sy eenen voghel, en vlooch ter deuren wt.
Apuleus dat siende, nam oock wat van dit cruyt,
En soo haest als hy hem daermede heeft ghewreven,
Soo is hy gheworden eenen esel ruyt
En liep naer den stal, den huysgoden beneven,
Om de roosen te eeten, daer haer hooft verheven
Mede was verciert; maer hy wert ghesmeten.
Ende soo haest en was hy van daer nct verdreven,
Hy vont een ander roose, diemen hem sach eten.
Met dien heeft hy weer syn esels huyt vergheten,
Ende wert een mensche, soo hy was te vooren.
Dees roose beteeckent voorsichticheyt en weten,
En hy is een esel die de wijsheyt wil verstooren :
Want daer en is gheen coninc, hoe hooch ghebooren,
Heeft hy geen wysheyt in syn conincrycken,
Hy en moet wel eenen ghecroonden esel ghelijcken.

VONDEL vervloeit hier in 't langwijlige, en mist dit puntig slot; maar men vergete niet dat de zanger van *Palamedes* nog ver af was : hij schreef dan nog berijmde historische aanteekeningen op platen, gelijk heden onze dichters en ondichters op, in den vreemde aangekochte, plaatjes van *Taschenbücher* of *Keepsakes.*

XIV. **Ogier**

Geboren te Antwerpen in 1618; aldaar overleden in 1689.

Ziehier de vertegenwoordiger van het Vlaamsch blijspel of eigenlijker gezegd van de klucht, gedurende het midden der XVIIe eeuw. Hij is zeer verschillend beoordeeld geweest.

---

(1) Medicijn, zalf met kruid gemaakt.

Onder allen heeft VAN ERTBORN het ongunstigste oordeel over hem uitgebracht, die 't eenertijde factor der *Violieren* en schoolmeester was. VAN ERTBORN breekt den staf over hem in deze woorden : « Het is moeyelijk zig iets slechters, van eenen verfoeyelijkeren smaeck en somtijds iets onbetamelijkers te verbeelden dan zijne tooneelstukken. » VAN ERTBORN staaft zulks door een uittreksel uit het stuk de *Onkuysheyd*, en voegt er bij : « zoo schreef men in de « zelfde eeuw, die VONDEL het Hollandsch tooneel met « zijne stukken zag vercieren, en waerin MOLIÈRE aen « het Fransch tooneel zijne meesterstukken gaf (1). »

WILLEMS erkent gaarne, dat zijne stukken « op veéle plaetsen recht geestig en boertig » zijn, maar dat hij die « altezeer met platten en vuylen straet-praet overlaedde (2). »

Dr. SNELLAERT heeft over OGIER's schrijftrant, over zijne kunstpogingen, in verband gebracht met het tijdstip zijns tooneelarbeids, veel gunstiger gedacht.

Heden biedt het lezen dier stukken weinig belang aan : men moet er zich, als letteroefenaar, opzettelijk toe stellen om ze te doorworstelen. OGIER wil doen lachen, dat is zijn hoofddoelwit. Alle zijne personages zijn kluchtig, en die kluchtige strekking heeft niets van MOLIÈRE's rijken geest. OGIER geeft er even weinig om als PLAUTUS de ontucht op het tooneel te brengen.

---

(1) *Geschiedkundige aenteekening aengaende de Ste Lukas Gilde*, bl. 48 : Het geheel stuk is op zoo eene wijze met de allervuylste woorden geheel in 't lang en zonder « schaemte gedrukt », zegt VAN ERTBORN, die er ironiek bijvoegt : « het eynde van 't zelve is nochtans zedelyk. Maer « op de allerkluchtigste wyze : want de eene van de vrouwen komt « tusschen de schermen in 't kinderbed en sterft. »

(2) *Verhandeling*, II, 130.

't Is waar, de Antwerpsche kluchtspeler zegt, dat hij het met de goede zeden wel meent (1). Ja, een onbevoegd Hollandsch rechter schreef onbeschaamd genoeg, dat er « by OGIER, meer Amsterdammer dan « Antwerpenaar te noemen (!), niets ergelijks ook voor « het teederst oor in 't straffen der zeven hoofdzonden « voorkomt; » doch dient zoo iets wel wederlegd?

Dat OGIER zich vergeten hebbe in zoo eene gevaarlijke stof als die over de ontucht loopend, is licht te begrijpen : laat ons den man dus in een ander stuk nagaan, en wel in datgene, waarmede zijn voltalligen bundel ontsluit : *De Hooverdigheyt, kluchtsgewys vertoont op de Kamer vande Violieren den 18 October, anno 1644, binnen Antwerpen.*

FRANCISCO, een arme duivel, en « vermeynde Ioncker », heeft BEYKEN tot eene bedrogene dochter gemaakt. Deze is de zwagerin van den « Baes vande beirstekers ». FRANCISCO is een trotschaard, die niemand betaalt, zijnen knecht JOOS niet te eten geeft, en niets doet voor BEYKENS kind, nu zes weken oud. Gaarne zou haar zwager moeder en kind — welk laatste zij te vinden heeft geleid — overmaken aan den « beirsteker » BALTEN; doch deze, die reeds zijne hand aan twee vrouwen heeft toegezegd, weigert. FRANCISCO blijft dus alleen over : op aandringen

---

(1) In de *Waerschouwinghe aen de goetwillighe toe-hoorders*, vooraan het stuk op de *Onkuysheydt*, bekent hij :

't is waer wy brenghen voort
Van dees' vervloekte pest dat noynt en wordt gehoort
Op predicanten stoel,

doch :

een thooneel meer ruym en vryheyt toe-gegeven,
Daer de poëten met de pennen vryer leven,
Dat spreeckt wat ruymer : en het schynt hun toe-gestaen,
Als weireldts synde, met de weireldt om te gaen,

van den zwager van BEYKEN, en nadat hij dien — in « beirstekers » stijl gesproken — deftig « verguld » heeft, huwt hij BEYKEN, schoon hij tegen haar en zij tegen hem de laagste scheldwoorden hebben uitgestort.

Het tooneel moge, om geene veroordeeling in te loopen, bloot eene uitspanning zonder nut zijn, maar is er hier niets in, dat ook buiten de laagheid der toestanden, het zedelijke gevoel kwetst? De schrijver, die geene enkele der zeven hoofdzonden heeft willen voorbij gaan, moest zich vast daarbij eenig doel, eenig nut voor den aanschouwer voorstellen. In hoeverre toch kan er leer en les in de hoofdpersonage FRANCISCO steken? Ik zoek, en vind ze niet.

De meester wordt aldus door den knecht afgeschilderd, en dit zal nog wel de beste, dat is de meest genoegzame plaats uit dit grove stuk zijn :

Joos.

k' En wist noch niet dat in myn meester sulcken sotte gentilhom stack;
Hy verstaet dat hem een jegelijck waer sal gheven sonder gelt.
Hij haelt geiren, en hy betaelt met afsmeiren. Gy doet ghewelt,
Seet hy soo, als hem jemandt maenen comt, aen een man van reputatibus;
K'en ben geen canalie, seet hy soo, maer van groote qualitatibus,
En, seet hy soo, k'en betael niemant, seet hy soo; mynen beyaert luyt:
Brengt al in, seet hy soo, maer g'en krygther niet met allen uyt.
t'Waer me oock een schandt, seet hy soo, t' betaelen waer my tot verkleynen :
Want myn successie moeten vereert syn als prins van d'oude Romeynen.
Dies, seet hy soo, hebde wel een galgh ofte rat verdient,
Dat ghy my comt manen, daer ghy noch geldt aen my vindt.

Na dezen goeden zet, vervolgt de poetsemakersknecht volgender wijze :

Laet het u, seet hy soo, ghenoegh syn, dat ick in uwen boeck staen geschreven
Als uwen schuldenaer : gy behoorde, seet hy soo, noch gelt toe te geven
Voor de eer die gy geniet, dat in uwen boeck
Een man geschreven staet, met een a la mode broeck,
Met een lanck lyff, met een kees kop, met een pluym schoon van coleuren,
Met leirsen, met sporen, met de broeck vol faveuren.
Ha gy bengels, seet hy soo, morghen sal ick u te proncken doen setten op een schavot,
Om dat gy geen reputatie en draeght aen myn gepoyerde callot.

Wilde, seet hy soo, u sententie hooren lesen,
Soo comt nu ter vierschare, en morgen sulde ghehangen wesen.
En die hem met sulcken auctoriteyt hoort spreecken, die staet en siet
Met het back-huys vol tanden, en hy en geeft niemant jet (1).

Dat deze plaats het volk destijds heeft doen lachen, gelijk het met elke mascarade, met elke karikatuur lacht, laat zich verstaan : maar is die scherts wel natuurlijk?

Is die jonker niet eerder krankzinnig dan hoovaardig, als hij op dien toon aan zijne schuldeischers spreekt?

Of doet MOLIÈRE aldus *Don Juan* ten opzichte van zijnen schuldeischer, *Monsieur Dimanche,* te werk gaan (2)?

Waarlijk, had het tooneel zooals MOLIÈRE het verstond, datgene zooals 't OGIER begreep, verdrongen, er ware geen verlies bij geweest! Inderdaad, MOLIÈRE is hier zoo verre boven OGIER als de fatsoenlijke menschen boven de personages staan, die deze Vlaming meestal tot zijne typen neemt. MOLIÈRE vermaakt en leert ook het beschaafdste gezelschap, terwijl hij den wijsgeer doet nadenken; OGIER, ofschoon het hem aan geenen geest van waarneming, aan geene onderhoudende levendigheid faalt, mist goeden smaak; ja, verwekt weleens afkeer in plaats van vermaak.

Maar hij is lang toegejuicht geweest niet alleen door Brabant, maar ook door Holland! — Zulks bewijst dat de smaak van den Antwerpschen rederijker niet meer gevormd was dan die van 't publiek, dat hem toejuichte, en dit wellicht deels om zijne

(1) *De Hooveerdigheyt*, bl. 7-8.

(2) *Don Juan*, Acte IV, Sc. III. Dit stuk werd in 1665, dus een en twintig jaar later dan OGIER's klucht vertoond.

gebreken, om zijne grofheden. De door hem genoten bijval bewijst, dat zijn tijd, vooral zijn landaard invloed op den schrijver heeft gehad, maar dat hij zelf, als kunstschrijver, op zijne aanschouwers geenen invloed heeft kunnen uitoefenen.

MOLIÈRE had den moed om tegen den wansmaak, evenals tegen de gebreken zijner eeuw, te worstelen : dit getuigen BOILEAU en de geschiedenis van den Franschen schouwburg. De beroemde zinspreuk van SANTALIUS *Castigat ridendo* is op dien grooten schrijver ten volle toepasselijk. MOLIÈRE had smaak : hij gaf de natuur met getrouwheid, met kracht, met bevalligheid weer.

Wij hebben zooeven eenige van OGIER's kunsthoedanigheden aangestipt, handeling en levendigheid, en kunnen er geene andere in hem opsporen.

't Is mogelijk dat hij, evenals LOPEZ DE VEGA, wetens en willens de eenige kunstregelen van smaak en gevoel verkrachtte, om zijnen tijd te behagen, en zich weinig over 't oordeel van 't nageslacht bekreunde : in welk geval het nageslacht zich weinig om den schrijver bekommert.

SNELLAERT, in zijne beschouwing van het Vlaamsch tooneel in de XVIIe eeuw, heeft Ogier eene goede plaats verleend, en er te rechte van gezeid, dat zijne stukken het volksleven getrouw weergeven.

Volgens dezen beoordeelaar hekelt elk personage de verkeerdheden des tijds zoo gepast, dat OGIER de « tuchtmeester van 't volk mag genoemd worden (1). » Dit moge op de sententien der personages toegevoegd, waar zijn, doch wat de han-

(1) *Het Vlaamsch tooneel in de XVIIe eeuw* (*Belg. Mus.* IX (1845) bl. 344).

deling derzelve op de voorstellingen des tooneels betreft, zal men met VAN ERTBORN en WILLEMS moeten erkennen, dat de eeretitel van tuchtmeester weinig den kluchtschrijver zou betamen. Trouwens zoo schijnt SNELLAERT zelf te denken, als hij ons zegt, dat OGIER er geen kwaad in zag, de boosheid in hare naaktheid ten toon te stellen; iets, voegt de criticus er bij, dat voor den beschaafden mensch alleen waar kan zijn, maar niet voor den ruwen hoop (1).

Dezelfde beoordeelaar wil, dat de vrijheid die OGIER zich geeft om zijne stukken in een onbepaald getal uitgangen, in plaats van ze in drie of vijf bedrijven te verdeelen, er eene losse beweging aan schenkt, die niet ongevallig is : de zwakheid der intrigue, doorgaans op een misverstand uitloopende, zoo SNELLAERT getuigt, heeft OGIER, wiens stukken meermalen op straat spelen, de verdeeling in bedrijven laten missen.

SNELLAERT beschouwt die zwakheid van intrigue veeleer als eene verdienste dan als een gebrek : « Hierin », zegt hij, « is alweer den meester te « erkennen, die zoo wel zynen tyd en de menschen « begreep. Men zou van OGIER eene fyngesponnen « ontwikkeling verwachten, zonder te letten, dat hy « geen leven van hovelingen schetste en voor geen « hovelingen schreef, maer voor ronde vlaemsche « burgers die TENIERS en OSTADE toejuichten en « aenmoedigden. »

De kunst richt zich tot alle standen, ook dan als zij burgertafereelen afmaalt. MOLIÈRE bewijst het; en zijn al de ontknoopingen des grooten Franschen blijspeldichters niet altijd gelukkig, dit is den meester

(1) Zie bl. 342 t. a. p.

immer als eene verdienste te min aangerekend geweest. Wat het *ut pictura poësis* betreft, ook TENIERS en OSTADE, scheppers in de kunst, weerspiegelen keurig de natuur, en dragen wegens oorspronkelijk samenstel en kunstige penseeling de bewondering der kenners weg. Dit is, onzes dunkens, niet geheel het geval met OGIER.

Eene verdienste, die men echter den Antwerpenaar niet kan ontzeggen, is de mijn van spreekwijzen, eigen aan het volk, die hij met milde hand ontsluit, en die zeker tot het toejuichen zijner stukken het hunne hebben toegebracht. Laat ons dit staven met er eenige uit de eerste bladzijden des boeks over te schrijven :

1. Hebben, is hebben, krijgen is de konst (bl. 7).
2. Daer comen stroppen te cort, alsmen alle boerenbalgen telden,
   En die gaen veur, inden ommeganck van leerken op (bl. 9).
3. Patientie is gout weert, denct hy in dees occasie (bl. 9).
4. De iongers weten nu van hun twelf of dertien iaren,
   Daer eertyds de oude lien gansch in onnoosel waren (ib.).
5. Men seyt, die diepsinnich is, dat die de beirstekers slacht (bl. 12).
6. Denckt, t'is een plaegh over u en over 't landt,
   Slaeget met de Geusen in een predestinatie (bl. 16).
7. Ick ben hier in stadt als eenen uyl op een kruck (bl. 20).
8. G'hebt een memorie als eenen garnaet (ib.).
9. Ick ben een plompen boer, en ghy eenen grootsen geck,
   Ick sou u dienen gelyck den haen op den toren (bl. 24).
10. Het gaet met hun gelyck het spreeckwoort seght :
    Men meynt een ander te brillen, en men brielt syn selven (bl. 27).
11. . . . . Had ick de weet
    Dat gy waert een aertjen naer 't vaertjen (bl. 28).
12. Het crielt er als mieren (bl. 30).
13. Als de doecken staen op het alder » fierste,
    Dan syn de broecken op het alder » dierste (bl. 30).
14. Wa, g'heb' een memorie als eenen predicant (bl. 32).
15. De saus van alle spijs syn goey geteerde maghen (bl. 34).
16. Die de dant trauwt om de want » verliest de want, en hout de
17. Dat is te veel gemist (bl. 45). [dant (bl. 39),

Dat onze oude dichters, die 't volk eigenaardig afschetsen, ten opzichte der spreekwoorden, enz.,

groote waarde voor de studie van de taal, en van 't volk in de taal, aanbieden, is overbekend. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, bij 't uitgeven onzer oudste *Abele spelen ende sotterniën*, paste reeds dit grondbeginsel daarop toe : « Die meisten älteren niederländischen Dichter », zegt die Duitsche geleerde, « pflegen Sprüchwörter, Denksprüche und « sprüchwörtliche Redensarten in ihre Gedichte ein- « zuweben, um eine Ansicht, eine Meinung oder « sonst etwas zu bekräftigen (1). »

Doch wij mogen niet vergeten aan te teekenen, dat OGIER de vader is van BARBARA OGIER, die veel voor het tooneel heeft gewerkt (2), terwijl wij er nog meenen te moeten bijvoegen dat het een betwisbaar punt is, of het blijspel : *Don Ferdinand oft Spaenschen sterrekyker* aan OGIER moet toegeschreven worden (3).

XV. Cornelis de Bie

Geboren te Lier in 1627; overleden in het begin der volgende eeuw.

Een notaris te Lier, wien zijne protocol tijds genoeg overliet om schilderijen en tooneelstukken te maken, de laatste waarlijk in geen klein getal : de man berijmde niet minder dan een en twintig spelen en achttien kluchten. Hij had het verstand niet, bij tijds de pen neer te leggen, en WILLEMS

---

(1) *Horae Belgicae*, Pars VI, bl. XXXVII.

(2) Zie over haar *Rumbeeksche avondstonden*, Roeselare 1856, bl. 27. vlg.

(3) WILLEMS, *Verhandeling*, II, 130, schijnt er geene bedenking tegen te maken, dien WITSEN GEYSBEEK in zijn *Woordenboek* heeft aangehangen; zie over OGIER den *Navorscher* (Amst. (1855) bl. 271 en 290), vgl. Dl. VI (1856) bl. 51, 339.

getuigt, dat de voortbrengselen zijner laatste jaren hem veel meer den naam van rijmelaar dan van dichter verzekeren (1).

Als moraliseerend rederijker had de notaris het ook op de wereld gemunt. Hij schreef *Des Werelts-Sots-cap* (2), grootendeels in den trant van CATS en met de dan in vollen zwang zijnde zinnebeelden opgeluisterd. Maar bijwijlen bekroop hem de destijds schaarsche zucht, vader VONDEL van verre na te hinken. Trouwens hij getuigde in zijne voorrede dat hij voornemens was zich een weinig te « laten toomen vande waere kunst, die hier in *Werelts-* « *Sots-cap* niet alleen naer den Hollantschen styl en « manier wordt voorgestelt, maer naer de natuer « van d'eygen poesie. » Men ziet dat DE BIE gezond oordeel miste.

Als zoovele andere rederijkers, die geene geleerde opvoeding hadden genoten, ontbrak het hem aan vinding, aan kennis van den aard des volks, dat hij ten tooneele bracht. Als OGIER, doch in minderen graad dan deze, bezat hij dus zekere Vlaamsche genialiteit, doch waar de goede smaak al te dikwijls geen integraal deel van uitmaakte. DE BIE kon zich mede boven den bedorven smaak zijns tijds niet stellen, die, ook in de klucht, nog lager gedaald was dan de literatuur der meest onklassieke eeuwen. WILLEMS, die zulks te recht aanmerkt, voegt er bij, dat DE BIE's tooneelwerken vol zijn van de plompste, liederlijkste en ergelijkste straatpraatjes,

---

(1) Zie over DE BIE, WILLEMS' uitgebreid artikel in *Belg. Mus.* IV. (1840) bl. 268 vlg.

(2) *Fames weer-galm der Neder-duytsche poësie van Cornelis de Bie tot Lier, uyt sijnen tydts over-schot vrymoedelijck voorgestelt op de domme waen-sucht des Wereldts, ghenoempt Werelts-Sots-cap*, Mechelen, 1670.

doch dat het er destijds niet veel beter uitzag ter Amsterdamsche Academie *In liefde bloeyende*, dan op den Lierschen schouwburg van *Den groeyenden boom*,en ja, dat LANGENDIJK zelf er zich niet vrij van wist te houden, daar de poëten en schilders van dien tijd dit noemden : naar de natuur schilderen.

II. HOLLANDSCHE REDERIJKERS.

I. Jacob Celosse.

Bloeide te Leiden in het begin der XVIe eeuw.

Zes jaar was verloopen sinds CASTELEYN's voor ruim eene halve eeuw geschrevene *Konst van Rhetoriken* in Holland was herdrukt, toen een Rederijker van dit land ook de hand aan eene *Ars poetica* besloot te steken. Hij heette JACOB CELOSSE. De man kleedde zijn alexandrijnsch leerdicht in den vorm eener samenspraak tusschen drie Zinnekens, die zoo vele persoonen verbeeldden : het waren *In Konsten vierigh, Liefhebber der Konst,* en, wie hier als meester optrad, *Neerstigh Ondersoecker.* Dit leerstuk betitelde hij *'t Spel van't recht ghebruyck ende misbruyck der redenrijcke scholen* (1). Doch de Hollandsche rijmer was minder gelukkig dan de Vlaamsche : het werk van dezen is wijd en zijd bekend en hetgene des anderen ligt in een hoogst zeldzaam boek begraven.

Wij willen het eenigszins door uittreksels doen kennen.

In Konsten vierigh.

Als broeder reyn in konst, moet ick u mede deelen
Den schat uyt s'herten grond gegraven, doch wat slecht.
Siet, dit heb ick ghestelt, en t'saem aen een ghehecht.

---

(1) In *Den Nederduytschen Helicon*, Alkmaar, 1610, bl. 11. Zie mede de tafel van het boek.

Wilt dat eens oversien; 'tis niemant tot verkleeningh,
Maer meest om oeft'nen my : dus segt vry uwe meeningh,
En hoe dat u behaeght : 'tis gheen verwerret streck.

Neerstigh Ondersoecker.

U werck is niet heel slecht, doch niet vry van gebreck.
Die silbe comt te hardt (1), en die moest harder wesen;
Dien dicht (2) staet dien te by, om even eens te lesen;
Die rustplaets' valt niet wel; dat is geen goet begin;
Die rede komt wat slecht (3), en dat woort breeckt den sin;
Die voeghelijcke naem (4) voegt niet by dit selfstandigh;
Daer mist gy in't geslacht; dat's geen verval (5) gehandigh,
Dien vol voorleden tijt moest teghenwoordigh staen;
Daer dient op't spellen ghy wel beter acht te slaen,
Het dient oock meer verciert, met cieraet redenrijclijck,
Voorbeelden in 't verhael, ghelijckenissen blijck'lijck
Die moeten zijn versint, waer deur een werc schoon blinckt.

Men ziet, hier draagt onze Aristarch zijne critische denkbeelden voor over datgene, wat in SPIEGHEL's *Twe-spraack* tot de *Letterkunst* (Grammatica) behoort : hij spreekt over spelling, taalregelen, prosodia en compositie. Voorbeelden en gelijkenissen geeft hij als poëtische sieraden op.

Laat ons nu zien, welke begrippen over de strekking der kunst en de te beoefenen schrijvers voorgedragen worden. Met een van vreugd overstroomd gemoed, als de wiskunstige Syrakuseaan bij den uitroep : Ik heb 't gevonden! treedt te voorschijn

Neerstigh Ondersoecker.

Och, nu ben ick ter plaets', daer elck my na sagh spooren;
Ghevonden heb ick nu, dat ick heb langh gesocht.
Siet hier, vrient, wat een boec dat ik heb med'gebraecht;
Den inhoudt konstigh schoon, is fraey in alle wijcken.

---

(1) Te zwaar, verkeerd, geklemd.
(2) Rijm; 't zelfde rijm te spoedig herhaald.
(3) Sluit niet wel.
(4) Epitheet.
(5) Declinatie, verbuiging.

Liefhebber der Konst.

Laet sien, wat ist voor een?

Neerstigh Ondersoecker.

Spelen der Redenrijcken
Zijnt al, soo ghy meught sien, die eertijts zijn ghespeelt
Int Gentsch en Handwerps perc, die t'saem het lofbaer beelt
Der lofbaer ed'ler konst, men konstigh sagh afmalen.

Men ziet hier reeds Gent en Antwerpen, als degelijke Vlaamsche zustersteden, aangehaald.

Hierna wordt overgegaan tot de geschiedenisboeken die zulk een « lofbaer edele Kunst » bevorderen. Hier worden naast TITUS LIVIUS, CARION (?), JOSEPHUS FLAVIUS, SLEYDANUS, STIMPHIUS (?), FROSSARD (*sic*) en VAN METREN (*sic*) opgegeven.

CELOSSE wil ook zijn classicisme wat te luchte hangen, maar, eilacy, in rhetorikale verstrooidheid maakt hij, waarschijnlijk op BREDERODE 'S *Moortjen* zinspelend, den blijspeldichter der Romeinen, wien, bij vele gaven, enkel de *vis comica* ontbrak, tot een treurspeldichter!

Neerstich Ondersoecker.

Hebdy oyt fraeyer stuck als dit oyt wel bespeurt?
'Tis van TERENTIUS eertijts konstrijck beschreven.

In Konsten vierich.

Wtnemend' wort daer ooc dees edel konst verheven:
Want zijn treurspelen droef die luyden in't verstant,
Al waer des menschen hert hardt als den diamant,
In't hooren, schreyen soud' wel heete tranen bloedigh.

Niet minder geleerdheid wordt er over POLLIO, uitgekraamd, die treurspelen (*praetextatae*) (1) schreef en tot blijspeldichter wordt gemaakt!

---

(1) HORATIUS, *Sat.* Lib. I, 10, V. 42.

Liefhebber der Konste.

Hoe heeft ook POLLION, en veel meer ander vroedigh.
In vreughden spelen soet, ontsloten haren schat.

Hierop vervolgt

Neerstigh Ondersoecker.

Dat is my wel bekent (!), en wat segt ghy van dat
Schoon fraey en konstigh boeck, vol reyne dichterije,
Van MARO fraey ghestelt? en dits PIETER MESSIE,
Die als een kruyt hof staet verciert met menigh kruyt.

In Konsten vierich.

Natuerlijck ende schoon veel saecken hy ontsluyt,
Beweghende den mensch hem stadigh t'overlesen.

Wat verwarring! Wat onkunde in den wetgever van Parnas! TERENTIUS tot een SENECA, POLLIO tot een TERENTIUS omgeschapen, en VIRGILIUS naast een compilator gesteld (1)! Zoo grof maakte het CASTELEYN zelf niet.

Wat VIRGILIUS betreft, deze zal waarschijnlijk aan CELOSSE meer dan bij name bekend zijn, dank zij CORNELIS VAN GHISTELE, die de Æneis « rhetorijckelijc » maakte, « playsant ende weerdich om lesen. »

Wij zagen zooeven in de hulde, aan twee Vlaam-

(1) Dit werk viel destijds zeer in den smaak. De titel der uitgave verschenen te Leyden in 1697 luidt : « De verscheyden lessen PETRI MESSIÆ, edelman Sivilien, waer inne beschreven worden de weerdichste geschiedenissen aller Keyseren. Coningen ende loflicker mannen. Mitsgaders tleven ende treffelickste sententien der Philosophen, met verclaringhe der twijfelachtiger ende wonderlicker dingen. « Een Fransch edelman Duvivier gaf een vervolg op die lessen uit waarvan de vertaling als tweede deel PETRI MESSIÆ verscheen te Rotterdam, in 1613. In denzelfden trant is het *Schadtboeck der Historien* (Antw. Janssens, 1608) opgesteld.

sche steden toegebracht, dat de kunstachting van Holland voor België stand had gehouden, een deel der schrijvers die ALVA's zwaard ontweken waren, werden in 't land, dat hun eene schuilplaats bood, herdrukt. Ook aan andere Vlamingen viel die eer te beurt, zooals VAN GHISTELE en CASTELEYN. Uit CELOSSE leeren wij kennen welke Rederijkers destijds in Noord-Nederland meest nering hadden. Wij lezen in zijne aangehaalde samenspraak :

Liefhebber der Konst.

Wel siet eens dit oock aen, en seght of daer kan wesen
So schoon en sinrijc werc, bequaem voor groot en kleyn.
Dit MANDERS arbeydt swaer, en dat is CASTELEYN
Die uyt Castali vloedt oock med' al heeft ghedroncken.

Neerstich Ondersoecker.

Wt boomen so vruchtbaer wel spruyten schoone troncken.
In eeren moet men haer al houden nacht en dagh.
Ontallijck is de vrucht, die elck daer speuren magh,
't Verciert dorp, stat en lant haer schoon aerbeydigh ploegen.

Na dezen, voor CELOSSE niet ongelukkigen vierling spreekt

In Konsten vierigh.

Siet hier noch sulck groot deel, om elc een te genoegen,
Als VAN DEN DALE fraey, HAUWAERT en VAN DER VOORT,
In druck en in geschrift van die *Oorboort accoort*,
En dan die VAN DER NOOT, dat vindy al hier onder.

Liefhebber der Konst.

Ik mercke dan byna hier heel het wout van wonder,
En siet daer VAERNEWIJCK, dies heel mijn vruecht vermeert,
En Schade Leer u (1) oock, och, die is weer gheeert,
Met noch veel ander meer, die ick alom hier mercke.

---

(1) Anagram van LUCAS DE HEERE.

Neerstich ondersoecker.

'Tzijn oock de boecken goet, die hier in elcken percke
Een Redenrijcker recht behoort te hebben wel:
Want daer vindt elck een in den aert, en 'tgoet bevel
Van de schoon lofbaer Maeght, en haer dierbaer juweelen.

II. Dirk Coornhert

Geboren te Amsterdam 1522; gestorven te Gouda 1590

'k Ontving tot Amsterdam, ik gaf ter Gouw mijn geest.
Wiens strijdt voor zeden, schrift, en vrijheit is geweest.
P.-C. HOOFT.

Er is over dezen man (1), die zoowel als politiek persoon dan als schrijver in verzen en proza de aandacht verdient, reeds zeer veel geschreven, wij mogen dus kort zijn over dien werkzamen auteur, die een der voornaamste leden was der Amsterdamsche Rederijkkamer *In liefde bloeiende.* Eerst in het jaar 1567 was hij kamerist geworden (2).

Naast SPIEGEL houden wij hem voor een der beste prozaschrijvers die tot de Rederijkers behoord

---

(1) Zie SIEGENBEEK, *Beknopte Gesch. der Ned. letterkunde* (Haarlem 1826, blz. 58-61, en 83-84), benevens de bronnen, opgegeven in de aant. blz. 61 a'daar. Men raadplege verder over COORNHERT, als taalkundige en zedeschrijver, COLLOT D'ESCURY, *Holland's roem in kunsten en wetenschappen* (Dl. III, 36, III, 256-7) in de vergelijking van COORNHERT's stijl met MONTAIGNE en CHARRON aldaar d. IV (1) 83, 84; alsmede L.-S. VISSCHER, *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (Utrecht, 1857, d. II, 12-14).

(2) Blijkens zijne eigene verklaring wegens de comedie van *Lief en leedt* geschreven den 12 Oct. 1567 « in den Haghe, binnen de ghevanghenisse », waar hij, ter oorzake zijner pogingen om te Haarlem de Hervorming in te voeren, tijdelijk was vastgezet, toen nog, zoo hij getuigt :

ick noyt Camer
En heb gehanteert, daer de const van reden-rijck
Gepleecht wert, met veele wetten verscheydelyck.

Een uittreksel van dit Spel van Sinnen komt voor bij ALBERDINGK THIJM, *Gedichten uit de verschillende tijdperken*, I, 256-258.

hebben : maar beider rol ten opzichte der staatkunde liep gansch uiteen. SPIEGHEL had een onverzettelijken afkeer van ambtsbedieningen; COORNHERT, daarentegen, nam, als pensionaris der stad Haarlem, een zeer werkzaam deel omtrent 1562 « aan « de poogingen voor de zijde der Hollanders, ter « beteugeling der Spaansche heerschzucht aangewend, « en was niet slechts de raadsman van BREDERODE, « den beroemden overbrenger van het smeekschrift « der Nederlandsche edelen, maar werd ook door « WILLEM I in verscheidene gewigtige zaken gebe- « zigd. (1) » Zijne vrijheidszucht stond hem duur.

Als aan BOETHIUS, dien hij later vertaalde, bleven de Muzen hem in zijnen kerker getrouw. In 1567 schreef hij zelfs den *Lof van de ghevangenisse,* in eene taal vrij van alle uitheemsche smet, in zinlijke rijmregels, die niets van het stroeve hebben, dat, als een roest, SPIEGHEL's zedeverzen, vooral zijne alexandrijnen, ontsierde.

De in den Haag gevangene zingt :

Wat baet hem 'swerelts vryheyt wiens ziel is gebonden
Met duysent aenklevende dootlycke sonden?
Wat schaet oock de rycke siel dees lichaems banden?
Niet; hy pronckt met zijn meesters cluysters eerlyck,
Meer dan menigh sot met ketens van gout begeerlyck,
Der vromen boeyens eeren hun, den vanger tot schanden (2).

In dien ernstigen toon stelde hij ook den *Lofzangh van 't Goudt* in; en, ja, beschreef 't *Loeye en leckere leven,* een werk dat niets met het vanouds beschreven Luilekkerland gemeens heeft, maar allegorisch is behandeld, ja echt rhetorikaal, schoon uit het Latijn nagevolgd.

---

(1) SIEGENBEEK, beroepen *Geschiedenis.*
(2) Uitg. Amst., 1690, III, bl. 519 v°.

Uit de gevangenis gevlucht zijnde, zocht hij redding in de ballingschap. Later diende hij als secretaris bij de Staten van Holland.

« na ick, wezende balling in vreemde landen, uyt « oorzaken voorschreven, beghonnen hebbe ghehad « te maken eenen Neerlandschen *Grammaticam*, maar « doort ontberen van alle myne armoede, benodicht « zynde om met mynre handen arbeyd myn kost te « winnen, hebbe ick dat myn voornemen anderwer- « ven moeten verlaten. »

In 't volgende jaar 1585 verscheen het voornaamste zijner dichtwerken : *Recht ghebruyck ende misbruyk der tijdlicke have* (1), onder andere gevolgd van een onderwerp, dat hij zich ten volle het recht acht te behandelen : een *Protest teghen den slaep*.

De alexandrijnsche maat was reeds dan in Holland bekend : doch COORNHERT, en schoon men in hem somtijds achtereenvolgende regels in die maat ontdekt, bleef in den grond aan de vrijere oude maat getrouw, welke hij vijf-en-twintig jaren te voren opzettelijk had verdedigd.

HUISINGA BAKKER heeft een deel dier berijmde prosodia, welke van 1561 dagteekent, weergegeven in zijne, van valsche grondbeginsels uitgaande, *Beschouwing van den ouden gebrekkelijken en sedert verbeterden kant onzer Nederduitsche verzen* (2), en waarlijk die rhetorikale voorschriften zijn merkwaardig genoeg om hier vollediger dan bij hem gelezen te worden.

Wat zijn hier reghels van vijfthienen?
Sulcx en doen gheen rethorisienen
So lanck te maken : way, dats geen const!
Men ghebruyct tien, twalef ende elf.
Dees heeft een ruyme wech op hem self.
Tschijnt geen rijm; 't is schant dat hijt begonst!

---

(1) Dit werk is in Latijnsche verzen vertaald, eene eer die het deelt met den *Wapene Martijn* van MAERLANT, een deel der *Refereynen* van A. BYNS en *Joannes de Boetgezant* van VONDEL.

(2) *Werken van de Maats. der Nederl. letterk. te Leiden.* 1781, Dl. V, bl. 103.

Sulcke nueswijsen moet ick vraghen,
Door wat recht sy de vrijen plaghen,
Met huer wetten dwaeslijk vercoren?
Virgilius, de groote poeet,
Stelt reghels van seventhienen breet.
Ey, laet hem, om huerluy te horen!

Een volle sin eyscht een heel reghel,
Daer af sy de rijm, tslot en seghel,
Als elcx een athem wt mach spreken, enz. (1).

't Overige deelt HUISINGA BAKKER mede, die COORNHERT verkeerdelijk van onze rhythmische maat naar die der Latijnen te willen regelen, heeft te rechte gewezen, en aanmerkt dat hij de *kunst van Rhetoriken* kende, waarin men leest :

Een reghel duert onghetelt, onghemeten,
Also langhe als eenen aesseme heerden mach (2).

Eene aanmerking waarin een diepe zin steekt en waarover elders.

De vertaling der Odyssea door COORNHERT volgens dit ruime stelsel, zweemt somtijds sterk naar Nevelingverzen. Men oordeele uit de slotregelen van het tweede boek :

Tseyl begonst te swellen, het schip snellic voort te vlieten.
De blauwe zee ruyschte om tschip, dwelc de baren voort stieten,
Dat zwam doort water, als een swaen met verheven pluymen » doet.
De riemen werden wech geleyt, om den wint te genieten.
Sy droncken tbruyssende wijnken met zijnder scuymen » soet,
En soo offerende de goden, nader costuymen » goet :
(Sonderlinc Pallas, die hun met de[n] wint te ruymen » spoet)
Voeren si al den nacht : wantmen geen goeden wint versuymen » moet.

Zijne latere rijmen, zoo wij zeiden, zijn eenigszins veralexandrijnscht, en algemeen in engere palen gesloten.

---

(1) Vóór 't werk *Deerste twaelf boecken Odysseæ*, door COORNHERT, Haarlem, 1561.

(2) Zie hierboven I, bl. 143.

Ziin *Protest teghen den Slaep* heeft op sommige plaatsen veel gemak, veel zwier. De verrederijkerde COORNHERT staat hier verre beneden den Ovidiaanschen HOSSCHIUS, wiens *Elegia ad sumnum* even meesterlijk is in 't gedeelte, dat eene lofspraak voor, als in 't gene een *protest* tegen den slaap behelst.

De minder klassieke dichter sluit zijn stuk aldus :

Doetse slapen, gapen, sluymen, snorcken en quijlen
Diens verdrietige leven maeckt lange wijlen,
Sendt desen u bode Mankop laet en vro na,
Begraeft die in u pluymige fluwijnen,
Kerckertse binnen u duystere gordijnen,
Wtsluytsters van de goud-blinckende Aurora.
Bant uyt heur wooninghen de blaffende honden,
De ghekroonde vogels die den dagh verkonden,
En de vluchtige vloyen, der slapers verdriet;
Siet dat ghy smids ende kuypers, die vroegh wercken,
De klinckende klocken, de zingende klercken,
Oock ruysschende winden het zwijgen ghebiedt,
So mooghdy u dienaers en willighe slaven,
Die levendigh als doode leggen begraven,
In u stomme, stille, blinde dromeryen,
Soo veel van heur tijdt en leven ontstelen,
Als sy gaerne ontberen en u willigh deelen,
Om te ontgaen heur wroeghende fantazyen (1).

Zijn deze verzen, waarin een losse en lieve herinnering eener klassieke beschrijving doorstraalt (2), niet van eene rhythmische eigenaardigheid, die ons 't lange miskennen der oude maat doet bejammeren? Dan zij herleeft, die maat; de eens afgerukte snaar is op de Nederlandsche lier weergesteld!

COORNHERT verzuimde geenszins den machtigen volkshefboom, den schouwburg; maar wij zijn alleen met de titels van enkele zijner tooneelstukken bekend, waarvan meer dan de helft bijbelsch is (3).

---

(1) Uitg. Amst., 1690, 506 v°.

(2) OVIDII. *Metamorphoseon*, Lib. XI, 15 vlg.

(2) *Abrams Uytganck*, Comedie (Alkmaar, bij Jacob de Meester, 1608); — *Israël*, Comedie (1590, 8°); — *Bruydt Christi ende d'Egip-*

III. Hendrik-L. Spieghel.

Geboren te Amsterdam in 1549; overleden te Alkmaar in 1612.

YPEY in zijne thans eenigszins verouderde *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche tale* (1812), beschouwde COORNHERT als den « hersteller — neen! « — de(n) vader onzer nederlandsche poëzij, den « vader van den eigenlijken rhythmus, die met eene « kunstige, evenredige mengeling van hooge en lage « lettergrepen geboren werd. » Hij brengt die verbetering omstreeks het jaar 1580 (1).

Men heeft ten overvloede in den laatsten tijd bewezen, hoe mank dergelijke beweringen gingen, daar de middeleeuwsche poëzij bij ons zoo wel regels in den versbouw volgde als degene die omtrent het einde der zestiende eeuw van de Franschen deels overgenomen werd, en die men, met hare getelde syllabenmaat, eene puriteinsche versmaat zou mogen noemen (2).

De versmaat is in COORNHERT's *Recht ghebruyck ende misbruyck der tijdlicke have* nog zeer los (3).

Echter bekent YPEY, dat SPIEGHEL dezen overtrof zoo in taalkunde als in dichttrant. Beiden waren

---

tische vroeivrouwen (2 deelen, 1582, 8°); — *Blinde voor Jericho*, Comedie (s'Hage, bij Haspert Joasten, 1582, 8°) alsmede *Troer-spel van de kettersche werelt* (Gouda, bij Jaspar Turnoy, 1590, 8°); — *Rijckeman*, Comedie (Haarlem, bij Haspert Joosten).

(1) T. a. p., bl. 406-7.

(2) YPEY heeft daarbij ook aan COORNHERT datgene toegekend, wat aan JAN VAN HOUT behoort. — Zie bl. 95 hierna.

(3) Eerst in 1585, vijf jaren na COORNHERT's overlijden, verschenen. In 1567 schreef hij *'t Bedrogh des werelds*, dat in de oude rederijkersmaat is.

rederijkers. De dichtvorm van den laatste is wel minder vloeiend en aantrekkelijk dan die van COORNHERT, maar zijne waarde is in den grond werkelijk grooter.

Op dien dichtvorm kleefden nog de gebreken van den rederijker. Doch wij moeten eerst van den prozaschrijver spreken.

Gaarne stemmen wij toe, dat hij, in wedijver met COORNHERT, de bastaardwoorden uit onze taal verdreven, en ze van veel andere leemten en gebreken gezuiverd heeft; gaarne erkennen wij, dat de wijsgeerige schrijver vindingrijk is in 't uitzoeken van keurige uitdrukkingen, doch hij laschte in zijn opstel veel in onbruik geraakte woorden, zonder gelukkig gevolg, hoe zinrijk hij die uitgebaggerde woorden trachtte te benuttigen.

Ons is niet onbewust, hoe hoog taalkenners en dichters met hem hebben opgeloopen.

DE VRIES had hem een der eerste en voornaamste opbouwers onzer letterkunde genoemd (1), en met dien vrij hooggestemden lof is YPEY nog niet tevreden, welke wil, dat die kunstrechter hem « veilig den voornaamsten van die allen had mogen « noemen » als een man, « die vol vinding was bij « het uitzoeken van de keurigste uitdrukkingen die « hem voor zijn onderwerp dienden. » Ook zwaait hij dien hoogen lof toe, wegens « het koppelen « van onderscheiden woorden, die nooit, dan op « zich zelven, gebezigd worden, waardoor zij eene « gemengde, maar meer met de zaken juist geschikte « beteekenis kregen (2). »

---

(1) *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*, Amst. 1810, I, 57.

(2) T. a. p., bl. 408.

De verklaringen van dichters omtrent SPIEGHEL's taaldiensten en kunstverdiensten zijn nog ontzaglijker. Hij verdient niet alleen van HOOFT, wegens diepzinnigheid van « stijl » daar hij zelf een meester in was, maar van VONDEL zelven te worden gelezen en herlezen (1). Ook POOT achtte den *Hertspieghel* hoog (2), met één woord, bij die kunstmeesters stond hij te boek als onze ENNIUS, groot van geest, ruw van kunst (3). Het bleef voor onze dagen bewaard daarvan een alles overtreffend bewijs op te leveren, en dien kunstijsbreker eene onsterfelijke hulde toe te wijden : BILDERDIJK werkte diens hoofdwerk om, doch misschien meer door de stof dan door 't gewrocht zelve, meer door de denkwijze des schrijvers dan door zijne kunst uitgelokt. De groote, doch wel eens grillige dichter liep toch met SPIEGHEL's taal over 't algemeen, vooral wat de koppelwoorden betreft, zoo bijzonder hoog niet : of schreef hij niet ten slotte zijner omwerking zinspelend op dezes eerste boek, v. 107 en 108, wat wij gaarne afschrijven, als eene voorname taal- en dichtles des meesters bevattend :

Ja, Spieghel, gy *doorwroet ons grondwoordrijke taal,*
En mijdt uitheemschen pronk; maar dees uw roem is *schraal.*
Gy wroet tot moddrig zand, om tot een hoop te maken,
Waar elk die 't leest, met moeite, en naauwlijks door kan raken,
Och, hadt ge of oor gehad, of ware taal gekend,
En 't merk eens schoolpedants op alles niet geprent;

---

(1) HOOGSTRATEN, in de voorrede van BROECKHUIZEN's gedichten, waar men 't overige over SPIEGHEL kan nazien.

(2) *Het Leven van H. K. Poot* in *Vervolg der Gedichten* van H.-K. POOT, te Delft, 1735, bl. 57-8.

(3) Het bekende Ovidiaansche : *Ennius ingenio maximus, arte rudis.* Ook geldt van SPIEGHEL wat QUINTILIAAN van ACCIUS en PACUVIUS getuigt, *Lib. X. C. I.* Zie mede over die beide schrijvers MARTIALIS, XI. 90.

Uw woorden wel verstaan, en door ze zoo te schikken
Dat ze en gehoor en hart door melody verkwikken,
Den dichtrengeest getoond bij 't filozoofsch verstand!
Gy waert de roem geweest van 't denkend vaderland (1).

Zeker kan men in hem recht snedige, ja, in den grond poëtische plaatsen uitzoeken, b. v. zijne beschrijving der ontluikende lente, reeds door YPEY met eere herinnerd (2) :

Taal-leye leid ons uyt, langs d'Amsterlandsche strómen,
t'Anschouwen 't nieuwe kleed van 't natte veld en bomen,
Diens *vrolik-bleke-lof* drong plotselijken uyt,
Met swanger knoppen bol, *der takken dorre huyd :*
En 't gras, dat onder t' ijs in d'herrefst was geweken,
Begon zyn spichtich hoofd door 't water op te steken.

Wel is dit laatste vers inderdaad eens grooten dichters waardig, maar gegrond is en blijft het verwijt, hem gedaan door zijnen onwerker, dien men te rechte een verstandspoëet bij uitnemendheid heeft genoemd, en die misschien door SPIEGEL's lectuur al vroeg is opgewekt om beter partij dan hij van deze *grondwoordrijke* taal en hare koppelwoorden te trekken : 't doel hierin door SPIEGHEL nagezet, heeft BILDERDIJK beschoten, misschien wel eens overdreven; maar den Rederijker blijve de eere der poging!

Dat SPIEGHEL ook zijner Muze Thalia of haren zusteren dien stijveren dos kan uitschudden, opdat zij in luchtig gewaad zouden dartelen, blijkt uit eenige zijner liederen. Los en lief, als het *Klaertjen* van HOOFT, of eenig liedeken den *Frieschen Lust-hof* van STARTER doorklinkend, luidt SPIEGHEL's *Vryers-sangh*, deels uit trippelende, en wat ernstiger ge-

(1) *De Dichtwerken van Bilderdijk*, Haarlem, XIV (1859), bl. 78.
(2) T. a. p., bl. 109.

mengde verzen bestaande, en met een aardigen zet aldus afloopend :

Ghy pruylt 'er, en preutelt » ghy mymert, ghy reutelt,
En zomtyds benje stom of 't antwoordt is te dom ;
Ghy kuyert alleen, en schuwt'er meest al de liên,
En zijt'er gheweest » soo rustigh een gheest,
Als ick'er ooyt heb ghesien.

Dit zyn de ghebreeken » van minnende leecken,
Wanneer m'een blaauwe scheen » gestoten heeft an't been,
Dat geen artzny genesen kan of kruydt ;
Maer di· dese man » soud redden hier van,
Dat moest'er dan wesen zyn bruydt (1).

Die bij uitzondering vloeiende liederzanger was echter wel degelijk een rederijker : zijn werk getuigt ruimschoots van 't belang, dat de man in de godinne Rhetorica stelde; het biedt ons verscheidene *Nieuwejaars lieden* aan, van 1578 tot 1601 voor de Kamer *In liefde bloeiende,* in zijne hoedanigheid van *vinder* geschreven (2).

Trouwens in 't gene van 1580 bezong hij « rhetorickelicker » de

Eel Redenryke reyn,
Loflyke kunst eerbare,

doch vermengd met basterdwoorden, en wel aardigheidshalven op 't spoor der Brabantsche gildebroeders (3).

Van oneindig meer belang is zijn laatste lied, werkelijk een zwanenzang, beschouwd als uitvloeisel van wijsheid en doorzicht : SPIEGHEL zong als een *vates* en in volmaakte overeenstemming met zijn

(1) VLAMING's uitgaaf, bl. 312.
(2) Zie Dl. I, bl. 44-5, aant. 3.
(3) Volgens zijn commentator VLAMING ; zie Dl. I, 123.

Jubel-jaar-liedt op simpelyk geloven en weldoen, van 1600 :

> 't Schijnt nutter (waart te doen) dat men dien bant verknochte
> Op beter voet, eer twist dit lichaam t'onder brochte,
> 't Vervormen van de kerk schijnt dies een goede zaak :
> Maar ik vervorm gheen ding als ik het ding ontmaak (1).

Met zijne verdere rhetorikale beuzelingen, als acrostica, en wat dies meer zij, dienen wij ons hier niet op te houden.

Wij kunnen dus YPEY niet onvoorwaardelijk toegeven, als hij (2), na de voren beroepen plaats op de lente aangehaald te hebben, beweert, dat niemand zoo dichtte vóór SPIEGHEL : immers zijnen verzen ontbrak veelal die harmonie, dit rhythmisch schoon, dat JAN VAN HOUT, reeds dertig jaar te voren aan eene Vondeliaansche kracht van uitdrukking wist te paren (3); liever staan wij, doch niet zonder voorbehoudenis, dien schrijver onzer taalgeschiedenis toe, wat hij van SPIEGHEL als prozaschrijver getuigt : « In onrijm was s' mans stijl meer los en natuurlijk « (dan in versmaat), doch even keurig en oorspron- « kelijk. Dezelve was een der schoonste modellen « van [ter] navolging, hoedanig een niemand nog

---

(1) En voor wat er verder in dit lied tegen de Hervorming voorkomt, zie SPIEGHEL door VLAMING uitgegeven, blz. 222, waar de dichter met ERASMUS' woorden sluit : « Alle godvruchtigen wenschen de zeden der « kerke verbetert te zien, maer geen voorzichtig mensch stelt dat men « een algemeene verwarring moet aennemen. »

(2) T. a. p., bl. 411.

(3) Inderdaad vóór 1565, niet 1575, zoo wij verkeerdelijk opgeven in onze *Verhandeling over den Nederl. Versbouw*, Dl. I., bl. 34 vlg. waar men overigens verder kan gestaafd zien wat wij hier beweren.

Dat SPIEGHEL's commentator in zijn woord *Aen den lezer*, dien opgeeft als « vader der taele die wy schryven, en onzer dichtkunde, « die VONDEL op zijnen grondslag, tot haeren hoogsten top gevoert « heeft », is bij een commentator licht te verklaren.

« geleverd had... Aan niemand meer, dan aan SPIE-
« GHEL, heeft de nederlandsche letterkunde die deftige
« vastheid van een' mannelijken stijl te danken, welke
« sedert twee eeuwen in de schriften is waarge-
« nomen (1). »

Stellig is het dat, evenals het later Nederlandsch lettertriumviraat HOOFT, VONDEL en CATS, onze wijsgeerige dichter een voornaam prosateur was, wiens wel verdeelde volzinnen in vaste vormen gegoten waren, maar komt een goed deel des lofs door YPEY aan den schrijver *Van natuurlicke geneichtheid* op zeker « ghevoelen der Ghereformeerden (2) » toegekend, niet ook toe aan dien dapperen en wakkeren man, van welken hij zelf aldaar getuigt : « CASTALIO is in mijn zin een wijs man gheweest, « maar ik wil hem in 't bestraffen van 't gheen in « mijn ogen onrecht is, niet volghen, noch ERAS-« MUS, noch COORNHERT. » Of bewees deze laatste door zijne zinrijke, krachtige vertaling van BOËTHIUS en CICERO's *Officie* niet mede den deftigen stijl veel dienst?

Wat er van zij, het is een zonderling iets te zien, dat de man die in 1580 met het door ons vroeger aangehaalde (3) rederijkerslied vol bastaardwoorden, optrad, daarentegen in 1584 niets verzuimde om ook te dien opzichte de taal met eene vaste stevigheid te schuimen en te zuiveren (4), ten ware men dit vroegere stuk voor eene spotzieke parodie der in de taal verachterde Brabanders hield.

Het zal dus tijd zijn, hem als spraakkundige

---

(1) YPEY, t. a. p., bl. 410.
(2) SPIEGHEL, uitgegeven door P. VLAMING, bl. 245-256.
(3) Zie Dl. I, bl. 123.
(4) YPEY, t. a. p., bl. 413-4.

na te gaan, en de aandacht te vestigen op de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst*, dat is : een dialoog over de Nederduitsche taal.

Dit werk ging uit van « Keyzer, Factoor (onzen SPIEGHEL), Prins ende Kameristen *In liefde bloeyende*, den 1^en^ des Hoymaants, t'jaar 1584 (1). » In den « Toeeyghen-brief » wordt er niet alleen van GOROPIUS BECANUS gewaagd (2), maar zelfs dien Vlaming de eer bewezen, dat hij hun ten spoorslag is geweest : schooner hulde, althans beter gemeende terechtwijzing ontving toch die zonderling geleerde wel nooit.

« Een BEKANUS » zegt men, « isser gheweest « onder de gheleerde, die na de rechte grond des « zelfs [sic, der taal] met ernst ghespoort heeft. Ghave « God dat hy langher gheleeft ofte wat meer in « het te recht brenghen onses taals, als int bewy- « zen des zelfs oude heerlykheyd ghearbeyd had (3). « Deze heeft ons beweeght.... om zó veel in ons « is... het Duytsch op te helpen, vercieren ende « verryken, t'welck wy óóck verstaan ons ampt « te zyn, alzó alle kamers van *Rederyck* als ghe- « mene scholen des land-taals behóren gheacht te « zyn, waar toe een yghelyck niemand uytghezon- « derd (de bloem wtstekende) vrye toegangh heeft; « dies hen luy het zuyveren, verryken ende ver- « cieren des taals, ende niet het rymen alleen, eyghent- « lyck betaamt, zó óóck de betekenis des naams

---

(1) De editie princeps is van 1584, en zag het licht te Leyden. Eene andere uitgave verscheen te Wormer-Veer in 1649.

(2) Ook bl. 10 aldaar, wordt er van hem gesproken.

(3) Zie over BECANUS (JAN VAN GORP of GOROPIUS) en zijne meer dan vreemde taalketterijen, door SCHRIECKIUS beleden. PAQUOT, *Mémoires*, Dl. II, bl. 27 vlg., alsmede YPEY bl. 8-9. Men weet, dat hij de Nederduitsche taal voor de oudste der wereld uitkraaide.

« [van rederijker], tzy men die ons ofte den Griecken « eyghengmaackt medebrengt (1). »

SPIEGHEL zal wel het voornaamste deel aan 't opstellen dier *Twe-spraack* genomen hebben, schoon COORNHERT, die er de aanbevelende voorrede van schreef, er vast mede vlijtig aan heeft gewerkt. Stellig is de *Dialectica* die het tweede en derde deel van het werk uitmaakt van SPIEGHEL alleen : die verzekering berust op VLAMING's getuigenis (2).

De *Twe-Spraak* raakte niet alleen de Grammatica, maar ook de Prosodie aan; dan wij mogen het nagaan dier laatste achterlaten, dewijl dit punt reeds in onze prijsverhandeling wordt behandeld (3).

Wat de Spraakkunst betreft, SPIEGHEL, die te zamen een voorlooper en achteruitziener was, is, na MAERLANT en zijne tijdgenooten, de eerste geweest, die recht acht gaf op den onderscheiden naamval, zooals die op ieder naamwoord met zijn lidwoord paste, naar het mannelijk, vrouwelijk of onzijdig geslacht dit vereischte (4). Inderdaad sprekende van de « deling ende buighing der namen ende wóórden » zegt hij (5) : « daar in is het lelyckste misbruyck, t'welck « óóck zwaarlyckst te helpen is : t'blyckt daar an

---

(1) In de *Rederijck-kunst*, waarmede de uitgave van 1649 sluit, staat een bericht aan « Allen Redenryckkamers » waarin men, van dit paradox uitgaande, den oorspronk der kamers in Griekenland zoekt!

(2) In 't *Leven van H.-L. Spieghel* zegt hij : « Met deezen letter- « heldt (COORNHERT) ontworp SPIEGHEL de *Nederduitsche Letterkunde*, « die op den naem van de Kaemer *In liefde bloejende* het daglicht « zag, en dus den grondslag der taele leide. Zints quam van onzen « dichter de *Dialectica* in het Nederduitsch te voorschijn, onder den « tijtel van *Redekavelingkunde.* » Men weet dat SIMON STEVIN dit onderwerp mede in 't Nederlandsch heeft behandeld.

(3) *Verhandeling over den Nederl. Versbouw*, I, 40 vlg.

(4) YPEY, t. a. p., bl. 411.

(5) *Twe-spraack*, 1584, bl. 63.

« dat hem nóyt iemand (immers dat ons bekend is) « heeft onderwonden grondlyke ende alghemeene « reghelen daar van int licht te brengen (1) ». En daarin trachtte de ook grammatikaal wijsgeerige man te voorzien.

Een dichter was de prozaschrijvers in 't erkennen dier vlijt van SPIEGHEL voorgegaan en zong :

> D'onduitsheidt en de taalsmet van het land
> Week voor het helder licht van zijn verstand (2).

Als taalkenner en taalkundige, als dichter en nagenoeg als prozaschrijver is SPIEGHEL een der verdienstelijkste of, al die begaafdheden te zamen genomen, de verdienstelijkste rederijker der Nederlanden. Zijne ziel was schoon en weerspiegelde zich soms enkel door den vorm wat beneveld, in zijne werken.

Ook boezemen zijn leven en dood veel belang in, hij stierf als slachtoffer zijner vaderliefde. Gewettigd was dus zijn levensbeschrijver VLAMING om te zeggen dat « zijn kinderen eenen lieven en getrou- « wen vader; de dichtkunde, haeren vormer, voed- « stervoogt en voortzetter; Amsterdam, een paerle « uit zijne kroon hadden verloren. » Inderdaad, hij stond tot VONDEL gelijk tot VIRGILIUS, ENNIUS; ik durf niet zeggen LUCRETIUS, tenzij ten opzichte der episoden, meer dan der wijsgeerige stof, door dezen behandeld. SPIEGHEL heeft meer gedaan dan de taal gezuiverd : hij heeft ze met eene dichterlijke, d. i. met eene scheppende kracht bezield, die

---

(1) *Twe-spraack*, bl. 63.

(2) J. VOLLENHOVE, die, na SPIEGHEL's voorbeeld, het antipoëtisch denkbeeld opvatte taallessen te berijmen; zie J. VOLLENHOVE's *Poëzij*, Amst., 1686.

reeds den dertienjarigen BILDERDIJK voor hem innam. (1) « SPIEGHEL heeft de taal eerst regt be- « schaafd, zegt YPEY; met andere woorden, hij heeft « haar regt wijsgeerig gemaakt : poëtisch, name- « lijk in dien zin, dat zij door hem verrijkt is met « zulke verheven uitdrukkingen, die ons de zinne- « lijke voorwerpen naar het leven vertegenwoordi- « gen, en wijsgeerig, in dien zin, dat zij door hem « verrijkt is, met eigenaardige uitdrukkingen, die « geschikte teekenen zijn van afgetrokkene denk- « beelden. »

En wie toch zou aarzelen zijn zegel te hangen aan de uitspraak zijns omwerkers BILDERDIJK over de dichterlijke waarde des omgewerkten? « Onze « schrijver, en waarom niet dichter? Want waarlijk « daar is poëzij in dit zijn geschrift, en het is uit « volle poëtische ader gevloeid, hoe het dan ook « met zijne verzen gesteld moge zijn, die toch voor « het minste in hunne stijfheid en stroefheid eene « deftigheid ademen, een trap tot het stille ver- « heven (2). »

Natuurlijk bekent BILDERDIJK daarbij, dat SPIEGHEL's taal reeds vrij gedwongen was voor den tijd, toen hij schreef, en thans, ook in hare woordschikking, na omtrent derdhalfhonderd eeuwe verouderd, duisterheid heeft voor landgenooten, die alleszins met hunne taal te weinig bekend zijn (3).

Aannemelijk wordt het dus wat men vertelt,

---

(1) Hij zegt over hem : « Met genoegen las ik zijn *Spieghel* « van jongs af : waarschijnlijk had ik daarin weinig medestanders van « mijnen toenmaligen leeftijd » (Voorrede der Bilderdijksche navolging).

(2) *Voorrede*, bl. IV.

(3) Een gebrek, waar onze TACITUS-HOOFT ook niet gansch van vrij te pleiten is, zelfs voor 't gros onzer zoogenoemde letterkundigen.

wegens het hoofdwerk van den katholieken dichter. Hij zou namelijk dit werk in hs. naar de *Alma Mater* van Loven gezonden hebben, om er de goedkeuring der godgeleerden op in te winnen, maar kreeg dit met de naïeve verklaring terug : « dat men het niet verstaen konde (1). »

Wij zeiden : den katholieken dichter; want evenals ROEMER VISSCHER bleef hij in den schoot der Kerk. Wij hebben reeds uit een zijner liederen zijne verdraagzame, vredelievende denkwijs leeren kennen (2).

SPIEGHEL verdiende dus ook aan dien kant naar waarde geschat te worden bij 't schetsen des invloeds op de zedenleer of godsdienstigheid, zulken grooten invloed ook op den godsdienst of *cultus* uitoefenend.

Men verschoone eenigszins uit dien hoofde de talrijke aanhalingen van schrijvers hier bijgebracht, en die door nog talrijker namen van kunstrechters te vermeerderen zouden zijn (3).

---

(1) VLAMING, *Leven van Spieghel.*

(2) « Overal, » zegt VLAMING, t. a. p. *** 6 vo, « ontdekt men (in « den HERTSPIEGHEL), dat hij de misbruiken gaerne uit de Kerk zag « weggenoomen, maer dat raeuwelijk hervormen stiet hem tegens de borst. « De Kerk te verbeteren zonder zich uit de Kerk te begeeven, was zijn « inzicht, buiten muit- en scheurzucht, of byzondere eigenbaet. Hier in « was hy 't eens met den grooten Rotterdammer, Cassander, en andere « mannen van gemaetigde gedachten. De wijs van Hervorming, die men « pleegde, hinderde hem alleen niet, maer eene groote vorstinne en Her- « vormster zelf, die meende dat men den vloer der Kerke zoo schoon « vaegde, dat de grondslag daer geen kleinen last by leedt, echter had hy « een afgryzen van 't vervolgen, en de liefde tot zijnen naesten was zyn « hartewensch. »

(3) Zie onder anderen N. G. VAN KAMPEN, *Beknopte gesch. der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*, Dl. I, 119.

IV. Gerbrand Adriaensz Bredero.

Geboren te Amsterdam in 1585; gestorven aldaar in 1618.

Er is veel voor en tegen BREDERO's dramaturgie te zeggen, ten minste tegen de wijze waarop hij er 't levend grondbeginsel van toepaste en bestond; dat in 't letterlijk weergeven der natuur. Zijn talent wordt niet meer dan de uitspattingen er van ontkent.

Hij vond een ongehoorden bijval bij 't Amsterdamsch publiek; immers de Amsterdamsche volkszeden die hij calqueerde en, ja, het Amsterdamsche dialect dat hij op het tooneel weergaf (1), moesten hem welkom doen zijn aan dit volk, dat hij zoo stoffelijk weerspiegelde. Hij deed als LOPEZ DE VEGA, die mede wetens en willens de kunstregelen opofferde aan 't losse vermaak der gemeente. Heeft BREDERO misschien gedacht dat waar zijn tooneel in zedelijkheid te kort schoot, zulks vergoed werd door 't gebruik dat er gemaakt werd van de fondsen voortkomende van zijne tooneelen?

---

(1) « In zijne « Rede aen de Latijnsche Gheleerde », voor *'t Moortje* bidt hij hem te verschoonen, dat hij TERENTIUS, « dien suyverlijcken « latinist », heeft durven dwingen, « niet alleen mal Hollandstsch, maer « (dat elck der nae ghebuur-steden begheckte) Amsterdams te prevelen, « en te revelkallen : dan niet te min », voegt hij er bij, « dese myne sotte « stouticheyt en sal u moghelijck niet alleen doen verwonderen, maer « misschien een haeghelijck lachen bereyen, vermits de soete mallicheydt « van onse uytspraeck, insonderheydt deur 't verkorten, of by u onghe- « woon, of onghebruyck der woorden ».

Hy bootste hierin het naturistiek tooneel tot in de uiterste palen de eerste na, en wij zijn BREDERODE en HUYGENS, die hem navolgde, van de oudste bijdragen tot de dialectenstudie verschuldigd. Ook het Vlaamsch dialect wisten beide na te bootsen.

In BREDERO's *Spaenschen Brabander* en HUYGENS *Tryntje Cornelis* herkennen wij, nog heden, het platte Antwerpsch volkomen (WILLEMS, *Verhandeling*, D. II, bl. 338.)

COSTER, zijn trouw medewerker, getuigt het volgende over dien bijval. « Het is immers de waer-
« heyt, dat van den tweeden Julij af tot April 1616
« toe, 'twelck minder is als thien achter een volgende
« maenden, het oude-mannen Goods-huys door den
« vlijt ende neersticheyt van ons tween, over de
« twee duysent guldens, boven alle onkosten, geno-
« ten heeft, behalven dat de Camer noch zoo aen
« kleeren als andere behoefticheden daar by groote-
« lycx is verrijckt. Ende dat in de drie jaren tydts
« oft daer ontrent die BREROO by de Camer geweest
« is, het voorzeide Goods-huys meer inkomst gehadt
« heeft als in alle de voorgaende jaren dat voor
« 'tselve by de Camer gespeelt is geweest (1) ». Op die lofbazuiningen volgt eene schimpscheut tegen de Rederijkers die tegen BREDERO ijverden en, zoo zijn medewerker wil, hem belasterden terwijl zij conventioneele vormen voor die weleens overdreven natuurstrekking stelden : « Gij zult », zegt COSTER, tot « Borgemeesteren ende Raden » van Amsterdam « liever in dese geluckige ende vruchtbare tydt van « poëten, de poësie hanthaven, ende niet van een « hoope moolicken, die haer 't onrecht Rederijckers « noemen, laten onderdrucken. »

COSTER tracht het magistraat door den opgegeven stoffelijken uitslag de kunstwaarde zijns makkers te bewijzen. Om die op zijne beurt te verdedigen, richtte zich BREDERODE ironisch tot de « verstandighste rymers der Nederlantsche poësie », gelijk wij straks zullen zien.

Daar bestonden redenen tot die zelfverwering,

---

(1) *Alle de Spelen van* G.-ADR. BREDERO, Rott. (1622). Opdracht aan « Borgemeesteren en Raden der wijdt-beroemder coop-stadt Amsteredam. »

want de bezwaren, die op BREDERO's blijspelen drukken zijn beduidend, ja, zij zijn zoo gewichtig, dat men geschreven heeft : « Misschien bezweek zijn treurspel onder die bezwaren (1). » Die solidariteit tusschen de blijspelen en tragicomedien des auteurs schijnt ons echter niet aannemelijk. De bijval der eerste zal destijds de andere veel meer hebben doen begunstigen, dan dat deze later zouden geleden hebben bij die blijspelen. Men mag hem veel eerder den Amsterdamschen ARISTOPHANES, dan den TERENTIUS zijns tijds noemen, ook dan als hij dezen laatste in het *Moortjen* van verre nabootst; hij had de vuile onzedelijkheid des Griekschen schrijvers en bezat de comische kracht, die aan TERENTIUS ontbrak.

Kan de tijd, waarin hij schreef, hem evenals SOCRATES' vijand, wegens die ontuchtigheden verschoonen, ja, lag bij BREDERODE de grond van dit misbruik in zijnen tijd zelven, kwam het met den Nederlandschen volksgeest overeen (2)?

Zoo denkt ALBERDINGK THIJM. « Dit was in over-een-stemming », zegt hij, « met den volksgeest, die vóor alles vrijheid wilde, en goed en bloed opofferde onder anderen ook om een einde aan de inquizitie en de censuur » gemaakt te zien. Dat de volksgeest voor alles vrijheid van 't geweten wilde en dus tegen de inquisitie en de daarmee in verband staende censuur streed, is bekend; maer de vrijheid in alles, tot het losbandige toe, is geen natuurlijk gevolg dier behoefte van onafhankelijkheid. Dat in woelige dagen zij, die

---

(1) SNELLAERT, *Schets eener geschiedenis der Nederl. letterk.*, Gent, 1855, bl. 112.

(2) Dat er ook destijds een beschaafd publiek bestond, is zeker. Zie P.-C. HOOFT's *Warenar, met eene inleiding en aanteekeningen* door M. DE VRIES, Leiden, 1845, bl. XVI.

naar die vrijheid streven, er misbruik van maken, is niet vreemd, maar ook dat is lang vóór de inquisitie en censuur gezien, b. v. in *Playerwater,* de bekende « cluyte ». Ook is dit elders dan in Holland gezien : of schreef later de katholieke OGIER altijd zedelijker dan BREDERODE? Beviel hij minder aan Antwerpen, dan BREDERO aan Amsterdam?

« De auteur », voegt ALBERDINGK THIJM er bij, « men moet het ter zijner schuldverlichting zeggen, « predikte de leer der nieuwe Fransche roman- en « dramaschrijvers; hij schetste het kwaad in al zijn « naaktheid, maar verdedigde zich met zijnen regel :

Is 't dat ghy yet » merct, leest of siet
Dat quaet is, schuwt dat, doetet niet. »

Wij meenen, dat de Fransche comedie nooit ontuchtiger dan in de middeleeuwen is geweest, hoeveel zij ook nog in 't begin der XVIIe eeuw te dien opzichte te wenschen overliet. Ook herkent BREDERO dat hem « slechte(n) Amsterdammer, maer « een weynich kints-school-frans in 't hooft ram- « melde », en dat, zoo hij zijn *Moortjen* na TERENTIUS op eene Fransche vertaling bewerkte, hij « die nauwelijckx en verstont (2). »

Merken wij er bij aan, dat dergelijke navolging, ingeroepen tot schuldverlichting, weinig afdoet; niet meer dan BREDERODE's zelfverdediging.

CATULLUS verdedigde zijne obsceniteiten, en LAFONTAINE zijne losse vertellingen, niet gelukkiger.

---

(1) *Gedichten uit de verschillende tijdperken,* D. II, bl. 69.

(2) Verder zegt hij : In de « voorreden aen de Latijnsche » geleerde : « Ick sprack hem (TERENTIUS) niet dan door een Fransche tolck, die ick selfs nauwelijckx en verstont, en die, geloof ick dat hem oock niet grondich verstaen heeft. »

De vader van HORATIUS, toen hij zijnen zoon van de ondeugd wilde afschrikken, maakte hem geen getuige van *verergerende* tooneelen, maar wees hem, met den vermanenden vinger, op den afgrond waarin dezelve voorname burgers hadden gesleept.

Ja, BREDERO vergreep zich op eene schuldige wijze aan het eindelijke doelwit aller kunst, aan het min of meer zedelijke harer strekking, daar zij, van de geestbeschaving uitgaande, die in alle geval niet mag tegenwerken. Zij moet niet altijd voedzaam graan, maar mag toch nimmer onkruid of giftige planten in plaats van bloemen zaaien.

BREDERO met zijn spotziek voltairiaansch proza, en zijn weleens op zijn PLAUTUS' bewerkt tooneel, had ontzaglijk veel geest. Hoe meer talent hij bezat, te strenger is men later jegens zijn kluchtspel geweest. De critiek der eerlijke lieden deed hem na zijnen dood voor 't handgeklap en 't voetgestamp des gepeupels boeten.

Zijne dramaturgie stond anders op goeden grond vast; hij trok tegen eene stijve, slaafsche navolging der klassikasters op, en streek de scolastieke zinnespelen in 't voorbij gaan door, zich op de studie der natuur beroepende, waarin hij ongelukkig lage modellen nam, in plaats van ze keurig en kunstig te volgen, en dus den eigenlijken naam van dichter te verdienen.

Geestig verweert hij zich tegen zijne berispers, « 't Is waar, dat ik meer op het aansicht mijns begin-
« sels sach, als op de voeten van myn uytkoomste;
« dies ist ghevallen dat ick in een groote dool-hof
« van gebreecken ben geraackt, soo wel inde loop
« der gemener woorden, als oock inde verdelinghe
« der wercken en der tyden, sulks dat ick teghen
« 't gebruyck der Griecken, Latijnen en Franschen

« hier in heb ghevoeght een tyt van meer dan « twintigh iaren, daar sy lieden selden meer daghs « namen dan een eetmaal, twee of minder (1). »

't Vernuft van BREDERO was, zòo 't schijnt, der regelen moede, even gelijk het omtrent eene eeuw later met Frankrijk was gelegen toen LAMOTTE zich bevlijtigde te bewijzen, dat de eenheid van handeling, hoe fondamentaal zij schijne, uitzonderingen kan lijden; dat de eenheid van plaats een bloot bijkomend voorschrift is, terwijl degene van tijd enkel dwaas en noodlottig is, ja, dat de eenige wezenlijk verbindende eenheid in die des belangs bestaat, welke daarin ligt dat men reeds in den aanvang de aandacht wete te vestigen op 't voornaamste, waar men den geest mee wil ophouden en 't harte ontroeren.

Die afwijking van de uniteiten ging bij BREDERO vergezeld van een afkeer tegen de fijngesponnen moraliseerende en theologiseerende Spelen van Zinne. Hij zegt ter reeds beroepene plaats « aan de ver- « standighste rymers » : « Is hier niet kunstelijck « ghereden-kavelt, noch van onsienelijcke of *twijffel-* « *achtige dinghen sinnelijck* ghevernuftelizeert, dat « sult ghy lieden, die neffens u *overnatuurlijck* ver- « stant, de boecken en gheleertheyt der uytlandsche « volcken te voordeel hebt, om myn eenvoudicheyt en « alleen *Amstelredamsche* taal verschonen : Ghy, goe- « dige goden van mannen, die in groote rymen « de vrouwen, dienst-meysens, ja, stal-knets doet « philosopheren, van overtreffelijcke verholentheden, « het sy van de beweginghe der sterren..... oft andere « schier onuytdenckelijcke saecken, dat ick doch meer « voor een bewijs van uwe wetenschap acht, als voor

(1) *Aan de verstandighste rymers der Nederlantsche poësie* (« Voorreden » van *Griane*).

« een eygenschap in die slacht van menschen. Ick « hebbe door myn slechtheydt een boer boerachtig « doen spreken, en meer de gewoonte dan de kunst « gevolght..... »

De rederijker De CONINGH, uit Brabant naar Amsterdam overgegaan, had daar de tragicomedie, althans het afwisselend ernstige en boertige beproefd : BREDERODE zette dit tooneelsoort door, hetzij om de eentonigheid te vermijden, hetzij om door scherpe tegenstellingen het tafereel van het treurige te scherper te doen uitkomen : eene mengeling die natuurlijk, en door kunst bestuurd, dramatisch moet zijn (1).

Zoo verstonden het SHAKESPEARE en de Duitsche dramaturgen van later tijd.

Het nieuw grondbeginsel, waarvan BREDERO uitging, was juist : had zijn levendige, waarnemende geest zijne modellen weten te kiezen, had hij vernuft aan smaak weten te paren en ten minste de zeden geëerbiedigd, een gevoel uitgaande van de zucht voor 't schoone, hij ware niet gevallen.

Hij verbande echter niet altijd de allegorie in zijne tragicomediën : men ga zijne *Griane* na, waarin grofzinnelijke personages (*Bouwen Langhlijf,* met sijn wijf, *Sinnelijcke Nel van Goosweghen*) het tooneel ontsluiten, om hun *intermezzo* bij elk bedrijf, hier « deel » genoemd, voort te zetten. Ook in dit stuk speelt *de Tydt* zijne rhetorikale rol. Zoo wel als in *Trente ans ou la vie d'un joueur,* dat overbekend Fransch drama, is hier « een tijdt inghebracht « van twintigh jaren, waer in dat het *Palmerijn* groot « en ridder geslagen wort. »

---

(1) Zie hoe SNELLAERT, *Schets eener geschiedenis*, enz. Gent, 1855, bl. 111, er over denkt. Zie mede D. I, bl. 245-6.

Griane is een mengelmoes van onversmolten klucht en ernst, van prinsenwoorden en esbatementstijl.

De op zichzelf staande kluchtdeelen zijn samengesteld uit min of meer lange prozaregelen met een rijm sluitend; het ernstige deel is in alexandrijnen, somtijds afgewisseld door versjes : die gedachte eener verschillende versificatie was niet ongelukkig.

Doch ook bij dit misselijke soort van ongelijke prozamaat ging BREDERO van vrijheid tot losbandigheid over; ook hierin werd hij voor velen een slecht model.

Hoe verstond HOOFT dit beter, toen hij in 1617 — vijf jaren na 't spelen van *Griane* — zijn *Ware-nar* schreef, waarin de verzen, meest uit regelen met vijf, zes of zeven slagen samengesteld, voortstappen, en uit gewogene, niet getelde syllaben bestaan ; verzen, wier wemelende losheid oneindig geschikter is dan de alexandrijnsche om het gemeene leven, met zijne eigenaardige uitdrukkingen, weer te geven (1).

Men zal dus gereedelijk erkennen, dat BREDERODE geen geringen invloed, zoo ten goede als ten kwade, op het tooneel heeft uitgeoefend : schoon rederijker, was hij vijand van rhetorikale vormen.

Men vindt zijn lof en veroordeeling in de woorden van *Ware-nar's* commentator : « onder de heer-
« schappij der Rederijkers, toen koude redenee-
« ringen en onbeduidende rijmlarij voor dichterlijk
« vuur en talent, zoutelooze zinspelingen voor fijnen
« smaak, platte en morsige schilderingen voor gees-
« tige tafereelen doorgingen; toen zinnebeeldige
« personen op het tooneel een ijdelen omhaal van

(1) Zie Dl. I, bl. 133-5.

« zoogenaamde geleerdheid uitkraamden, en alle « gevoel, smaak en kieschheid uit onze dramatische « letterkunde verbannen was, toen voorzeker was « het vaderlandsch tooneel tot eene laagte gezon- « ken, waarin elke verandering verbetering zijn « moest (1). »

V. Roemer Visscher

Geboren te Amsterdam in 1547; overleden te Alkmaar in 1620.

Deze was en blijft een der geestigste epigrammatisten van ons vaderland. Hij heeft niets van dat stroeve overpuntige dat meermaals de puntdichten van HUYGENS ontsiert. De oude, meer vrije, meer populaire voetmaat, door den « Martialis van Holland » gebruikt, heeft weleens uit zijne rijmregelen die stijve plooi, die HUYGENS niet altijd vermeed, gebannen. STARING, toen hij eenige epigrammen op zijn ROEMERS schreef, had dit ingezien.

Voor menig puntdicht, ja, in 't algemeen voor elk gedicht dat hoofdzakelijk eene volksstrekking heeft, heeft eene vrijere maat dan die welke de sylben meer telt dan weegt, hare bijzondere waarde. Dan dit pleit is elders gevoerd, doorgezet en, meenen wij, voldongen (2).

---

(1) HOOFT, *Warenar, uitgeg. door M. De Vries*, bl. XV, eene bewerking waarover de recensie van Dr. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK verdient gelezen te worden in het tijdschrift *Den Gids* (Amst. 1843, bl. 554 en 579).

In 1856 schreef de hoogeschool te Groningen voor de literarische faculteit : *Aesthetica instituatur disquisitio de operibus dramaticis Gerbrandi Adriaenz. Brederode.* De prijs is behaald door Jan ten Brink st. aan de Hoogeschool van Utrecht, wiens werk G. A. BREDERODÔ, *Historisch-aesthetische studie van het Nederlandsche blijspel* in 1859 te Utrecht verscheen.

(2) PR. VAN DUYSE, *Verhandeling over den Nederl. versbouw*, 1854, I, bl. I, vlg.

Onze ROEMER verdient dus heden in sommige deelen tot model te dienen. Veel zijner puntdichten, aan wier verzameling hij allerlei vreemde namen gaf, brengen ons den vorm der vroegere Priamelen te binnen. Een der kortste toont ons hoe veel zins hij in weinige woorden kon samenvatten :

Wijsheyt gekocht van kloecke verstanden,
Edelheyt gekocht aen wapens en landen,
Liefde gekocht van schoone vrouwen,
Mach men die wel voor eygen houwen (1)?

ROEMER liep zeer hoog met de poëtische gave; en te rechte. Zij was het hoofdsieraad zijner twee bevallige dochteren, dien tijdgenoot en nakomeling letterkransen hebben gevlochten.

Het schetst de eigenaardigheid van ROEMER wel af, dat hij den lof, of zoo hij, op zijn Amsterdamsch stelt *'t Lof der Rhetorica,* van de wat losse rijmen op *'t Lof van de Mutse* laat volgen. Met deze laatste hebben wij ons hier niet op te houden.

Hij prees de Rhetorica in den hem eigen trant, zonder verheffing, niet zonder puntigheid, in verzen, die van vier tot zes slagen hebben.

Nu, haren rechten naem en weet ick niet;
D'een seydt datse Rhetorica, d'ander Poësis hiet,
Maer hierom willen wy ons soo seer niet quellen,
Soudt ghy de liefste die met jonst op u siet
Laten varen om de naem van Nel of Tiet?
Beantwoordt dit eerst, ghy goede gesellen!

Er is menige critische zet in dit stuk, waarin hij, die catholiek was gebleven, de predikanten, die destijds tegen de tooneeldichters, zoo als COSTER ijverden, aan de kaak brandt; of wat wil anders dit couplet?

Momus heeft ghenoegh in den hemel te beslechten,
Om der schijn-goden pleyten te berechten,

(1) *Het vierde Schock van de Quicken,* nr 42.

Dat hy niet bedillen mach dese kluchten;
Maer heeft Rethorica hier op der aerden
Gestelt als sijn stadthoustere van waerden.
Hier uyt spruyt dat schijns-volck haer niet mogen luchten.

Hij sluit zijn inderdaad te lang pleidooi met een eigenaardigen trek :

Hola, mijn penne! het wordt seer laet.
Ghy zijt moede (weet ick), maer onversaet,
Om van de konst prijs en eer te seggen.
Rust, segh ick, rust uw gespleten lip,
Scheyter uyt, als de schipper uyt sijn schip,
Die laet midden in 't water leggen.

VI. Gysbert van Hogendorp

Geboren in 1564; overleden in Den Haag na 1635.

Dit lid van de Delftsche Kamer, die het eerst den hoogen toon van het treurspel aansloeg (1616), verdient dat wij zijner herinneren.

In zijn stuk : *De tocht van Xerxes,* daar hij den *justum et tenacem propositi virum* afschildert, glimt er een zweem van classicisme door die tirade heen.

De vrijheidszucht was zijn eerste hartstocht; dit getuigde, evenals het voorgaande, zijn treurspel op WILLEM I, waaraan zulk eene onderscheidene eer te beurt viel. Zijn naam pronkte in die gelegenheid, als treurspeldichter, nevens HOOFT, die als kluchtspeldichter optrad. Verweerde deze het vaderland met zijne pen, die hij eens aan de geschiedenis des lands zou offeren, VAN HOGENDORP had pen en degen aan de zaak, die hem de ziel ontvlamde, toegekend. Hij was bij de lijfwacht van Prins Maurits, en schijnt ook buiten het land gediend te hebben.

Hij mocht het dus als een plicht beschouwen

Oranje te bezingen, hem uit den marteldood, voor 't oog des volks, weer te doen optreden, te bezielen met zijne eigene Bataafsche dichtertaal. Hoe heeft hij zich van dien plicht gekweten?

Wij zullen die vraag trachten te voldoen met er over mede te deelen wat wij deswege bij een geleerden schrijver aantreffen (1).

Treffend is in dit stuk de juiste voorstelling van PHILIP II, zooals hij geheel in zijn karakter, overdreven trotsch, optreedt, en zich vol waan vertoont, over het verre reiken van zijnen scepter.

Wat volck, wat tael, wat lant, daer menschen doch in leven,
Die voor myn scepters roem niet schricken, en niet beven?
. . . . . .
Van waer de blonde son des morgens coomt getreden,
Of waer hij weer verpoost syn jachten afghereden,
Men buycht sich voor den glans van myn bepeerlde croon.
Hispaengien heeft ghebout in Oost en West zyn troon, enz.

En wat verder :

Ick ben een Godt op aerden!
Wanneer ick my verset ten troone, sich vervaerden
Des werelts volk'ren meest, en 's aertrycx princen al,
Een yder waent verschrickt dat het hem ghelden sal.

De dichter legt de Inquisitie de volgende taal in den mond :

Waarom het recht ghenoemt?... Ha, 't recht hier niet en gelt.
't Gemeen roemt van het recht, de princen van ghewelt.
Wat heeft den vorst voor recht of onrecht doch te vresen?
Men hangt, men brant, men moort, als 't ons maer nut kan wesen.

Zijner waardig is de rede, waarmede Willem I, in het derde bedrijf, ten tooneele tredend, Philip's

---

(1) COLLOT D'ESCURY, *Holland's roem in kunsten en wetenschappen*, IV (2e st.), bl. 504-5.

trots beschaamt door 't Opperwezen te verheffen, waarmede de dwingelanden zich zoo vermetel gelijk stellen. In zijn opvolgend onderhoud met Louisa de Coligny, bij haar wel te pas gebrachte verhaal der verschijning haars vaders, in een droom, en Willems troostredenen heerscht dramatisch gevoel en kracht, waarop de rei, klassieker wijze, aanheft in den geest van een der schoonste reien van HOOFT (1), en zingt :

Wel hem, die met een vry ghemoet niet sparen
Wil 't edel bloed voor 't vaderlands welvaren!
Wel hem, die onversaecht neemt in de handt
Het snydent swaert, tot scherm van 't vaderland!

Die niet en lyd dat werden snoot vertreden
Voor-vaders wetten goet, en vrye zeden;
Maer, in 't gevaer van duysent laghen boos,
Handhaeft het recht van 't vaderland altoos.

Treffend is dezelfde rei, de klacht aanheffende over 's Prinsen dood, en die van Louisa de Coligny is inderdaad roerend.

« Aan den tijd », zegt Collot d'Escury, dien wij hier op 't spoor volgen, « waarin het stuk ver-« vaardigd werd, moet men de onvolkomenheden « welke men nevens dit voortreffelijke ontwaart, in « redelijkheid toegeven ; geloovende ik voor mij, dat « wie in dien geest dit treurspel leest, het uitmuntend « zal moeten achten, en waardig dat met de ver-« tooning van het zelve COSTER's eerste schouwburg « geopend werd (1617). »

Wij kunnen dien lof niet beter bevestigen dan met een fragment, dat van zijne dichterlijkheid

---

(1) Rey van Aamstellandsche Iofferen :
Den openbaren dwingelandt,
Met moedt te bieden wederstandt,
En op de harssenpan te treeden; enz.

getuigt, weer te geven. Het is eene uitbreiding der spreuk *Omne solum viro forti patria* en komt voor in 't reeds gemelde treurspel *De tocht van Xerxes*, waar de dichter den Atheenschen Aristides aldus sprekend invoert :

De gantsche weerelt is der vromen vaderlandt.
O Phania, gelooft, dat in geen plaets of steden
Ons vaderlandt bestaet. De ziel verselt met reden,
(Wiens oorspronck godlick is), daelt uyt des hemels troon,
En vest haer woonst int lijf, door eygen schick der Góón,
Daers' in gekerckert blijft, als vremdelijck op aerden,
En heeft altijt het oog haer 'shemels dack vol waerden,
Als vol genegen *lust* om daer weer heen te gaen.
Dit is het gene dat ons so 'tgemoet port aen
Tot oeffening des deuchts, tot eeren, staet en machten,
En schelt het trage lijf van onvermogen krachten,
Verslenst in *lusten* vuyl, als in't vervolgen flou
Naer 'tgeen des hemels vonck hem garen stieren wou;
Dat's naer een vry gemoet, bezwalkt met gener vresen,
Die 'swerelts *lust* versmaet, en naer 'tonsterflijk wesen
('tWelck wis die [den] mensch bekoomt) vergadert door de deucht.
Dus, Phania, altijt leeft int gemoet verheucht.
Den vromen, waer hij is, en treet 'tgeval met voeten;
Haer blixems dwarssen sach (slach) noch donders grof ontmoeten
Verschricken sijn gemoet, maer poocht steets-wijs gezint
Met onvertsaechder hert, naer 'tgeen hy nodichst vint (1).

Uit *De moordt begaan aen Willem I* (een historisch mythologisch spel) vindt men een koor op de Godsvrucht in J.-A. ALBERDINGK THIJM'S *Gedichten uit de verschillende tijdperken* (2), dat door de insluiping der mythologische denkbeelden al zijne kracht verliest. Beter kunnen wij den hem toegezwaaiden lof bevestigen.

Wij mogen deze tirade naast die der dichterlijke kunstbegrippen van dien tijd stellen.

Deze rederijker, neen, deze dichter behaalde

---

(1) *Vlaerdings Redenrijck-bergh*, Amst., 1617, Sign. Y2.
(2) Deel II, bl. 86.

te Vlaardingen eveneens den prijs niet, die in acht tinnen stoopflesschen bestond (1).

---

(1) Die prijswinnaar staat bij DE VRIES, SIEGENBEEK en SNELLAERT niet vermeld, maar wel bij WITSEN-GEYSBEEK. Zijn treurspel, geschreven in 't jaar dat SHAKESPEARE geboren werd (1564, komt voor in *Vlaerdings Rederijck-bergh*, Amst. 1617, V 4. Men weet dat VONDEL ook in dit jaar zijne *Vorstelycke Warande der Dieren* opstelde. Deze was vijf-en-twintig jaar toen hij in 1612 het *Pascha* dichtte. *De Helden Godes* en *Hierusalem verwoest* dagteekenen van 1620. Over VAN HOGHENDORP'S hier aangehaalde plaats zegt KOPS, *Schets eener geschiedenisse der Rederijkeren*, bl. 297, die tijdens de verzenlikkers (1774) schreef : « Bedriegt zich mijn oordeel niet, zo zijn deeze vaerzen « hooger te waardeeren dan veelen van later tijd, die, meerder beschaafd, « minder taalgebreken, maar ook minder gezond verstand behelzen. » Zoo is 't : Uit zich daarbij niet eene schoone ziel in een schoon wezen? En hoe ongunstig steken daar bij af de meest zoete rijmregelen van DANIEL HEINS 't eener tijd verschenen en alom bekend.

ZESDE HOOFDSTUK.

Bijzondere invloed der Amsterdamsche Kamers op taal, stijl, versbouw en tooneel.

Het zag er bij den aanvang der XVIIe eeuw met de taal, en dus met den daaruit voortvloeienden stijl en versbouw, niet beter uit bij de Rederijkers in Noord- dan in Zuid-Nederland (1).

De taal was onzuiver, de stijl zonder harmonie, de versbouw hortend. De pas herstelde Haarlemsche Kamer trok zich de taal ijverig aan (1613); zij vermaande in hare prijskaart :

> Neerduijtsche spraeck « met zoet vermaeck » wilt reijn verhaelen.
> Bastaert woorden vreemt « uijtlants niet neemt » mijt ander talen
> Soo veel doenlijck is « haer rijckheid wis » wilt neemen in acht (2).

Uit Vlaanderen beantwoordden drie der ijverigste steden die vaderlandsche uitnoodiging : het waren Antwerpen, Brugge, Oudenaarde. Zij dongen met achttien andere plaatsen van Holland naar den eereprijs, welken de Kamer van Warmond bekwam. De oproep « om Neerduijtsche spraek reijn te verhaelen » had dus weerklank tot in België toe bekomen.

---

(1) Het Zuiden telde dan onder zijne Kameristen THEODORIK VAN LIEFVELT (bloeiend omtrent 1609), ANT. SMYTERS en SEBAST. VRANCX (beiden bloeiend omtrent 1612).

(2) KOPS, t. a. p., bl. 289.

Ook de Leidsche Kamer (*De witte Acoleye*) bemoeide zich nog in den loop van hetzelfde jaar met de zaak der taalzuivering, en wat Haarlem en Leiden hadden begonnen, dat zou Amsterdam krachtig doorzetten. Deze handel- en kunststad stak het hoofd verre boven alle andere uit, en was voor 't Noorden wat Antwerpen, met dezelfde voordeelen begunstigd, voor 't Zuiden was. Amsterdam zou mede, als taalbeschermster, de Nederlandsche taal- en letteren staande houden.

Dit getuigt een gelijktijdige schrijver, de geleerde, niet ondichterlijke SCRIVERIUS, ter plaatse waar hij de Rederijkers alles behalve in miniatuur afschildert, gelijk

> Een volck dat veel tijdt is ontbloot van alle reden,
> Onmatich, onbesuyst, wanschapen, onbesneden,
> In treurspels bly van sin, en weer oubollig gram.
> U neem ick alleen uyt, ô constich Amsterdam!
> Op u tooneelen heeft die konst, die was verloren,
> Haer adem weer gheschept : by u is zy herboren.
> Het hooft dat steeckt gy op. Ick sie uyt uw maras
> Yet rijsen in de locht : ick sie een nieu Parnas (1).

Te rechte : HOOFT had reeds, in het herderlijke spel *Granida*, in het deftige treurspel *Geeraert*

---

(1) In de gedichten van D. HEINSIUS opgenomen, *Voor-reden* der eerste uitgave, Amst., 1618, bl. 12. — Ook BREDERO (die in 1618 stierf) klaagde deerlijk over 't *verval der Kamers*. In zijn lied met aanvang : « U vraegh ontfaen, gesien, bedacht, » te vinden in 't *Boertigh Liedt-boek*, Amst. 1622, schreef hij dit verval daaraan toe, dat « niemand wil den ander dragen », maar wel het hoogste woord hebben :

> Alsmen de rollen dan uyt-deelt,
> Den een die wrockt, d'ander krackeelt,
> Elck souse selfs wel willen kiesen,

eene willekeurigheid, waarin reeds door de oudste gildebrieven is voorzien. Dit kwam daaruit voort, dat in plaats van voorname, onkundige lieden aan 't roer zaten.

van Velzen zich nevens den opkomenden VONDEL geplaatst. En een jaar na SCRIVERIUS die verzen schreef, maakte zich ook een lid der Delftsche Kamer, de straks gemelde G. VAN HOGENDORP, ten opzichte des treurspelstijls bijzonder verdienstelijk bij het beantwoorden der prijsvraag van Vlaardingen (1616). In 't zelfde jaar dat zijn onbekroonde verzen binnen Amsterdam gedrukt werden, kwam aldaar eene inrichting tot stand, die eenen machtigen invloed op de tooneelpoëzie zou uitoefenen, welke reeds zulke werken had voortgebracht. Men moge dien invloed, uit een critisch oogpunt beschouwd, min of meer gunstig beoordeelen, naarmate men met het klassieke tooneel al of niet instemt, men zal het althans omtrent dit gevoelen eens zijn, dat nu Zuid en Noord wel degelijk vaneen gescheiden waren ten opzichte van den verschillenden weg, door hunne hoogere tooneelpoëzie bewandeld. Het katholieke België bleef over 't algemeen aan zijn tooneel getrouw dat, uit de mysteriën gesproten, meer zinnelijk en levendig was, meer van zijnen tijd, als op 't antieke of klassieke niet gemouleerd, terwijl het ernstig gestemde Holland aan den Griekschen kunstvorm den voorrang gaf, en dan ook, deels uit dien hoofde, later tot den Franschen tooneelsmaak gemakkelijk overging. Het tooneel — die natuurlijke uitvloed van 's volks denk- en zienswijze — stond nu in Zuid en Noord, evenals de verschillende geloofsbelijdenis van deze, tegenover elkander. Ten minste ten opzichte van den vorm en de stof der tooneelstukken was de schouwburg in zijne hoogere uitdrukking nu de tolk van treurig uiteengeslagen volkeren, die wel van éénen stam bleven, maar geen homogeen staatshuisgezin meer uitmaakten.

VONDEL, HOOFT en HOGENDORP waren de

mannen, wien het treurspel aan 't harte lag; de twee laatsten waren klassiek gezind, de eerste zou het worden. Dit triumviraat wilde den tooneelsmaak des volks te hunner hoogte opvoeren; en als wij zeggen *volk,* verstaan wij hier vooral de Rederijkers, buiten hunne Factoren over 't algemeen niet geletterd.

SAMUEL COSTER mag hier mede niet vergeten worden. Evenals HOOFT had hij eene geleerde opvoeding genoten; als geneesheer behoorde hij tot den beschaafden stand, kende de Oudheid, schreef verschillende tooneelstukken, en zou, volgens GERAARD BRANDT's getuigenis, bij meer inspanning, groote dichters naar de kroon gestoken hebben.

COSTER 's vriend, BREDERO, met vreemde talen onbekend, had gansch andere begrippen omtrent de kunst. Deze, een leerling in de schilderkunst van FRANS BADENS, was minder voor 't antieke dan 't alledaagsche; minder voor 't ideaal schoone dan 't eigenaardige, populaire genegen. Hij bestudeerde de vischmarkt, en wat dies meer zij, ter stoffeering zijner tooneeltafereelen. De eenzijdig geniale man, wien onze tijd geneigd is zelfs de oorspronkelijkheid en natuurlijke nabootsing van TENIERS, met zijn scheppend palet, toe te kennen, zal, wat er ook op zijn smaak af te dingen valle, der beoefening waardig blijven.

Buitengewoon was zijn ijver ter voortplanting der Rederijkerskunst. Ongelukkig geraakte hij met de Amsterdamsche Kamer *In liefde bloeyende* overhoop. Na oneindig veel tot haren opbouw geijverd en tot haren roem meegewerkt te hebben, had hij te worstelen met de eigenzinnigheid en verwaandheid, die al te dikwijls achter de tooneelschermen nestelen. En echter, wat had onze dramatische JAN STEEN niet al volks, ter aanschouwing zijner volksschilde-

rijen, naar den Schouwburg van *In liefde bloeyende* gelokt! Wie had krachtiger dan hij het edele doel, door middel dier vertooningen het oudemannenhuis ter hulp te komen? Want men weet dat de regenten van dit huis de opbrengst dezer door hem bekostigde tooneelspelen, volgens oud gebruik inoogstten (1). Dit alles baatte hem niet, en hij kon de ontbinding der Kamer niet voorkomen. Nu rees bij COSTER de gedachte op om, met medehulp zijns vriends, en van eenige leden der oude Kamer, eenen nieuwen schouwburg tot stand te brengen en, ware 't mogelijk, voortaan een geheel godshuis te voeden. Eerlang steeg een door hem bekostigd gebouw op, waar de regeering het erf had toe vergund : het was COSTER's *Academie*, ook wel *Duitsche* of *Nederduitsche Academie* genoemd. Deze mocht een bijenkorf, met het woord *ijver* in haar blazoen, voeren. VAN HOGENDORP's treurspel op den *Moord begaan aan Willem I*, wijdde dit liefderijk kunstgebouw in, benevens den *Ware-nar*, door HOOFT, die evenals VONDEL oud lid der vroegere Kamer was. Die eerste kunststap van COSTER's *Academie* was beslissend voor de toekomst. Eenige jaren later (1637) bouwde VAN KAMPEN een nieuwen prachtigen schouwburg, die met den *Gijsbrecht van Aemstel* werd ingehuldigd, als treurspel berispelijk, als dichtstuk onsterfelijk.

---

(1) Zie blz. 102-3 hierboven.

TWEEDE AFDEELING

Politieke Invloed.

Indien de Rederijkers aanvankelijk de mannen waren, recht geschikt om de processiën der kerk, door het vertoonen van mysteriën, te verhoogen, en daaraan leven en luister bij te zetten, kon 't niet anders, of zij moesten ook in de feesten door den magistraat, 's lands vorsten ter eere, ingericht, voor veel tellen. Geen wonder dus, dat deze al spoedig den kameristen blijken hunner genegenheid gaven, en voorrechten vergunden.

Zoo schonk hertog PHILIP, zoon van MAXIMILIAAN en MARIA, het blazoen aan de Gentsche kamer *de Balsembloem* : zelfs loofde hertog JAN VAN BRABANT een gouden ring met een kostbaren diamant uit, voor wie best de door hem voorgestelde vraag in de Brusselsche Kamer *den Boeck* zou beantwoorden: een prijs, die door JAN VAN DALE werd gewonnen. Ook KEIZER KAREL schonk het blazoen aen de Amsterdamsche kamer *In liefde bloeyende* (1).

Evenals de groote heeren, die invloed op 't volk zochten te winnen, zich, reeds in vroegeren tijd, bij de neringen en ambachten aansloten, en zich op dezer registers, als leden, lieten stellen, zoo ook deden de

(1) *Het leven van Joost van den Vondel*, door L.-V. VAN OLLEFEN, Amst. 1783, bl. 33.

vorsten, die de zedelijke macht der Rederijkers kenden, en de inrichting der Kamers waardeerden, welke in sommige deelen met die der ambachten en neringen overeenkwam. Hertog JAN VAN BRABANT, van wiens mildheid wij zooeven gewaagden, was lid van de gemelde Brusselsche Kamer, even als de beroepen hertog van Bourgondië, PHILIP, het van *de Balsembloem* was. Zoo wilde later WILLEM, prins van Oranje, mede prins der Antwerpsche *Violieren* zijn. Natuurlijk volgden een aantal edellieden en regeeringsleden dit voorbeeld des meesters : zoo waren ook de heeren van Noordwijk, uit *van der Does'* adellijk geslacht, leden der Noorderwijksche kamer.

De Rederijkers, die ten volle het voorrecht genoten, waar men heden den naam van *populariteit* aan geeft, bleven dan op hunne beurt niet ten achter om voor hooge personages te spelen. Dit was voornamelijk het geval bij blijde intreden, maar ook wel bij minder vroolijk gestemde omstandigheden, toen de Kamers zich met een verzoenende rol moesten belasten. Zeker moest onze prachtzieke « hertog van 't westen », PHILIP VAN BURGONDIË, de borst wel hoog dragen, toen hij 't zegepralend oog op de Rederijkersspelen sloeg bij zijne intrede binnen Brugge, onlangs tegen hem opgestaan, maar nu verplicht hem 't hoofd in den schoot te leggen. Er was aan die vertooningen, volgens 't begrip des tijds, geene kunst of kost gespaard.

Onder andere zat voor eene der stadspoorten *Job*, moedernaakt, op zijnen mesthoop, van vrouw en vrienden omringd, als sprekend zinnebeeld van de ellende der stad, die op de vorstelijke genade rekende; in de stad zelve grepen op pleinen, bruggen en hoeken der straten vertooningen plaats, die door

personages of beelden, bijbelgeschiedenissen voorstelden, zoo uit het Oude als Nieuwe testament, terwijl Brugge 's avonds den hertog op geestontspannende blijspelen en schitterende vreugdevuren vergastte.

Somtijds werd ook de medewerking onzer *populaire* Rederijkers door den magistraat, vanwege den vorst ingeroepen; een degelijk bewijs, dat zij mede in andere omstandigheden een politieken invloed op de gemeente hadden uitgeoefend. Toen in dezelfde stad MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK tegen Frankrijk 's lands onderstand behoefde (1477), wist hij en de magistraat geen beter middel daartoe te vinden dan een wagenspel in te richten om de gemeente tot het toestemmen in geldopheffingen te bewegen.

Natuurlijk liet men niet na bij dit wagenspel hoog op te snijden van 's vijands bedreigingen, die bloot door de oorlogszenuw, geld, veel geld, te verijdelen waren : doch de « konste van Rhetoriken » schoot daarbij te kort : het grauw sloot de ooren, sloeg aan 't muiten, kwetste een der spelers, en dwong de overige het hazenpad te kiezen (1).

Aan den Factor der Kamer viel de taak te beurt om, zooals we vroeger zagen, door zijne voortbrengsels de intreden en triomfen der vorsten op te luisteren (2).

Al die luidruchtig uitgekraamde rederijkersvreugd, zeiden wij reeds, bewees weinig of niets ten opzichte der gevoelens van de Kamers : die vreugd was officiëel en zonder politieken invloed.

Niet lang echter konden zij daar aan vreemd blijven : als broederschappen bezaten zij godsdienst-

---

(1) *Dits die excellente cronike van Vlaenderen*, Antw., 1531, f° 198.
(2) Zie hierboven dl. I, bl. 47 vlg.

zin, als gilden, staatkunstzin. De geloovige en de burger maakten in den Rederijker geenen verschillenden persoon uit. Mochten de Kameristen bij bijbel- of legendenvertooningen eene bloot passieve rol gespeeld hebben, eens dat zij hunne kunstoefeningen uitgebreid en de pen opgenomen hadden, werd die rol wel degelijk actief en stellig invloedhebbend.

Dezelfde onderzoekingsgeest, die van de fijn gesponnen scolastiek was uitgegaan om LUTHER's ruwe dialectiek te doen ontvlammen, kon hun niet vreemd blijven. 't Was de geest der eeuw : immers, thans konden zij lezen, wat vroeger het geval niet was : ja, zij konden thans dien Bijbel doorbladeren, waaruit zij zoo vele tafereelen hadden voorgedragen, en die voor hen de sleutelsteen des maatschappelijken gebouws was. Men beschouwde dan nog Kerk en Staat als twee goddelijke machten, als twee eenzelvige elementen: het onderzoeken des geloofs bracht de Rederijkers dus vanzelf tot het nagaan der staatsmacht. Uit het onderzoek werd de twijfel en heimelijke tegenstand geboren, die eens, vroeg of laat, in openlijken opstand tegen Kerk en Staat zou uitbarsten (1).

Reeds vroeg in de eerste helft der XVIe eeuw

---

(1) In die dagen toen beide nog innig te zaam geïnfeodeerd waren, was men er echter nog verre van af den hedendaagschen regel te verkondigen: scheiding van Kerk en Staat is eene hoofdvoorwaarde voor gewetensvrijheid. Het Amsterdamsche tijdschrift *De Gids* (1857, 1^e^ dl. bl. 433) merkt daarop aan : « Indien de wereldlijke overheid als zoodanig eene kerkelijke « overtuiging mag hebben, dan is zij ook verpligt op kerkelijk terrein gelijk « op wereldlijk terrein hare overtuiging voor te staan. Als het belijden van « eenig kerkelijk geloof ook wereldlijke magt geeft, dan moet die magt « voorzeker in de eerste plaats ter uitbreiding van dat kerkelijk geloof wor- « den aangewend. Die eene van beide stellingen aanneemt, moet als Philips « II van Spanje het bestrijden van ketterijen en het uitroeijen der ketters « voor het hoogste doel der regering houden; hij moet afkeuren, dat « Engeland de Katholieken heeft geëmancipeerd; hij moet goedkeuren, dat « Zweden den overgang tot het Katholicisme straft, enz. »

werden vast prenters en Rederijkers samen onder 't waakzaam oog der staatspolitie geplaatst : het op 't papier verlichaamd woord moest, samen met het op den tooneele voortgeplante woord, in voogdij gesteld worden.

Wij zagen hoe MARGARETA de Kamers vermaande niets in haar stuk te stellen dat eenige overheid te na kwam, en hoe de apostille van 20en Maart 1560 blijkbaar een weerklank was der keizerlijke plakkaten, tegen de ketterij van 1526 tot 1550 uitgegaan (1).

In spijte aller voorzorgen door de prinses bij het Antwerpsch landjuweel genomen, was het juist in dien beroemden feest- en kunststrijd, dat pen en woord eerst openbaarlijk eenen aanvallenden stand namen. Ook deed het landbestuur, onmiddellijk na 't feest, al de geprente stukken aanslaan, en slechts een gering getal afdruksels ontsnapte aan dien kleinen *coup d'état.*

Ook deed de overheid binnen Antwerpen, waar de handel met den vreemde de Hervorming in de hand werkte, nog in datzelfde jaar eene ongunstig bekende Kamer sluiten, die onlangs onder den naam van *Papgulde* was ingericht.

Dat belette niet, dat *de Corenbloem*, te Brussel, op haar jaarlijksch bijzonder Pinksterfeest in 1562, tot referein de vraag voorstelde : « Wat de landen can houden in ruste? » Maar de tijd naderde, dat Spanje daarop een alles afdoend antwoord, zoo het ten minste dacht, met het beulenzwaard zou inbrengen.

Ondertusschen keken, gewapend met den Bijbel,

---

(1) Zie hierboven dl. I, bl. 79.

de Rederijkers de broeiende gebeurtenissen te gemoet, en hielden schildwacht.

Ten spijte van het Trentsche Concilie verstoutten zij zich in de moedertaal dat boek te beoefenen, door de Kerk, sedert dit Concilie, opgegeven in die taal « als seer duister op vele plaetsen (1). »

Van den Bijbel, hun oud lijfstuk uitgaande, waagden zich die navorschers, zonder vrees van banbliksem, en, ja, van plakkaten, op theologisch grondgebied te treden. En daarover zou Alva recht doen.

Zijn stelsel was degenen die hunnen plicht niet volbracht hadden of dien niet in den zin door Spanje voorgeschreven waren nagekomen, even te straffen (2).

Dit stelsel werd door hem toegepast op een der beroemde mannen, die tijdens het gemelde Antwerpsch landjuweel aan het hoofd stonden der *Violieren* : de eene als hoofdman, namelijk ANTONIS VAN STRALEN, heer van Merksem, buitenburgemeester der stad, die met Willem den Zwijger bevriend was (3); de andere, die als prins van 't gilde optrad, met name MELCHIOR SCHETZ, een man, die met zijne twee broeders GASPAR en BALTHAZAR als een verlicht en mild begunstiger van kunsten en wetenschappen bekend is. Door zulke beschermers voorgezeten herdacht de Kamer niet zonder vaderlandschen trots de dagen, toen hertogen en vorsten het zich tot eere

---

(1) *Catechismus, dat is de christelicke leeringhe*, van *Makeblyde*, Gent, 1607, bl. 10-11, waarover PAQUOT, *Mémoires*, 1765, bl. 451, in f°.

(2) VARGAS was van 't zelfde gevoelen : *Hæretici fraxerunt templa; Catholici nihil fecerunt contra; ergo omnes debent patibulari* (1568). Zie VAN LOON, *Beschrijving der Nederlandsche historipenningen*, 's-Graav. 1723, I., bl. 109, in f°.

(3) De Antwerpsche Olijftak had, zoo wij zagen, steeds een hoofdman uit de wet gehad; waarschijnlijk bevonden zich de *Violieren* in 't zelfde geval.

rekenden, als leden van Rhetorijke onder de Kameristen plaats te nemen en, ja, « die konste » voor hun « voornaemste eerlixste recreatye » hielden (1). Die tijd was nog niet gansch voorbij, en leefde voort in de pracht en praal, die de Kamers bij hare intreden en prijskampen bleven ten toon spreiden, en vooral in de bescherming die zij bij de grooten des lands ontmoetten. Ook de Scheldestad had daarvan een nieuw bewijs opgeleverd, op haar « heerlick « triumphant landjuweel, door den voornaemsten adel « des lants becostlicht, hadden zich niet alleen veel « treffelicke mannen liefhebbers der const verthoond, « ook de Prins van Oranje had hem niet geschaemt, « als prince der *Violieren*, deze loflicke const met « zijn edel persoon te vereeren (2) », maar die feestpracht, die vroolijke esbatementen, die stoet van kunstminnende en uitgelezen mannen, dit alles, hoe schitterend ook, verkeerde eerlang in eenen nacht van angst en rouw. Alva had nu het land onder den duim, « die Spaansche geessel der Nederlanden, die « niet alleen de land- en Kerk-, maer ook ('t welk er een « noodzakelijk gevolg van was), de taal-wetten t'on- « derste boven smeet en verwarde (3). » VAN STRALEN werd, met vele andere heeren, op Alva's last gevangen (1567). De deugd des doorluchtigen rederijkers in die akelige omstandigheden blonk zoodanig uit, dat zelfs de Bloedraad voor eene nieuwe misdaad terugdeinsde, en oordeelde dat men hem genade kon bewijzen; doch na zware mishandelingen, werd hij,

---

(1) VAN METEREN. *Ned. Gesch.*, aangehaald door HUYDECOPER. *Proeve van taal- en dichtkunde*, Leyden, 1782, dl. I. bl. 293.

(2) HUYDECOPER, t. a. p. bl. 298-4.

(3) Id. bl. 292. Zie mede het tegenwoordige werk dl. I, bl. 120.

met vele anderen, het volgende jaar binnen Vilvoorde onthalsd (1).

Men had in datzelfde jaar, toen dat hoofd, Antwerpens bolwerk, viel, niet zonder diep inzicht begonnen aldaar een slot te bouwen. De Nederlandsche TACITUS verhaalt ons, hoe Alva de nieuwe wethouders dier stad bejegende, toen dezen hem ootmoedig verzochten al diegenen los te laten — onder welke zekerlijk zich menig Rederijker bevond — die op de trouw der landvoogdes steunden en op het tijdverloop van eene maand, hun na 't verkondigen der algemeene genade vergund. Het verwonderde hem wel nog dergelijke onbeschaamdheid in die van Antwerpen te bespeuren, als te durven spreken voor ketters : zij zouden best doen zich daarvoor in 't vervolg te wachten, of hij zou ze allen, anderen ten voorbeeld, aen den hals doen straffen. De koning had liever zijne landen onbevolkt en voor wildernis te laten liggen dan daarin een dwaalgeest te gedoogen : bittere woorden boven den schrik van zijn fel gezicht (2).

Hoe vernederend voor 't menschdom zijn Alva's woorden! maar ook hoe vereerend voor 't zelve de woorden, waarbij de op 't schavot geklommen VAN STRALEN een Vlaamsch spreekwoord tot zijn onsterfelijk testament maakte, toen hij, stervensvaardig, uitriep : « voor wel gedaan, kwalijk beloond! »

Bij zulken heldhaftigen Rederijker, of Rederijkers-

---

(1) HUYDECOPER t. a. p., waar hij verzendt naar *Bor*, t. IV, 248 en VAN METEREN, *Nederl. hist.* bl. 54, over VAN STRALEN's gevangenis; alsmede naar HOOFT, bl. 164, over zijn rampzalig einde; 's mans afbeeldsel staat vereeuwigd, bij G. VAN LOON, t. a, p. dl. I, bl. 96, terwijl aldaar bl. 123, zijn dood wordt verhaald.

(2) HOOFT, *Nederlandsche hist.* Amst. 1677, bl. 192.

beschermer, staat men met belangstelling stil. Geen wonder dat VAN HAREN in zijne epische lierzangen : *de Geuzen,* een tafereel ophangt waarin hij VIGLIUS afschildert, die voor den Bloedraad pleit ter gunste des oud-burgemeesters (1). Trouwens die prelaat, die werkelijk eerder in den raad van troebels dan in den Bloedraad zat, was wel de man, die voor dergelijk pleit niet ongenegen kan geacht worden, uit hoofde zijner zienswijze, en, ja, zijner liefde voor het volk en dus voor de taal (2).

De doorluchtige burgemeester viel te eener tijde met edellieden, die aan het lot hunner medevoorstanders der vrijheid, door de volksbeschaving vertegenwoordigd, niet onverschillig konden zijn.

De bijl en bloedraad zegepralen.
Hier moort men Casembroot, van Stralen,
Daar Galama, den oudsten Fries.
Niets is meer heilig in dees landen;
Ja, beulen slaan voor 't eerst de handen
Aan de orde van het gulden Vlies.

De dood des ongelukkigen hoofdmans ging geenszins voor 't nageslacht verloren : immers Nederland heeft het bestaan van 't gemelde dichtwerk, *de Geu-*

---

(1) Uitgave van W. BILDERDIJK, 's-Grav., 1826, dl. I, bl. 9.

(2) HOOFT, t. a. p. bl. 170 schrijft : « Eenighe Nederlandsche « bewindsluiden (*Viglius* vooral) lieten niet den koning te vertoo- « nen, hoe, zoo uitbundigh een' strafheit ('t invoeren der inquisitie) « teeghens zyn en 's lands oorbaar streed. Ende vonden zy zelfs « den Paus tot eenighe matigheit geneeghen. » Heel anders denkt over Viglius een schrijver die, schoon bibliothekaris van stijl, nooit zijne bronnen opgeeft (Zie GOETHALS, *Lectures relatives à l'histoire, etc. en Belgique*, Brussel, 1838, d. III, bl. 26 vlg. Wat des prelaats genegenheid voor 't Nederduitsch betreft, laat VAN DER AA hem recht wedervaren in zijn *Biographisch Woordenboek der Nederl.* Haarlem, 1852, I, A, 142.

zen, aan eene schilderij te danken, waarin de proost van St.-Baafs als pleitend voor VAN STRALEN wordt voorgesteld (1).

ALVA bleef dien haat tegen de Rederijkers getrouw. Toen 't uitgeplunderde en uitgemoorde Mechelen door hem van hare rechten en voorrechten was beroofd, omdat die stad wat te voren Oranje's krijgsvolk had ingenomen, schonk de hertog deze echter ten volgenden jare aan al de gilden weder, die der Rederijkers uitgezonderd.

ORANJE en PHILIP worden beurtelings in refereinen, destijds 't groote voertuig van spot of lof, vergood of verguisd : maar er is ons geen enkel stuk in een rhetorikalen vorm bekend, dat Alva's lof aanstemt. De afkeer was wederzijdig en hoe de Kamers om zijn vertrek juichten is bekend.

Bij de verheffing des Prinsen tot ruwaard van Brabant (1577), schoten de Vlaamsche Rederijkers niet te kort hem blijken hunner genegenheid te geven. MARNIX' aanhangeling, HOUWAERT, nam een zeer bedrijvig aandeel in de te Brussel door hen gegeven feesten. Die van *den Boeck* vertoonden *Mozes, of de verlossing van Egypte*, die van *de Corenbloem:* « Hoe dat Joseph geroepen werd tot het staetsbestuer; » die van *het Maria cransken:* « Hoe dat David den reus Goliath versloeg. » De zinspeling was doorschijnend, en VONDEL vond niets beter in 1612 dan het eerste onderwerp weer tegen Spanje op te vatten, bij het bewerken van zijn nog rhetorikaal tooneelstuk, *Pascha.*

Gent bleef bij Brussel niet ten achter. Daags vóor Drie-koningen deszelfden jaars speelden de rede-

---

(1) Beroepene uitgave, dl. II, bl. 19.

rijkers op eene stellage vóor het verblijf des Prinsen, die met alle mogelijke luidruchtige vreugd ontvangen was; zij vertoonden een stuk, waarin « Don Juan, met zyne Spanjaerds, genoegzaem gelasterd, en de prins geprezen werd (1). » Dit was voor den publieken geest onvoldoende : de maagd van Gent bood den Prins een open herte van fijn goud, en galmde daarbij deze kreupele verzen uit van een rederijker :

Princelyk goet vorst, des Nederlandts recht vader,
Ick, dyn Ghendtsche dienst-maecht, heete u willecom dees tijdt :
In u aenschouwen wy ons willen teenegader,
Verhopende daer af der gemeenten proffyt.
Door u wysheydt en deucht, bestreckende haer zoo wydt,
Dat gy ten rechten zyt van elcken hoog verheven.
Ick offere u met jonsten, die ons voorstaender zyt,
Een oprecht open herte, u ten dienste gegeven,
Met liefde, trauwe, macht, volstandigheydt hier neven.
Neemt in dancke myn jonst, al is kleene de daet.
Godt laete uwe Genade Nestoris jaeren leven,
En bloyen in voorspoet, bevrydt van alle quaet (2).

Ook werd des avonds, toen ORANJE aan tafel zat, het gemeente door eene personage allegorisch voorgedragen, die daarbij een referein uitsprak, met de slotregels :

Weest welcoom, edel Prince, binnen onser stede,
Die in 's Heren naem komt, als een vorst des vrede (3).

Er bestond te dien tijde binnen Gent een rederijker, die onder de verdedigers der landsrechten voor Kerk en Vorst lang gestreden had, en nu de

---

(1) DE KEMPENARE, *Vlaemsche Kronijk* (1566-1585), uitg. door PH. BLOMMAERT, Gent, 1839, bl. 187.

(2) Pater DE JONGHE, *Ghentsche geschiedenissen*, uitgegeven door ROOTHASE, dl. I, bl. 325.

(3) Pater DE JONGHE, t. a. p.

gematigde Hervorming toegenegen was; het was de bekende LUCAS D'HEERE. Deze liet ons eene *Beschryvinghe van het ghene vertoocht wierdt ter incomste van Z. Excellentie des princen van Oraengien, binnen der stede van Ghendt, den 29 decembris 1577* (1).

Het volgende jaar werd de blijde inkomst van MATTHIAS en de benoeming van WILLEM I tot algemeenen stedehouder des Aartshertogs gevierd. Deze benoeming had de Prins vooral aan 't volk van Brussel te danken; ook werd zij er door de Rederijkers, die vast het hunne daartoe bijgebracht hadden, op het levendigst toegejuicht. Het *Maria cransken* trad weer vooruit, en vertoonde « Hoe « het lant, naer het oordeel van een geestelick per- « sonagie kon gheret worden. » Het speelde mede een stuk van HOUWAERT, waarin deze den lof van MATTHIAS allegorisch verhief, terwijl daarbij Minos, voor wien Alexander, Annibal en Scipio verschenen, den laatste als den deugdzaamste verkoos.

Ook die *triomphelycke incomste* verdiende, van prachtswege, dien naam. De algemeene staten, de magistraat, de praticiërs, de gewapende burgerij, eene ontzaglijke volksmenigte, allen hieten den aartshertog welkom. De straten waren met tooneelen versierd, lofdicht en gezang vervuld, waaronder het volgende:

Ghelijcker wijs vol rouwen
Sat tvolck van Israël
In dBabyloensch landouwen,
Deur tyrannië fel,
Zoo hebben wy gheseten
In tsoete Nederlant,
Vol lijdene onghemeten
Door Spaingsche jock en bant;

---

(1) PH. BLOMMAERT, *Lukas d'Heere*, voorkomende in *Annales de la soc. royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand.* Gent, IV (1851-52) bl. 275.

Maer Godt heeft ons ghesonden
Van Nassouwen een helt,
Welck heeft den bant ontbonden,
Die ons dus heeft ghequelt.

Wat verder zegt men tot den Aartshertog :

Al sijt ghy jonck van jaren,
Weest daerom niet beswaert.
Pompeius was ervaren,
Al was hy onghebaert, enz. (1).

Dit lied is in denzelfden toon gestemd als 't Wilhelmus van Nassouwen, en waarschijnlijk uit éene en zelfde pen gevloeid.

Ook HOUWAERT beschreef dit volksfeest, benevens het voorgaande te Brussel gevierd, en doorvlocht met zijne rijmen die hoogst zeldzame monographieën van bijzonder historisch belang.

De Hollandsche kunstbroeders bleven van hunnen kant niet achterwege om den Prins hulde toe te brengen. Evenals vroeger te Gent refereinde een der leden der te Utrecht nieuw opgerichte Kamer, te zijner eere (2).

Ook drukte zich die Orangistische gezindheid in de namen der Hollandsche Kamers uit : eene der drie Kamers van Haarlem heette *d'Oranje-Lelie*, terwijl Breda *de Orangisten* bezat, welke tot tweemaal toe door Spanje afgezet, en door de Statengeneraal hersteld werden.

Het wonderdadig geredde Leiden bezat in haren wakkeren Secretaris JAN VAN HOUT eenen dichter; die groote stad mocht trots op hem zijn evenals op zooveel andere heldhaftige mannen. Getuige van

---

(1) VAN LOON. *Nederl. historiepenningen*, d. I, bl. 243.
(2) KOPS, bl. 265.

't beleg, zong hij een lofzang, dien de eeuwen zich zullen overbrieven :

O hulp des noots, o handt heylsaem!
Als wy versticten in ons aêm,
Ende in de twijfelicke nooden
Tot u alleen om bystand vloden,
Baden dat u rechter handt
Wou behouden onsen standt,
Als wy al, met knyen gebogen,
U ons bangicheyt vertogen,
Zachmen u barmhertich neygen,
Voelden wy vast opwaerts steygen

Naer uwen hemel hooch tgebet,
Tgebet ons inde[n] mont gezet,
Van u, o stuyrman onzer tongen!
Ons hert hebt gy beweecht, bedwongen
Om u, die ons wou' bij staen
In die noot te roepen aen,
Ja, hebt die tot u getogen:
Als de naelde, die gezogen
Wert door heymelicke treecken,
Wezende aen d'aymant gestreecken, enz.

Deze lyrische dichter, waarschijnlijk een Rederijker, berijmde de prijskaart, die Leiden, vier jaren na hare ontzetting, uitzond (1578), en waarbij die stad al de Rederijkers, wien nog een druppel Neerlandsch bloed in de aderen vloeide, opriep om dankgedichten over die ontzetting te vervaardigen. Zoo werkte de vrijheid, de dichtkunst, en deze de vrijheid in de hand : heilige en gezegende invloed; waardig een vaderlandschen Tyrteus op te wekken!

Bij die gelegenheid werden de groote herinneringen van Leiden aldaar ten tooneele gevoerd (1).

---

(1) ORLEUS, *Beschrijv. van Leyden*, bl. 270. De rhetorikale stukken, die op dit onderwerp bestaan, zijn van latere dagteekening. Het eerste is van JACOB DUYM (*Reden verwint*), onder den titel *De nieuwe belegeringhe ende wonderbaerlyck ontset der stad Leyden*,

Of verder de dankgedichten aan 't verhevene onderwerp beantwoordden, is onbekend gebleven : misschien schreef ook VAN HOUT zijnen lofzang bij die gelegenheid, die hem, met andere stukken, aanspraak geeft op den naam van Prins der Nederlandsche dichters in die dagen.

De dichter kende zijnen tijd. De politieke invloed der Rederijkers in Holland was destijds machtig. Immers moesten de bondgenooten der *Utrechtsche Unie,* volgens art. 25 derzelve, bij eede belooven « te onderhouden alle schutterijen, broederschappen « en collegien, die in eenige steden of vlecken « waren, » ten einde aan die Unie, aldus eenigszins door de toetreding van het gansche volk gerugsteund, meer klem bij te stellen. Men was om dezelfde reden, langen tijd te voren, sedert de troebels der XVIe eeuw, gewoon geweest die schutterijen in zaken van gewicht te hooren, en hunne toestemming te vorderen; en vast hadden de Rederijkers, die oude makkers der *schietspelers* vooral in Zuid-Nederland, ook te meer invloed in de regeering gekregen, daar men hunne zedelijke macht noodzakelijk hield, om zich er mede tegen de Spaansche dwingelandij te kanten. Ook denkt PIETER PAULUS, commentator dier Unie, dat men allicht onder 't gemelde tekstwoord » kollegien, zooveel als « broederschappen » geldend, welke inkomsten hadden, de Rederijkers

---

comedie, 1606, in 4°; de tweede, van RENIER BONTIUS, *Belegering en ontsetting der stad Leyden.* Truer-bly-eyndich spel (Leyden, by Jacob Tinnekens, 1646, in 4°), alsmede eene Amsterdamsche uitgave bij de W^e^ Henrik vander Putte (zonder jaartal); de derde, van JACOB VAN ZEVECOTE, *Ontset van Leyden,* Bly-eyndich spel (tot Harderwijck, by Nic. van Wieringen, 1630, in 4°, in BLOMMAERT'S uitgave van den hoofddichter weergegeven; en eindelijk de rijmlarij van KORN. BOON, *Leiden verlost,* 1732, in 4°.

moest begrijpen, omdat men hen, « in dien tijd, zelfs in zaken van regeeringe, almede schijnt gekend te hebben (1). »

Dat dit schijn werkelijk zijn was, blijkt uit den politieken invloed, dien de rederijkerskamer *het bloemken Jesse*, te Middelburg, bezat. Dien invloed had zij bekomen door trouwe diensten aan de stad bewezen. Zij had ze in 1567 tegen eene verrassing der misnoegden beschut, gezamenlijk met den *Voetboog*, den *Handboog*, de *Kolveniers* en de *Busse*. Toen Middelburg, na de afwezigheid van Philip, door den prins van Oranje werd belegd en overgegaan was aan de Staatsgezinden, werden dadelijk van de nieuwe regeering de drie schutterijen en de Rhetorica gedagvaard, om den volgenden dag op hunne Kamer te vergaderen en vandaar op het stadhuis gevolmachtigden te zenden, met volstrekten last, om benevens den magistraat, overeen te komen wegens 's Prinsen eisch over de gemeene redemptie. En toen, in het jaar 1575, op de voorstellen der koningsgezinden tot onderhandeling, een antwoord moest gegeven worden, teekenden in Zeeland, wegens Middelburg, « de Burgemeesteren, schepenen en raden, de drie schutterijen en Rhetorijkkamer representeerende het gansche corpus der stad (2). »

Ook in 't Zuiden des lands bleek de genegenheid der Staten-Generaal voor de Kamers. Zoo gaven de Rederijkers van Oudenaarde een feest gedurende den tijd, dat die stad de Spaansche heerschappij had

---

(1) *Verklaring der Unie van Utrecht* (Utrecht, III (1777), bl. 219-220), waar de schrijver verzendt naar zijn *Betoog van Zeelands regt tot het stigten eener Hoogeschool.*

(2) LAMBRECHTSEN, *Beknopte gesch. van de Middelburgsche Rhetorijkkamer*, bl. 151-2, die de « *Excellente Kronijk van Vlaanderen*, cap. 35 » aanhaalt.

afgezworen; om het gebied der Staten-Generaal te erkennen, herstelden zich de Kamers kortstondig in die stad (1). Wat Alva's brandstapels niet hadden kunnen doen, bereidde, en, ja, voltrok gedeeltelijk Parma's degen. Eens dat deze behendige veldoverste, die oud-Spaansche ridderlijkheid in schijn met destijdsche Spaansche sluwheid in wezen wist te paren, eenige sterke steden weder onder zijns meesters gebied had gebracht, was het met allen invloed der Rederijkers in België gedaan : zij vielen met die steden.

De Kamergezellen, die, zoo wij zagen, reeds in 1577 door den mond van eenen hunner binnen Gent aan WILLEM I den naam van *Vader des vaderlands* hadden gegeven (2), konden thans alleen in Holland hunne vrijzinnige gevoelens een vrijen loop geven.

Evenals ORANJE was MAURITS voor de Hollandsche Kamers genegen : onder andere deed hij te Vere een gildehuis voor de Kameristen bouwen (3).

Het Rhetorijk van Vlaardingen, dat reeds op de Armenianen en Gommaristen invloed had pogen uit te oefenen, zond in 1616 de prijsvraag uit :

> Wat middel dat best dient genomen bij der handt,
> Die 't gemeen noodichts is en vordelickts voor 't landt.

Gorcum stak de vijftien mededingende Kamers de loef af, en bewees in haar spel dat eendracht macht uitmaakt, en, zoowel in Staats- als in Kerkzaken, eene behoefte voor land en volk is (4).

Het huis van Oranje had, zoo men ziet, be-

---

(1) Dr VAN DER MEERSCH, *Kronijk der Rederijkkamers van Audenaerde*, *Belg. Museum*, VII (1843), bl. 69.

(2) Zie dl. I, bl. 49.

(3) GERARD, bl. 198.

(4) Id., bl. 199.

lang hen te beschermen, die thans met het woord verdedigden wat hunne voorouders met het zwaard hadden gewonnen. Wil men er zich verder van overtuigen, men sla 't oog op de van maatgezang vergezelde vertooningen door de Amsterdamsche Kamer van COSTER en de Amsterdamsche Rederijkkamer gegeven (1618) : alles liep daarbij te zamen om de eigenliefde van Nieuwpoorts overwinnaar te vleien. Men zag er voorgesteld de jammeren door Spanje en de diensten door 't huis van Oranje aan het land bewezen, Alva's wreedheden, des Prinsen dood, de landen en steden door Maurits veroverd, de neerlaag der vijanden op de Tieltsche heide, den slag van Vlaanderen, den waterstrijd op de Zuiderzee en voor Gibraltar, en eindelijk Spanje's aanzoek voor vrede.

Eene halve eeuw verliep : de tachtigjarige strijd tegen eene wereldmacht door den triomf en 's lands welvaart bekroond, was eene groote, eene onsterfelijke wereldherinnering geworden. Het kleine Holland had zich de vrijheid des gewetens bevochten. Strijden uit eene minder godsdienstige, doch even vaderlandsche bron ontstaan, hadden Holland's vlag weder op zee, maar nu tegen Frankrijk en Engeland, doen wapperen; ondertusschen was dat droevige gedenkjaar van 1672 gekomen. De vrijheid van 's lands gemeenebest beleefde het tijdstip, dat zij het eeuwfeest harer grondstichting moest vieren, toen die vrijheid juist met ondergang scheen bedreigd te zijn. Het afgunstig Engeland had over Holland den staf gebroken, en het *delenda Carthago* uitgesproken; maar WILLEM III waakte. Ook in deze nare omstandigheden poogden de Hollandsche Rederijkers de vaderlandsche vlam op 't altaar te onderhouden. *De blauwe Acoleye* van Vlissingen stelde

vragen voor op *Neerlands vallende oorsaeck, en hulpmiddelen tot deszelfs herstel.*

Men raakt weldra het spoor kwijt van den politieken invloed dier Kamers, die meer en meer uit de steden naar den buiten verdreven werden.

Keeren wij onze oogen naar het Zuiden. Het behoorde met lijf en ziel aan Spanje. Evenals de schrijvers stonden de Rederijkers onder voogdij. Wat invloed kon pen en woord nog hebben?

Zelfs onder de hevige woelingen, die de aanvankelijk doorgezette staatshervorming van JOZEF II te wege bracht, streden de Rederijkers minder met het woord dan met de beurs. Vooral in West-Vlaanderen voegden zij hunne *patriotische* giften aan die hunner oude gezellen de schutters, en vooral aan die der kloosters (1). Napoleon had het lot der Vlaamsche Rederijkers in de handen zijner Fransche of Franschgezinde prefecten gesteld : gelijk alles wat Nederlandsch, wat vaderlandsch was, genoten de Kamers de eer door deze oppermachtige subalternen verdrukt te worden, vooral in de dorpen.

Te merkwaardiger was uit dien hoofde te midden der officieël-stelselmatig ingerichte, alom bij de Belgen veldwinnende verfransching, dat het Rhetorijk der

---

(1) De Vlaamsche tijdschriften en dagbladen, waaronder de *Gazette van Gent*, bieden er 't bewijs van. Men kan het zelfs vinden in een spot- en schotschrift dier dagen, dat, wat de feiten betreft, vrij nauwkeurig schijnt; wij bedoelen BOTTELGIER, *Dits die excellente print chronike van Vlaenderen*, Antw.; z. j. [Gent, 1791]. Men leest onder andere aldaar, sub a° 1790, bl. 175. « Het gilden (van Rhetorica van Alveringhem) heeft « aen het commité van Veurne overgetelt, als vaderlandsche giften van de « inwoonders der zelve prochie, 43 guld. 4 st. — Hetzelfde gilde heeft « aen den Staet gejont 50 oncen zilver, en verscheyde persoonen der « gemelde prochie hebben ingeschreven voor eene somme van 327 guld. « 16 st.; maekende in het geheel 928 guld. 10 st. »

Catharinisten te Aalst, toen de ijzeren schepter de volkeren drukkendst verpletterde, de Vlaamsche stamen taalgenooten in den afgrond des keizerrijks verzwolgen waren, voor prijsvraag uitschreef : *De Belgen*, zoowel voor de Nederduitsche, als voor de Fransche taal (1810). De Fransche laureaat bezong en verhoogde den nieuwen rijksstand der Belgen ; de stilzwijgendheid der Vlaamsche bekroonden daaromtrent was veelbeduidend : de namen dier Vlaamsche mannen verdienen herinnerd te worden : het waren P.-J. DE BORCHGRAVE, DAVID DE SIMPEL en AUG. EUG. VAN DEN POEL, drie dorpsrederijkers. « Toont, » riep de eerste uit tot zijne broeders :

> Toont uit wat heldenbloed, wat stam gy zyt gesproten ;
> Bezoedel nooit den naam der vroeger bondgenooten !

Een *Fonteinist* van Gent, ROBYN, dong mede : schoon onbekroond bezit hij meer uitstorting, meer kracht, meer vuur dan DE BORCHGRAVE. Er heerscht in ROBYN's werk weleens eene fierheid van toetsen ; 't schetsen van sommige dichttafereelen, die, hadden hen geene zenuwlooze, versletene mythologie en allegorie ontsierd, ons eenigszins aan den zanger van de *Hollandsche natie* zouden doen herinneren. Men ga b. v. ROBYN's beschrijving des wagens van de Inquisitie na :

> Maer toen de Kastiljaen, met zijnen ijzeren staf,
> Aen 't vrije Belgenland zijn wreede wetten gaf,
> Toen Flips, ik ijze er van !... deez' volken kwam regeren,
> En zich, door dwinglandij, deed als een godheid eeren,
> Toen vlood het alles heen naer 't nijvrig Amsterdam.
> En wie toch vlood niet, als dit wreede monster kwam,
> (Op zijnen wagen, dien vier tygers voort doen rollen,
> Wiens aenzien ieder mensch 't bloed doet in de adren stollen), enz.

De *Fonteinisten* van Gent huldigden weldra den

held in den meester (1812) : zij schreven tot onderwerp, voor beide de talen, *Den veldslag van Friedland* uit. 't Regende heldenverzen : Rederijkers en rhetorikasters staken de krijgstrompet. WILLEMS triompheerde, en de maatschappij, die al die Vlaamsche verzen, en geen enkel Fransch vers uitgaf, stelde den triomph der moedertaal boven alle tegenwerping vast.

Een vaderlandsch man, NORBERT CORNELISSEN, sprak bij de prijsuitdeeling eene redevoering uit in de taal des Keizerrijks, over den oorsprong, voortgang en verval der Vlaamsche Rederijkkamers, waarin hij hulde bracht aan de al of niet miskende verdedigers der vrijheid, die hun leven en streven met hun bloed hadden bekroond, JACOB VAN ARTEVELDE en WILLEM I. Ook verzette zich de keizerlijke censuur tegen 't verspreiden des bundels van de *Fonteinsten.*

Doch de held viel van zijnen troon, en tevens van zijn voetstuk. Dadelijk stelt Oudenaarde een prijskamp voor op den eenigen vorst, die den kolos onverbleekt in 't aangezicht had bekeken, op den eenigen vorst die voor dit Nebukadnezarsbeeld op de kniëen niet had gelegen : PIUS VII. De rhetorikaal verguisde keizer stond weldra op : Oudenaarde's Rederijkers zweetten van angst; eenigen bereidden zich om met pak en zak « 't dierbare land der vaderen » vaarwel toe te zuchten. Waterloo redde de bondgenooten en de Oudenaardsche Rederijkers, die erkentelijk zich verhaastten op den Paus, dien zij meer bewonderd dan nagevolgd hadden, een tweeden prijskamp uit te schrijven.

Ook vergaten de Kamers Waterloo niet : die voor de vrijheidswereld uitgeschitterde naam daalde als de weergalm eener Te-Deum-triomfklok van

hunne schouwburgen af, en de onsterfelijke invloed van vaderlandsliefde en vrijheidszucht, opgewekt door 't ingeschapene Nederlandsch kunstgevoel, herleefde voor de Nederlanders op 't groote slagveld verbroederd. Die herinnering blinkt met gouden letteren in de jaarboeken der Belgische Rederijkers : zij staat alle omwentelingen te hoog.

Bij en na de omwenteling van 1830 bleven de Vlaamsche Rederijkers aen de rol van bloote aanschouwers der gebeurtenissen getrouw.

DERDE AFDEELING.

Zedelijke invloed.

De poëzie is van haren aard de onafhankelijkste aller kunsten; en wat toch anders is zij dan uitboezeming, uitvloeisel van gevoel, verbeelding, geestdrift? Kent zij wetten buiten degene die van God zelven komen; buiten degene van het eeuwig ware, schoone en goede? Vrijzinnigheid zij dus hare leus!

Krachtig heeft HELMERS dit uitgedrukt in zijn wegsleependen lofzang op *Jezus van Nazareth*:

> Hij kent haar Godheid niet, die 't juk haar wil doen dragen...
> Neen, onweêrstaanbaar sterk, als Niagara's val,
> Neen, onverdelgbaar, als de sferen die 't heelal
> Bevolken; louter, rein, als de eeuwge zonnestralen,
> En zacht als 't wichtje, waarop de ouderoogen dalen,
> Blijft zij, steeds ongeschokt, des aardrijks leermeestres,
> Uw rigster, volken, en, monarken, uw godes.

Daar nu de zedelijke toon in onze middeleeuwsche literatuur de grondtoon was, is 't geen wonder, dat onze schrijvers de gebreken en vooroordeelen hunner geleerde en ongeleerde landgenooten stoutweg hebben berispt; dat zij klerken en leeken vrijzinnig aan de kaak hebben gesteld. Het behoort tot ons bestek niet, te onderzoeken, en nog veel minder te beslissen, of zij de misbruiken die bij de kerkdienaars en kloosterlingen ingeslopen waren, al te zwart gekleurd hebben; veel is daarover getwist en geharreward: wat echter de tallooze ergenissen en baldadigheden

der leeken in die donkere tijden binnen België, weleens voortgevloeid uit volksbegrippen, betreft, daarover toch kan er bij allen maar eene enkele stem zijn.

Dat eenige der schrijvers, die de geestelijken doodverfden, zelven tot de Kerk behoorden, is niet onwaarschijnlijk.

Het is onzeker of de dichter van het meesterstuk der middeldietsche gedichten, *van den Vos Reinaerde*, omtrent 1250 geschreven, klerk of leek is geweest. Wat er van zij, dit meesterstuk is voor niets anders te houden dan voor een bezield tafereel, niet enkel van allerlei hoflisten, maar ook van 't misbruik dat sommige tweevoeters gemaakt hebben van wat heiligst op aarde is, van den godsdienst. Hier toch ziet men REINAERT die, in heremietsgewaad, CANTECLEER den haan huichelend wil bedriegen; wat verder tracht die rosse baard aan NOBEL den Leeuw een groot denkbeeld zijner godsvrucht in te boezemen, met hem diets te maken, dat hij eene overzeesche bedevaart gaat wagen; zelfs het zoogezegde *oordeel* Gods, of de rechterlijke tweestrijd, wordt er in de schaduwzijde gesteld, als de looze en booze REINAERT den valschbetichten wolf daarin overwint en doodelijk wondigt.

MAERLANT, zoo men weet, trad langs een ander redespoor, als vrijzinnig volksdichter bij uitmuntendheid, in verschillende zijner werken op, voornamelijk in zijn *Wapene Martijn*. Reeds staat hij in de bres voor den « dorpre », die men verkleiningshalve *doedijnde* tegen den edelman, die « hevet al tghecri. »

Reeds leerde hij, dat men God door de inwendige reinheit des harten evenals door het bewonen der kloosters kan verheerlijken, terwijl JAN

BOENDALE, in *der Leken Spieghel,* den echten staat als nuttiger voor de maatschappij dan 't kloosterleven beschouwde (1). Ook de schrijver van *die Dietsche Doctrinale* wordt onder de zelfdenkers geplaatst, en zijn uitgever getuigt, dat eene lezing van het geheele stuk dit gevoelen zeker zal bevestigen (2).

Een Ieperling, misschien een kerkbediende, waarschijnlijk tot het einde van de XIVe eeuw behoorend, met name JAN DE WEERT, ging nog verder. Reeds in den aanvang van *Die niewe Doctrinael* bestraft hij het toestaan en wegschenken, om eer of geld, van benificiën, provenden, enz. Het afdwingen van schenkingen, bij uitersten wil, berispt hij niet minder hevig dan het verkoopen van aflaten (3).

Hij beknibbelt ook, doch niet algemeen, de bedevaarten, omdat, volgens hem, het volk hierdoor van de gedachte en de aanbidding der almogende Godheid wordt afgetrokken, en tot beeldendienst en afgoderij overslaat; waaromtrent hij een voorbeeld aanhaalt, loopende over Onze-Lieve-Vrouw van Roosbeke, alsmede over die van Aardenburg, beide destijds bijzonder beroemd.

Evenals de dichter van *den Vos Reinaerde,* nam WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH den dundoek der fabel te bate, om misbruiken te bestrijden. Hij schreef mede tegen de bedevaarten het gedicht *Van Reinaert den Vos* (4), alsmede een referein onder den titel *Van Mer* (maar), dat JONCKBLOET als « geene onaardige

---

(1) Zie CLIGNETT, voorrede van VAN DER SCHUEREN'S *Teuthonista,* bl. LII.

(2) JONCKBLOET, bl. XV der inleiding.

(3) Uitgave van BLOMMAERT, *Oudvlaem-sche ged.,* III, bl. 75 vlg.

(4) *Belg. Mus.* VI (1842), bl. 409.

satyre » aanschouwt (1). Volgens den spreker zijn de Paus, de geestelijken, oversten, edelen, rechters, kooplieden, vrouwen, allen vol deugden, maar... immers elke tiende rijmregel sluit met dit ironisch vers :

Mer is 't woort dat luttel vroemt.

Zulke moraliseerende aanvallen schijnen bijzonder in zijnen smaak te hebben gevallen, zoodat zijne klacht *Vander heiligen Kercken* tot zijne beste stukken behoort. Zelfs ontzag zich die schrijver niet, een parabel tusschen de gehuwde lieden en de geestelijken te trekken, terwijl de voornaamste dichter der XIVe eeuw, de schrijver van *der Minnen loep,* DIRC POTTER, het gevoelen van dien stouten spreker door het verset « groeit en vermenigvuldigt » staafde.

Doch 't was vooral op het Vlaamsch tooneel dat men al vroeg misbruiken, volksvooroordeelen en wat dies meer zij, met een vossenstaart, zoo men 't zegt, doorstreek. Een fragment uit de oude klucht, de *Truwanten*, denkelijk van de XIVe eeuw, biedt er ons een staaltje van :

Want wi hebben vele ghesellen,
Beide in clusen ende in cellen,
Die de werelt quantsijs begeven.
Maer ghinghense vollen ofte weven,
Si souden bat met selken saken
Gode onsen here ghenaken.
Maer swesters, baghinen, lollaerden,
Si sijn altijd lui van aerde
Datse qualijc pinen moghen,

(1) *Gesch. der Middelnederl. dichtk.*, III (1854), bl. 414.

Maer si drulen wel grote toghen (1)
Als sire connen ane gheraken (2).

Indien het konde bewezen worden, dat ook geestelijken in die donkere tijden misbruiken met moed aanvielen, zou dit te meer de geestesonafhankelijkheid van sommigen onder hen staven en betoogen, dat zij, alom waar zij de ondeugd ontmoetten, zoowel in hun predikstoel als vóór hunnen schrijflessenaar, zich er tegen verhieven. Intusschen beweerde BOXHORN, door KOPS weergegeven, dat in den beginne der Rederijkkamers, en mogelijk nog lang daarna, hare leden meestal uit geestelijken bestonden, die het wereldlijk gebied niet spaarden. Indien men hier voor Rederijkkamers, speelgezellen wil lezen en die tot het begin der XVe eeuw in Holland plaatst, kan die opgave waar zijn; maar tot nader bewijs houden wij dien aanval tegen het wereldlijk gebied, voor eene verdichting.

De zucht tot zedenleer en volksbeschaving, ernstig voorgedragen, die van vader MAERLANT uitvloeide, was tot zijne letterzonen overgegaan; die zucht was als bij dezen echten Vlaming niet altijd dichterlijk, maar toch waarheidminnend; die strekking tot vooruitgang, waaraan klerken of schrijvende geestelijken vooral de hand leenden, was dies in den grond vrijzinnig.

Die letterstrijd tegen vooroordeelen, tegen overweldigende elementen, was natuurlijk. Die dichters schreven in de moedertaal, en hadden dus het volk in 't oog, ja, duidden die strekking ten voordeele der

---

(1) d. i. : zij nemen eenen goeden slok in.

(2) Opgenomen door HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Horae Belg.* Pars, VI, bl. 121-124.

leeken weleens in den titel hunner werken zelve aan. Dit was het geval met BOENDALE; of zong deze niet in *der Leken Spieghel* :

Ende dat ic ghaerne saghe dat
Yet van mi bleve, des te bat
Dleke volc hadde na mine doot.
Clerke en hebbens ghenen noot.
. . . . . .
So sal dit boekskijn sijn wel
Ghenaemt : *der Leken Spieghel.*

Inderdaad, de *Spieghel,* die den klerk, den kloosterling, den geleerde paste, past niet in alles den leek, den wereldling, den minder geletterde.

Die vlugge blik op den voortijd der XVe eeuw, die eerst de Rederijkers zag ontluiken, is hier niet overbodig : hij geeft ons den sleutel aan de hand van den onafhankelijken, aanvallenden geest die later sommige Kamergezellen, opvolgers der sprekers op de planken, zal aandrijven.

Er is eene aanmerking die men, bij 't lezen van dergelijke berispingen tegen menschelijke misslagen en misbruiken, door personen gepleegd, nooit uit het oog mag verliezen : men verwarre die geenszins met de destijds nog geheel en al onbekende aanvallen tegen de kerkleer. Wel verre van daar, die vrijzinnigheid ging uit van een levendig geloof bij 't strijden voor eene practische zedenleer, en bedoelde niet de vernedering, maar de verheerlijking der Kerk (1).

Trouwens, men weet, dat de noodzakelijkheid

(1) Dit is ook het gevoelen van een Franschen schrijver : « La « population flamande était alors, comme maintenant, à la fois religieuse « et frondeuse, et, tout en attaquant le clergé, tout en ridiculisant le « curé et le moine, on n'entendait pas, dans le principe, attaquer ou ridi- « culiser la religion elle-même » (M. V. GAILLIARD, *De l'influence exercée par la Belg. sur les Prov.-Unies*, p. 165).

eener verbeterde kerktucht, lang vóór Luther, door Rome zelve was erkend. Men zij dus niet verwonderd in de katholieke boeken strenge lessen te vinden, die alleen de minder ervarenen in 's lands geschiedenis voor antikatholieke aanvallen kunnen beschouwen (1).

Men wachte zich dan ook wel het sluiten der Kamers reeds in den beginne der XVIe eeuw, alom waar dit plaats greep, aan zucht voor de nieuwe leeringen toe te schrijven. Men ziet een bewijs van onze bewering in de Leidsche rederijkkamer (*Liefde is 't fondement*), die in een batement had volgehouden dat de Minderbroeders der « weduwen huysen deuraten, » en reeds in 1533 daarom werd opgeschorst (2).

De Rederijkers van geestelijken uitgegaan, wellicht aanvankelijk uit geestelijken samengesteld, hebben zich niet dan zeer laat aan dien invloed onttrokken : lang toch was de katholieke eeredienst de ziel hunner werkingen.

Eene vrije Rederijkkamer kon, zonder als geestelijke broederschap te gelden, oudtijds niet bestaan; en dit broederschap heette dan eerst eigenlijk *gilde*. Ten opzichte dier verplichting stonden de Rederijkkamers met de ambachten en neringen gelijk : men

---

(1) Om daarvan een enkel voorbeeld onder vele andere uit een Vlaamsch devoot boek van lateren tijd te geven, schrijven wij af, wat er staat in den *Prologus* van *dat Passionael* (Antw. 1516, in f^{0}) : « Een « knecht, die sijns heren wil weet, ende niet en doet, hi sal worden « gheslaghen met veel wonden, mer, och armen, diet weten of sculdigh « sijn te weten met haer volk te leven, die doen al contrarie, als priesters, « ende sonderlinghe prochiaenen die met haren quaden leven haer volck « dat si leren souden tot doechden, tot quaetheit trecken. Want sulck is « blider als hi een onscalck wijf tot sinen wille mach brenghen dan of « hi hondert sielen behouden mochte. »

(2) *De Navorscher*, VI (1856), bl. 164, waar men vindt een « liedeken gemaeckt in den jare 1533, op het verbieden van de Kamer van Rethorica, deur versouck der Minnebroeders. »

moest immers eerst als gildebroeder of zuster ontvangen worden eer men tot de corporatie kon behooren.

Ook hadden in den beginne die vrije Kamers, evenals de ambachten en neringen, eenen patroon of eene patrones, die somtijds de beschermheilige was der stede, waar zij bestonden, of wel de H. CATHARINA die, als *rhetorisienne*, bij hen in hooge achting moest staan.

Die Kamers bezaten dus, ten titel van broederschappen, aanvankelijk bevoorrechte altaren in de kerken, en genoten er geestelijke voorrechten of aflaten. Van daar dat vele aanzienlijke personen zich daarbij voegden (1), evenals reeds vroeger zich anderen, onder welke Jacob van Artevelde behoort, in de ambachten en neringen lieten inschrijven, om zich dezer politieken invloed ten nutte te maken. Dat ook dergelijke invloed sommigen bewogen heeft zich bij de Rederijkers aan te sluiten, is meer dan waarschijnlijk. Trouwens, kerkelijke en wereldsche gunstbewijzen vielen dezen meermaals gezamenlijk te baat. Aldus bekwam de Kamer van *Ste-Barbara*, te Aalst, zoowel grafelijke als pauselijke voorrechten (2); ook de Kamer van Geeraardsbergen, op welker blazoen de H. Geest stond, met de zinspreuk : *Ubi vult spirat*, beroemde zich op hare aflaten : haar ontzag was zeer groot, daar niet alleen geestelijke personen van beide geslachten zich in dit Heilig-Geestbroederschap lieten inlijven, maar ook voorname edellieden uit het geslacht Montmorency, Gavere, Hoorne, Launoy, zich aan deszelfs hoofd stelden (3); gelijk zulks bij de broederschappen in Vlaanderen nog heden wel gebeurt.

---

(1) KOPS, bl. 222.
(2) SANDERUS, *Verheerlykt Vlaandre*, II, bl. 65.
(3) J. VAN WAESBERGHE, *Gerardi montium*, Brux., 1627, bl. 35.

Vele dier godsdienstige Kunstbroederschappen werden ter vereering van een of ander wonderbeeld ingesteld; de oorsprong van andere werd aan eenig mirakel toegeschreven. Ook dit hoogklinkend voorrecht mocht in die eeuwen van naïef geloof en naïeve kunstbeoefening aan de Kamers niet ontbreken. Dezelfde H. Geest, onder wiens vleugelen het *Ubi vult spirat* school, zou zelfs de zinspreuk : *mijn werc is hemelic* (1), aan eene Kamer geschonken hebben. De zaak ging aldus toe. Op Witten Donderdag van den jare 1428 bevonden zich dertien mannen binnen Brugge ten huize van JAN VAN HULST vereenigd, om de gedachtenis Onzes Heeren te vieren, en waarschijnlijk om daarbij eenig gedicht op dit onderwerp voor te dragen, gelijk dit in Frankrijk plaats had. Eensklaps vertoont zich eene duif, doorvliegt het vertrek, en voert, als vroeger den olijftak, in haren rozenbek een rolletje, waarop de gemelde spreuk stond. Zij laet dit vallen, en verdwijnt. Voor hem, die in deze sage een mythe ziet, schetst zij de godsdienstige kunststrekking dier dagen af, en duidt den H. Geest, als de ziel der dichtkunst aan.

Een schrijver der XVIIIe eeuw, die ons deze overlevering mededeelt, getuigt, dat de gedachtenis van dit feit nog jaarlijks ten gemelden dage in denzelfden huize werd gevierd, terwijl bij die plechtigheid zoetgemaakte wijn werd voorgezet, en een gedicht op 't lijden des Zaligmakers voorgelezen. Dat de Kamer aan die, op hare voortbrengsels als kunstwerken weinig toepasselijke zinspreuk, gehecht was en bleef, spreekt van zelf.

Van dien JAN VAN HULST zijn tot ons gedichten

(1) Zie dl. I, bl. 49 en 205.

overgekomen (1); het is bijna buiten twijfel, dat het daarin voorkomende gedicht op het lijden van Jezus bij dergelijke gelegenheid heeft gediend : trouwens het wordt dikwijls afgebroken door het lezen van eenen Pater noster, te dier plaatse als een soort van referein aangewend.

't Ontbreekt in dit werk noch aan schilderachtige tafereelen, noch aan roerende gemoedelijkheid.

Men oordeele :

O Here, die de zonden of dwoucht,
Te Noenen so waerdi ghevoucht
Ant cruce, dat ghi selve brocht,
Daer toe die Joden hadden ghesocht
Ende vonden bloncke naglen drie (2);
Sulcke pine en zach men nie!

---

(1) JAN VAN HULST of JAN HULST wordt door KOPS, en na hem door prof. VISSCHER, verkeerdelijk VAN HULFT genoemd. Van edele geboorte, werd die jonkheer priester, reisde naar 't Heilig Land, en was pelgrim van O.-L.-V. Zie de voorrede van het werk : *Oud-vlaemsche liederen en andere gedichten der XIVe en XVe eeuw*, uitgegeven namens de Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen te Gent door CARTON.

Het is een mengelmoes van stichtende en vrij losse stukken ; het behelst dramatisch en allegorisch ingekleede gedichten, en biedt eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der Kamers, daar het uit voorbrengsels gedeeltelijk van Rederijkers voortkomende bestaat. SERRURE spreekt er over in zijn bekroond werk *Gesch. der Nederl. en Fransche letterkunde in Vlaanderen*, Gent, 1855, bl. 314-320, en wil ten slotte zijner aanmerkingen aan JAN VAN HULST den naam van goeden dichter, hem door zijnen uitgever geschonken, geenszins bekrachtigen. In de veronderstelling, dat het stuk op het lijden Christi, waarvan hier een staaltje, uit deszelfs pen gevloeid zij, zoude men hem dien naam niet mogen onttrekken, als in eene eeuw schrijvende, die wat het *os magna sonaturum* betreft, met degene van VOLLENHOVE en JEREMIUS DE DECKER niet dient vergeleken te worden, maar door naïeveteit vergoedde wat hem aan kunst faalde. Het is met die oude poëzie gelijk met de oude muziek gelegen : *Ut musica poësis*.

(2) KILIAAN mist het woord. CASTELEYN (*De konst van Rhetoriken* st. 173) bij het opgeven der regelen van het tafelspel, stelt (zie dl. I, bl. 263) :

« Om u personnagen en valt dus niet *blonck* » in den zin van plomb, onhandig, ruw.

Sie sloughen u handen duere.
Dit leet uwe edele natuere,
So dat die zenuwen entie adren
Moesten buten haer vergadren,
Ende scieden in dat staercke recken;
Want zi met coorden moesten trecken
Uwe heliche aermen toten gate,
Dat voorder stont dan rechte mate.
Daer na dorsloughen zi u voeten,
O Here God, dat bitter wroeten,
Dat hu daer gaf die naghel blonc,
Ende des hamers grote swonc
Die de naghel al duere dreef!
So dat u niet ant lijf en bleef
Een zenuwe, no een adre mede,
Soe en stont ghespannen an u lede.
Een crone brochten si, ghewronghen
Van scaerpen doornen, die zy zwonghen
Op hu hovet ghebenedijt,
Ende woelden u ter selver tijt
Die tacken in u heersene diep,
So dat bloed al over liep
Hu godlike anschijn wredelic.

Krachtig voorgesteld is daarbij « des hamers grote swonc », en de plaatsing van 't woordje *diep*, bij het afmalen der ingewoelde doornenkroon, is gelukkig.

Wat verder verneemt men een weerklank van het roerende gebed in het *Dies irae* voorkomende :

O Here, mi doet mir herten smaken
Hu liden, dat ic mach gheraken
Uut deser zwarer deemsterheden
Van den zonden hier beneden,
Ende ic ghedincke so uwer pine
Datter bi de ziele mine
Ten laetsten come, sonder vaer,
Daer zoe u mach scouwen claer
In de glorie van uwen rike,
Van eeuwen teeuwen eeuwenlike.
Pater noster, etc. (1)

(1) *Oudvlaemsche liederen*, bl. 44-5.

SANDERUS schijnt aan 't Brugsche mirakel niet te twijfelen : een zijner vrienden, LINDANUS, minder sterk van geloof ten opzichte van sagen, verhaalt ons de volgende wonderen, die ten minste bewijzen wat eerbied men de Rederijkers eens toedroeg. Het gebeurde dat de Kamer der *Rosieren* van Dendermonde — vast in de opene lucht — bij zeker landjuweel van Brussel de vlucht van ELIAS op het tooneel te verbeelden had. Men was ter plaatse gekomen waar eene raaf den profeet zou van spijze voorzien, en liet een nagebootsten vogel met eene koord te dien einde neder, als een te rechter stond toegevlogen raaf 't brood heeft buit gemaakt; doch aleer weg te vliegen was zij zoo dicht tot Elias genaderd, dat hij gemakkelijk in staat werd gesteld, het met de uitgestokene hand te nemen. Een luttel daarna, toen de profeet met eenen vurigen wagen ten hoogen moest opgevoerd worden, blonk opeens de hemel zoodanig van vuur en licht, dat men nauwelijks uit eenen kelder daar heen hadde kunnen zien (1). Sommige verhalen over de Kamers loopende, hadden dus hunne plaats onder de legenden mogen vinden: zoo nauw verwant met de Kerk waren aanvankelijk de gezellen der kunst en bleven lang de Rederijkers.

Bij de geboorte der Kamers beoefenden vooral de geestelijken de dichtkunst : het komt dus niet onaannemelijk voor dat de oudst bekende tooneelkundigen en tooneelschrijvers, zoo hier als elders, klerken zijn geweest.

Men heeft de voornaamste gebeurtenissen, waar-

---

(1) LINDANUS, *De Teneraemonda*, bl. 100, die er bijvoegt : *Ita brevi tempore quod nulla industria potuisset, bis casus dedit*; d. i. : Het bloote geval deed in korten tijd tweemaal wat kunst of vliegwerk onmogelijk zouden verricht hebben.

op de kerkelijke hoogtijden betrekking hadden, eerst in tafereelen of beelden, vervolgens door stomme, eindelijk door sprekende personages vertoond; hetzelfde greep later in de processiën plaats (1).

Zoo las men niet alleen het Evangelie des dags voor, maar droeg het gedeeltelijk tot onderrichting der ongeletterde gemeente in handeling voor : zoo was het in Frankrijk (2), zoo was het in de Nederlanden en in Duitschland.

Er bestaat een werk van 't begin der XVIIe eeuw, dat verscheidene gebruiken der Roomsche Kerk vijandelijk doodverft, waaruit wij met achterlating van het stootende slechts eenige tafereelen willen trekken, ten bewijze, hoe dramatisch verscheidene ceremoniën der Kerk vroeger waren, en dus ter staving dat het middeleeuwsch tooneel der Rederijkers naar deze zijne eerste proeven heeft ingericht.

Wat de schrijver over Paschen aanteekent, zal daar bij misslag op toegepast zijn, als zinspelend op Christus' nederdaling ter helle, eerder dan op zijne verrijzenis. De pastoor namelijk stootte, met zijnen kruisstaf of eene kruisvaan, op de kerkdeur, zingende de woorden van Psalm XXIV : *Aperite portas!* waarop het koor vroeg : *Quis est iste rex gloriae?* Het antwoord luidde : *Dominus Deus Sabaoth, ipse est rex gloriae.* Hierop werd de deur geopend en onder triomphelijk spel gezongen :

Christus is opgestanden
Van der marter alle,
Des sullen wy alle vro syn :
Christus wil ons aller troost syn.

---

(1) Zie FONTENELLE, *Hist. du Théâtre François*, œuvres, Paris, 1790, III, bl. 17 vlg.

(2) Id.

De schrijver zegt, dat hij in zijne jeugd te Keulen in de Ste-Mariakerk, zijnde een klooster van edele jonkvrouwen, eene vertooning der drie Mariën, het graf des Heilands bezoekend, heeft gezien : die trits kwam met een zilveren kop bij een specerijkoopman in eenen hoek der Kerk zittend, ten einde den laatsten plicht aan den geliefden martelaar te gaan volbrengen.

Op Hemelvaartdag werd de Christus door een houten beeld vertoond, alsmede door houten engelen, die, langs eene opening des gewelfs door levende engelen opgetrokken werden. Dezen, na de aankomst der twee Galileërs (Act. 1, 15), wierpen van boven bloemen, takken van groenen wei, ook missebrood, (tot zinnebeeld van 't manna), terwijl de priesters zongen, en 't orgel speelde.

Op Pinksteren liet men eene houten duif met eene touw uit het gewelf afdalen, die beurtelings op en af bewoog tot de koorzang gedaan had; toen trok men ze op en schoot door de opening eene levendige, kortgewiekte duif, die ergens bleef zitten. Men liet niet na opnieuw bloemen, loover en missebrood van boven te doen dalen (1).

Slechts ten jare 1686 werd in België de kerkelijke vertooning der Annunciatie afgeschaft, bij welke een engel een jong meisje naderde om haar den bekenden groet toe te brengen : *Ave gratia plena, Dominus tecum,* waarop zij, met neergeslagen oogen, zedig antwoordde : *Quomodo istud fiet,* enz.

Binnen Loven greep dit langer in de hoofdkerk

---

(1) *Comptoir-almanach* van CASPAR COOLHAES, Amst., 1606, uittreksels opgenomen in den *Navorscher*. Amst. 1857 VII bl. 65, een vervolg van wat aldaar bl. 33 voorkomt.

volgender wijze plaats. Het beeld van Maria stond op het doksaal; daarachter bevond zich het koorkind, dat voor haar 't woord moest opvatten. Men liet van 't bovengewelf een ander, in engel gekleed, koorkind neerdalen ter groeting aan de H. Maagd. Omtrent 1764 brak de koord, die den engel Gabriël moest vasthouden : het daaruit gevolgde ongeluk deed dit gebruik afschaffen (1).

De bewijzen, dat zich bij ons de medewerking der Rederijkers tot de vertooningen in de Kerk uitgestrekt hebben, ontbreken niet.

In den beginne der XVe eeuw, en dus bij 't eerste ontstaan der eigenlijk gezegde Rederijkers, was men te Utrecht gewoon, in de Domkerk, bijbelgeschiedenissen te vertoonen (2). KOPS houdt voor waarschijnlijk dat dit eerder door leerlingen der kerkelijken dan door Rederijkersgezellen geschiedde; doch men mag die beide als destijds door de geestelijken bestuurd beschouwen. Ook kunnen deze laatsten zelven wel dit stuk vertoond hebben. Immers getuigt dezelfde schrijver, zoo wij reeds zagen, dat in den beginne dier eeuw, ja tot in haar midden, de Rederijkers meestal uit geestelijken bestonden, wat op Holland, niet op België, toepasselijk kan zijn, zoo men door 't woord Rederijkers wil verstaan, personen die in de Kerk spelen.

Dit gevoelen wordt zeer waarschijnlijk, als men

---

(1) Zie dl. I, bl. 200, aant. 1, en lees daar : SCHAYES, *Essai historique sur les usages, les croyances, les traditions, les cérémonies et pratiques religieuses des Belges anciens et modernes.* Louvain, 1834. bl. 229, bij wien men, bl. 229, in eene nota vindt : « On voit encore dans plusieurs églises, entre autres à celle d'Aerschot, l'ouverture par laquelle descendait l'enfant de chœur figurant l'ange Gabriël. »

(2) In 1418 speelde men aldaar een stuk geheeten : « Koning *Herodes zyne daden.* »

nagaat dat de geestelijkheid vanouds de jeugd ten tooneele opleidde.

Reeds in de XIIe eeuw leerde de monnik Godfried, later abt van St-Albaan genoemd, de hem toevertrouwde jeugd treurspelen uitvoeren (1). Dit greep plaats, ten minste bij prijsuitreikingen, door geheel de XVIIe en XVIIIe eeuw in de Belgische door de geestelijkheid bestuurde gestichten. De vaders Jezuïeten waren er vooral op gesteld.

Vlaanderen toch kon niet wel te dien opzichte bij Holland achteruit blijven. Vlaanderen was immers te allen tijde een land dat bijzonder aan prachtvertooningen hechtte. Moeten wij hier de blijde inkomsten van 's lands graven herinneren? De Kerk trok partij van den nationalen smaak om schitterende processiën in te richten, zooals zij er nog heden te rechte partij van trekt. Evenals de processiën zich weldra buiten de Kerk vertoonden, en den naam van *ommegang* verwierven, moesten de mysteriespelen eerlang van het tempelhof naar het kerkhof, en van daar zich nog verder naar buiten verspreiden. Dergelijke spelen moesten dus meer dan ooit zinnelijk zijn, meer dan ooit tot de oogen spreken, om de aandacht der menigte te boeien, om niet gestoord te worden door eenige ontstichting; iets waar men in de Kerk, krachtens den eerbied aan de plaats verschuldigd, minder aan stond blootgesteld. Niettemin zag men zich reeds in 't voormelde Utrechtsche spel van 1418, zoo wij vroeger zeiden, verplicht het volk vooraf te vermanen, zich gedurende de vertooning zedig te gedragen, zelfs met bedreiging van straf in geval van ongehoorzaamheid(2).

---

(1) En onder deze de « Mirakelen van de H. Kataryne. » *Nouvel abrégé chron. de l'Histoire de France*, p. 135, aangehaald bij KOPS, bl. 227.

(2) K. BURMAN, *Uttrechtsche Jaerboeken*, dl. 1, bl. 221, aangehaald bij Kops, t. a. p.

Dit drong het niet meer voor ontstichting vrij tooneel uit de Kerk, en maakte, als vroeger toen de handelaren door den Heiland uit den tempel werden gejaagd, het huis des Heeren weder tot een huis des gebeds.

Ook zien wij een tiental jaren achter die vertooning binnen de Utrechtsche Domkerk in 1418, voor de eerste maal in België op de markt te Lier spelen, en wel voor het stadhuis, dus ter vereering van den magistraat, die waarschijnlijk de stadsrederijkers ondersteunde, bij welke zich eenigen uit andere steden hadden gevoegd.

Niettemin bleef te dien tijde, en nog lang daarna, de medewerking der Kamers een noodzakelijk deel der ommegangen. De *Jennettebloem* derzelfde stad Lier vertoonde bij zulke godsdienstige plechtigheid *de drie Koningen*, dat een stom spel kan geweest zijn. Ook bij dezen ommegang straalde de navolgingszucht der Franschen door, vanouds den Belgischen landaard te jammerlijk ingeplant.

De gemelde Kamer deed een grooten wagen gaan, genaamd *den Molen van Parys*. Op dien triomfwagen zaten God de Vader met de H. Maagd, de apostels en de Kerkleeraren, en ja de gansche hierarchie der Kerk, van den Paus tot den koster toe, alsmede het gansche staatsbestuur, van den Keizer tot den baljuw toe, eene vertooning die de nog ongescheiden macht van Kerk en Staat weergaf, en het beeld der te zamen godsdienstige en politieke Kamers voordroeg.

Dat de vertooningen eertijds deel uitmaakten van den godsdienst, is dus blijkbaar bewezen ten opzichte van Holland. Maar bestaan er ook sporen van dergelijk gebruik in België? Er is geen twijfel aan, doch zij zijn grootendeels door de hand des tijds uitgevaagd.

Wij waren in staat deswege eene kostelijke, tot dus verre onbekend geblevene bijdrage aan te bieden, die, zoo 't schijnt, tot het einde der XVe eeuw moet t' huis gebracht worden. Wij zagen hoe de Rederijkkamer van den H. Hilduard, stadspatroon, was belast met alles wat het inrichten van het Dendermondsche mysteriespel betrof, en het daartoe verder behoorende figuurlijk te vertoonen (1).

Even stellig is het dat in 1533 in de kerk van Oudenaarde, de laatste aldaar gegeven vertooning plaats greep en wel onder het geleide van eenen leeken onderwijzer (2).

Omtrent het midden der XVe eeuw verhoogden de Rederijkers niet alleen te dier stede steeds de plechtigheden van den godsdienst. Ten jare 1459 loofde de magistraat van Veurne met de kanunniken des kapittels van Ste-Walburga prijzen voor de Kameristen uit, om de devotie van 't H. Kruis, aldaar gebracht door Philip van Elzas, te vermeerderen (3). De kroniekschrijver, welke ons die

---

(1) Zie dl. I, bl. 198. — LINDANUS, *De Teneraemonda*, bl. 100, getuigt dat de kunstbroederschap van St-Hilduard (de *Leeuwerkers*) aan die van Ste-Dorothea (de *Rosièeren*) de loef der oudheid wilde afsteken zij kon echter niets stelligs omtrent hare wieg te berde brengen, terwijl de *Rosieren* bewijzen konden in 1478 te zijn ingesteld. Overigens zouden volgens eene overlevering, zoo hij verhaalt, de *Leeuwerkers* tot stand gekomen zijn in vervanging eener schermschool, waarvan een lid onder die gevaarlijke verlustiging was doodgebleven. Het is te verwonderen, dat de uitmuntende schrijver van de geschiedenis der stad Dendermonde de instellingsacte der Hemelvaart Onzes Heeren stilzwijgend is voorbij gegaan.

(2) D^r^ VAN DER MEERSCH, *Kronyk der Rederijkkamers van Audenaerde*, in *Belg. Mus.*, VII (1843) bl. 35.

(3) Prijzen zouden bekomen : 1° allen, die der stede vreemd waren, en ten bepaalden dage best schriftuurlijk de historie van 't heilig Kruis zouden vertoonen; die « eene figeure uutten ouden testamente in dichte » zouden brengen « bewijsende 't weerde heylich Cruys », in niet min dan

bijzonderheid heeft nagelaten, wil zelfs, dat men in de processie, ingesteld *omtrent* 1100 (?), placht te vertoonen « de geheele historie der reyse van den grave Robert naer het heylich Lant; » doch bepaalt, zoo men ziet, den tijd niet, schoon hij zulks in den beginne der XIIe eeuw verhaalt, tijdstip dat vast te hoog klimt, om bij ons zulke ommegangspelen aan te nemen (1).

Men verbeelde zich derhalve niet, dat de Rederijkers eene geringere rol in processiën van Nederland, althans van België, hebben gespeeld dan de gezellen der kunst. Niet alleen tot in de laatste tijden, immers vóór de Fransche omwenteling, zijn zij bij de Belgen daar in opgetreden, maar in sommige plaatsen, vooral van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen, duurt nog heden die staat van zaken voort. Wij spraken reeds over de hedendaagsche processie van Veurne, die nog vergezeld gaat van 't spel der passie Onzes Heeren, door penitenten gespeeld (2).

Wat Fransch-Vlaanderen betreft, een geestelijk schrijver, RAIMOND DE BERTRAND, getuigt wegens het mengelmoes van 't gewijde en ongewijde in de ommegangen, het volgende, daar hij spreekt over 't gene er te Duinkerke gebeurde te midden der

---

600 of meer dan 650 verzen (sonder prologue); 2° degenen « die best, eerelickst ende devotelickst naer der Schrifteure spelen » zouden verhalen « de historie vanden heyligen Cruyce verheffinge, ofte eenige miraeckelen dienende tot lof van 't selve, ende dat in niet min dan 500 ende niet meer dan 550 versen ; 3° degenen die waardigst den lof van « 't Cruys » zouden uitleggen in 4 clausulen van 15 verzen, met het referein :

Lof, hout, daer Christus de doodt aen smaeckte.

Zie HEINDERYCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, uitgegeven door EDM. RONSE, Veurne II, (1854) bl. 149.

(1) Dezelfde, dl. I, bl. 77.

(2) Zie dl. I, bl. 214-5.

XVIIIe eeuw. « Le peuple flamand de ce dix-huitième siècle » (zegt hij) « aimait beaucoup les proces-« sions religieuses et profanes à la fois, et surtout « celle de la St-Jean-Baptiste, qui parcourait plu-« sieurs rues de Dunkerque, le dimanche de la fête « communale. Les étrangers affluaient ce jour dans « la ville; et pour peu que le temps s'y prêtât, « toute la population, avide de jouissances était sur « pieds. Les rues étaient trop étroites et les croisées « des maisons en trop petit nombre pour recevoir les « fidèles et les curieux qui se portaient sur le passage « du cortège. La partie religieuse de la procession « sortait de St-Eloi à l'issue de la grand' messe; l'autre « attendait au pied de la tour pour prendre rang dans « la marche. Celle-ci offrait des tableaux assez origi-« naux qui prêtaient à l'admiration où à l'hilarité des « Flamands. Les accessoires burlesques ou facétieux « ne manquaient pas à l'assemblée; comme l'a dit un « historien (1), les anges, les saints finirent par se trou-« ver en compagnie des fous, des diables et des per-« sonnages de la mythologie. On sentit l'inconvenance « de ces rapprochements, l'Échevinage prit l'initiative « de la réforme; de sa propre autorité, il supprima « l'Annonciation, la naissance du Sauveur, le paradis, « l'enfer.... L'évêque d'Ypres alla plus loin; il interdit « formellement les processions composées à la fois « d'élémens sacrés et profanes. Le Magistrat réclama « contre cette interdiction absolue, et la procession « continua (2). »

Men mag het, althans in België, vrij als een

(1) De Rode; *Histoire de Dunkerque.* Lille, 1852, p. 324.

(2) *Dévotions populaires chez les Flamands de France, de l'arrondissement de Dunkerque,* in *Annales du Comité flamand de France,* 1853. 191-235. Zie mede aldaar bl. 218-221.

gewoonte beschouwen, dat ook in lateren tijd met den ommegang een geestelijk spel werd vertoond, terwijl de Rederijkers, ook te Middelburg en andere steden van Holland, nog op 't einde der XVIe eeuw dienden om de processiën te verlevendigen, en dus van hunnen kerkelijken oorsprong getuigden.

Ten jare 1475 stelden zij, volgens gewoonte, in den ommegang van 's Hertogenbosch allerlei personen voor, namelijk de twaalf profeten, de twaalf apostelen, de drie Maria's, de kluizenaar Salvator, St.-Jan Baptist, benevens zijn hoofd in een schotel, de drie Koningen, en Christophorus « met een kindeke, dat onder de ommegang met mey-kersen werd soet ghehauden. » De vertooningen werden van jaar tot jaar aldaar verwisseld: trouwens in 1476 werd de overspelige vrouw van 't Evangelie, ter processie medegesleept om gesteenigd te worden, en door JEZUS verlost; dan andermaal zag men God den Vader, met den aardbol, enz. (1).

Ook in den beginne der XVIe eeuw (1506) ging op St. Pieters-en-Paulus-dag eene groote processie door Dordrecht, alwaar nevens tooneelmatige voorstellen uit den Bijbel en de legende der heiligen, het « radt van aventure » werd aangetroffen (2).

Men mag de oudste mysteriespelen als een aanhangsel dier processiën beschouwen; evenals deze trokken zij eene groote menigte volks uit de omliggende plaatsen naar zich (3).

---

(1) Dr. HERMANS, *Geschiedenis der Rederijkers in Noord-Braband.* bl. 26.

(2) SCHOTEL, *Letter- en oudh. avondstonden*, bl. 195. Te Breda gingen destijds in twee processiën de reus en de reuzin, de wildeman en de groote Roeland (VAN GOOR, *Beschryving der stadt en lande van Breda*, 's Grav. 1745, bl. 90).

(3) Oudenaarde biedt er in 1505 een opmerkelijk voorbeeld van

Die staat van zaken, waarin de spelen en vertooningen der Rederijkers met een godsdienstig karakter bestempeld waren, duurde onafgebroken voort tot aan de geboorte der geloofsgeschillen in het land, en ja, nog lang daarna. Zoo werd in 1532 te Brussel, na den omgang van 't Sacrament van Mirakel, een landjuweel gehouden, ter uitnoodiging van de broederschap 't *Maria cransken*, waarop niet minder dan dertien kamers verschenen (1).

Van de wieg af aan was derhalve het bestaan der Kunstgezellen en der Rederijkers godsdienstig : zij konden niet meer aan de Kerk dan aan de zedeleer vreemd blijven; tusschen de ongeletterde leeken en de klerken geplaatst, traden zij lang als leermeesters van 't volk op, waartoe zij behoorden.

Toen de hervormingszucht het volk opschudde om het dogma, van den Bijbel of de overlevering uitgaande, te onderzoeken, wilden de Kamers niet achterblijven. Dit gebeurde reeds op het einde der XVe eeuw.

Eene belangrijker zijde dan die der pracht bij het landjuweel van 1496 uitgeblonken, bieden de « Solucien » aan, aldaar bij uitgebracht. Men vroeg « Wat de aldernootzaeklykste en de grootste mysterie « en gratie was, die God tot 's menschen welweezen « en zaligheyd geordonneert en verleend heeft » (2).

---

toen aldaar in de paaschdagen de Passie van onzen Lieven Heer werd opgevoerd, die vier opvolgende namiddagen duurde. Zie VAN DER MEERSCH, t. a. p. *Belg. Mus.* VII (1843) bl. 18.

(1) *Nieuwe Chron. van Braband*, Antw. 1565, bl. 120, aangehaald bij KOPS, bl. 242.

(2) Wij volgen hier op goede gronden VAN LOM, bl. 234.

KOPS, bl. 234, en anderen hebben die vraag minder juist aldus opgegeven : « Welke de grootste genade was, die God, tot het meeste « heil der menschen, verleend had. »

't Was der moeite waard, dat onze Kamer-theologanten zich daarbij schrap stelden : « er was 36 Vlaemsch marke silvers te winnen » ; ook had men boden, van den Vasten te voren, aan de omliggende steden gezonden, om hen « tegen St. Jansdagh in den somer » uit te noodigen. Niet minder dan acht en twintig Kamers, zoo van Holland als van België, boden zich met hunne theologische factoren aan; twaalf dier schriftgeleerden waren 't eens om de Incarnatie of « dat Woord » te antwoorden; vijf zeiden den Dood van Christus, twee hielden 't met het H. Sacrament des Altaars. Eene enkele stemme schoof vooruit : de Penitentie, de Waerheyd; twee droegen Verrijzenis, Geloof en Charitate voor. Eene Kamer gaf meer wijsgeerig dan christelijk op : Dat Godt den mensch geschapen hadt naar zijn eigen beeld; een paar antwoordden nagenoeg in eenen zin : de eene zeide Charitate voor 't leste, en de andere 't woort van Caritaten; twee waren stout genoeg om vrij stekelige punten op te geven : « Gods verkiesinge en predestinatie en die doodgratie. »

En alsof er dit nog niet theologisch genoeg uitzag, speelde de *Lelie* van Loven voor de meeste mysterie of gratie drie Latijnsche woorden : *verbum incarnatum, verbum crementale* (sic), *verbum inscriptum.*

Als men dergelijke afwijkingen van den menschenlijken geest nagaat, als men burgers van dergelijke theologasterij, gelijk vroeger *Don Quichot* van de riddergekheid, ziet aangetast, weet men niet of men daarbij, met het oog uit dien tijd naar de toekomst gewend, of lachen moet, of weenen.

De *Groeyende Boom*, van Lier, triompheerde; het prijsstuk is ons niet bewaard, maar een oud referein leert ons in wat zin het was opgesteld :

Den groeyenden Boom XX die bethoonde het Lam,
Hoe het de boeken open dede, ende hielden als mysterie groot
Adams scepsel, dincarnatie, geboorte, transfiguratie,
(t) Sterven, maer 't verrysen voor 't meest dat hoogste clam.
Hadt Godt niet verresen, men soudet niet ghelooft hebben bloot
Dat 't Godt gheweest hadde. Sy toonden Zorobabel, daerop sloot
Parius (1). Sy thoonden Joseph met Pharao verheven.
Van den Prologhe heeft men hun den prys ghegheven :
Enen os (2) als bij prijs van het innemen, zoo is beschreven,
Eene roosen hoet, tsamen acht oncen sonder sneven.

De XVIe eeuw was aangebroken. De gloed der godsdienstgeschillen vlamde dagelijks op, en flakkerde door de Nederlanden voort. Van den geest, die de in 1530 gestichte Vlissingsche Kamer *de blauwe Acoleye* bezielde, getuigt hare veelbeduidende zinspreuk *de gheest ondersoecket al.* Omtrent drie jaar daarna begon de Hervorming veld te winnen : dagelijks bespotteden de Hollandsche Rederijkers de geestelijkheid op hun tooneel, in zoo verre dat eenigen te Amsterdam tot eene bedevaert naar Rome werden veroordeeld (1533) en de Zierikzeesche Kamer vanwege den magistraat, werd vermaand (1535) (3).

De Rederijkers bleven nog, althans in sommige plaatsen, de gunst der overheid behouden : zij schreven, met haren noodigen oorlof, prijsvragen uit, wier strekking zeer gevaarlijk was, en waarbij men moeilijk, of onmogelijk de bestaande plakkaten kon handhaven. De rede zulker toegeeflijkheid vanwege den niet zeer toegeeflijken Karel, in 1539, jegens de Fonteinisten van datzelfde Gent, dat hij een jaar later met zijne ijzeren vuist zou vernijpen, valt niet te verklaren.

---

(1) Wellicht PAULUS, van wien don Calmet *sub voce Resurrectio* getuigt : *In epistolis Pauli perpetuus ferme de illa sermo.*

(2) Een zilveren os.

(3) KOPS, bl. 242-3.

Hij kende den voortijd en wist beter dan iemand waarom zijn vader in 1492 de Kamers « van der dietscher tonghen » te Mechelen had saamgeroepen; hij kende zijnen eigenen tijd en wist, beter dan iemand, waarom en tegen wie hij zijn plakkaat in 1529 had uitgevaardigd.

Wat vroegen dan de Fonteinisten? « Welc den mensche stervende meesten troost es? »

Bij die vraag kwam er noodzakelijk meer bijbelkennis dan rederijkerij te pas; of eerder was de rederijkerij, in hare hoogere, maatschappelijke uitdrukking, niet anders dan bijbelkennis, dan bijbelsche theologie.

Antwerpen behaalde den eersten prijs met zijn orthodox antwoord of *reglen van solucyen*. Die troost was in de verrijzenis des vleesches gelegen. Andere voorname steden stemden onderling vrij wel overeen : zoo vond Brussel dien troost in Gods belofte, Brugge, in 't betrouwen door 't woord op Christus alleen; Ieperen, in het levende woord Gods. De Bijbel werd dus als de hoeksteen des kerkgebouws aangegeven; des Bijbels onderzoek werd dus op geene duistere wijze als plicht aangeduid.

Vele Kamers duidden 't vertrouwen op Gods ontfermhertigheid, mits zondenberouw, aan. Andere vonden den grootsten troost in den Heiland, in zijn sterven en verrijzen en in het geloof; in 't betrouwen dat met hem ons alles is gegeven; in 't betrouwen, dat hij en zijn geest ons gegeven is; dat hij onze advocaat is, en voldoende voor God den Vader. Onbepaalder, of wil men minder orthodoxen onder die godgeleerden zonder zending (1), zochten den nage-

(1) « Ces docteurs prêchant sans mission, » gelijk BOILEAU zegt (*Art poét. III*).

vorschten troost in een gerust geweten, of in de roeringe des geestes, betuigende den vrede met God — wat op zijn Quakersch — of in de hoop door de Schriftuur.

Het kwam er op aan, om volgens de Schriftuur die bovenzinnelijke geloofsbegrippen te verzinnelijken, te dramatiseeren, te doen handelen en wandelen. Een groot dichter had dit kunnen beproeven; maar wat was toch, tot dusverre, de kunst onzer theologasters? Doode bijbelkennis, doode dienst des kunstvorms, overgeleverde wetenschap, geene ware kunst, geene poëzie, geene scheppende en bezielende zielskracht. De meeste dier half geletterde, tegen de Kerk half protesteerende lieden gingen even onderzoeklievend als de vroomste Roomschgezinde Rederijkers te werke: allen was t'eener tijde te doen, om bij 't uitbrengen van fraaie solutiën hunne zielezaligheid en den hoogsten prijs te winnen, bestaande ditmaal in « vier zelveren cannen, wegende negen mark troys. » Allen begrepen de zaak « rhetorickelicken », d. i. ondichterlijk.

De gadinghebbenden vertoonden dus, zoo goed mogelijk, den *Stervende[n] mensche* aangevochten door *Verkeerden zin, Eyghen betrauwen,* en dergelijke zinnekens meer; wat den van allen kante benauwde in geene geringe verlegenheid bracht: hier tegen nu traden: *Redene, Gelove* en *Schriftuerlic* in 't harnas, wezen den stervende te rechte en boden hem troost. *Rationalismus* en *Autoriteit* gelijk men heden zou spreken, traden dus tot pleiten op de planken; en tot doorhakking van elken knoop gaf men der groote figuur van den Bijbel het zwaard in de hand. Dat de redeneering, op zelfonderzoek gesteund, niet zelden het kerkontzag daarbij overvleugelde en wat vruchten dit te midden eener gistende maatschappij

moest voortbrengen, laat zich gemakkelijk begrijpen.

Zoo aarzelde de broederschap van Meesen niet het teedere geloofspunt aan te raken, waarvan de dadige toepassing aan eenen Duitschen monnik de gelegenheid in de hand had gegeven om, van uit zijne donkere cel tegen het Vatikaan, verder heerschend dan eens 't Kapitool, op te staan : het kleine Meesen onderzocht ook, welke de waarde der aflaten was, en daarmede in verband staande uitvaarten. Wie verlangt geen staaltje daarvan te kennen?

De *Ghetughe des gheests* [des woords?] zegt tot den mensch, die bejammert niet rijk te zijn « om brieven van pardoenen te coopen en wtvaerden te stichten, » dat het « God defamacye ware, mocht men zaligh zijn duer eyghen invencye. »

En als de mensch spreekt van « biechte, peni- « tentye, lezen [bidden], en vasten », antwoordt dezelfde *Ghetughe des gheests*, als een doorslepen geest, die t' eener tijde slaat en zalft :

> Al ditte te doene zijt ghy sculdigh,
> Maer laetet naer tevangelye ghescieden.
> Die up Moyses stoel zitten, dat zy u ghebieden
> Zult ghy doen, niet daer up betrauwende dies.

Wat verder zegt *Ontfaermhertigheyt*, die eene soort van Neochristianismus belijdt :

> O bruydt Christi, ghy ghevet elcken om niet,
> Ghelijc oft u was ghegheven eenpaerlick.
> Al die u gaven vercoopen claerlick,
> Mesbruucken u insettijnghe feestelick.
> Smaect dit keestelick (1).

---

(1) Smaakt daar 't pit van. De « volgeestige » DE BRUNE zegt : « *Die de kerne en keest van de regte godsvrugtigheyd gesmaekt heeft.* »

Als onkatholiek tradt Nieuwkerke rechtstreeks op; « Mensche » vraagt :

> Zal ic dan ter wærelt in gheenen houcken
> Pardoenen noch aflaet van zonden zoucken
> Dan alleene in Christum en nieuwers el?

Schriftuerlic troost, dat kettersch zinneken, antwoordt stoutweg :

> Duer hem es ghegheven den grooten aflaet,
> Dat es verghevinghe van alder mesdaet.

KOPS heeft vóor ons de aandacht gevestigd op de *Spelen van Zinne,* te Gent in 1539 vertoond, en er fragmenten uit medegedeeld die den vrijen geest der Rederijkers bewijzen : die chronologische verzamelaar besluit er uit, dat zij de grondbeginselen der Hervorming aanhingen, en ze sterk in de hand hebben gewerkt. De waarheid is, dat die rederijkerij op de vraag : « Welc den mensche stervende mees- « ten troost es? » algemeen uit den Bijbel, en ja, alleen uit den Bijbel opgelost wordt.

Onder de plaatsen, door KOPS niet aangehaald, dient degene niet vergeten te worden, die in het zinnespel van Brugge voorkomt. Dat stuk telde vier personages, namelijk *Redelic gevoelen, Twijfelic zin, Schriftuerlic troost* en *Gheestelic bewijs.*

Men verbeelde zich vier mannen, in zwarten tabberd, elk verschillend van gevoelen, elk aan 't argumenteeren. De eerste is een philosoof, een onderzoekend napluizer; de tweede, een katholiek, die niet al te vast staat; de derde een schriftuurlijk theologant; de laatste, een beslisser in 't groote geding, beurtelings op de rede en op de Schrift gegronde man, die beide t' akkoord wil brengen. Men oordeele :

Schriftuerlic troost.

Hebdy niet ghelezen :
« Willic my zelven rechtveerdigh schryven,
« Van mynen mondt zallic gheoordeelt blyven? »
O, wat cleender troost! o wat slechter vermaen!

Twijffelic [zin].

Zijn dan al ons gewærcken te vergheifs ghedaen,
Zo vreezic, laes! teghen sdoods costen snel.

Redelic [zin].

Es schriftuere valsch?

Gheestelic bewijs.

Neenze, verstondt ghyze wel,
Maer ghy schijnter noch als de blende naer tasten.

Schriftuerlic troost.

Wat heet ghy goe ghewærcken?

Twijffelic [zin].

Pilgremagen, vasten,
Bidden en feestelicke daghen vieren,
Messe hooren en al sulcke manieren (1),
Kærcken stichten, aultaren, capellen;
Voor de zanten, zantinnen kærskins stellen,
Op dat zy ons verwachten voor thelsche refuus.

Gheestelic bewijs.

De mondt es inde kærcke, therte es thuus,
Wy drijncken droncke, wy vieren de daghen,
Wy hooren messe, wy vloucken, wy plaghen,
Wy stichten kærcken met ander liens goet,
Wy vesten kærskin, wy stillen den moedt
Omme tanziene eens anders meszit (corfusie);
Wy loopen tot smeikins, wy laten den smit;
Wy dienen de zanten, God stel[len] wy bezyen.

---

(1) De *Mechelsche Catechismus* stelt :

De gebodene heylig-dagen zult gy vieren
Ende dan oock misse hooren met goede manieren.

Redelic [zin].

Eyst qualic ghedaen?

Schriftuerlic troost.

Hoort : mueght ghy wat lyen,
Ghy zult ghepayt werden naer u ghevough :
Want ten es alleenlic niet ghenouch
Kærcken stichten, maer tgheloove hauden van dien,
Vele lezen, zonder gheloovigh engien,
Apostelen heeten bin swærelts bedelve (omkring)
En niet volghen naer, want Christus zeght zelve:
« Alle die zeght : Heere, heere, duer zulc bediedt
« En comt int rijcke der hemelen niet,
« Maer die den wille doet mijns vaders eerbaer »...

Gheestelic bewijs.

Voort de gewærcken die ghy daer verhaelt
En mueghen niet helpen teenygher hueren;
Want zy moghen zonder gheloove ghebueren,
En Paulus zeght uut ionstyghen gronde :

Schriftuerlic troost.

« Al dat niet wt gheloove gheschiedt, es zonde. »

In andere stukken, zooals in dat van Meesen, wordt de Kerk hooggeschat, als zijnde de :

Helyghe Christen kercke, beminde Godts bruut.

Waar achter men leest :

Mensche.

Ic bidde u, leert my der oprechten troost,
Dat ic mijn leven magh hende iolyzelic.

Ghetughe des geests.

Vonght u met de bruudt Christi pryzelic,
Gheloovet tgheloove in huer ghefondeirt!

Buiten die twee personages treden hier *Ontfaerhertigheyt* en de *Kærke* zelve op. Er wordt niet minder in dit spel dan in de andere op aanhalingen uit den Bijbel gezinspeeld; er wordt tevens bij die stellige

godgeleerdheid zooveel metaphysica uitgekraamd, dat er weinige hedendaagsche lezers zijn, geschikt om die eeuwige redeneeringen op den voet te volgen. Voeg daarbij dat onze verbeelding gedurig als op de pijnbank wordt gelegd om die allegorische wezens, die zinnekens en verzinde personages te onderscheiden. Konden inderdaad de spelen van zinne in den grond tot iets anders strekken dan om al de toeschouwers tot twijfelbaren, theologanten of protestanten te maken?

De lectuur van dit sterkgezochte werk verbiedt zich heden vanzelf. Het ware letterlijk

D'un divertissement se faire une fatigue.

Zij moeten den over 't algemeen weinig bijbelvast zijnde Vlamingen onuitstaanbaar voorkomen; ook voor onze Hollandsche natie, hoe theologisch anders, zouden zij bezwaarlijk te doorworstelen zijn.

Men kon dus al licht vermoeden, dat zelfs op de schriftgeleerden dier dagen de invloed dier bovenzinnelijke voorstellingen niet zeer groot is geweest, en dat de « kluiten », waarin de geestelijkheid werd doorgestreept, meer op de oogen der lagere gemeente dan op de *zinnen* dier geleerden heeft gewerkt. Men zou zich echter bedriegen met die gevolgtrekking te hoog te doen gelden. Trouwens met wat graagte al die haarklieverij gelezen is geweest, bewijst de bijzonderheid, dat er van die Spelen van zinne, de eerste welke onder de pers kwamen, vier drukken, te rekenen van 1539 tot 1564, dus op vijf en twintig jaren tijds, verschenen. Ook vreesde Alva dit werk als een geducht Geuzenwapen : de hand des beuls stelde het op den index.

Op dien voet ging men nog al lang voort in Nederland. In *tSpel van Sinnen* van Vilvoorde

(Antwerpen, 1561) treden op : *Natuerlijck verstant* « als een philosooph » en *Schriftuerlijk ondersoecken* « als een priester. »

Het spreekt vanzelf, dat Holland langst aan die Bijbelspelen van zinne hechtte. Toen Schiedam in 1615 de vraag voordroeg :

Waer door den quaden mensch men best goedt zoude maecken?

luidde 't vrij algemeen antwoord : door den Bijbel (1).

De strenge bloedplakkaten, reeds ten jare 1529 uitgevaardigd, schrikten dus de bijbelzinnige rijmers niet meer af; zeker roken hunne werken sterk naar den mutserd, in afwachting, dat deze, als 't *uiterste* middel, voor hunnen persoon zelven zou ontstoken worden. Bij voorraad bleef aan den keizer het *gewone* middel over degene, die hunne stoffelijke macht maar gedeeltelijk of gansch niet door de openbare denkwijze ondersteund gevoelen : Keizer Karel deed de Gentsche Spelen, die kort na hunne vertooning in het licht kwamen (2), op den index stellen. Dan, waartoe dienstig? Immers had de goede gemeente, welke dat theologiseeren op de planken met blijkbaar belang gedurende dagen en weken bijwoonde, die zijdelingsche of rechtstreeksche aanvallen tegen Rome afgeluisterd; daarbij bevorderde het verbod ten sterkste de leeslust; het vierde eener eeuw lang werden zij herdrukt, dus tot twee jaren vóor de beeldstormerij; waren de Nederlandsche beroerten daarop een commentaar?

---

(1) De kaart komt voor in *Der Reden-ryckers stichtighe aenwijsinghe*, Schiedam, 1616; zie aldaar bl. 197.

(2) Op het slot van het werk leest men : « Volhent te Ghendt by my Joos Lambrecht lettersteker, den laesten dagh van Ougst int jaer 1539.

Dezelfde oproergeest tegen de Kerk, die in enkele stukken des Gentschen landjuweels doorschijnt, veropenbaart zich zonder achterhouding in een stuk tenzelfden jare 1539 tot Middelburg in Zeeland voor den magistraat gespeeld, waarin als personages optreden : *De Medecijn der sielen* (de Heiland), welke « aent cruyse » hangende ten slotte spreekt, *Elc bijsonder*, « als eene nonne », *Menschelicke leeringhe, Natuerlike Begheerte, Eyghen wijsheit en Gheloove*, dat hevig de Pharizeërs aanvalt (1).

Wat de eenigszins Vlaamsche Karel V dus had erger gemaakt met zulks door bloedplakkaten te verbieden, besloot zijn Spaansche zoon door nog meerder strengheid uit te roeien. Hij zou die wederspannelingen tegen Rome en tegen Madrid, dat Rome beschermde om er door beschermd te worden, eenen breidel in den mond wringen. Zeventig jaren waren sedert de verketterde uitgave der Fonteinisten verdwenen. Men begrijpt gemakkelijk dat die vinnig refereinende factors weinig in Alva's smaak vielen, welke, volgens SIEGENBEEK ons eens verhaalde, het pastoreel boven alles beminde : Die ijzeren reus konde 't kittelen eener penne niet verdragen. Sommige zijner slachtoffers, en onder dezen ook vrouwen, gelijk de bekende SOETEKEN VAN DEN HOUTE, berijmden, in ijzeren banden liggende, nog hun testament. Onder dezen komt zelfs een verloopen pastoor van Lier voor, met name ARENT DIRCKSEN VOS, die in 1570 met drie andere pastoors in den Haag werd verbrand, en een krijgslied zonder waarde schreef (2).

---

(1) Opgenomen in *Belg. Mus*, dl. X (1846), bl. 327-335.

(2) Zie VAN VLOTEN, *Nederlandsche geschiedzangen*. Amst. 1852, I, 356.

Ook de arme Rederijkers van Brabant hadden te wel geleerd aan 't lot des Burgemeesters VAN STRALEN wat genegenheid de Spanjaards hun toedroegen. Men kent het lied der op de Poort gevangen zittende Rederijkers te Lier, die psalmen gezongen hadden, op de pijnbank gelegd werden en zich in den nacht des kerkers vertroostten met dien christelijken zang vol eenvoud des herten (1).

In Holland daagde thans, als een bloedstar voor de Rederijkers, een plakkaat op, onder het bedreigen van scherpe straf tegen het verspreiden, zingen en spelen van eenige balladen, liedekens, kamerspelen, « waerin eenige questien, propositien of materyen, « beroerende de religie of gheestelicke luyden, tsy « aangaende heure persoonen ofte staten ghemen- « gelt waren. » Op de « Spelen van Sinne, ofte mora- « liteyten, ofte andere dinghen, die ghedaen ofte « ghespeelt werden ter eere Godts, of van sijn hey- « ligen (mysterien), ofte tot vermaeckinge ende eer- « lijcke recreatie van den volcke (esbatementen), » vond Hollands grave Philip II, een ander middeltje. Hij stelde tegen de te vertoonen stukken de geestelijke en wereldlijke censuur in, uitgevoerd door den voornaamsten pastoor en eenen officier der wet, die ze vooraf onderzochten (1559).

Maar de beide censuurhebbenden, Kerk en Staat, hoe zij ook met hand en tand dit poogden vast te houden, verloren dagelijks van hun gezag naarmate de onderzoek- en dus de leeslust aanwon.

Men geloove echter niet, dat ook toen alles staatsorkaan aankondigde, de Rederijkers alom tegen de Kerk samenspanden : het tegendeel is waar. Wij

---

(1) WILLEMS, *Oude Vlaemsche liederen*, bl. 85-90.

hebben 't bewijs daarvan aan de hand. « Sedert den « jare 1546, » zegt Dr VAN DER MEERSCH onder 't jaar 1560, « had men het groot figuerlijk spel van de « Passie niet meer vertoond. Daer nu, hoe langer « zoo meer, sommige kettersgezinden heimelyk het « volk poogden af te trekken van den H. Gods- « dienst en de Kerkleer, waren schepenen bedacht « geworden om, in verbetering der godsvrucht, dit « heilig mysterie op nieuw te laten onder de oogen « der menigte brengen ; het welk gedaen werd met « groote statigheid en ongemeenen toestel (1). » Ook vraagt in 1564 de *Kersouwe* dier stad ten prys- « kampe : « Wat men doverheyt schuldich es? (2) »

Twee jaar voor 't uitbersten van 't zoogezegde Wonderjaar (1566), besloot de geestelijkheid in hare kerkvergadering te Haarlem, alle spelen te verbieden die niet te voren door den bisschop of zijnen ghemachtigde onderzocht waren (3). Dan, 't viel niet moeielijk te voorzien, wat geweldige storm er in de zwarte staatswolken tegen Kerk en Staat, voortaan onafscheidbaar in hunne streving, allengs samenpakten.

De pers, met haar verduizendvoudigd woord, dat paleizen en hutten inbreekt, zou den somtijds zonder echo uitstervenden galm des tooneels, de beschaafde wereld dóór, vervangen. Gedichten, namelijk Liedekens, vooral Refereinen, in druk of schrift zwierven heel Nederland door. Eerlang zou niet alleen het misselijke psalmgezang van DATHENUS donderen, maar de bloedige ironie van MARNIX in proza opstaan, om haren bliksem der Spaansche macht en den Roomschen godsdienst toe te slingeren.

---

(1) *Belg. Mus.*, VII (1843) bl. 58.
(2) Ib. bl.
(3) *Batavia sacra*, 1754 pars II, bl. 308-94.

Hadden de Rederijkers sinds lang hunne ongewijde theologanten en predikanten, die het waarschijnlijk niet altijd zoo erg meenden, en, ja, beurtelings volgens de gevoelens der Kamer, die zij verbeeldden, vóór of tegen de Kerk speelden, nu zouden zij ook hunne bloedgetuigen in het zwaarlijvige martelaarsboek der nieuwe geloofsgezinden zien opnemen : van den hoofdman tot den factor werden er Rederijkers op ingeschreven.

Wij willen hierover eenen vrij meer nederigen kamerist dan den Antwerpschen burgemeester VAN STRALEN laten spreken : een Haarlemschen schoenmaker (1), die in 't aanvallen der monniken boven de leest en buiten schreef ging, betaalde zijne factorsrijmelarij met de koord (2). Niet beter liep het af, tenzelfden jaren met een paar dekens der rederijkkamer van den Briel. Deze hadden twee jaar vroeger, tijdens de beeldstormerij, eene heiligschenderij begaan, op de rederijkkamer ten stadhuize aldaar gevestigd; onder 't zingen van refereinen, psalmgewijze opgedeund, hadden zij uit den missekelk, tot de kapel der broederschap behoorende, gedronken. Voortvluchtig, werden zij door den raad van beroerten, op den hals uit het land gebannen (3).

Dan, Holland tartte Toledo. Met den ingenomen Briel verhoopte het; met het ontzette Leiden triompheerde het. De Academie dier stad zou als wetenschappelijk tropee, ter braveering van 's lands vijanden, gesticht worden. Een stoet werd ingericht ter eere van den levenden God, waarbij het aan

(1) Zijn naam was HENRIK ADRIAENSEN.

(2) *Sentencien van Alva*, bl. 316.

(3) MARCUS, *Sentent.* bl. 158 vlg. Het vonnis is van 20ᵉⁿ October 1568. Zie den *Navorscher*, Amst. VII (1857), bl. 93.

goden noch godinnen ontbrak! Aan deszelfs hoofd reed een overdekte speelwagen, waarop eene eenvoudig gekleede vrouwe zat, die - men merke 't wel op — de H. Schriftuur verbeeldde, door de vier Evangelisten te voet vergezeld (1578) (1).

De geringste plaatsen van Holland zelven stelden meer en meer vragen voor of schreven dichtstrijden uit, waarvan de strekking meer polemiek dan godsdienstig was; zoo stelde de kamer van *De Ketel*, in 1612, twee refereinen voor : het eene, vrij onschuldig, tot lof van « Rhetorica vroet, » het andere, vrij duister, had voor stokregel :

't Verwaerd Babylon hierdoor d'ander verstaen.

Amsterdam toonde zich daarbij vinnigst tegen de verschillende kerkgenootschappen, die destijds in Holland opborrelden. Dit schorre refrein luidt onder andere :

Te recht sulk nieu ghebou Babels ghetimmer hiet,
Daer men met eygh' vernuft thans veel aen wercke siet,
Door oproerich ghewoel maken tglat land oneven.
Te weten, tgh'rust ghemoedt, hier op en acht men niet :
Want elc wil d'meeste zijn, yeder leert, en ghebiet
Men meen'gh verscheijden leer, om onderwijs te gheven :
D'een zoukt in 't vagevyer, waer de ziels zijn gebleven,
D'ander kent zich machtloos 't aenemen Godts ghenaedt;
D'een zeght, dat Godt voorschikt den mensch tot tboose leven,
D'ander leert dat d'erfsond' nyemant yet goeds belaet;
D'een wil sonder sijn doen, dat Godt met hem begaet,
D'ander en ghelooft niet Christi vleesche aangenomen.
D'een wacht dat al d'Schriftuur vervult wert in der daedt,
D'ander acht d'heyl'ghe Schrift voor vercieringh en droomen;
D'een derft hem heel volmaeckt (zonder tegen-strijt) romen,
D'ander wil Gods behaegh en 's menschen gunst bey ontfaen :
't Verwerde Babilon hierdoor d'ander verstaen.

---

(1) Zie de beschrijving van den stoet, bij KOPS, bl. 264-5, die ORLERS, *Beschrijving van Leijden*, bl. 190-195, aanhaalt.

Merkwaardig is ook 't volgende slot van een couplet, dat vast niet naar den mutserd riekt :

Omdat zy van Godts gheest hebben gheen recht bescheyt,
Dies zijns' in huer verstant verwert ende verspreyt ;
Want d'letterlicke Schrift is haer Babylons toren.
Die d'een dus, d'andre zoo, elck nu sijn sin uut leyt.
Elck wil om d'hoogsten naem sijn stem meest laten hooren
Door 't waen-wijze vernuft : dus komt haer Godt verstooren
In haren hooch-moet trots en de ydele waen.
't Verwarde Babylon hier door d'ander verstaen.

In denzelfden prijskamp stelde men de vraag voor : « Waar door men den quaden mensch men best goedt soude maken? » En 't algemeen antwoord luidde : door den Bijbel; eene leer die sommige Rederijkers reeds lang gepredikt hadden. Kan men ze duidelijker verklaren, dan in dezen op den index gebrachten proloog eens Spels van zinne, waar twee personages optreden die zich tegen de geleerden verzetten, « welker verbod en vervolging Godts woort begeerden te brengen 't ondere » :

Deërste.

... 't woort Godts de herten besproeyende
Twelc alleene waerachtig leven maect.

Dander.

Noyt menschelic woort, hoe constich bedaect,...
Sonder twoort Godts ten is niet dan froude.

Deerste.

... tlijden doet twoort Gods floreren (1).

Dezelfde geest, maar ironisch ingekleed, straalt in de proloog door des *Spels vanden vader, die het volck sant om in den wijngaert te wercken* (2).

---

(1) *Belg. Mus.* dl. X (1846), bl. 323.

(2) Ib., bl. 335-338. Men zie mede aldaar, dl. VI (1842), bl. 327-331, het fragment van een Geuzenzinnespel.

De wijsgeerige wending, die de Hervormde COORNHERT aan de poëzie in zijn *Recht gebruyck ende misbruyck der tijdlicke have* had gegeven, waarin hij, buiten de opschriften, bijbelsche geleerdheid door gezond verstand had vervangen, werd door SPIEGHEL nog eenigszins uitgebreid. Deze, die trouw katholiek was gebleven, stelde PLATO aan 't hoofd zijner schriften.

De lang wankelende JUSTUS LIPSIUS, die eindigde met tegen COORNHERT ter gunste van 't ketterbranden te strijden, en met zijne zilveren pen aan O.-L.-V. van Halle op te offeren, prees zelf deswege die twee beroemde Rederijkers. De biograaf van SPIEGHEL zegt dienaangaande : « ... met JUSTUS LIPSIUS « dien oudheidt- en oordeelkundigen, hieldt hy gesta- « dige wisseling van brieven. deeze prees het voor- « nemen dat SPIEGHEL en COORNHERT hadden, om de « vaderlanders door hunne zedekunde te beteren (1). » Volgens denzelfden biograaf ontdekt men alom in des eersten werken dat hij geerne de misbruiken uit de Kerk zag weggenomen (2).

't Kan zijn dat de liefderijke Roomsche, de evangelische man opzettelijk de hoofddeugd der Christenen door de leer der oude wijsgeeren trachtte te staven, of liever te verhoogen, om de zalige leer des Heilands hierdoor te sprekender te doen uitkomen in dagen van onverdraagzaamheid en vervolging : want, zoo TOLLENS zingt in eene zijner treffendste Balladen (3), waarin hij de snoodheid van een protestantschen minister brandmerkt :

---

(1) Bl. ***5 v° van het *Leeven van H. L. Spieghel*, door VLAMING.
(2) Zie bl. 101 hierboven.
(3) *Nanning Kopperszoon te Hoorn.*

Verworpen eeuw van veete en wrok,
Wat staat ge in 's lands kronijken zwart!
Wat klopte menig tijgerhart
In outerkleed en kanselrok!
Wat zette zulk een Christenleer,
Den blinden heiden hoog in eer!

Evenals ROEMER VISSCHER bleef de wijsgeerige dichter goed katholiek. En wie toch gaf sprekender bewijzen van onderwerping aan de Kerk dan SPIEGHEL? Hij verlangde, bij uitersten wil, dat zijn hoofdwerk *Hertspieghel* aan de hoogeschool te Loven, die oude moeder der censuur, zou onderworpen worden (1). Doch stellig bedroog zich SPIEGHEL met aldus de heidensche wijsbegeerte alleen te bezingen of op 't spoor te volgen, zonder de christelijke wijsheid daar tegenover te stellen : ook met de beste bedoelingen der wereld werkte hij aldus het socialismus in de hand, en misschien werd daarom zijn werk van de gemelde hoogeschool ongelezen, als te moeilijk om te verstaan, weêrgezonden.

Het bewijst dus, zelfs in Holland weinig, dat de magistraat van Gouda de kerk in Rederijkkamer of tooneel had herschapen, met aan de vroedschap der Kameristen den tempel af te staan, dien hunne voorouders met godsdienstigen eerbied bezochten! (2)

Wij mogen gerust aannemen dat de zucht om het goede door de kunst te bewerken, over 't algemeen bij de voorname Rederijkers heerschte. Een enkele woelgeest op zijn Datheensch, staaft, als eene uitzondering uitmakende, dit ons gevoelen. De gemoedelijke eenvoudigheid, die in hunne oudste werken heerscht, de welgemeende studie van 't woord Gods,

(1) Zie bl. 101 hierboven.
(2) Zie KOPS, bl. 292. Het feit gebeurde in 1614.

die het doel van hun leven en streven was, pleit voor hunne rechtzinnigheid : het is er verre van af, dat men bij hen sporen zou vinden van die ongodsdienstige, en dus onmaatschappelijke, strekking, die in onze dagen vooral bij de Franschen de letterkunde gedeeltelijk niet tot de fakkel der verlichting, maar tot de fakkel van EROSTRAAT heeft gemaakt.

Ten minste kan men de Kamers niet *in corpore* aanzien als eene werkzame hand aan de Hervorming te hebben geleid. Men ga de Amsterdamsche Kamer, de doorluchtigste van Holland, na : stonden nevens COORNHERT daar niet VISSCHER en SPIEGHEL? Verschillend van kerkleer, waren alle drie het eens omtrent verdraagzame zedenleer.

De talrijke pasquillen van die dagen zijn namelooze stukken, en men kan er de rhetorikale kunstoefening niet meer aansprekelijk voor maken dan men aan deze, katholiek gesproken, de eer kan toebrengen van ANNA BIJNS refereinen te hebben doen schrijven, waarin zij hare tegenstrevers de maat goed vol zette. Immers, en geen bewijs kan hier ter plaatse meer afdoen, berijmde dat geestig ironische en kunstig bitsige klopje weleens op een stokregel, door de tegenpartij reeds bewerkt, iets, dat vrij naar een parodie gelijkt : zij bestreed dus den vijand met zijne eigene wapenen, daar zij zegt :

> Tegen een Luthers refereyn was dit ghemaeckt
> Ter eeren Godes met rechter caritaten,
> Daer den stock af waer (den sin wel smaeckt)
> Dit sijn de gene die Martinum Luther haten.

Na drie eeuwen en een kwart zal men te midden van den strijd tegen Rome, dien wij nagaan, nog gaarne iets van dit *Referein* vernemen, waarin zij volgens gewoonte zoo vlug met het rijm speelt als

eenig klopje het ooit met de ebbenklosjens van haar kantwerk vermocht te doen :

't Is meest al *Rapiamus*, wilt op den hoop « sien,
Die tegen Godts woordt als Turcken en Huynen » bassen,
Futselaers, bedriegers, en loose coop » lien,
Die in den vasten wel vette capuynen » fressen;
Vertwijfelde papen, die laten hun cruynen » wassen
't Priesterschap vertijen, en gaen een wijf » trouwen:
Munken, die haer cappen op de tuynen » passen,
Deze ziet men aen Luthers dans ook styf » houwen.
Wergarens, muytmakers, die selden ghekijf » schouwen,
Nonnen die noode in cloosters ghespan » zijn,
Loopen ute, nu sy Luthers motyf » knouwen.
Den gheest Alsmodeus (*sic*) helpse aen den man » fijn,
Dien valsche ketterye smaeckt soeter dan » wyn.
Dwalende gheesten, verkeerde sinnen,
Die sijn de ghene die Martinum Luther minnen (1).

Men kan dus niet, wat België betreft, zonder bepaling aanvaarden hetgeen KOPS heeft gezegd : « Bijna alle de schrijvers, die de Nederlandsche ge- « schiedenissen der laatste verloopene eeuw hebben « te boek gesteld... vermelden van hen, dat zij « niet weinig van het hunne hebben toegebracht ter « voorzettinge der geloofshervorminge, dewijl zij zich « niet ontzagen om openlijk op hunne tooneelen de « heilige Schriften te verkondigen, de misbruiken der « kerke te gispen, en de bitterheid der vervolging « haatlijk voor te stellen. »

Vóór KOPS had de schrandere JUSTUS VAN EFFEN daarover zijne gedachten laten gaan; ter reeds aangehaalde plaats (2) waar hij, in eene tweespraak, 't verval

(1) ANNA BIJNS schreef tusschen 1520-1540. Een harer gelukkigste refereinen is de paraleel tusschen twee MERTEN'S : MERTEN LUTHER en MERTEN VAN ROSSEM, opgenomen in 't *Belg. Mus.*, dl. VII (1843), bl. 73.

(2) Zie dl. I, bl. 189.

der Hollandsche rederijkers in het eerste deel der achttiende eeuw afschetst. Hij doet namelijk een dorpsrederijker het woord aldus voeren : « De Rhetorica is nou « te veracht, als dat de heerschoppen zich daer an zou- « wen laten gelegen leggen : de ouwe weldaden wor- « den vergeeten, want immers, dat zelje niet ontken- « nen, dat we een groot deel an 't werk van de Riffer- « matie hebben gehad; zoje een man van studie bent, « hebje dat wel meer als eens geleezen. » — « Zoude « ik niet? gaf ik tot antwoord, ik weet zeer wel, « dat uwe overoudvaders met meerder recht daar op « roemen mogen dan de beeldenstormers, ... Neen, « uwe aloude loffelijke voorzaten gebruikten buiten « hunne welberedeneerde (?) spelen van zinnen in « hunne vertooningen, ook de zoo genoemde boeken « der Leken, dat zyn de schilderyen en beelden, « om de oogen der aanschouweren, aan zodanige « poppenkraam van jongs af gewent, op een zachte « wyze te openen ... (1) ».

Te stellig is het dus, dat eenige Kamers, ook in België, aan 't doorzetten der Hervorming niet vreemd zijn gebleven, ja, zelfs in die plaatsen, welke tot dusverre zich door eene bijzondere gehechtheid aan de kerkleer hadden doen onderscheiden, zooals dit onder andere het geval was met de Kamers van Oudenaarde, die door den stedelijken magistraat zelven in 1566 gesloten werden, en wel, zoo zij tot Alva in hun *Mémoire justificatif* zeiden : « par ce que c'est « chose trop notoire que les chambres de la rheto-

(1) *Holl. Spectator*, dl. IV, bl. 148. Men zie verder omtrent het opgemerkte in *Geschiedenis van de Middelburgsche Rhetorykkamer* door LAMBRECHTSEN, voorkomende in de *Verhandelingen van de Maatsch. der Nederl. letterk.* dl. III, eerste stuk, bl. 148 en vlg.

« rique ont donné cause de grand mal, et que les « erreurs y ont prins accroissement (1). »

De leden der beide Kamers stonden in briefwisseling met hunne broeders van Gent en Antwerpen en hadden een goed aandeel in de Oudenaardsche beroerten (2).

Wij hebben in het kapittel over de *Schooldramata en de Spelen der Rederijkers* bondig uiteengezet wat tegenstand de Dordrechtsche en Middelburgsche Vaderen den Rederijker aanboden, in zoo verre dat zij de Staten verzochten al de spelen van beiden te verbieden (1581). De predikanten zetten de overheid daartoe aan wegens verschillende misbruiken, die zij vooral de Kamers te laste legden. Inderdaad, buiten den schouwburg stelden deze dikwijls vraagstukken voor, die volstrekt tot het grondgebied der Kunst niet behoorden. Zoo trok in den jare 1634 eene Haarlemsche Kamer zich de, overigens gansch België opschuddende, zaak der *Demonomanie* aan. De *Wijngaertranken* droegen namelijk tot prijsvragen voor :

« Wat is der duyvels werck, en hoe groot hun getal?

« Wat is der engelen werck, en hoe groot hun getal? »

De Rhetorisijns van Dordrecht durfden die parabele vraag niet beantwoorden, zonder er den Kerkraad over gesproken te hebben, en vroegen, hoe zich daar best bij te gedragen. Het antwoord luidde : « Zij mogten zich hier in gerust houden, en op sul- « cke onnodige als curieuse vrage niet en antwoor-

---

(1) VAN DER MEERSCH, *Kronyk der Rederykkamers van Audenaerde* in *Belg. Mus.*, VII (1843) bl. 65.

(2) Dezelfde schrijver, uitgave van dit *Mémoire justificatif*, Gent, 1842, aanteekening bl. 108-109, aant.

« den. » Ook belastte zich de Raad aan de Kerk van Haarlem hierover vriendelijk te schrijven, dat ze gelieven zou het beantwoorden zulker vragen « maer stryt en tot alle stichtinge ondienende, te ver- « hinderen, en daer henen de zaeke te beleyden, dat de « redencamers (*sic*) beter blyve in terminis en zaken, « die haer naem en professie medebrengen. » Doch de Dortsche Vaderen schoten hierbij te kort. Wat ook de Kerkraad deed of liet, de Kamer van Dordrecht ging in hare « opentlyke en private exercitiën, » in hare theologische en rederijke antwoorden gerustelijk voort, daar de regeering tusschen de zaak liefst niet kwam (1).

De *Spelen van Sinne*, die onder anderen de Dordrechtsche en Amsterdamsche Kamer daarop dichtten, zijn niet gekend. Nu werd de Kerkraad bang « dat daerdoor mettertyd tegens de religie en « den magistraet eenige misbruiken konden inbre- « ken » en gaf hierop den burgemeester te kennen, hoe « de Retrosynen begonnen intebreken. » De regeering verbood hierop ten tweedemaal het buitenspel; want binnen mogt de Kunst vrij en vrank beoefend worden. Doch het consistorie hield goed vol, en drong in 1633 bij de magistraat opnieuw aan, om de openbare spelen der Kamer te beletten, te meer daar zij niet alleen des Zondags, na de predicatie, maar onder deze speelde, en dus sommigen uit de Kerk trok. Ook kloeg men over de « boerten en kluchten », waarin de grootste « insolentien » gepleegd werden. Een nieuw verbod ging hierop vanwege den magistraat uit, tot eindelijk, op nieuwe aanklacht, in 1652 de overheid alle hoegenaamde spelen van Rhetorijken verbood, en de Kamer aldus den nekslag toebracht.

(1) SCHOTEL, *Tilburgsche avondstonden*, blz. 111.

T' allen tijde kraamden de Rederijkers allerlei zonderlinge vragen eener spitvondige geleerdheid uit. Dezelfde Kamer van Haarlem had reeds in 1588 gevraagd : « Wat ter werlt onsienlijckst is, en meest moet geacht zijn. » Zandvoorde vroeg in 't volgende jaar : « In wat neering ter werrelt minst sonden gelegen is (1). » Nog eene eeuw later hield de Middelburgsche Kamer zich met allervreemdste vraagstukken op, die wel op den Bijbel zien, maar alles behalve ernstig zijn. Die « geestige vragen van *Pallas* (!), « voorgesteld en door de redenaars en liefheb- « bers van *de Spruite Jesse* beantwoord binnen « Middelburg den 1 Januarij 1680, » luidden : « Waar- « om Adam slapen moest, toen hem Eva ter vrouwe « werd gegeven? Waarom Eva niet uit aarde ge- « vormd zij? Waarom zij gemaakt zij uit het mid- « denlijf? En waarom uit een rib alleen? (2) »

Zeker mogen zulke vragen voor kitteloorigen van geen hooggestemden eerbied voor de *Genesis* getuigen, maar ten minste zijn zij niet gevaarlijk voor de maatschappij, en kunnen misschien voor minder gestrengen eene « geestige » zijde hebben. Ten minste de orthodoxe BILDERDIJK verlustigde zich met op de tweede vraag eene moraliseerende solutie in te brengen (3).

Vooral in Holland was dus de invloed der Kamers in sommige plaatsen gedurende de XVIe en XVIIe eeuw noodlottig, wegens verkrachting van maatschappelijke plichten.

---

(1) KOPS 277-8.

(2) Men vindt de antwoorden in de *Nieuwjaars gift, aan Mittels Redenhof*, van 1680, en bij J. WILLEMSEN, *Sions zielbanketten*, bl. 543-557 (LAMBRECHTSEN, t. a. p., bl. 161, 175).

(3) Zie het dichtstuk *De Vrouw* (*Dichtwerken van Bilderdijk*), Haarlem, X (1858), bl. 55.

Zij die met onpartijdig gemoed de werkingen der Rederijkers in dit land op een godsdienstig, of, wil men, zedelijk grondgebied nagaan, zullen, althans ten opzichte van een deel der Kamers, tot de slotsom komen van Dr. SCHOTEL, daar hij vraagt of de vervolgingen der Dortsche Vaderen tegen de Kamer hunner stad, al of niet billijk waren, en daarop antwoordt : « Ik juich den lof toe, dien men zoo « ruimschoots aan de rederijkers der XVIe eeuw « heeft toegezwaaid; erken hunne verdiensten als « éénige beoefenaars der vaderlandsche taal- en « letterkunde, die de uitgedoofde lust voor dezelve « wisten te ontvonken ; loochen het niet, dat hunne scho- « len verdienstelijke mannen, sieraden hunner eeuw, « hebben voortgebragt (1); doch mag tevens niet « ontveinzen, dat de klagten door het wereldlijk en « geestelijk bestuur, vooral in het laatst der XVIe « en de eerste helft der XVIIe eeuw, over hen aan- « geheven, niet zonder grond waren. Hadden zij « zich binnen de grenzen hunner instellingen en der « welvoegelijkheid gehouden ; zich met geene staat- « of kerkzaken bemoeid; de leeraars der kerk niet aan « den hoon en den spot van het volk prijs gegeven; « de Heilige Schrift, in geen belagchelijk daglicht « gesteld; den dag des Heeren niet ontheiligd; de

---

(1) De auteur voegt hier bij : « Dat zij door hunne spelen van sinne « mede den weg gebaand hebben voor de gezegende kerkhervorming. »

Daarentegen zegt de eerwaarde heer prof. David : « Jammer maer, « die pogingen tot verbetering en herstel (der taal), werden verydeld door « het insluipen der nieuwe leeringen. De rampzalige kettery der zestiende « eeuw was sedert eenige jaren in de Nederlandsche provinciën doorge- « drongen, en besmette vele rederykkamers van Vlaenderen en Brabant « zoo wel als van Holland... tot dat eindelyk het vuer der onlusten in « Nederland uitborst.... in den ondergang der algemeene welvaert, werd « tael- en letterkunde meêgesleept. (*De Middelaer*, II, 121).

« zeden niet verdorven, door het uitvoeren van « walgelijke en zedelooze stukken, waren hunne « bijeenkomsten in geen drinkgelagen ontaard, waar « brooddronkenheid en dartele spotzucht voorzaten ; « gewis zij hadden vele steden tot eer blijven ver- « strekken, en in stede van openlijke vervolging, « toejuiching van geestelijke rechtbanken verworven, « die zelve zoo vele uitstekende dichters en begun- « stigers der poëzij [zooals die van Dordrecht] onder « hare leden telden (1) ».

---

(1) *Tilburgsche avondstonden*, bl. 115-6.

VIERDE AFDEELING

Algemeen overzicht van de Geschiedenis der Rederijkers.

« Het voorname oogmerk der Rederijkers », zegt « hun kroniekschrijver KOPS, « was, om door tooneel- « spelen de zeden te verbeteren en te beschaven, « nu boertswijze, dan ernstig, en eenieder 't geen « zijn plicht betrof, te gemoet te voeren. »

Inderdaad, aanvankelijk was de Rederijkerij eene gemoedelijke preek, daar wel naïef geloof, doch geene kunst in doorstraalde: voor geloovigen, die nog met geene kunstcritiek gewapend waren, optredend, moest zij ongetwijfeld diepen indruk op de gemeente maken. Later echter kreeg niet alleen het vermaak de overhand, maar verliep men zich in laakbare vertooningen. De behoefte aan vermaak kon immers, te midden der weelde, bijzonderlijk door de Vlaamsche gewesten genoten, niet lang achterwege blijven. Is het niet aan die behoefte, dat bij alle volkeren de Schouwburg wel niet zijnen oorsprong, maar zijne ontwikkeling te danken heeft? Zoo was 't onder andere in Griekenland; zoo was het bij ons; en de wagenspelen van THESPIS stonden waarschijnlijk tot de treurspelen van SOPHOCLES gelijk de kluchtspelen der XVe eeuw, ik laat staan de XIVe, tot een beschaafden schouwburg onzer dagen.

Het is van die XVe eeuw dat de geschiedenis onzer Kamers dagteekent, die wij hier in overzicht nemen : hiervoren gingen wij opzettelijk haren politieken en zedelijken invloed na : hier zullen wij daarover weinig mededeelen, tenzij waar die dubbele invloed homogeen samenvloeit; den kunstinvloed, elders in zijne bijzonderheden uiteengezet, zullen wij hier achtereenvolgens ontwikkelen. Tot beter verstand daarvan, zullen wij de geschiedenis van Zuid- en Noord-Nederland afzonderlijk voordragen.

Het zal wellicht niet overbodig zijn hier eerst een enkel woord aan te stippen over de XIVe eeuw, in verband met de volgende, beschouwd. De poëzie dier onrustige eeuw, hoe verre beneden de samenstelling van den *Reinaert,* en andere merkwaardige epische en lyrische gedichten van den vroegeren tijd, sprak echter nog eene zuivere taal : zij was in hare moralisatiën naïef en vrijmoedig, kinderlijk-eenvoudig en patriarchaal. Het ontbrak zelfs in den epischen *Walewein* aan geene verbeelding, die zich echter ongeregeld en buitensporig voordeed, en dus eenigszins als een voorspel der symbolische mysteriën, die in de XVIe de allegorieën, of de zinnekenswereld zouden voortbrengen; verbasterde scheppingen, die, zonder verwarmd te zijn door een enkel dichterlijk genie, 't verstand des volks op rijmende spitsvondigheden zouden afsloven.

Vader MAERLANT's heilige, doch onberaden ijver voor het strenge volksonderwijs, zoo in 't geestelijke als in 't wereldlijke, door middel van Vlaamsche rijmen bewerkt, had aan de zinlijke Muze, aan de godlijk scheppende Poëzie de wieken afgeknipt, in plaats van de Dichtkunst, of wat er destijds naar zweemde, evenals vader CATS, aan te wenden tot leering des volks, dat zinlijk groote kind. De dicht-

kunst had haren naam voor dien van zedenleer en redeneerkunst afgeleid, in afwachting dat deze in « konst van Rhetoriken » zou verkeeren. En nu was zij, buiten 't rijm en de maat, nagenoeg door niets meer van den gewonen prozastijl der kronieken en legenden onderscheiden, mede in afwachting dat die redegedichten tot mysteriespelen en spelen van sinne zouden overgaan, en dus ook op de tooneelplanken theologische volksoefeningen zouden ingericht worden. De ware dichters van die eeuwen waren de mystieken, zooals een RUUSBROEC, terwijl de volgende eeuw maar een enkel groot dichtstuk tot het nageslacht zou overdragen : de apocalyptische aanbidding van 't Lam Gods, in eene reeks van Bijbelsche en middeleeuwsche tafereelen ingelijst.

EERSTE HOOFDSTUK.

Zuidelijke provinciën.

§ I. — Vijftiende eeuw.

De souvereiniteit der Nederlandsche provinciën was in de eerste helft dezer eeuw geheel en al tot het huis van Burgondië overgegaan. Die eenheid in 't bestuur zou even goed de letterkundige macht, als de politieke, kunnen bevorderen hebben, maar de tijd, waarin een Vlaamsch onbekend dichter, zelfs bij 't omwerken van een Dierenepos ten minste, zijn werk onsterfelijk had gemaakt, was lang voorbij. De dichterlijke, ook in zijne navolgingen eigenaardige, eenigszins oorspronkelijke geest was sedert ruim twee eeuwen in Vlaanderen ingeslapen, en de tijd, de eeuw *scheen* nog verre af, waarin het wonderdadige werktuig zou ontstaan, dat den leek ter hoogte des klerks moest verheffen — de tijd, waarop het verhevene wereldmirakel der Drukkunst zou uitblinken.

Ondertusschen lag, met den beginne van vijftien honderd, de geest van binnenlandsche tweedracht gedempt : de handel had eene bron van welvaart en beschaving ontsloten. Vlaanderen, vooral door Gent, Brugge en Ieperen vertegenwoordigd, was, zoo zeer als ooit te voren, voor 't nijverige Europa eene geliefde, trouwe bondgenoote. De Burgondische hertog Philip de Goede, die veelal door politieke

middelen zijne Staten zoo ontzaglijk had uitgebreid, scheen de rechte vorst te zijn om de Kamers een hooger leven bij te zetten : trouwens, hij beminde bovenal die kunsten welke zijne pracht en praalzucht konden streelen, zijne behoefte aan schitterende vermaken voldoen. Men mocht verhopen dat de zoogezegde « Groothertog van 't Westen » evenals de Vlaamsche schilderschool, de Vlaamsche poëzie zou aanwakkeren; men mocht verhopen, dat die hooge gunst vooral het tooneel zoude bevorderlijk geweest zijn; ijdele hoop! geene vorstengunst ontbrak, maar het faalde aan volkssmaak.

De hertog Philip volgde, als beschermer der Kameristen, het voetspoor zijns vaders Jan zonder Vrees, in 1409 overleden, welke, niettegenstaande zijn Fransch hof, zonder moeite aan zijne onderdanen had toegestaan, dat in de Nederlanden alle openbare zaken in de landtaal zouden behandeld worden. Ook de zoon kon de Rederijkeren niet ongenegen zijn : deze brachten toch veel toe om de openbare feesten, waar hij zooveel van hield, op te luisteren.

Buiten die drijfveer had het Burgondische huis meer dan eene rede om de Kamers te bevorderen : zij waren een uitvloeisel der geestelijken, gedeeltelijk als godsdienstige broederschappen ingericht en bevoorrecht, dus onder de bescherming der Kerk staande. Niet alleen stichtten zij het volk, maar vermaakten het; en wat vorst heeft geen belang den wil des volks te ontzien, als het *panem et circenses*, lust en lijftocht, vraagt?

Het volk bekrachtigde dus een wijl den naam van den « Goede », dien de Burgondische hovelingen des Hertogs hem gegeven hadden, om zijne ijdelheid te stijven, dien hem de kroniek wel zou laten, maar dien hem de Geschiedenis als een spotnaam zou bijvoe-

gen. Die Franschsprekende en Franschdenkende hovelingen konden slechts met weerzin de bescherming zien, die hun meester aan de Kamers, en dus aan de landtaal, verleende.

Er ontstonden *volksgrieven* : een Fransche raad was reeds in 1409 te Mechelen opgericht; vreemde ambtenaren drongen zich in 't staatsbestuur, en die miskenning der natie in hare dierbaarste belangen, in hare hoofdrechten, werd de voorname oorzaak van den opstand der Vlamingen in 1484, toen Gent zich den Gulden-Sporenslag herinnerde, en den slag van Roosebeek vergeten was.

Doch eene andere kwaal ging van dit Burgondische hof voor de *Nederlandsche taal* uit, en werd misschien deels uit de bescherming des meesters geboren. De *Konste van Rhetoriken* werd op een Fransche patroon geknipt, de taal verbasterde, en die onvlaamschheid nam, hand over hand, zoodanig toe, dat zij in de tweede helft der XVe eeuw op het bontste taalverderf uitliep. Die navolging van vreemde kunstvormen, dit overspelig overnemen van vreemde bestanddeelen in eene oorspronkelijke taal, sproot uit de zucht voort, die beschermelingen hebben om aan den vorst te behagen, en die minderen aanzet om de grooten na te apen.

Dan, hoe nadeeliger de Burgondische invloed op de Vlaamsche nationaliteit is geweest, des te grooter verdienste is 't voor de Rederijkers dat zij door de handhaving der landtaal zich tegen den wassenden springvloed der zedenverfransching gesteld hebben.

Waren zij aanvankelijk uitsluitend met een godsdienstig, althans godvruchtig karakter bekleed geweest, hunne werking had zich uitgebreid : evenals de met hen verbroederde schutters, dienden zij nu tot nut

en vermaak, en mocht men van hun zeggen, dat zij beurtelings God en de wereld dienden.

Ook werd *de Fonteine* van Gent te eenen tijde ingesteld, om de H. Drievuldigheid te vieren, en « om melancolye te verdrivene » en dit in 1448, toen de zooeven beroepen worsteling van 't Vlaamsche Gent was aangevangen, om na eenen verwoestingsoorlog, vijf jaren later, met den bloedigen veldslag van Gavere te eindigen. Waarlijk een wel somber tijdstip, waarop 't volk even de kluchtspelende Rederijkers als de vorsten hunne narren *ex officio* noodig hadden.

Ook Karel de Stoute, opvolger der buitengewoon lange regeering van Philip den Goede, was de Rederijkers niet onverschillig. Hij schonk, zoo men weet, aan de Gentsche *Fonteine*, ten opzichte des costuums, meer dan één hoofsch voorrecht. Wat de Kamers aan kunst schortte, dat trachtten zij, zoo veel mogelijk, te vergoeden door hare prachtige bijeenkomsten, landjuweelen en haagspelen; omtrent zooals zij aan hunne versregelen de schoonheid, die deze misten, door 't spelen met het rijm, trachtten bij te stellen.

Allengskens verspreidden zich die genootschappen, vooral in Vlaanderen, op verschillende punten des lands, en hunne bijeenkomsten, hunne prijskampen, waren bijzonder tot maatschappelijkheid en verbroedering geschikt. De Vlaamsche steden, die, waar 't stoffelijke belangen gold, al te dikwijls met het wapen in de vuist elkander hadden bestreden, wedijverden nu gelukkiger, met eene pen in de hand, om elkander te overwinnen : zelfs in die steden waarin meer dan eene Kamer tot stand kwam, bleven zij in 't algemeen rustige broederschappen.

Brabant en Vlaanderen zagen inderdaad in die eeuw in sommige steden verschillende Kamers tot

stand komen (1) : Loven, niettegenstaande zijne onvlaamsche hoogeschool, telde er zes (2); Oudenaarde, dat in 1414 zijne Rederijkers won, bezat vijf Kamers; Brussel vijf; Dendermonde en Kortrijk, drie; ook Ieperen waarschijnlijk drie, schoon die stad niet authentiek konde vaststellen, dat eene der zes kamers, die zij stellig later bezat, in de XVe eeuw was ontstaan; Lier, Mechelen en Diest, elk twee; Aalst, Berchem (in Vlaanderen), Hulst, Meenen, Nieukerke, Petegem, en andere, ééne Kamer. Antwerpen had zijne *Violieren* met het *St.-Lucasgilde* versmolten. Ook Duinkerke gaf al vroeg een esbatementfeest (1426).

En Gent, zal men vragen? Gent had er een vijftal in zijnen schoot, onder de vleugelen zijner schepenen van der keure zien ontsluiten, doch weldra zou aldaar niet de magistraat, maar de vorst zelf, er eene zesde bijvoegen.

De machtige kunstontwikkeling, die de broederschappen omtrent éénen zelfden tijd hadden bekomen, deed de Kamers, nevens de neringen en ambachten, met wier inrichting zij zooveel overeenkomst hadden, een aanwassenden invloed op het volk, en dus op zijne politieke belangen verkrijgen.

Een geleerd hoogleeraar heeft onze Rederijkers reeds te dien tijde als bandelooze, woelige, altijd

---

(1) SERRURE, *Geschiedenis der letterkunde in Vlaanderen, tot 1842*, haalt de tot dan toe aldaar opgekomen Kamers aan.

(2) Die hoogeschool, in 1426 ingesteld, was verloren voor de moedertaal. Zij behoorde hoofdzakelijk aan de Godgeleerdheid, en deze moest natuurlijk meer belang in de heilige taal der Kerk, dan in de profane taal des volks stellen : de eerste was die der overlevering en des eerzuchts, de tweede kon, op hare wijze theologiseerend, de tolk der onderzoek worden. Later echter, en ja, in de XVIIe eeuw, maakten zich LIPSIUS als philoloog, en zijn opvolger ERYCIUS PUTEANUS (HON. VAN DEN BORNE) als dichter, jegens het Nederlandsch verdienstelijk.

twistende maatschappijen opgegeven : dit is weinig vereerend, en, ten minste in onze oogen, weinig juist. Enkele twisten van eigenliefde over den voorrang door een paar maatschappijen bij eenen prijskamp ontstaan, of eenig verschil en geschil van dien aard, kunnen op verre na een zoo gestreng oordeel niet billijken : integendeel, wij zien tot dien tijd toe de Kamers, ten opzichte van doel en grondbeginsels, het algemeen eens zijn. Dezelfde geest van onafhankelijkheid, die onder de ambachten en neringen bestond, bestond onder de Kamers, met dit verschil in de strekking, dat bij de eersten gemeentegeest, bij de laatsten, in zijne edelste uitdrukking, kenniszucht heette die, wel is waar, vroeg of laat op onderzoekingsgeest moest uitloopen.

De aartshertog Philip de Schoone was beter dan eenig ander vorst in staat gesteld geweest om de oefeningen der Vlaamsche Rederijkers na te gaan en hunne strekking te leeren schatten : trouwens die vorst verbleef doorgaans in het land, in het paleis zijner grootmoeder, de hertogin weduwe, binnen Mechelen. De doorluchtige Burgondiër had vast geen duister voorgevoel van den dubbelen invloed, dien zij op kerk- en staatsbegrippen konden uitoefenen. Eene nieuwe wereld was ontdekt; de oude ging zich vernieuwen. Wat er van zij, de vorst besloot de onafhankelijke Rederijkers vazallen zijner politiek te maken (1394). Hij keek naar 't middel uit, om ze tot hunne oorspronkelijke kerkbestemming terug te brengen, en meende het te vinden in een middenpuntbestuur, waaraan hij die zou onderwerpen. Om hun dit centralisatiestelsel smakelijk op te disschen begon hij eene bijzondere genegenheid voor de Rederijkers aan den dag te leggen. Hij trachtte niet anders dan « die te weerdeghen ende vermeerderen », ook

« in goede state ende policie te stellen; » om dit laatste doelwit te beschieten wierp de politieker zijne oogen op zijnen kapelaan, Pieter Aelturs, als den man die best hem kon vertegenwoordigen. Deze geestelijke beschreef door de tusschenkomst der plaatselijke besturen, tegen Mei, al de Kamers « van der dietser tonghen » binnen Mechelen, want de prins « groot solaes, genouchte ende receatie » nam in deze oefeningen. Vele Kamers beantwoordden dien oproep: men battementede en refereinde ten lustigste. Weldra richtte de Aartshertog eene hoofdkamer, als een soort van leenhof, op, en stelde zijnen getrouwen kapelaan tot haren prins-souverein aan. Deze Kamerprins was gemachtigd, namens den vorst en zijne opvolgers, nieuwe Kamers op te richten, en de oude te erkennen (1). De oude blazoenen kregen dus eene heraldieke Kamer. De bemachtiging was eene rechtstreeksche miskenning des gezags van den stadsmagistraat, dat dusverre over die oud-kerkbroeder-

(1) De anders weinig Spaanschgezinde LUCAS D'HEERE kleurt het werk des Aartshertogs vrij gunstig in den opdrachtsbrief in den *Hof en Boomgaerd der poësiën*. Hij schrijft aldaar : « Wt zulc een eerbaer couragie [het verweren der moedertael] en schaemde hem den alderlovelicsten prince Coninc PHILIPPUS van Spaengien ons conijnghs (die God beware) grootvader niet alleene deze conste [van Rhetorijken] te verheffen in alder manieren, maer ooc daermede, als eenen medeghe-selle der poeten bezigh te zyne. Ende institueerde binnen zine landen een princelicke Camer van Rhetorijken, als souvraine over alle Duytsche tonghen, in de welcke als guldebroeders waren die meeste edele van dese landen. Welcke op dees tijt noch onderhauden wordt binnen deser stede van Ghendt onder den titel van de Balseme. » De Schrijver voegt er bij : « Ditte hebbe ic verhaelt, eerweerdighe Heere, teghen die dese conste nu geheel verwerpen, ende onder de voet zoucken te bringhen, onder tdeksel van d'imperfectie, die zy daerin pretenderen te vinden : daer by gevought tmesbruuc van zommighe in haer quaet regiment : al d'welc haer niet en raect, die daer teghen volghen de goede zeden in beede d'instancien. »

schappen, tot kunstneringen ingericht, de politie had uitgeoefend. Hoe toch kon dergelijke pseudo-bescherming en opgedrongene genegenheid in den smaak van een naijverig stadsbestuur of rederijkerende poorterij vallen? 't Is waar, de beroepen hoofdkamer was in 't hartje van Vlaanderen gesticht; maar in plaats van de te Gent reeds eene halve eeuw wettelijk bestaande Kamer daartoe te verhoogen, had men die eere aan de nieuwe Kamer, *Jezus metter balsemblomme,* toegebracht. Ook had 's lands geduchte heer vrij willekeurig besloten, dat er eenmaal 's jaars eene « opene scole » zou wezen, waarin elk Rederijker zou mogen mededingen; hij had daarbij het tooneel tot een stichtelijk battement, gedurende de octaaf « der waerdigher feesten van ons Heren Salichmakere » beperkt. De hoofdkamer zelve was halveling verordend als een uit broeders en zusters samengesteld klooster des gemeenen levens; ook was 't getal der kamerleden mystiek : deze zouden uit vijftien personen bestaan, waaraan vijftien gezellen, als leerlingen, toegevoegd waren, benevens vijftien vrouwen, « ter eeren der vijftien bliscepen van Christus ghebe- « nedider moeder, bisonderlicken om de kerkenfeesten « met groter devotien te komen biwonen. »

Vooral de Gentsche *Fonteine*, aldus van haar eerste geboorterecht verstoken, kon die overweldiging met geen goed oog aanzien, niet meer dan de vrijsters en vrouwen der Fonteinisten. Voeg daarbij dat de politieke macht destijds nog in de klucht lag, die met den nationalen aard volmaakt strookte. Blijkbaar was die nieuwe verordening een verdoken *coup d'état* tegen de Kamergezellen en -gezellinnen. Men vond die hoofdkamer ontijdig, terugwerkend; men wilde te Gent onder haar niet staan, en evenals de *Fontcine* dachten vele Kamers. Onder deze wrokte

vooral de *Alpha en Omega* van Ieperen, die den rang van oudste Kamer aan Gent en Brugge betwistte. Men viel aan 't procedeeren; de Raad van Vlaanderen, de Groote Raad van Mechelen hadden zich achtereenvolgens met die zaak te bemoeien tot Maximilliaan, voogd van Karel V, de hoofdkamer zocht te handhaven, echter zonder goed gevolg.

Aldus ging die politieke poging, uit onhandigheid, verloren, en de klucht bleef benevens 't zinnekensspel op de planken voortheerschen, dikwijls vrij dartel en losbandig, de stroefheid der moralisatiën temperende. De klucht was voor 't vermaak geschreven, het zinnekensspel werd algemeen ter stichting voortgebracht. De eerste was realistisch, de tweede metaphysisch : geen van beide verdiende den naam van schoone kunst, van poëzie, als beide aan 't schoone even vreemd. De klucht, ook dan als zij kunstverdiensten bezat, was tot eene navolging van plompe zeden gedaald, het Spel van zinnen tot eene schoolsche geleerdheid en ergoteering overgeslagen. Niet het hartzalvende en zielverheffende dat er in het Boek steekt, aldus bij uitnemendheid genoemd, werd tot het samenstellen des Spels van zinnen, uit die levensbronne geput, maar enkel datgene wat, als dogmatiek element, daaruit kon opgevischt worden. Geene zeden-, maar kerkleer voor alles, geen drama of handeling, maar stroeve redeneeringen, of « sinnekens » en « solutiën. » Van de middeleeuwsche Universiteitkatheders was de Theologie tot de tooneelplanken en kamerbanken overgegaan; enkel bleef de tabberd bij die nieuwe God- of liever schriftgeleerden achterwege, en redetwistten zij in 't Vlaamsch, in plaats van in 't Latijn.

Waarlijk, de vertheologiseering eens ganschen natiestams op het tooneel is een verbazend schouw-

spel, eenig tot dien graad in de geschiedenis des menschdoms! Zeker is 't een der vreemdste, der gevaarlijkste misbruiken, die de kunst of onkunst kan maken van eene zinnelijke voorstelling. De invloed van dit feit op de Hervorming moet onberekenbaar groot geweest zijn. Zou hij geen spoor van zijn lang bestaan in het nog hedendaagsch theologische Holland nagelaten hebben?

Philip de Schoone had dus getracht, ten opzichte der Kameristen, de eeuw van Coster en Columbus, toen zij haren loop ging ophouden, evenals den Jordaan, tot haren oorsprong te doen terugkeeren. Vruchteloos! de vijftiende eeuw ging, onheilvoorspellend, zwanger van de zestiende, en deze was gereed in 't licht te breken.

---

§ II. — Zestiende eeuw.

De zestiende eeuw ontsluit : vroeger stond in de Nederlanden vooral het bij uitstek weelderige Vlaanderen te wacht en wake voor zijne gemeentevrijheden, rechten en voorrechten : thans gold het den kamp der vrijheid des geestes en des gewetens, opgesloten in het recht des onderzoeks. De wereld schudt, de aloude heerschappij der overleveringen wankelt; eene nieuwe maatschappelijke verordening wil ontluiken; de nieuwe voort- en doorgezette orde van zaken wil 't gezag ondermijnen en afbreken : op alle deelen der Nederlanden, in elke klasse, zet zich eene onstuitbare werkzaamheid des verstands uit.

De Spelen van zinnen, door Gent tengevolge des prijskamps van 1539 uitgegeven, bewezen ten duidelijkste de gisting der gemoederen en den opstand van sommigen tegen de Kerk, ten minste tegen

eenige harer dienaars. Wij begrijpen niet, hoe de keizer, wien de strekking der Rederijkers niet minder dan aan Philip den Schoone onbekend was, dit landjuweel niet verhinderde met den oorlof aan den Gentschen magistraat te onttrekken, die naar de nieuwe denkwijze misschien overhelde. Van het oogenblik der uitgave des Landjuweels kon hij zich zeker niet meer gelegen laten aan de officiëele plichtplegingen hem sedertdien door de Kamers, in meer dan eene politieke gelegenheid betoogd; hij kon in de landtaal niets anders meer zien dan een voertuig der veldgewonnen hebbende nieuwigheden, dan eene medeschuldige der Hervorming. Volksletterkunde en ketterij waren bijna synoniem geworden : de index en de censuur, de plakkaten en de vervolgingen werden tegen beide aangewend.

Philip II was de vorst niet om daaraan verzachting te brengen; en deze moest natuurlijk iets van die ongenegenheid voor 't Nederlandsch aan zijne dochter, de aartshertogin Isabella, overlaten, die anders het erfdeel zijner begrippen omtrent de Nederlanden maar gedeeltelijk aanvaardde.

Het Haagspel werd nog in den jare 1565 te Lier en te Brussel gevierd, doch dit was de doodsnik der nog eenigszins vrije Rederijkers in België, die slechts te Brugge in 1570, doch zoo katholiek mogelijk, weer teeken van leven gaven. Gedurende dien tijd hing Alva's zwaard de Kamergezellen boven 't hoofd, en was de beul der boeken censor; de Bloedraad, met zijne executiën, had de esbatementen vervangen. MARNIX, die beurtelings den geuzendegen en de Nederlandsche pen voerde, voorwaar geene rederijkerspen toen hij den *Bijënkorf* schreef, MARNIX kon niet beletten, dat Antwerpen, een der bolwerken der Belgische vrijheid, eindelijk ten spijt

der Schelde, die gewapend met branders tegen Parma opbruiste, voor het krijgs- en staatsbeleid van dien doorslepen Spanjaard bezweek. Vele rijmliefhebbers, « die liever Turksch dan paapsch » waren, ontvluchtten hun vaderland voor Holland, waar zij binnen Amsterdam twee Kamers oprichtten, *de Witte Lavendelbloem* en *het Vijgeboomken*. Ook Haarlem won eene Vlaamsche Kamer aan.

Een ander machtig, ja, zedelijk gesproken, machtiger bolwerk dan 't voorgaande, Gent, was na hevige woelingen in zijnen schoot, voor PARMA's degen gevallen, maar later tijd zou dit verlies, voor Holland ten minste zoo veel mogelijk vergoeden : HEINSIUS, de zanger van den dapperen HEEMSKERK, en ZEVECOTE, de zanger van Leiden's nood en moed, zouden hunne geboortestad ontwijken, de nieuwgestichte hoogescholen door hun woord tot eere strekken, Holland door hunne Nederlandsche poëzie tot vaderlandsliefde opwekken; en die klassieke mannen zouden in hunne Vlaamsche boezems de vrije ziel der Rederijkers omdragen.

---

§ III. — ZEVENTIENDE EEUW.

Het was onder geene gelukkige voorteekenen voor de Vlaamsche letterkunde, dat de XVIIe eeuw haren loop begon. Spanje moest in België door de staatkunde de macht herwinnen en vestigen, die het door geweld in Holland niet had kunnen bewaren of herwinnen. Een enkele grondregel zou de drijfveer, de maatstaf der kunstaanwakkering van hoogere hand, ten opzichte der schoone of *vrije* kunsten, wezen. Degene, die zonder katholiek doel beoefend werden, zou men verzuimen, of aan banden leggen, of ten minste, bij het toestaan eeniger gedwongene gunsten, bewaken.

LIPSIUS' naam zou dus ongehinderd, als zonder invloed op volksbegrippen, de geleerde wereld doorklinken; de Latijnsche poëzij zou dus vrij en vrank zich tot eene hoogte verheffen, die aan HOSSCHIUS den titel van « christelijken OVIDIUS » zou verdienen. De nieuwe Vlaamsche school, 't mystieke spoor van vroeger eeuw voor de legende verlatend, zou minder innig en uitvoerig, doch stouter en krachtiger zijn, en RUBENS zou een roem bekomen, die ook naast dien van RAPHAËL zou blijven rechtstaan; de schilders en beeldhouwers zouden zonder gevaar mogen Rederijkers zijn, daar RUBENS zelf deken van 't *St.-Lucasgilde* was, met de *Violieren* zoo innig verbroederd.

Maar de Vlaamsche letterkunde, de dienares der beschaving, de kweekster en verbreidster der volksveredeling, maar de voedsterende en koesterende moedertaal der massa? — ja, die zouden beide, waar geene beteugeling te pas kwam, aan hare eigene inspiratiën en eigene lotgevallen worden overgelaten : trouwens, was zij aan den eenen kant de tolk der geestelijkheid, tot de geloovige gemeente sprekend, zij bleef aan den anderen kant een gevaarlijk voertuig der gedachte, tot zooverre dat het aan die geloovige gemeente verboden was, zonder oorlof den Bijbel in 't Nederlandsch te lezen. En wie zou bij het hof nog de taal beschermd hebben? De VAN STRALEN's waren niet meer. En sedert de onlusten, sedert de stelselmatige verdrukking der taal en « Konste van Rhetoriken, » was deze laatste in de handen der laagste volksklasse gevallen (1).

Men sla dus de werken onzer Rederijkers uit dien

---

(1) WILLEMS. *Verhandeling over de Nederd. letterk.*, dl. II, bl. 10.

tijd niet op ter nasporing der levensvlam, die er ergens in mocht verschuilen : wat poëzie zou daar in te vinden zijn?

Aan hare warme uitboezeming, aan hare teedere zalving waren die mannen doodvreemd. Vroeger toch stak er wel eens een diepe zin, eene nadrukkelijke overtuiging in die bladeren der factorsliteratuur, en hoe ongelukkig ook als volksletterkunde de Rederijkerskunst veelal was, weerspiegelde zij den beurtelings vromen of lossen geest der menigte. Tot uiterste kwaal heerschte nu de Mythologie op 't papier, even als op 't schilderdoek, en de heidensche Kamers der XVIIe Katholieke eeuw, waren tot vóór de geboorte Christi achteruit gedeinsd. Zonderlinge vooruitgang!

De magistraat beschermde de Kamers weer op den ouden voet, niet min of meer dan de vermakelijke gaaischietingen : de wijn van eere (1) en de voorouderlijke dischplechtigheden bleven de echter nu vrij minder prachtige intreden en prijskampen bekronen. Ook toen het antibijbelsche, het heidensche rederijkersfeest te Mechelen plaats greep (1620), toen vijftien Kamers uit verschillende plaatsen van Noord- en Zuid-Nederland den oproep der *Peoene* beantwoordden, liet de magistraat niet na, elkeene dier Kamers zes kruiken Rijnschen wijn en aan de *Peoene* zelve eene som van 75 pond aan te bieden, terwijl eene andere Kamer van Mechelen, die de Nederlandsche broeders zusterlijk aan tafel had ontvangen, ook een sommetje uit de stadskas kreeg, tot vergoeding.

Wij zeggen elders een woord over dit besluit der *Peoene,* om in haren wedstrijd het levend wijsgeerig christendom door het rif der oude wijsbegeerte

(1) Zie dl. I, bl. 85.

te vervangen, doch meenen, uit hoofde van zijn dubbel belang en dubbelen invloed, hier ook te moeten aanmerken, hoe gevaarlijk voor Kerk en Staat wij die vervanging achten. Kon die halve vergoding van mannen, wien de hoogere glans des Evangeliums niet was verschenen, en die bloot door hunne rede voorgelicht, de wijsheid hadden nagejaagd, anders dan een ongunstigen, onkatholieken, en dus antispaanschen invloed op den geest dier Rederijkers en hunner lezers uitoefenen? Stelde Mechelen, met zoo te handelen, niet PLATO's bespiegelingen, en weleens poëtische droomen, in de plaats, wij zeggen niet van Mozes' verjaarde schaduwleer, maar van Jezus' onsterfelijke liefdeleer? Ja, erkende men niet zijdelings, met het licht van 't *blijde Woord* aldus onder 't korenvat te stellen en dit wel uit vreeze van aanleiding tot twist te leenen, dat de leer der heidenen minder ingewikkeld, minder duister minder onheilbarend is, dan de zalige leer en les van hem, die de weg, het leven en de waarheid is? Ten minste de boekkeurder van de *Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten* moet het kwaad, dat er instak, vermoed hebben. Waar dit heidendom in de refereinen te sterk doorstraalde, kwam hij, volgens zijne eigene verklaring, met eene doorschrabbende pen, daarin te gemoet. Wat de lezers betrof, was dus 't gevaar weggecijferd; maar hoe konde hij 't uit de ziel der mededingers roeien, die de heidensche wijsheid zoo hoog opgevijzeld hadden, en er zeker van doordrongen waren? Men had derhalve, bij dergelijke prijskaartbepaling, het « Woord dat in den beginne was » in een soort van tweestrijd met de gevoelens der philosophen gebracht, en voor de eerste maal in zulke gelegenheid den Bijbel niet langer als hoeksteen der zedelijkheid en den gewelf-

sleutel des gebouws van de maatschappij beschouwd.

Het baatte dus weinig dat onder Albert en Isabella de Kamers uit hunne puinhoopen opstonden : de zielsvlam was uitgedoofd; het innige verval bestond, het uiterlijke zou volgen.

Antwerpen, de kunststad bij uitnemendheid, die eens de mildste prijsuitlovende Kamers bezat, biedt ons 't bewijs van dien jammerlijken toestand in het request der *Goudbloem* aan het stadsbestuur (1637), om « dewyl de koophandel niet gaet, en den pand « boven de borse ledig staet, daerop hunne Kamer « te mogen verplaatsen (1) », dat eenige jaren later (1643) gevolgd werd van haar verzoek « tot solaes « van de sware oncosten, die sy moeten draghen, soo « van hunne camerhuer tot 100 gulden sjaers, als « andere, de welcke, mits het cleyn getal der gulde- « broeders, gecauseert door den quaden tijdt jaerlijcx « seer hooch loopen (2). » De Kamers sliepen dan ook van 1621 tot 1647, daar onmiddellijk na het twaalfjarig bestand, de oorlog in de Nederlanden werd hervat, om tot den Munsterschen vrede toe voort te woeden. Van dien vrede dagteekent, nevens het verval der Latijnsche poëzie, de verbeuzeling der letteren in de Vlaamsche provinciën, terwijl de krachtontwikkeling der Hollandsche natie gedurende dit lange bestand, hare schrijvers had bemoedigd, hare dichters had begeesterd : groote mannen in alle vakken waren opgestaan; in België smoorden moedeloosheid, verzwakking, eentonigheid de stem in den boezem der dichters. De tachtigjarige oorlog, zoowel als de uitgerekte wapenstilstand, had Hollands

(1) WILLEMS, *Belg. Mus.*, I (1837), bl. 169.
(2) ID., bl. 170.

welvaart en geestkracht verhoogd; in België ontbrak geestdrift voor 't behoud des vaderlandschen zins, en, ja, van den godsdienst, wier belangen met die van Spanje vereenzelvigd schenen; in België ontbrak de dweepzucht der glorie, die groote dingen doet uitvoeren, en waardig beschrijven of bezingen. Sloeg de literarische polsslag in Holland, zooals in den *Palamedes,* wel eens koortsig, in België geleek hij dien eens grijsaards, dien het verleden met een weemoedstraan heugt, en die de toekomst niet inziet dan om er van te huiveren.

Dit zedelijke instorten der Kamers verlamde den toon der dichters, of liever der rijmschrijvers, zoodanig, dat de oude moraliseerende rederijkerstoon van de vroegere eeuwen in een moraliseerend devoten toon bij de Vlamingen verkeerde. Deze overheerschte 't land en vond geen tegenwicht meer in de flauwe comediën der Rederijkers. Ook aan de wereldsche gezangen ontbrak, als een gevolg daarvan, vuur en verscheidenheid; alles klonk louter Catsiaansch; allen, Rederijkers of niet, waren het orthodox eens omtrent het voorschrift door den zuiver-rijmenden pastoor VAN DER ELST voorgedragen, die ook, met de oogen over de landgrenzen gericht, schreef :

> Die de rechte wet van dichten soeckt te leeren,
> Tot Heinsium en Cats profijtlijck hem sal keeren.

Men keek dan ook CATS wijd en zijd den vorm af, en volgde dien zoowel in de Rederijkerkamers als in de paterscellen of Jezuïetenscholen, doch rijmde met eene andere strekking dan die des Hollandschen dichters : vader CATS had de liefde en 't huwelijk bezongen, en, hoe langwijlig ook, zijn onderwerp, vooral zijne verhalen, zoo echt Nederlandsch weten te behandelen, dat hij Noord- en Zuid-Ne-

derland een zedelijk, ja, een soort van poëtisch belang inboezemde, hetwelk lang voortduurde. Pater POIRTERS daarentegen, de voornaamste der Vlaamsche poëten, bezong de versterving aller aardsche liefde, en werd dan ook enkelijk in België gelezen. Getrouwer volgde men vader CATS op 't spoor, wat de emblemata betreft, die zoolang in de Nederlanden eene woede geweest zijn, als de sonnetten bij andere natiën : een kanunnik, met name CROON, berijmde en moraliseerde al het keukengerief, en spaarde daarbij pan noch pollepel. Op zulke moralisatiën waren de Spelen van Sinne uitgeloopen.

De factors der Kamers stelden vragen voor, die rijmschrijvers waardig. Zoo zond Brussel, juist te midden dier eeuw, de onnoozele vraag uit : « Wat beter is peys of oorlog? » De Franschen zouden daarop eerlang eene nieuwe *Solutie* inbrengen. Eerst in 1658, nadat lang weer de oorlog in de Vlaamsche landen had gewoed, ontruimen (ten gevolge van het traktaat der Pyreneeën) die vanouds Vlaanderen kwellende geburen eenige door hen veroverde steden, en de rust begint wat te heerschen in het land.

De naam van Fransch-Vlaanderen, aan een deel van 't oud Vlaamsche bezit gegeven, getuigde genoeg, dat dit gewest onder een vreemden staf was gekomen; doch de Vlaamsche geest, die in de Kamers aldaar voortleefde, voornamelijk in Duinkerke, kon den vreemdeling ten minste eenen oogenblik die overheersching doen betwijfelen. Ook liet zeker handlanger der Franschen niet na die lichtpunten der aloude Vlaamsche gezindheid te verdonkeren. CARLIER heeft zulks aangemerkt in eenen brief aan 't *Comité flamand de France* (1), dat na twee eeuwen

(1) *Annales du Comité*, I, 108.

een vaderlandsch protest tegen uitheemsche staatkunde heeft ingebracht. FAULCONNIER, zegt die schrijver, toonde zich in zijne Geschiedenis van Duinkerke *plus français que le roi de France.* Niettegenstaande de man sedert 1676 tot zijnen dood (1735) een lang ambt binnen Duinkerke mocht bekleeden, houdt hij zich in dat schrift als wist hij niet, dat te zijnen tijde daar een Rhetorijk bestond, hetwelk onder zijne bestuurleden, als hoofdman en *constabel,* verschillende magistraatspersonen had geteld; echter toen die mensch de pen voerde, bezat die maatschappij, als prins, eenen stadsambtenaar, eenen heelmeester, die niet alleen den *Cid* van CORNEILLE en den *Andronicus* van CAMPISTRON overgebracht, maar een treurspel op *Karel V* geschreven had (welke werken van 1677 tot 1707, jaar zijns overlijdens, te Duinkerke gedrukt waren); een man, wien zijne kunstbroeders en de gansche stad eene heerlijke uitvaart deden vieren.

---

§ IV. — ACHTTIENDE EEUW.

« Frankrijk, » zegt WILLEMS ergens, « heeft bestendig het voorrecht bezeten, ons van *acteurs*, *coiffeurs* en *cuisiniers* te voorzien. » Tegen de twee laatste soorten van artisten hebben wij te dezer plaats niets in te brengen : het geldt hier alleen de acteurs, herkomstig van een volk, bij hetwelk 't genieten des schouwburgs eene behoefte, eene drift is. Ook ten opzichte des Franschen tooneels gaf België's hoofdstad, in 't laatste gedeelte der XVIIIe eeuw, ongelukkig den toon aan een deel der andere gewesten. Ziehier hoe de zaak toeging. Onder Maria-Theresia werd te Brussel, in de straat nog heden

Rue des Comédiens genoemd, eene tooneelzaal opgericht. De bijval, daaraan te beurt gevallen, zoo vanwege het hof als vanwege hen die steeds bereid zijn het hof te volgen, wekte eenige Rederijkers, om mede Fransche tooneelen op te voeren. Om zoo iets te doen, moest de Franschdolheid hun vast tot in der beenderen merg doorgedrongen zijn (1). Dit verderfelijk voorbeeld won veld; de beste Rederijkkamers der hoofdstad aapten 't na, en speelden beurtelings in 't Fransch en in 't Vlaamsch, terwijl zij somtijds hetzelfde stuk in beide talen, op eenige dagen afstands speelden. Dit was het geval met eenige Fransche operaatjes en comediën. Lager toch kon het Nederlandsche tooneel niet vallen, verwoestender invloed de hoofdstad op de zeden en letterkunde des volks niet uitoefenen. Er bestond destijds te Brussel een taalvoorstander, Hollander van geboorte, secretaris der Koninklijke en Keizerlijke Academie van schoone letteren en wetenschappen, een geleerde vereerd met het vertrouwen des gouvernements; maar wat kon deze man, die spraakkunsten, maar geene tooneelspelen schreef, verrichten om die *Fransche furie* te fnuiken? Wat kon mede de Brusselsche advocaat VERLOO, die treffende aanmerkingen over de verwaarloozing der taal uitgaf, maar niet meer dan DESROCHES de Rederijkers bij hun zwak aantastte? De teerling was geworpen; onze Kamers, die vroeger onder 't Burgondische huis de taal door hunne basterdwoorden deels verfranscht hadden, moesten nu nog meer helpen om 't Fransch onder 't Vlaamsche onkruid voort te planten!

De steeds klimmende bijval, welke die nieuwig-

(1) Zie POPELIERS, bl. 75.

heid in 't naar Fransch officiëel overhellend Brussel genoot, bewoog den Brugschen tooneelbestuurder NEYTS te beproeven, of zijn troep, omgekeerd, de Fransche acteurs in 't Vlaamsch niet kon nabootsen : eene maar half vaderlandsche gedachte, meer door winst dan door eerzucht aangezet. Die bestuurder besloot dus SEDAINE en FAVART, op zijne wijze, in Vlaanderen te nationaliseeren. Na sterk, onder anderen door Antwerpen, zelfs door Gent, toegejuicht te zijn, zagen de half Fransche, en niettemin ultra-Vlaamsche operaatjes van den Brugschen troep, den grooten schouwburg van Amsterdam voor zich ontsluiten; doch onder 't vertoonen van *den Deserteur* (1), die deel van 't dramatisch zangrepertorium uitmaakte, werd dat prachtige kunstgebouw de prooi der vlammen. Hierop begaf zich NEYTS naar Rotterdam, welks tooneel hij weldra verliet om naar Brabant weer te keeren, ten einde er zijne vroeger gevierde stukjes te hernemen; maar hij bezat het monopolie der Vlaamsche opera niet meer (2). Overal waren maatschappijen van jonge burgertooneelisten tot stand gekomen, die dit gemakkelijk en verleidend kunstvak beoefenden, terwijl de Rederijkers zich, ook in de dorpen, naar de vertaalde Fransche treur- en blijspelen begonnen te verplooien. Op meer dan één tooneel vielen de inderdaad ouderwetsche moralisatiën en kluyten niet meer in den smaak. De heelbloedsche Rederijkers waren noch slechts hier en daar op afgelegen dorpen te vinden.

---

(1) Tekst van SEDAINE, muziek van MONSIGNY (Parijs, 1769).

(2) Zie over NEYTS : Dr. SNELLAERT, *Schets eener geschiedenis der Nederl. letterk.* (Gent 1855, bl. 182 en vlg.), die deze bijzonderheden geput heeft uit GOETHALS, *Lectures relatives à l'histoire des sciences*, III, bl. 232-339 (Brussel 1838).

NEYTS' in taal en versbouw even gebrekkige operaatjes beloopen ten getale van 55.

Vóór Frankrijk dus Brussel bezat, was reeds de factorliteratuur door hoogere orde, door orde des Franschen invloeds, afgeschaft; en daar lag juist geen groot letterkwaad in, maar het nieuwe fabrikaat bestond in eene slaafsche navolging; en nu eerst werd het Vlaamsch tooneel, dat vreemd onkruid voortplantte, door wat men de beschaafde, de groote wereld heette, aangewakkerd.

De hoofdstad, zoo rijk aan half-Fransche, half-Vlaamsche burgertooneelisten, bezat geen enkelen echten vaderlandschen tooneelschrijver. CAMMAERT, die den moed had van weleens zijne tooneelstof uit den Bijbel te putten, geriefde nog enkel de dorpskameristen van dergelijke kunstwaar, en ging voor Brussel ook bij SEDAINE ter markt. Maar ontbrak 't aldaar aan ware kunst, aan vaderlandsch leven, aan beschavende strekking, het faalde die halfslachtigen aan lof, noch aanwakkering : 't krielde van kunstbeschermers. De *Wijngaerd* (onlangs *den Boeck*) had tot Meceen den prins van Berghes, gouverneur van Brussel; tot Prins der Kamer Karel van Lorreinen, tot eerevoorzitter den graaf van Arconati. De baron van Weerde bekleedde denzelfden rang bij 't *Rijke Kruis* en deed, voor 't nageslacht, 't Resolutiënboek in klinkklaar zilver inbinden; de *Leliebloem* had tot beschermer den graaf van der Delft; de *Olijftak*, den graaf van Maldegem. Die maatschappijen, zoo arm in kunstedele leden, waren ten minste rijk in stamedele hoofdmannen : « onder zulk een protectoraat, » zegt POPELIERS vrij schalks (1), « moest « hare welvaart hoog geklommen zijn : vermits de « leden der *Materbloem* in hun lokaal hunne porcelei-

(1) T. a. p., bl. 83.

« nen, met zilveren deksel voorziene pint bezaten. » Doch er kwam ook wat van de oude rubrieken bij : vooral schitterden zij bij processiën. De Kamerleden vertoonden eertijds op de groote markt, in de open lucht, het *Mirakel der Mirakelen* ('t H. Sacrament van mirakel); thans volgden zij, met vanen en flambeeuwen, den Ommegang.

In enkele opzichten waren zij boven lof verheven : De *Riche-croix* (naar de schippers die ze onderondersteunden, genoemd) speelden uitsluitend voor den arme, en twee armmeesters zaten aan 't intreebureau, terwijl de andere maatschappijen bestendig kosteloos voor 't publiek speelden, daartoe gunstbriefjes (*plaquetten, plakgillen*) uitdeelend, tenzij als de vertooning ten voordeele der behoeftigen was.

Prins Karel van Lorreinen, wiens toegevendheid niets ergs in die onvaderlandsche kunstpogingen vermoedde, was die halve Rederijkers bijzonder genegen : zoo stak hij den hoofdtooneelist van den *Wijngaerd*, voor eenig Fransch compliment, een goudbeursje in de hand; of zond van uit zijne loge eene rol met louis aan de liefhebberijtooneelisten der *Leliebloem*. Ook was de Fransche stadsschouwburg bestendig ter beschikking dier verfranschte Brabanders.

Een verkwistend bestuurder des Franschen troeps had zijne verwarde zaken door dien goeden Prins zien herstellen, doch viel eerlang lager dan ooit. Adeldom en volk vreesden voor hunne uitspanningsuren. Om daarin bij voorraad te voorzien, sloeg zeker Heintje Mees, die van straatjongen goed acteur was geworden, eene tent op, waar men wekelijks drie vertooningen in 't Vlaamsch en twee in 't Fransch gaf; doch eerlang behield het Vlaamsch daar alleen het veld, terwijl het Fransch weer den grooten schouwburg

beklom, om er voortaan uitsluitend te heerschen. Zekere Fiston werd de opvolger van Heintje Mees, en stelde zijnen Franco-Vlaamschen troep uit muzikanten en tooneelisten samen, die hij al spoedig mobiliseerde, doch hij bekwam in de Vlaamsche steden denzelfden bijval niet, als dien er NEYTS had gevonden; te Mechelen liep het hem zelfs erg tegen. Hij zou er *la Rosière de Salency* (1) ten tooneele voeren, waarin de maan daagt om hare schermstralen op de woning van 't Rozemeisje te schieten. De rol, die de maan daarin speelde, had de eer niet den Mechelaren te behagen, daar zij er eene antinationale zinspeling in zagen op een meermaals bezongen, en, ja, ten tooneele gevoerd onderwerp. Het vaderlandsche publiek protesteerde hevig, en de onbedachtzame directeur, die vroeger de geschiedenis dier stad had moeten kennen, kon van den wijzen en voorzienigen magistraat geen oorlof meer bekomen om, met of zonder maneglans, iets te vertoonen. Zoo was aan NEYTS de schouwburgbrand, aan MEES de torenbrand tot verderf (2).

Gent, dat eenen stond den eerste had toegejuicht, was echter met den Franschen kunstvriend omgedraaid (3). De aloude Kamer der Fonteinisten was aldaar in 1706 hersteld, terwijl men insgelijks omtrent dien tijd de Rederijkkamers ten platten lande van Vlaanderen schier in elke gemeente zag oprijzen, en zoo wel dáár als in de steden legde men er zich

---

(1) Tekst van MASSON DE PÉZAY, muziek van GRÉTRY (Parijs, 1774).

(2) Zie POPELIERS, t. a. p., bl. 92-3.

(3) De geschiedschrijver der *Fonteinisten* heeft ons een goed deel des gangs bewaard, door 't Vlaamsche tooneel in die stad gehouden. Wat aan zijn verhaal ontbreekt, vullen wij aan naar aanleiding van echte, ons overgezonden mededeelingen eerst op 't papier gebracht sedert het opstellen van die geschiedenis.

op toe, om meer dan ooit kunstige balletten tusschen de treurspelen en *autos sacramentales* in te vlechten; dit wisselde het Alexandrijnsche verzengedreun dier stukken ten beste mogelijk af, en verving de lyrische koorzangen die in de Hollandsche treurspelen waren opgenomen. Aldus kwam België in 't stille genot zijner burgerliteratuur, tot aan Maria-Theresia : de wetenschap herleefde, en veredelde de door haar te Brussel ingestelde academikers, waaronder DESROCHES en eenige Vlaamsche schrijvers waren; ja, de laureaat der Academie VERHOEVEN telde wellicht onder de Kameristen.

Ook voor 't volk ging eene kunstflikkering op.

Had het Hollandsche tooneel de Grieksche kunstnavolging verlaten, en zijne vaderlandsche kunstonafhankelijkheid, zelfs in 't blijspel niet weten te handhaven, om Fransche en later Duitsche tooneelstukken over te nemen, in Brabant, zoo wij zagen, was het nog slimmer toegegaan : men had de Fransche taal op de rederijkersplanken gebracht, en, in Vlaanderen was men aan 't vertalen gevallen van Fransche tooneelstukken.

West-Vlaanderen, tot heden toe de minst verfranschte landstreek van België, ja, zelfs Fransch-Vlaanderen, dat zijnen politieken naam nog heden niet wil staven, brachten meest het hunne toe, om 't Vlaamsch tooneel weer op te beuren; doch de eere komt aan Zomergem toe, eerst eenen prijskamp daarvoor in 1773 geopend te hebben, dien zij in 1786 vernieuwde. Poperinge, Roeselare, Meenen, St.-Winoksbergen daagden beurtelings de tooneelmaatschappijen op (1782-1789). Fransch-Vlaanderen beantwoordde dien oproep, en de oudbroeders van 't nog Vlaamsche Vlaanderen keerden meer dan eens zegepralend terug naar hunne haardstede.

Gent kon, bij die strekking tot vaderlandsche kunstbeweging niet achter blijven : jammer maar dat de *Fonteinisten* de ongelukkige gedachte opvatteden het spelen van een Fransch stuk, het meer beroemde dan roemwaardige treurspel *de Weduwe van Malabar,* ten prijskamp uit te schrijven. Het ontbrak aan geene belooning voor den besten acteur der verschillende rollen, waaruit LEMIERRE's stuk is samengesteld; acht zilveren eerepenningen wachtten degenen, welke in die rollen zouden uitmunten, terwijl er ook kronen waren voor 't volmaakste uitvoeren van het blij- of naspel. Het kleine Wakken van West-Vlaanderen, dat aan haren dichter DE BORCHGRAVE de rol des opperpriesters had vertrouwd, triompheerde op zeven Oostvlaamsche Kamers. Bij de prijsuitreiking trad een redenaar op, wiens woorden bewezen, dat de Kamers opnieuw met duchtige tegenstrevers en machtige vijanden te kampen hadden. Hij schetste namelijk af, hoe de schouwburg der Rederijkers, eens zoo geacht, van dien eeretrap was gedaald, verhief zich tegen de voorstanders van 't Fransche tooneel, die beweerden dat het Nederlandsch, waarvan zij 't achtste deel niet kenden, voor het tooneel ongeschikt was, en maande de ijverige Rhetorijkers zich door dweperij, noch vooroordeel te laten afschrikken, om den tempel der geleerdheid, waarvan zij het hoekstuk gelegd hadden, hooger op te bouwen (1). Sinds die vaderlandsche woorden, eens Gentenaars waardig, groeide de liefde en ijver tot eigene taal en letterkunde te Gent aan.

Men zou zich bedriegen, indien men aan 't woord *vooroordeel,* door VAN BEESEN gebruikt, een al te uitgebreiden zin gaf.

---

(1) Zie VAN BEESEN's redevoering, bij uittreksel, in BLOMMAERT's *Geschiedenis der Rhetorrykkamer : de Fonteine,* bl. 69.

Vóór en sedert 1494, toen de kapelaan van den aartshertog Philip den Schoone tot prins eener nieuwe Gentsche hoofdkamer werd aangesteld (1), hebben de Vlaamsche Kamers, niet alleen als broederschappen, maar waarschijnlijk ook als gilden, onder de waakzaamheid eens geestelijken gestaan. Althans in de XVIIIe eeuw en vroeger was er te Gent en elders een proost, die de op te voeren stukken veelal naging en er de uitvoering van kwam bijwonen. Ook droeg de prins bisschop Lobkowitz de Kamers eene genegenheid toe, waar hij sprekende blijken van heeft gegeven. Het handbooggilde te Lokeren, getrouw aan de oude overleveringen, had een naar 't Fransch gevolgd treurspel voor de Rhetorica's uitgeschreven. De Gentsche *Fonteine* bekwam den eersten prijs op veertien gezelschappen, en deze bestond in een gouden medaille, met eene zilveren koffiekan, ter waarde van 200 gulden. Plechtig was de inhaling, en, ja, merkwaardiger dan eenige intrede het ooit is geweest. Drie berlinen, vol spelende muzikanten, twee en vijftig koetsen, en de vier hoofdgilden der stad trokken de overwinnaars te gemoet. Voorafgegaan van hunnen vaandrig te paard, kwamen deze, onder 't gelui der triomfklok, de feestelijk versierde stad in; zij zaten met den eerwaarden heer Lion, proost der Kamer, in de prachtkoets van den bisschop, en reden, na door den magistraat gelukgewenscht te zijn, ter nieuwe zaal van Rhetorica, die voor de eerste maal open ging, en bij vergrijp tegen den geestelijken zin der *Fonteine*, de *Parnassusberg* was gedoopt. De eerewijn stroomde op dien Parnassusberg, en, zooals altijd in Vlaanderen, sloot dit feest met een luisterrijk bal, en

(1) Zie bl. 200 hierboven.

vast 's anderendaags met eenen feestdisch. Commissarissen werden bij den bisschop Meceen ter dankbetuiging gezonden, die hun den wensch uitdrukte, om de voor Gent zoo roemrijke vertooningen mede te mogen aanschouwen. Te dien einde deed zijne Hoogwaardigheid in zijn kasteel, tot Loochristi, een schouwburg opslaan. De *Fonteinisten* betraden dien, als te Lokeren, met het treurspel *Trazimus en Trimagenus,* gevolgd door het blijspel *Den gemaekten Rouw*, waarna de prins-bisschop de sociëteit verzocht op 't bal te blijven, dien avond te dier gelegenheid op zijn kasteel te geven. Zijne Hoogwaardigheid was er aanwezig, alsook vele dames en heeren daartoe uitgenoodigd. Eene tweede vertooning, gevolgd van een tweede bal, greep aldaar plaats (1).

Weldra verlangden de rijke abdijheeren van St.-Pieters bij Gent, dezelfde gunst te mogen genieten : eene vertooning des *Mahomets*, van VOLTAIRE, zou gegeven worden, zonder intredingsrecht voor de burgers : men zond twee honderd ingangkaarten aan ieder klooster tot het bijwonen des spels, waarvan een kunstminnende paus de opdracht had aangenomen. De abdijheeren waren zoo voldaan over die vertooning, dat zij niet enkel hunnen kelder ontsloten voor de *Fonteine,* maar te eeuwiger memorie, zoo 't luidt, aan elken acteur en actrice eene medaille schonken.

Daar die gedenkpenningen nu verre te zoeken zijn, mogen de namen dier met eere beloonden hier best hunne plaats vinden : het waren Pieter de Moor (*Mahomet*), Jacob van Santen (*Zopir*), Pieter Lorio (*Omar*), J.-J. van der Borren (*Seïd*), Maria Petit (*Palmire*), S. Walrave (*Fanor*).

---

(1) De episoden die zich aan dit tweede kunstfeest hechten, hoe vereerend voor de Rederijkers, vallen buiten 't bestek van dit werk.

§ V. — NEGENTIENDE EEUW.

Het spelen van een zelfde stuk door al de mededingende maatschappijen vergemakkelijkte zeker het vonnisstrijken der rechters, zoowel voor 't geheele der uitvoering, als over de kunstwaarde van elken speler; maar 't was weinig geschikt om de bloote nieuwsgierigheid en jacht naar vermaak der meeste aanschouwers te begunstigen. Dergelijke prijskampen hielden echter lang stand : de laatste van dit slag had in 1805 te Kortrijk plaats, en was hoogst merkwaardig uit hoofde der kunstmiddelen van een aantal strijders. Het uitgeschrevene stuk was de *Philoctetes* van LA HARPE, bestaande uit zeven personages, onder welke drie hoofdrollen. De Gentsche *Fonteinisten* deden zich onderscheiden : de beroemdste acteur van dien tijd, Watthee, zegepraalde in de rol van Philoctetes en Frans van Geert, later kolonel bij 't leger, in die van Pyrrhus.

De dichter ROBYN, die mank ging, vervulde de hoofdrol van Philoctetes ook wel eens dubbel eigenaardig, en legde den eersten grond van het tooneelonderwijs zijner dochter Diana, welke eens de roem der Vlaamsche actrices zou worden.

Dit alles werkte samen om Gent, als Vlaamsche stad, onder de bloem der burgerij tegen den Franschen invloed te handhaven.

De *Fonteine* had het zelfs in 't begin dezer eeuw zoo verre gebracht, dat de bestuurder des Franschen schouwburgs verklaarde niet langer te kunnen spelen, indien men het tooneel dier maatschappij niet sloot. Ook werd haar bevolen, hare vertooningen te staken (1). Dit viel de liefhebbers

(1) Er bestaat eene *Revue historiqne, chronologique et anecdotique du théâtre de Gand de l'année* 1750 à 1828 door NEUVILLE (Gent, 1828), die echter deze *anecdote* heeft overgeslagen.

uitnemend zwaar, doch de burgerij trok zich de zaak aan, met dit gevolg, dat men eenigen tijd later verlof kreeg den Vlaamschen schouwburg weder te openen, wel te verstaan op voorwaarde van in 't Fransch en in 't Vlaamsch te spelen : het huis van Burgondië, met zijn Fransch hof, was ten minste vrijzinniger ten opzichte der Rederijkers. De eerste vertooning der *Fonteine* bestond in SCHILLER's *Kabaal en Liefde* en de opera-comique *La maison à vendre* (1).

In de mindere steden, en vooral op het platte land, was de taal- en tooneelvervolging door de Fransche onderprefecten regelmatig ingericht en de Kamers werden zoo wat op zijn Alvaasch behandeld. Omtrent 1808 had zich binnen Dendermonde eene tooneelmaatschappij, onder den titel van de *Amis des Arts* gevormd, die ten gevolge eener Vlaamsche vertooning werd opgeschorst. Men vergunde haar echter, later, Fransche tooneelstukken te spelen, maar bepaalde uit omzichtigheid haar reportorium tot enkele comediën en vaudevilles (2).

Men spaarde aan de Vlamingen geen verguizingen : zelfs in Fransche requesten ten voordeele der Rederijkers bezwadderde Fransche geestigheid, of liever kleingeestigheid, die mannen aan voorvaderlijke taal en zeden getrouw. Zeker dichtertje, met

---

(1) Tekst van ALEX. DUVAL, gecomponeerd door DALAYRAC (Parijs, 1800).

(2) De lijst, karakteristiek voor het tijdstip van taaldwang, komt naar eene authentieke oorkonde voor in een feuilleton, getiteld : *Rhétoriques de Termonde*, in *Le Courrier de la Dendre*, nr 38 van het jaar 1835. Zij behelst meer klucht- dan blijspelen uit MOLIÈRE, DORVIGNY, DUVAL, REGNARD, DAGALON, BOURGUEIL, SEWEIN, MALSOVIER, HENRION, BONEL, ANDE, AUGUSTE, ARMAND NOUFFLÈ, POISSINET, PATRAN, RABOTEAU, SAINT-FIRMIN, BOUILLY en eenige anonymen.

name FERRARY, schrijver van een *Petit almanach sans prétention, dédié aux jolies femmes,* verschenen te Gent (1809), berijmde een daarin voorkomend verzoekschrift aan den prefect van 't departement der Schelde, die een besluit had genomen, waarbij al de Vlaamsche dorpstooneelen gesloten werden, en zeide :

Une femme fort laide et de haillons vêtue,
Tenant entre ses mains plusieurs gros manuscrits
En langue germanique avec grand soin écrits,
(Sur l'un d'eux on voyait le nom de KOTZEBUE)
Chez moi tout à l'heure est venue
. . . . . .
Comme il faut, laide ou non, être avec toute femme
Au moins poli... j'ai fait avancer un fauteuil (1).

Deze slecht Fransch sprekende, leelijke bes zegt, dat zij Thalia heet, eene arme Vlaamsche Muze, wie een herbergier van Evergem uit medelijden eene schuilplaats had verleend; gaarne zou zij hebben, dat de goede onderprefect haar niet ontrukke

Ce théâtre de paille et ce trône modeste,
Sur lequel j'espérais tout doucement mourir,

zoo zij zegt, en verzoekt het bij den baas te mogen uithouden tot den naderenden herfst, om hem aldus de voor haar gedane onkosten te kunnen vergoeden. Dus noodigt zij het dichtertje uit, zoo iets den onderprefekt te vragen, bij wien zij zich niet durft aanbieden, als daartoe de Fransche taal niet genoeg machtig!

Ongelukkig had de onberadenheid der anders Vlaamsch gebleven Rederijkers tot dien brutalen dwang den eersten steen geleid, met naast de vertalingen van Duitsche stukken, ook die van Fransche op te voeren : want evenals in Holland had zich in Vlaanderen het Duitsche tooneel overgeplant, en

---

(1) Bl. 46. *A M. Faipoult, préfet du département de l'Escaut,* enz.

maar half uitheemsch, bood het wel eens Germaansch tegengif aan de landverbasterende strekking des Parijschen schouwburgs. Weldra riep ook Gent de hulp der Hollandsche tooneelisten in, om eene voorname kunstbehoefte te voldoen. Het Vlaamsche dialekt stak al te dikwijls door op den Nederlandschen schouwburg der *Fonteine;* eene voorname kunstenares van Amsterdam, Maria Adams, betrad dien eenigen tijd, en bracht veel toe tot eene zuivere dictie bij de leden. Nu kwam Majofsky, eerste tooneelist des schouwburgs van Amsterdam, die tooneeliste, zijne schoonzuster, bezoeken. De Maatschappij nam de gelegenheid waar om met zijne medewerking *De Onechte Zoon,* van KOTZEBUE, te spelen. De vertooning uit Vlaamsche burgertooneelisten en Hollandsche tooneelisten samengesteld, liep bijzonder wel af : ook Majofsky bracht hulde aan den grooten voortgang, door de Gentsche kunstbroeders in de zuivere uitspraak gedaan.

Op 't voetspoor der tooneelstrijden hadden de dichtkampen een nieuw leven hernomen, en ook min beduidende plaatsen van Vlaanderen gelukten er in, den taal- en kunstband, die Zuid- en Noord-Nederland vereent, vaster toe te snoeren. Dit voorrecht was aan Wakken vergund, dat, na in de voorgaande eeuw *Lijktranen* op Maria-Theresia bekroond te hebben, een godsdienstigen dichtstrijd inrichtte op 's Menschdoms val en verlossing.

De jonge D'HULSTER trof daarbij eene zijner waardige mededingster aan in de gemoedelijke dichteres, de blinde PETRONELLA MOENS (1806) : (1) onze

---

(1) Beide stukken staan opgenomen in D'HULSTER'S *Lettervruchten*, Gent, 1845, bl. 1 en 132-4. Het stuk der dichteres werd niet bekroond, omdat de tegenwoordigheid der mededingenden ten prijskamp verplichtend was : een oud, doch niet min belachelijk rhetorikaal gebruik.

Kamers bereidden aldus van verre de innige toenadering der eens vereenigde zeventien provinciën. De oude vrijheidsvlam was weer opgeblakerd : de dichters, want men begon naar de eere diens naams te streven, vestigden hunne oogen op de gloriezon van vroegeren tijd, en hieven het Vlaamsche volk weer uit den afgrond der verdrukking. De Aalstersche Rederijker HOFFMANS zong bij de prijsdeeling des dichtkamps op de *Belgen* (1810) :

Uw vindingryk pinceel verbeeld ons naer het leven
Der oud'ren vryheyds-min, hun dorst naer helden-daên,
Die 't spaensche jok verbrak, den grooten Phlips deed beven,
En 't monster Alba durfd' manmoedig wederstaen,
Wanneer zyn moord-byl goot het edel bloed ter aerde
Des braeven Lamorals, en Hornes dapper held;
(Eerwaerde schimmen! wil de reyne huld' aenvaerden,
Met welk nog 't vaderland uw marteldood vergeld).

Wat hier en elders wel eens aan taalzuiverheid schortte, werd door warme vaderlandsliefde eenigszins vergoed; en zeker was het louter uit dwang, uit hoogere orde, dat Aalst een wedstrijd voor beide talen ontsloot. De redenaar, die bij diezelfde prijsuitreiking na BROECKAERT en HOFFMANS op zou treden, had voor officieële taak, die nieuwe invoering der Fransch-Belgische dichtkunst in de Kamers te billijken, te verheffen, en dischte, onder meer andere, aan de *Catharinisten* het volgende Fransch compliment op : « Parmi tant de titres que vous vous êtes « acquis, Messieurs, à l'estime de vos concitoyens, « il n'en est point de plus glorieux que l'heureuse « innovation dont vos statuts n'avaient pu prévoir « la nécessité, mais dont les esprits justes et éclairés, « libres de toute prévention, devaient s'empresser « d'accueillir l'idée. *Devenus français,* vous avez « souhaité que cette nouvelle partie du grand Empire,

« l'une des plus fertiles... se distinguât également « par des productions littéraires dans la langue que « nous avons reçue de la victoire et de la politique. »

Dit gezegde : *devenus français* tot Vlamingen, die den lof der Belgische natie hadden uitgeschreven, moest vreemd klinken, en toonde een verfranschten schrijver aan, die poogde te vergeten dat hij geboren Vlaming was (1).

Veel onafhankelijker, veel Vlaamscher, veel Nederlandscher was de reeds gemelde redevoering van CORNELISSEN over de opkomst, bloei en ondergang der Rederijkkamers, bij de uitreiking der dichtpalmen te Gent in 1812 uitgesproken. Deze geleerde sprak waarheid, toen hij wegens de veldwinnende taal- en kunstverfransching in België, getuigde, dat sedert Farnees tot Albert en Isabella, evenals gedurende de twee laatste eeuwen, de Kamers, daar zij niet langer den openbaren geest bestuurden, opgehouden hadden tot den vooruitgang der verlichting en der rede mede te werken; hij sprak goeddeels waarheid toen hij zeide : ... « les victoires « des Français sous Louis XIV, deux fois conquérant « d'une grande partie de la Belgique; l'éclat du « beau siècle qui porte son nom et que relève une « grande supériorité dans les arts, dans les lettres « et dans les sciences; par suite de ces prestiges, « l'usage de la langue française devenu général, « et en quelque sorte national (?) parmi les hautes « classes de la société; d'autres causes encore qui « ont contribué à user, ou même à *effacer ce qui* « *nous restait* de notre ancien caractère flamand;

---

(1) Zie WALLEZ, *Discours prononcé à la séance publique de la société littéraire d'Alost, dite des Catherinistes, le 14 janvier 1810*, Gand, 1810.

« enfin nos habitudes, nos modes, nos amusements,
« notre littérature, notre théâtre devenus français,
« tout a dû amener la décadence des *Rhétoriques,*
« qui, étant en partie instituées dans l'esprit de
« conserver ce même caractère national et ayant en
« effet conservé les traditions de plusieurs usages,
« consacrés par six (?) siècles d'existence, ont cédé
« naturellement à des impulsions majeures et irré-
« sistibles (1). » Wij zeggen elders, hoe bij deze gelegenheid de Vlaamsche hymne op Friedland ('t opgegeven onderwerp) de Fransche verstomde. Doch op Friedland volgde Waterloo. De prins van Oranje brak op 't bloedige slagveld ook dien Franschen Rederijkersband, en de *Fonteine* was, meenen wij, de eerste Kamer die met den titel van koninklijke Rhetorijkmaatschappij mocht pronken, en haren werkkring nu ook tot letteroefeningen uitbreiden (1818). Die gunst had zij hoofdzakelijk aan den ijver van een geleerd en vaderlandsch man, den Nieuwpoortenaar J.-L. KESTELOOT te danken, die in zijne eerste jeugd, binnen zijne vaderstad rederijker was geweest en, na verscheidene jaren in Holland doorgebracht te hebben, eenen leerzetel bij de Gentsche hoogeschool had bekomen, waarin nu ook voor de eerste maal de Nederlandsche taal- en letterkunde door den eerw. heer SCHRANT eervol werd vertegenwoordigd.

Het was uit met den rampzaligen tijd, waarin men opzettelijk de onwrikbare stamnationaliteit met de onvaste staatsnationaliteit verwarrend, de Belgen in 't aangezicht dorst wrijven, dat zij Franschen waren geworden, *devenus français!*

Wij hebben vooral de kloeke houding van Gent aan die van Brussel tegenovergesteld, mogen schetsen;

---

(1) N. CORNELLISSEN, *De l'origine des progrès et de la décadence des Chambres de Rhétorique établies en Flandre* enz., « lu le 27 juillet 1812 », Gent, z. j. , bl. 30.

van dit Gent, dat den toon nog gaf aan Oost- en West-Vlaanderen, terwijl die kunstinvloed zich tot Fransch-Vlaanderen uitstrekte. Dat is geen geringe vaderlandsche verdienste. Ook nadat de Fransche omwenteling in België kloosters, kerken, gemeentevrijheden, neringen en ambachten, broederschappen, en goeddeels de vanouds daarmede in verband staande Kamers had weggevaagd, nadat de republikeinsche vrijheid den schouwburg, en de godin der rede het kerkaltaar had beklommen, rees *de Parnassusberg* van Gent meermalen uit de hem overdekkende nevelen; en eindelijk toen menige Kamer door de lava van den Franschen Vesuvius overstroomd, als een ander Pompeï, weer in het licht werd uitgedolven, mocht zij haar wat verjaarden Maagdenberg tot eene koninklijke maatschappij, evenals de *Fonteine* van Gent, zien omscheppen. Verdiend is de eerekrans, dien BLOMMAERT, als eene algemeene hulde aan die instellingen in deze eeuw, rondom 't blazoen der *Fonteine* hing, toen hij zeide: « Hoe zeer onderdrukt « door de Fransche dwingelandy, die haer yzeren « centralisatiestelsel met de Fransche tael invoerde, « en meer dan veertien jaren lang (1796-1812) voort- « wrocht om nederduitsche zeden, nederduitsche « tael en beschaving uit te roeijen, waren het deze « letterkundige genootschappen, de rederykkamers, « welke het meest toebragten tot het behoud der « nationaliteit, en het moedigste handelden om door « zedelyke middelen de Belgen hun voorleden, hunne « zelfstandigheid indagtig te maken, en derwyze het « vaderlandsch gemoed temperden, dat de fransche « beschaving slechts op de uiterste korst der natie « een ligten indruk maekte (1). »

(1) *Geschiedenis der Rhetorykkamer: de Fonteine*, bl. 70-1.

WILLEMS' oproep, getiteld : *Aen de Belgen,* had weerklank bekomen : die oud-rederijker-tooneelist had zich in dit gedicht niet onverschillig getoond voor de toekomst der Kamers, en ze ten krachtigste het staatsbestuur aanbevolen, toen hij, gewagend van Spanje en Frankrijk, wier kunstgreep den Nederlandschen geest in de taal had verdrukt, uitriep :

> Zulks tuygt nog, onder meer, het puyn dier schouwtooneelen,
> Waer op de vryheyd sprak in treur- en zinnespelen
> Of heeklend refereyn. Hoe zalig was dien tyd
> Toen onze steên, elkaêr uytdaegende ten stryd,
> Op 't feestlyk landjuweel, door spreuken, door gedichten,
> Der vaderlandsche deugd, der taele eene eerzuyl stichtten!
> Waer op een Goeden Vorst, ook vorst der Rhetoryk,
> En rechter in den kamp, het prysgoud *jonstelyk*
> Den winnaer overgaf, zyn hoofd met lauwers kroonde,
> En 't kunstbeminnend volk hem met gejuych beloonde.

De toekomst, die WILLEMS ook voor de Rederijkers droomde, schemerde helder op : met de zon der vrijheid was voor de Nederlandsche letterkunde in Vlaamsch-België een nieuwe dageraad ontloken. De beste schrijvers van Holland werden nu eerst in België bekend. Nevens de Kamers rezen in de steden meer en meer maatschappijen op, beschermd door den Vorst, en door voorname personen voorgezeten. *Regis ad exemplar...* Een der werkzaamste onder deze was de koninklijke Maatschappij van Taal- en Letterkunde te Brugge, die veel aan SANDELIN, als voorzitter, en aan LIEBART, als secretaris, te danken had. Van haar gingen niet minder dan vijf bundels uit (1821-1828), die prijsverzen van Hollanders en Vlamingen, alsmede bekroonde taal- en geschiedkundige verhandelingen behelzen, benevens eenige verzen van Rederijkers, als briefwisselende leden aangenomen. De Koninklijke Maatschappij van Fraeie Kunsten en Letterkunde, te Gent, in 't begin dezer

eeuw gesticht, schreef eene cantate op *Waterloo,* in beide talen, uit : de dichter LESBROUSSART, die vroeger in den prijskamp van Aalst de *Belgen* had bezongen, bezong thans hunne gewroken onderdrukking. Was bij die gelegenheid de Vlaamsche pen des rederijkers DE BORCHGRAVE te licht tegen de zijne bevonden, thans zou de pen van vrouwe BILDERDIJK gerust tegen die des Franschen zangers kunnen gesteld worden. Hetzelfde greep plaats met de lauweren aangeboden door de Koninklijke Maatschappij van Letterkunde te Antwerpen, die het beste deel harer veerkracht aan haren secretaris WILLEMS te danken had. Twee werken werden bekroond, eene dithyrambe op *Rubens*, door NIERSTRASS, en een gedicht van CH. FROMENT, op de vereeniging van België met Holland : het verhevene werk des Hollanders liet zich tegen het vernuftige des geboren Franschmans niet ongunstig monsteren. Ook de jonge genootschappen *Regat prudentia vires,* te Gent, en *Concordia* te Brussel, hoe Latijnsch hunne zinspreuken er uitzagen, deden veel voor 't Nederlandsch. Ongetwijfeld zouden die lettergenootschappen een aanwassenden invloed op de Rederijkers uitgeoefend hebben, hadde de omwenteling niet, als in vroeger eeuw, de ijverigste leden er van naar Holland doen vertrekken. Zoo werd nu, evenals dan, de veelbelovende kunstontwikkeling der Rederijkers gestuit, en drongen de stralen der geestbeschaving, van onze grootere steden uitgaande, tot de mindere plaatsen niet door, waar eenige Kamers, spijt hunnen ijver, verachterd bleven (1).

---

(1) Zie PR. VAN DUYSE's hekeldicht *de Rhetoricasters*, geschreven in 1841, opgenomen in *Hekel en Luim* (Hasselt, 1856, bl. 101-105), waarin de note voorkomt: « Te Veurne, en elders, stelt het Rhetorica

Men mag het aan die gezamenlijke werking van Maatschappijen en Rederijkers, welke in den minister FALCK eenen kunstvriend vonden, hoofdzakelijk danken dat Vlaamsch-België heden dichters en schrijvers bezit, die eindelijk een vaderlandsch tooneel willen optrekken, om, ook in verschillende vakken, eens met eere binnen en buiten 't land genoemd te worden. Inderdaad, vele der beste Vlaamsche dichters hebben hunne eerste aanwakkering aan Rederijkers, ja, weleens aan dorpskameristen, te danken gehad. Onder deze zij 't genoeg de met roem ontslapenen D'HULSTER, WILLEMS en LEDEGANCK te noemen. En, hier zooals elders, bij eene onafhankelijke natie, waren de dichters de voorloopers der vaderlandsche prozaschrijvers.

« op den Zondag van *Laetare* (halfvasten) eene Kamervraeg voor, « b. v. : Waertoe is de wind goed? De primus ontfangt een groot « fijn brood, *krakekroon* genoemd. »

Dezelfde schrijver gaf in 1830 een hekeldicht in vier zangen uit, onder den titel : *de Wanorde en omwenteling op den Vlaamschen Zangberg*, met aanteekeningen. Het is een aanval tegen den valsche smaak der dan nog links en rechts belauwerde Rederijkers.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Noordelijke provinciën.

§ I. — Van de vijftiende eeuw tot het midden der zestiende.

Wij hebben vroeger de redenen uiteengezet ter staving van ons gevoelen, dat de Hollandsche Kamers, later dan de Vlaamsche, zijn ingericht : immers maakten de eerste, bij 't uitschrijven van een prijskamp te Hulst, in 1484, eerst werkelijk hun bestaan en leven aan de Belgische broeders bekend.

Bij gebrek aan oorkonden is het tijdstip der vestiging der Rederijkers in Noord-Nederland duister, en weet men niet, welke Kamer aldaar aanspraak op 't eerstegeboorterecht mag maken. Zonder de eischen van Middelburg daaromtrent hier te wikken en wegen, houden wij 't nog al voor waarschijnlijk, dat de *Passiebloem* of het gilde der Passie, van 's Hertogenbosch (*In juechden bloeyende*) zoo niet eene der oudste Kamers, dan toch voor eene dergene mag gehouden worden die in hare strekking getrouw was aan het oordeel der vroegere « gezellen van den spele », die in de kerk en op 't kerkhof aan vertooningen de hand leenden, of ze alleen uitvoerden. Ook bleef dit gilde tot over 't midden der XVIe eeuw hoofdzakelijk godsdienstig. Het bezat en bezorgde vanouds het altaar van 't H. Kruis en Ste Helena in stads groote kerk. Zijn instellingbrief is verloren;

gelukkig werd een nieuw reglement in 1564 berijmd, en denkelijk zal een voornaam deel van het oude in dat rijmstuk overgegaan zijn. De schikkingen er in voorkomende hebben veel overeenkomst met degene der Vlaamsche instellingsbrieven. De Kamer bezat een deken en wasmeesters; vloeken en twisten was verboden; de bijeenkomst grepen op zondagen plaats. Op staandagen (teerdagen) mochten de gehuwden hunne vrouwen, en de ongehuwden elk een meisje medebrengen. Op de kolfdagen, dit is op de dagen waarop comedie gespeeld werd, moest elk gildebroeder verschijnen, en had dan recht om twee personen mee te brengen. Het uitleenen van kleedingstukken, welke tot den kolf (het tooneel) behoorden, en allerlei *mommerijen* werd aan de leden toegestaan. Elk moest de hem gegeven rol vervullen, terwijl de overigen den wagen, waarop gespeeld werd, moesten stellen, kleeden, en op zijne plaats brengen, enz. (1)

Die confrerie voerde dus wagenspelen uit, gelijk eene andere te Dendermonde, en had daarenboven met deze gemeen dat zij op Vastenavond die wagens, tot minder devoot einde, wist te benuttigen.

De Middelburgsche Kamer, blijkens haar eerst bekende en misschien eerste instellingscharter, vijftig jaren jonger dan die van den Bosch (1514), had meer dan ééne overeenkomst met deze, waarvan de merkwaardigste is, dat zij ook een speelwagen had die door de stad werd onderhouden, boven vijf schellingen 's jaars tot onderhoud harer zaal. Er kwam bij, dat hare leden « een gilde uitmaakten op zich zelf en niet verpligt konden worden zich in een der drie andere

(1) Zie Dr HERMANS, *Geschiedenis der Kamers in Noord-Braband*, bl. 16-17. Het nieuwe reglement komt aldaar onder bijlage **A**, bl. 57 vlg., voor.

gilden te laten aannemen; dat zij eene bijzondere kleeding hadden, die jaarlijks bij de wet geordineerd werd, dat zij verpligt waren hun devis (Gildepenning) op de borst te dragen; dat zij, tot bevordering der eendragt eene *Colfne* (tooneeldag) moesten onderhouden (1). »

Wat de Bossche Rederijkers betreft, deze ijverden, in den loop der XVIe eeuw, ter vereering des jaarlijkschen ommegangs van O.-L.-Vrouw; zelfs bepalen zich de overgeblevene berichten over hunnen werkkring te dien tijd, uitsluitend tot godsdienstige vertooningen bij die kerkplechtigheid. De vier schutterijen speelden ten jare 1565 en in 't volgende « wonderjaar » mede in den ommegang, welke omstandigheid doet vermoeden, dat een groot deel der Hollandsche Rederijkers denzelfden oorsprong als de Vlaamsche heeft gehad. Niet alleen waren er, op de markt, stellages voor de vertooningen gemaakt, maar zag men bij dien ommegang somtijds bijna gansch eenen tempel op sleden voorttrekken, toen de opdracht van Jezus in den tempel werd afgebeeld. De processie was mede gansch in den Vlaamschen trant; zoo werden verscheidene heiligen verbeeld. Op anderen tijd gingen ook de Reuzen om, met het ros BEYAERT en 't rad van Avonture (2), gelijk dit nog heden bij volksfeesten te Dendermonde plaats grijpt, en gelijk dergelijke voorstellingen nog jaarlijks in Oogstmaand, nu eerstdaags na de groote processie van O.-L.-Vrouw, tot Antwerpen rondwandelen. Ja, evenals in Vlaanderen, ontbrak de booze geest aan den omgang van 't Bosch niet: dit volgt immers uit de sage, door de vorstin Margareta, dochter van Maximiliaan, aan

(1) LAMBRECHTSEN, bl., 143-4.
(2) Dr HERMANS, t. a. p., bl. 25-27.

een geleerd man verteld nopens de uitspatting eens persoons, die de rol van den *vijand* bij die processie had gespeeld, en vader van eenen daemon zou geworden zijn (1).

Evenals men in Oudenaarde, om 's volks kijklust en devotie te wettigen, maar alle zeven jaar de *Passie* vertoonde, voerde de *Passiebloem* die legende van O.-L.-Vrouw-Hemelvaart mede slechts na 't verloop van zeven jaar uit.

De Kamer van 's Hertogenbosch, benevens enkele andere van Holland, ontbrak niet aan den oproep der *Violieren* van Antwerpen in 1561, die een doorn in 't oog van Alva schijnt te zijn geweest. Het is een zonderling iets, dat de verzekens door den factor van *Moyses-bosch* voor dit landjuweel geschreven, later op den wreeden Spanjaard door 't volk zijn toegepast. Die verzekens komen in 't esbatement dier Kamer voor, dat den hoogen prijs bekwam. Het stuk nu was van den volgenden inhoud. De patroon van *den Alfen* (der dwazen) geeft aan *Alvinne,* zijn wijf, te kennen, dat hij gaarne veel vet zou hebben, om al dit verdwaasd volkje met zijne zalf te kunnen genezen, d. i., zegt hij, nog dwazer maken. Zijne vrouw wil, dat hij eerst zijne vrienden en bloedverwanten helpt. Daar op worden, onder eene samenspraak, acht mannen en zooveel vrouwen gezalfd. Eene dezer stelt voor, rondom den Patroon van den Alfen uit erkentenis te dansen, onder 't zingen van een liedeken aldus sluitend :

Neemt dit in dbest, van ons ghedaen.
Denckt soo ghy sijt ten halven,

(1) Zie Dr HERMANS, t. a. p., bl. 27.

Eest haest ghewonnen spel,
Ons patroon vanden alven
Sal u met sijnder salven
Bestrijcken alsoo wel.

Dat lied was populair geworden, en toen Alva, Nederland ter genezing, op de Spaansche manier, bestreek, werd het slot daarvan aangehaald, om op dien patroon der beulen te zinspelen (1).

Al de Hollandsche Kamers waren echter op verre na zoo kerk- of kloostergezind niet als die van 's Hertogenbosch. Er was, reeds in 1533, twist ontstaan tusschen de Kamer van Leiden, *Liefde is 't fondament,* en de Minderbroeders dier stad : deze gelukten er in de Kamer te doen verbieden. Het liedeken op dit geval gemaakt, zal ons best het gebeurde uiteenzetten :

En wilt het u nyet belgen,
O blomme Rhetorica,
Dat wy rethrosinsche telgen,
U nyet meer volgen na.
Wy moeten u onberen,
Al sochten wy secours
Aen onse Leydsche Heeren;
Maer dat beletten de minnebroers.

De Schout was wel genegen
Om te hooren een batement;
Burgermeesters waren daer tegen
Deur informaty al van 't convent.
Wilt ghy dit spelen heyngen,
Wy bennens in quaden belooff.
Waerom zo deden wy brengen
So groote gelt, ten hooff.

De minnebroertgens zeyden
Al tegen mynheer de Schout :

(1) Het lied komt voor in de *Spelen van Sinne* van het Antwerpsch Landjuweel van 1561. Antw., Willem Silvius, 1562, sign. YIIvo.

« Laet dit volck weder scheyden
Off ons dingen die worden vernout.
Sy hebben groot abuysen
Al van ons luyden verspreyt,
Dat wy der weduwen huysen
Deureten, met naersticheyt (1). »

Men had enkel broeders op het tooneel gebracht : het gold dus nog geene kerkbedienden, en veel minder de kerkleer. De Rederijkers schijnen destijds weinig met de Minderbroederen te zijn bevriend geweest. Althans een Antwerpsch Kamerlid, de schoolmeester Pieter Schuddemate, betaalde het wat later (10^en^ Mei 1547) met den dood « om dat hij een ballade ghemaeckt hadde van eenighe stucken door minnebroeders bedreven (2) .»

Doch de ellendige tijd naderde, dat de Rederijkers den haat door Alva, tegen hen opgevat, met haat zouden beantwoorden.

In die rampzalige eeuw van veete en strijd tegen Spanje was Holland ten prooi aan allerlei volkswoelingen en driften. Dit worstelend land was er nog verre van af, al datgene te zijn wat een vrij volk kan worden. Die hevige opbruising moest de Kamers, als kunstminnende gezelschappen, bijzonder noodlottig zijn. Een Amsterdammer heeft dit aldus uiteengezet. « Wat de Kamers nog dichterlijks in « hunne voordracht hadden, zang, nuttige leering, « scherpe kastijding, stierf eindelijk weg bij de gisting « van eene in al hare deelen beroerde maatschappij, « onder de verdeeling der krachten in Zuid en Noord, « onder den dorst naar stoffelijk gewin(?). » Zeker viel

---

(1) *De Navorscher*, Amst. VI (1856), bl. 164.

(2) P. VISSCHERS, *Een woord over de oude Rhetorykkamers*, in *Belg. Mus.* I (1837), bl. 158.

er aan kunstbeschaving in dit ruwe tijdstip weinig te denken; maar zou ook geen andere dorst dan die naar stoffelijk gewin die gistende maatschappij tot den bodem toe opgeschud hebben? Niet alle Kamers vielen zoo laag; 't is waar, zedelooze kluchten tegen de Kerk ontsloten den werkkring der Hollandsche Kamers in 't begin der tweede helft der zestiende eeuw, maar zag men niet in 1598 den gemoedelijken katholieken SPIEGHEL, nevens den tochtigen hervormer COORNHERT, aan 't werk ter feestviering binnen 't zegepralend Amsterdam?

Wij hebben nog een woord te zeggen over den literarischen invloed der België onder Alva en Parma ontweken Rederijkers, op de vereenigde Nederlanden. Volgens 't voorgaande citaat zou « de verdeeling der krachten in Zuid en Noord » de Kamers noodlottig zijn geweest. Zij onderbrak zeker voor eenen ruimen tijd de gemeenschaplijk voortgezette kunstontwikkeling en volksbeschaving. De overkomst der Vlaamsche Kameristen in Holland had slechts voor onmiddellijk gevolg aan meer dan ééne Kamer van 't Noorden meer leven bij te zetten; zij verdedigden de romantieke elementen van het vaderlandsche tooneel, en hun stelsel daarover bekwam den milden invloed niet, dien het verdiende. Men weet, overigens algemeen, dat die uitwijkelingen *Vlaamsche* Kamers in Holland naast die hunner broeders stichtten, onder andere te Amsterdam, te Haarlem, te Leiden en te Gouda; dat zij met hen mededongen, en eenige rhetorikale lauweren plukten.

Wij kunnen dus niet instemmen met hetgene de Belgische schrijver GAILLIARD heeft gezegd, en dat gansch tegenstrijdig is aan de voorgaande juiste bewering nopens de verdeeling « der krachten in Zuid en Noord ». Deze wil namelijk, dat de overkomst

der Belgen, waaronder vele Rederijkers, de grootste uitkomsten voor Holland zou gehad hebben. Een Vlaamsche Belg zou gerechtigd zijn te zeggen : « ... C'est chez nous que la littérature flamande a « pris naissance; c'est nous qui l'avons importée « en Hollande, c'est nous qui l'y avons développée, « et les efforts que nous tentons aujourd'hui ont pour « but non pas de créer une littérature nouvelle, mais « de nous remettre en possession d'une littérature « née sur notre sol et qui a *fortuitement* grandi « chez nos voisins » (1). Het staat zeker den Vlamingen vrij de Oud-Dietsche literatuur, bij hen gewonnen en geboren, met haren *Reinaert* aan 't hoofd, voort te zetten, maar het was toch *die* literatuur niet, welke de Vlaamsche vluchtelingen in Holland invoerden En wat wil dat woord *fortuitement*? Ziet dit op de overkomst der Vlamingen? Neen, het genie van VONDEL hing van geene hoegenaamde toevalligheid af. Hij was een zendeling Gods. Hij bekende veel aan HOOFT schuldig te zijn, het overige dankte hij aan den eenige, die hem zijn genie had geschonken

§ II. — TWEEDE HELFT DER ZESTIENDE EEUW.

Sommige Hollandsche kluiten, nog uit dien tijd bestaande, bewijzen dat men, evenals vroeger in Duitschland en Engeland (2), het tooneel meermalen als een aanvallend werktuig tegen de Kerk gebruikte. Wij zullen hier een paar dergelijke stukken ontleden, die wij in 't kapittel over den zedelijken invloed der Rederijkers stilzwijgend zijn voorbijgegaan, om

(1) *De l'influence exercée par la Belgique sur les Provinces-Unies*, Brussel, 1855, bl. 167.

(2) Zie SCHOTEL in zijn belangrijk en geleerd artike *net Schooldrama*, in *Tilburgsche avondstonden*, bl. 217.

er den gang van te bespoedigen. Ten tijde dat men zich verplicht zag de buitensporigheid der Kamers te beteugelen (1583), verscheen onder andere de *Cluyt van Onzen lieven Heers Minnevaer.* Deze, de held des stuks, klaagt over den zwaren onderhoud zijner zeven kinderen. *Goed-onderwijs* tracht den man te troosten, en zegt, dat Onze-lieve-Heer wel voor die kinderen zal zorgen, daar zij hem immers toebehooren. *Minnevaer* besluit daaruit, dat Onze-lieve-Heer de vader is zijner kinderen, en derhalve de onkosten hunner opvoeding tot diens laste komen; zijn wijf, met name LUBBEKEN, wil dit vruchteloos tegenspreken; weldra besluiten beide echtgenooten naar de prochiekerk op te trekken, waar Onze-lieve-Heer verblijft; maar de *Koster* zegt hun :

> Die Geusen hebben hem van hier gaen jaegen.
> Godt salse noch plaeghen, sijt des ghewis.
> Ick weet oock niet te wijsen, waer hij nu is.

Om ze uit de verlegenheid te helpen, stuurt hij beiden naar « Onzen lieven Heers Stedehouder ghenaamd de *Alderheijligste Vader.* » Hierop trekken zij naar Rome : zij kloppen aan eene poort, waarop de naam dier stad geschreven staat. De *Paus* komt te voren, doch kan maar niet begrijpen, hoe Onze-lieve-Heer kinderen ter minne kan hebben : zij bedieden 't hem echter, volgens 't gezegde van *Goed-onderwijs.* « Ik heb, » zegt de *Paus*, geen geld voor de hand :

> Maer begheerdij te hebben eenyge Roomsche waeren?
> Die zullen wij niet spaeren.

Deze nu zijn « schoone pardonnen, » waarop LUBBEKEN naïef vraagt :

> Heer, mach mer wel kinderen buijcken mee vullen?

De H. Vader bericht haar, dat het geestelijke zaken zijn; en wijst haar verzoek om geld af, daar hij wel ontvangt, maar niet geeft. Dus blijven beiden ongetroost, en de kluit is ten einde.

Wel rustte sedert lang de vreeslijke hamer der beeldstormers, maar de Hollandsche Rederijkers ijverden te dien tijde voort om de mirakuleuse beelden met het woord te bestrijden. Evenals bij 't woelen elker partij of gezindheid, was men gansch niet kiesch op de middelen; zoo 't grauw maar lachte en handklapte, was alles goed gemaakt, al moest ook ontucht en overspel schering en inslag meniger kluchte zijn.

Zoo bestaat er eene kluite, waarschijnlijk iets vroeger dan de voorgaande geschreven, waarin, als personen, optreden een beeldsnijder, een schilder, eene scheele *Griet*, zijn wijf, benevens een kinkel. Beide kunstenaars beklagen zich over 't verval hunner nering, doch de beeldhouwer, in de hoop, dat het land opnieuw beeldgezind moge worden, heeft verscheidene stukken gemaakt, die de schilder aanneemt te kleuren. Na dat dit werk verricht is, komt de kinkel, die zin heeft in *Griet*, en haar een voorstel doet : deze veinst toe te geven, en ontvangt de helft der toegezegde penningen, terwijl het overige dien avond zou voldaan worden, zooals geschiedt. Doch de schilder, die het met zijn wijf eens is, komt te rechter stond te huis, en de kinkel, op den raad der slimme feeks, plaatst zich tusschen de beelden. De schilder, die een beeld meer vindt dan naar gewoonte, wil om den nieuwen heilige « beter fatsoen » te geven dien twee nieuwe tanden uittrekken, maar deze laat niet na, hem in de vingeren te bijten, de gebeten roept om hulp, de beeldhouwer schiet toe; ziet den boer voor een mirakuleus beeld aan, en onbekend

met de verstandhouding der echtgenooten, verbidt den heilige, en belooft eene wassen kaars, eene el groot. Nu eerst laat de kinkel los en beide kunstenaars dragen den gewaanden heilige weg. Spoedig echter keert deze bij *Griet* weer, doch wordt door den echtgenoot ontdekt, die hem, zoo hij 't waagt terug te komen, eene aubade belooft (1).

Dit mocht heeten 't belachelijk-wonderdadige door 't ironieke bestrijden; doch het rijk der ironie en satyre is kortstondig : eens dat de Hervorming in Holland 't veld had behouden, hadt de tooneelstrijd tegen de Kerk zijn belang verloren, en kon nu gerustelijk, als een verstompt wapen, weggesmeten worden.

De Prins van Oranje had tot nader orde verboden alle esbatementen op te voeren, doch de Kamers eerbiedigden weinig dit gebod : trouwens het werd niet alleen vier jaren later (1587) vernieuwd (1), maar ook in 1594 en 1595 werden er tegen de Rederijkers uit dien hoofde, vanwege de Staten van Holland, nieuwe maatregelen genomen, terwijl een jaar later de synode van Delft vaststelde zich met die besluiten der Staten tegen de Kamers te behelpen; waaruit men mag opmaken, dat te dien tijde de Hervormde Kerk zich niet minder over hunne oefeningen verontrustte dan vroeger de Roomsche 't had gedaan. Geen wonder : de onderzoekgeest, door de zegepralende Hervorming duchtig versterkt, was Hollands rijmcolleges, met al zijne politico-theologische vraagpunten, zoo levendig als ooit, weer ingedrongen.

De aanvaltactiek was door twistzieke polemiek vervangen en echter zagen sommige stadsbesturen daar geen groot kwaad in.

---

(1) KOPS, bl. 273 vlg.
(2) *Groot Placaet-boeck*, 's Grav. 1651, bl. 350, 466.

Het ontbrak aan geen uitzenden van Kaarten, wil men, Kartellen. Immers in 1598 noodigde de Rotterdamsche Rederijkkamer, bij rade en vergunning der wethouderschap, al de refereiners en liedschrijvers uit om een paar vragen, uit de tijdsomstandigheden geboren, te beantwoorden : de eene was van een geestelijken, de tweede van een politieken aard. Het land, zeide de Kamer, was door verscheidene leeren der leeraren verdeeld; dit maakte eenvoudige harten verlegen en twijfelachtig; des kwam de vraag te pas : « Hoe sal den leerling recht oordeelen van zijn leeraers leer? » De tweede vraag was inderdaad poëtisch, en boven al die welgemeende, doch dikwijls onnoozele vragen verheven. Zij luidde : « Waer in ons « daden boven de Romeynsche zijn te pryzen ? » Het belang dat die vaderlandsche, die gouden vraag inboezemde (en niet de prijzen, die bloot van tin waren), lokte zestig, zoo geestelijke als politieke refereynen uit, benevens negentien liederen.

De stukken bestaan in druk (1), en brengen ons door hunne anti-dichterlijkheid zelve de schoone regelen des dichters van de *Hollandsche natie,* aan ditzelfde onderwerp gewijd, te binnen (2).

Verstandiger dan de Rotterdamsche regeering

---

(1) *Der redenrijke constliefhebbers stichtelicke recreatie,* Leyden, 1599, voorrede bl. 2.

(2) En gij, o eeuwge stad! waar langs de Tiber speelt,
Roemt op de helden niet op uwen grond geteeld!
Groot waren zij! 't is waar : maar 't was om de aard' te ontvolken;
Hun aadlaar was een gier, die neêrschoot uit de wolken,
Zijn' scherpen snavel in der volken hartaâr sloeg,
Den landman met zijn kroost verscheurde bij den ploeg!

Jammer maar, dat de dichter in die tirade, door de Fransche censuur doorgeschrabt, het zesde vers niet als het vijfde heeft gesteld om aldus met een subliemen trek zijn tafereel te volmaken.

ging de Leidsche te werk, die de Rhetorisijnen vroeger door haar ten voordeele der Vrijheid gebruikt, nu ten voordeele der weldadigheid werkstellig maakte, en den toeloop des volks wist uit te lokken om den inleg eener loterij voor de armen te bevorderen.

Doch dit was eene sublieme inbreuk op de gewone kameroefeningen : de woede der verschillen, uit al de theologische napluizerij ontstaan, doofde in ERASMUS' vaderland door geen refereinen uit.

De Kamers zagen eene blijde toekomst te gemoet. Bij de samenkomst der Rederijkers te Leiden, in 1596, gaf *Rhetorica* het duidelijk te kennen; zij verklaarde blij te zijn, zich omringd te zien van hare discipelen :

Die soo lange jaren onder t' Cruys saten bevreest
Deur der tyrannen gewelt, die welck met violentie
Mij (Rhetorica) wilde heel uyt roeden; maer deur patientie
Heb ick haer verwonnen, en ben gecomen in mijn eersten staet (1).

§. III. — ZEVENTIENDE EEUW.

Het twaalfjarig bestand (1609-1621) schonk aan Holland alles wat aan België ontbrak : moedige kunstontwikkeling en groote vaderlandsche mannen. De landverhuizing van Zuid- naar Noord-Nederland in die dagen is veelbeteekenend. Het zijn niet alleen de geleerden, de dichters die hunne haardstede verlaten om voor den rustigen, maar onbezielden geboortegrond dien hunner oudbroeders te kiezen. Een aanzienlijk getal Brabantsche familiën steekt naar

(1) *Den Lust-hof van Rhetorica, waer inne verhael gedaen werdt vande beschrijvinghen ende t'samen-comsten der Hollantscher Cameren vande Reden-rijckers, binnen Leyden gheschiedt, den 26 Mey des jaers 1596.* Leyden, 1596, sign. G. IV v°.

de noordelijke provinciën over; ja, dit bestand scheen voor België een slag van edict van Nantes te zijn : tijdens deszelfs duur groeide 't getal der uitwijkelingen zoo sterk aan, dat men, omtrent het jaar 1616, uit de stad Antwerpen alleen, meer dan 240 huisgezinnen zag vertrekken. De Rederijkers van Holland deden meer dan eene aanwinst; zij vervingen nu, als prijsuitlovende Kamers, de Belgen : Gouda, Leiden, Haarlem, de Ketel, Vlaardingen, enz. riepen de vrije en blijde gezellen op. De Brabantsche Kamer van Amsterdam, aan wier hoofd de Vlaamsche ABRAHAM DE CONINGH stond, ijverde met de Hollandsche Kamer dierzelfde stad, en bekwam op het Vlaardingsche rederijkersfeest den 2^en^ prijs met DE CONINGH's zinnespel op de *Middelen*,

Die noodigh sijn 't gemeen, en voorderlijck het landt (1).

Ruw van versbouw, was die factor zinrijk, maar duister; zonder melodie en zwier was hij stout, maar dikwijls plat. Hij pleit in dit zinnespel voor de verdraagzaamheid, en legt 't *Landt* of *Batavia* deze woorden in den mond :

't Land is gelijck de son : wanneer sijn glory schittert,
Verhartse 'tsaffe kley, daer sij 'thard was verweeckt ;
So gaet het oock met ons ; waer 'tlandt van vreede spreeckt,
Wert d'eenen mensch versacht, en d'ander hardt verbittert.

Dan wil 'tveelhoofdich dier, duyst-zinnige gemeente,
Datmen 'tzy dit of dat voor 'slants welvaren sluyt.
D'ander roep[t] : « datmen demp dit Satans zwarte kruyt,
« Of datmen 'tlicht verbrand' op kettersche gesteente (2).

---

(1) Het stuk is te vinden in *Vlaerdings Redenrÿck-bergh*, Amst. 1617, sign. Q.

(2) D. i. : opdat men dit kruid verbrande op, enz.

Hoe treffend is het niet gedurende dit bestand te zien, dat in 1610 Antwerpen een landjuweel uitschrijft, waarbij Haarlem den tweeden prijs bekomt, terwijl naar deze stad in 1613 negen vrije Kamers (waaronder Antwerpen, Oudenaarde en Brugge) hare antwoorden brachten of zonden.

't Was omtrent het sluiten van het twaalfjarig bestand dat ZEVECOTE, die zijnen vriend en bloedverwant, D. HEINS, uit Gent, naar Holland was gevolgd, « de trouwlooze spaensche regering laekte « die handel en nyverheid in België liet vervallen, « en om ons (de Belgen) t'eenemael tot slaven te « vervormen alle bronnen van kennissen deed uit- « droogen en de kunsten en wetenschappen onaen- « gemoedigd liet versterven (1). » België's burgers verlieten voor altijd hunnen geboortegrond. Hollands burgers, bij een speeltocht naar den vreemde, konden Holland niet vergeten.

Ook verre van zijn vaderland, onder den schoonen hemel van Italië, op klassieken bodem, vergat de kunstbeschaafde HOOFT de Rederijkers niet : de tijd had een stap gedaan, en HOOFT wilde de kunstschakel, door Alva geweldig afgebroken, herstellen, met de Kamers, die de ijzeren voet verpletterd had, weer op te beuren. De jonge dichter schonk hun lessen van smaak met hun een poëtisch voorbeeld te geven. Zijn brief uit Florence (1607 of 1608) is enkel de losse schets eens jongen kunstenaars, bestemd om eens den meester der Rederijkers, en ja, den meester, d. i. de aanleider van VONDEL te worden. Of straalt niet reeds het bezielde kunst-

---

(1) Voorrede der *Gedichten* van JACOB VAN ZEVECOTE, uitgegeven door BLOMMAERT. Gent, 1840, bl. XI.

matig klassieke in dien brief door? Glanst niet de er in voorkomende *Prosopopoeia* al de rhetorikaal koude allegorieën dof of dood? Is de beschrijving van het verpersoonlijkte Italië niet schilderachtig schoon :

Terwijl my, heel verbaest, zich schielijk quam vertoogen,
Een vrouw, gewijnbraeuwt zwart, en zwart als git van oogen,
Van lip en kaeken roodt, haer schoone vlechten blondt,
't Wel-riekend hair getoeyt met een uitheemsche vondt,
Uitheemsch van maeksel 't kleedt, van verwen wast verscheyden,
Heel zaghmen hals noch borst, dan eensdeels alle beyde,
Het weezen groots en preuts, niet lichter dan 't betaemt;
Sy zagh wat dertel, maer zy was niet onbeschaemt, enz.

Voorbeelden trekken. Die poëtische brief, een waar meesterstuk voor den tijd, Italië 's zangerigen bodem waardig, moet zeker ten uiterste welkom geweest zijn aan « d'oud Amsterdamsche Kamer « *In liefd' bloeyende*; » een « konstrijk broedertal » dien de zedige dichter niet weet

Of hy *ze* meesters of zijn broeders, noemen zal;

want, zegt hij op 't eenigszins zwakke slot van dit stuk :

Men vindt tot Amsterdam, die met zijn hoogh gedicht
De duistre wegh tot lof en ware deught verlicht.
En KOSTER, VONDELEN, BREEROÔ en VICTORIJN (1),
Die nu al toonen watz' hier naemaels zullen zijn.

Die poëzie bewoog een anderen Amsterdamschen dichter te zingen, hoe de Hollandsche jongeling, eens dat hij in 't lauwerbosch aan Florence palende was verdwaald, terwijl de maan den zilveren Arno-

(1) JOAN VECHTERS of VICTORIJN, een klassieker, aan wien VONDEL zijnen *Joseph in Egypten* opdroeg, en die den goeden dunk, door HOOFT van hem opgevat, niet heeft beantwoord.

vloed overglom, op 't bevel des hemelboden een lauwertak afplukt, om dien het wachtende vaderland over te brengen (1).

Van dien heiligen tak mocht KOSTER, en vooral BREDERO, een blaadje bekomen, terwijl VONDEL er zich een krans van vlocht, welke zelfs dien van HOOFT verdoofde.

Hoe verre toch staat BREDERO, als dichter, als stylist vooral, beneden den laastgenoemde! Moet men er een ander bewijs van aanhalen dan den ellendigen rijmbrief, dien de populaire kluchtschrijver zond « den broeders *In liefd' bloeyende* », anno 1615, waarvan wij enkel de vier eerste rijmregels durven afschrijven, en wel meest om de vredelievende strekking des briefs te doen kennen :

> Rethorica die groet al d'oude Kameristen,
> En wenscht u alles goets opdat u niets ontbreect.
> Sy klaacht over 't gewelt der onred'lycke twisten,
> Gelijck mijn penne hier door haar ingeven spreect (2).

De klassiek gestemde HOOFT moet, na zijne terugkomst uit den vreemde, zich al vroeg van de vooral in Amsterdam onderling twistende Kameristen afgezonderd hebben om de taal van het Treurspel tot eene nog onbekende, althans niet even regelmatige, verhevenheid, en de koren tot den echt lyrischen toon op te voeren.

Mij is onbekend of VONDEL's *Pascha* (1612) vroeger dan HOOFTS *Geeraert van Velzen* is *geschreven*. Dit werk is regelmatig schooner dan VONDEL's proefstuk, en verscheen een jaar later.

---

(1) HELMERS, *De lof van Amsterdam*.

(2) BREDERO, *Vaderlantsche Rymen*, Rott. 1622, na zijnen dood uitgegeven door een dier drukkers *qui vivent des sottises des morts*, zoo VOLTAIRE 't zegt.

HOOFT was de klassieke man, de man van smaak, de geniale zanger, die den rethorikalen vorm en trant afbrak, terwijl na hem VONDEL dien te gronde slechtte.

Gelijktijdig met hem trad vader CATS op, die de Oudheid kende, maar geen smaak had, en alles opofferde aan de zucht opdat zijne verzen aan het volk zoude behagen. *Populo ut placerent.* Hij had weinig of geene betrekkingen met de Dordrechtsche Rederijkers, en oefende hoofdzakelijk invloed op de Vlaamsche Kameristen.

VONDEL, zeiden wij, trad in 1612 met zijn treurspel *Pascha* op, verzinnebeeldend, hoe Nederland, als Israël onderdrukt, aan den Spaanschen Pharao werd onttrokken. Dit was een eerste stap des meesters in 't vak, dat meest sympathiek op 't hart van het verzamelde volk werkt, een eerste stap om eens in den *Lucifer* een dramatisch epos of, zoo wij het elders heeten, een fantastisch mysterie te schrijven, waar hemel en aarde, hel en paradijs met hunne verheven, nu eens vreeselijk misdadige, dan eens bevallig onschuldige inwoners op 't rijkste gestoffeerd, in worden weerspiegeld, terwijl eene godsdienstige gedachte die stoute schepping bezielt en overheerscht.

De ontvoogde VONDEL versmeet weldra de conventionele vormen der Rhetorisijnen. VONDEL, door de studie van HOOFT ondersteund, verdooft zijn model en, door zijn genie voortgeleid, verheft zich tot het hoofd eener nieuwe dichtschool. Beurtelings teeder of krachtig, begaafd met een levendig gevoel voor 't schoone, dat bij hem niets anders was dan de zucht voor 't ware; immer zijne overtuiging; zoowel eerst voor — als later tegen de Kerk uitboezemend, wist hij evenals de Rederijkers tot den

burgerstand behoorend, zijn onafhankelijk Bataafsch karakter te handhaven, en de Nederlandsche kunst tot eene hoogte te voeren, die vele voorname achter hem gekomen dichters tot vassalen van dien vernuftigen leenheer maakten. En onder dezen tellen wij ANTONIDES, DE DECKER, ANSLO, BRANDT, en in de volgende eeuw den beminnelijken POOT, om van den bombastischen JAN VOS, en den naar hem zweemenden CAUDRON, van Aalst, niet te gewagen, boven welken laatste DROOMERS, van Brugge, verreweg zou te stellen zijn.

Staan wij, als de van woestenijen vermoeide reiziger bij een opklimmend lustoord, bij vader VONDEL eene stonde stil.

Het *Pascha* was inderdaad het voorspel van zoo vele tooneelspelen, als waarmede de vruchtbare dichter Nederland zou verrijken. Hij zelf moet er later met eenig welgevallen op neergezien hebben; ten minste herinnerde hij, bij het uitboezemen des Kerstnachtlieds van *Gysbrecht van Aemstel,* zich ongetwijfeld het fraaie tafereel, waarin hij zoo veel jaren te voren den roem van Rachels landgenooten had geschetst, wanneer hij zong :

elck kreesch, elck riep terstondt
Des spieghels krystalijn op s' kints verbleecten mondt :
Maer ziel en leven was vervloghen met den aessem,
Want 't glasighe krystal bleef zuyver zonder waessem,
De roosen waren op de kaecxkens al verwelckt,
T'corael, waer met soo dick dees borsten zijn ghemelckt,
Was vande lippen wech, de stralen zonderlinghen
Van d'oochskens vriendelijc (die plachten te doordringhen
Dit moederlijcke hert, ach! dat zoo veel verliest),
En flickerden niet meer, maer waren al bevliest
Van twee wijnbrauwen droef (1).

(1) Het vierde deel van dit treurspel, waarin nog *Fama, oft vlieghende Gherucht*, nevens den Heer zelf, ten tooneele verschijnt.

Met dien later klassieken zanger eindigde de rhetorikale kunstinvloed, ten minste in de hoogere sferen der Nederlandsche letterkunde; doch zoo diep kankeren verkeerde kunstbegrippen in, dat de *Spelen van Sinne* nog niet geheel en al in Noord-Nederland voor dit treurspel verbleekten en verdwenen, hetwelk binnen Amsterdam door de aldaar gevestigde Brabantsche Rederijkkamer, de *Lavendelbloem,* werd gespeeld. Wonder samentreffen van Noord- en Zuid-Nederland, door VONDEL's genie te zamen gepaard!

Men schaamde zich niet in datzelfde Holland eenige jaren na dit veelbelovend proefstuk het gekunstelde kunstkraam van CASTELEYN en COLIJN VAN RIJSSELE te herdrukken. De titel van het werk van den laatsten rhetorisijn toont reeds genoeg aan, wat men hier te wachten heeft : *Den Spiegel der minnen : begrijpende in zes Batement Spelen de amoreuse Historie van Dieric de Hollander eñ Catherina Scheermertens, eertijdts gheschiet binnen Middelburch ende Rhetorijckelijc in spelen gestelt* (Rott. 1617). 't Is een *Spel van Sinne* met personages doormengd, een drama naar rederijkers-recept samengesteld, en op rederijkerstrant geschreven. Een bewijs uit honderd; de « Prologhe » vangt aan :

Ionstighe sin.

Dits emmers een wonderlijk murmureren,
En fantaseren, het imagineren
Om vreucht te hanteren en wort geen inde,
Ruytheyt wil vaste argueren,
Reyn jonste blameren, en konste verneren,
Dat verturberen doet my allinde, enz.

Zulk kunstdraf verzadigde dan nog de Kamers in de dorpen, goeddeels uit menschen samengesteld, in welke men alleen den ijver kon prijzen. Wel verre, dat de rederijkerij aldaar en elders de volksbescha-

ving in de hand zou gewerkt hebben, kweekte zij bloot de onverdraagzaamheid, moeder van gewetensdwang, aan, en leende voedsel aan de geloofstwisten, die de Hervormde Kerk verscheurden. Eenige Kamers werden deswege opgeschorst (1619).

Doch de magistraat der steden had eenige jaren te voren de beteugelende plakkaten wel eens over 't hoofd gezien, en ja, het onkruid eer voortgeplant dan uitgeroeid.

De jonge Haarlemsche Kamer, waarschijnlijk omtrent 1613 door den magistraat hersteld, schreef bij deze gelegenheid de vraag uit :

> Of Gods ghenade, door Christi lijden, en 's Geest kracht,
> Ons salicheid maer ten deel, of gheheel, heeft gewracht.

De uitschrijvenden verbergen in de voorrede van de uitgave der antwoorden, hun eigen gevoel niet : met eene recht inquisitoriale onverdraagzaamheid, althans met banbliksems gewapend, verklaren die theologen zonder tabberd of bef : « Dat al de ghene « die haer inbeelden in geestelijcke saken een vrijen « wil te hebben, met recht niet segghen moghen « haer salicheijdt alleen te bestaen in dat goddelijck « eewig, drie eenich wesen, » enz. (1) Dit doemdecreet, of — zoo 't zeker de roskammende VONDEL hadde genoemd — dit *decretum horribile,* vanwege menschen die, blijkens hunne knapheid, naar den welbekenden weg vroegen, is verbazend. Hier kwamen nog twee andere eenigszins merkwaardige, doch vrij minder ernstige punten bij. De kaart vermaande basterdwoorden te vermijden en, wat alleszins vreemd luidt, ook de oude Bijbeldoorwurmers van Brabant,

(1) KOPS, bl. 288-9.

daar het de Genade gold, traden eer op 't voetspoor van St.-Paulinus dan van den grooten Paulus weder 't strijdperk binnen. Van de negen vrije kamers die opkimden, behoorde een derde deel tot de Vlaamsche thuis; trouwens de theologische trilogie, Antwerpen, Brugge, Oudenaarde, bleef niet ten achter.

Wilden die buitenlandsche steden eene vergoeding zoeken voor de stilzwijgendheid, waartoe waarschijnlijk reeds dan de prijslovende Kamers van Vlaanderen zich op dergelijke kitteloorige punten zagen veroordeeld (1).

Wij hebben gezien dat in Holland de rhetorisijnen niet alom dezelfde bescherming genoten. Zij werden dan ook in 1617 in Zeeland verboden, waarschijnlijk ten gevolge hunner buitensporigheden : eene straf, welke wat te voren de bij Zieriksee gelegen Vierbannen van Duiveland sloeg, en wel om 't wanbedrijf aan de naaste dorpskamer toegeschreven (2).

Niettemin zag het er eene halve eeuw daarna niet beter uit met die redemenschen, die onbeschaafd bleven, na zich zelven tot evangelische volksbeschavers te hebben opgeworpen. Dit bleek, onder andere, aan het laakbare gedrag der rhetorisijnen van het dorp de Lier. Die ongelukkigen hadden namelijk in 1661 op hunne kermis vuile en goddelooze vertooningen voorgesteld, die aanleiding gaven tot veelerlei ongebondenheden. Van daar, dat het hof van Holland hun eenige dagen later niet slechts verbood op Schipluidenskermis te esbatementeeren, maar zelfs liet uitgaan, dat in geen

---

(1) Men weet dat de Mechelsche *Peoene* in 1620 verbood de H. Schrift in de om prijsdingende Refreinen aan te roeren.

(2) Dit geschiedde bij resolutie van 1616 (KOPS, II-294-5).

enkel dorp in 't vervolg de spelen der Kamerbroeders of de minste kluchten zouden gegeven worden (1).

§ IV. — Achttiende eeuw.

De oude gewoonte der Hollandsche Kamers om beschrijvingen te doen, werd het langst van al in de dorpen onderhouden; verbetering in den vorm en in de grond der zaak of der voorstelling kwam er niet bij; zelfs wisten de Rederijkers zich de reeds veel vroeger, van hooger hand, ontvangen les niet ten nutte aan te wenden. Schoon de opgehangen prijsvragen meestal in de XVIIIe eeuw uit de H. Schrift genomen werden, was 't gedrag dier bijbelvaste dorpelingen alles behalve heilig : ook bij dergelijke gelegenheid was het zeer buitensporig (2). Dit deed in 1711 de Staten van Holland besluiten de Kamers den genadeslag toe te brengen met het spelen, zoowel als 't omrijden langs straten en wegen met trommels, vaandels en zotskappen, op Zon- en bededagen aan de Rederijkers te verbieden.

Het strenge, wel eens overstrenge protestantisme kon zijne weinig dichterlijke voorschriften, zijne weinig fantastische regelen vast niet schikken en plooien naar de schriftuurlijke spelen, en die eenigszins katholijke optochten der Rederijkers, die in de oude dagen gezamenlijk met de processies geboren, er een zweem van hadden behouden, die hunnen oorsprong verraadde.

Poot, in 1689 geboren, zal denkelijk nog getuige van dergelijke voor Holland buitengewoon geworden

(1) *Merkwaardigheden van Vlaerdingen*, bl. CI, aant. *b*, aangehaald bij Kops, bl. 309.

(2) Kops, bl. 314.

Kameroptochten zijn geweest : trouwens zijne ouders zonden hem al te vroeg ter school naar Schipluiden een dorp niet zeer ver van zijne woning, dat bij die kinderschool eene andere school voor de dorpelingen « abel van verstand » bezat.

Al spoedig verklaarde zich bij den jongeling van Abtswoud de poëtische gave : hij begon als echt Rederijker op 't lieve rijm te verslingeren en vervoegde zich bij de Rederijkers van Schipluiden, van de Ketel en andere plaatsen. Een lid van deze schijnt hem eerst van allen ANTONIDES' poezie bezorgd te hebben, wiens gezwollen toon zeker bij de teerzieke rijmregelen zijner kunstbroeders sterk en treffend moest afsteken. Dit versgeronk verleidde POOT, en breekt door in het antwoord dat hij leende op de prijs- of Kamervraag : « *Wat stomme'er sprak toen zynen vader een groot onheil overviel* », eene vraag die hem Herodotus, Plutarchus en andere schrijvers der Oudheid deed opslaan, en die misschien in zijn jong hart de verkeerde zucht tot brallen met geleerdheid in verzen wakker maakte. Zijn luidklinkend antwoord, dat hij in 1716 uitgaf, vangt aldus aan :

Vorst Cyrus, aertsmonarch der Persen, die, doordronken
Van overwinningen, zyn troon op vorstenschonken
En bekkeneelen, in ciment van vorstenbloet,
Wou stichten, quam in 't endt daer Hermus met zijn' vloet
En zilvre wielingen, doormengt met goude zanden,
De groene zoomen kust der Lydiaensche stranden, enz. (1)

POOT bleef in die halve duisternis op het kunstlicht nog verhopen : het daagde hem eerst toen hij HOOFT en VONDEL leerde kennen en waardeeren. De geestrijke landman heeft, in een berijmden brief,

(1) *Gedichten*, Delft, 1726, I, bl. 358.

zijne levensschets aan het nageslacht geschonken, en de Rederijkersschool daarbij niet vergeten :

> De Kamerwerken van 't fyn Rederrykerdom
> Verrukten mijn gemoet . . . . . .
> De heldegesten van ridders en mannen groot
> Behaegden in zulk schrift myn wonderlyk minjoot.

Na deze « heldegesten », vast tot proza omgewerkte oude riddergedichten juist niet billijk doorgestreken te hebben, zinspeelt onmiddellijk daarna de oud-Rederijker op een ons onbekend tooneelwerk :

> Voornaemlyk daer dees kunst onschuldigh voert ten straf
> Een armen idioot, wiens strop voor 't sterven brak.
> Wel moet hij varen, die door dit gelukkig breken
> 't Genot nogh lang verworf van een plaizierigh leven.

Hierop vervolgt hij aldus :

> Dan komt'er doorgaens ook, ten roem der poëzy
> Dusdanigh een nieu liedt met zoete toonen by :
> Een oude boer met een mooi meisje was jong.
> Hoe liefelyk dat 'er de koekoek zong,
> Al in den koelen Meie !
> « Schoon lief, laet ons spanceren gaen,
> Maer langs de groene weie.

Welnu, die boersche toon behaagt ons veel meer dan het lied, dat POOT, als Rederijker, schreef toen hij nog niet verstond, dat het lied de uitstorting der natuurpoëzie is, wel te onderscheiden van de bewerking der kunstpoëzie, en derhalve ook de gave des dichters uitmaakt, die den volkstoon aanvallig weet aan te stemmen of treffend in te kleeden, gelijk dit vooral in Vlaanderen het geval is geweest. POOT's lieds klinkt onder andere aldus :

Algemeene brief, t. a. p., II (1728), bl. 82 vlg.

Ons Koning Cyrus zit met lauren overladen
Op zyne staetssiekar, van Krezus schat vermast.
Verwonnen Krezus ligt in lykcipressebladen,
En telt de schalmen van zyne yzere boeien vast (!).

Waarlijk, de dichter had niet genoeg den Rederijker uitgeschud, toen hij misbruik van zijne geleerdheid, zoo historische als mythologische, maakte.

De meer klassieke, meer gekuischte literatuur, wier grond door HOOFT ontgonnen, door VONDEL bewerkt, een oogst van meesterstukken had gebaard, was, zoo wij zien, tijdens den dichter van het *Buitenleven*, maar bloot toevallig te platten lande. waar 't rederijkers onkruid welig opschoot, doorgedrongen. De Parnas troonde daar nog altijd in zijne ouwerwetsche majesteit,

De Kamers waren zelfs zoo diep in de algemeene achting gedaald, dat de herbergiers. ter verhooging van hunnen bierwinkel, goed vonden prijskampen voor de Rederijkers uit te schrijven, die niet nalieten, als naar ouder costume, met trom en vliegend vaandel ten Parnas, in een bierkroeg herschapen, op te trekken.

Zoo stierf in Holland de heilige kunstvonk, eerst op een kerkaltaar ontglommen, bijna uit in het kroegslijk.

Dusdanig was de noodlottige, ja, antigodsdienstige invloed, die vooral in den laatsten tijd de verbasterde « konst van Rhetorycken » op Holland uitoefende. Aanvankelijk dochter der Kerk, bleef zij ten minste in de *Spelen van Sinne*, hoe bont opgeschikt, toch met maagdelijk gevoel bezield, met naïef geloof bedeeld, en lang hare moeder getrouw. Met de Hervorming zet zij levendiger dan ooit hare aanvallen tegen de Kerk voort en spaart, zoo op als buiten het tooneel, den Staat niet, doch de zegepraal

der Hervorming is haar dood : zij wist niet meer tegen wien te strijden en wondde zich zelve inderwijze dat zij, uit de steden naar de dorpen verbannen, door de heffe des volks verwelkomd, uitspat, verkwijnt, en wegsterft. (1)

---

(1) Eenige dichters schoten een laatsten pijl tegen die Rederijkers: zoo is ALEWYN's *Latona of de verandering der boeren in kikvorschen*, eene niet onaardige satyre op hen. Amst. 1703. Hij bloeide omtrent 1700.

DERDE HOOFDSTUK.

§ I. — VERBODEN BOEKEN DER REDERIJKERS.

De dichters der Oudheid schreven de eere van uitvindingen, die 't menschdom ter beschaving hadden opgevoerd, ook dan als die uitvindingen bloot in stoffelijke behoeften voorzagen, niet aan de menschen, maar aan de onsterfelijke Goden toe (1): evenwel heeft de CHRISTUS, die goddelijke leeraar der volkeren, boven allen de voorzienigheid des Heeren in een flonkerend daglicht geplaatst. Dezelfde mond die gesproken had: « De mensch leeft niet alleen van den broode, » heeft ook gesproken « geen haar valt van 's menschen hoofd buiten den wille mijns Vaders. » Wie toch zoude er in dat zielverkwikkend geloof niet versterkt worden, als hij ziet dat algemeen de uitvindingen die 't aanschijn der aarde vernieuwd hebben, in de donkerste tijden des menschdoms zijn opgedaagd ?

Wien heeft de Heer met het uitvinden der drukkunst onder alle natiën des aardbols begenadigd ? Het minst betwiste antwoord daarop is : Een Germaan. Doch die ontdekking was door haren aard, evenals de zon, bestemd om eens voor allen uit te blinken : zij moest met of zonder diefstal zich nood-

(1) VIRGILIUS, *Georgica*, Lib. I.

zakelijk verbreiden, of had anders hare hoogere bestemming ingeloopen.

Die onvolprijsbare uitvinding viel nagenoeg in met de verovering van het oude Byzantium, van waar nu het klassieke geleerdheidslicht over Europa uitstraalde. Men heeft dit feit als den scheidspaal aanschouwd, die tusschen de middeleeuwen en eene nieuwe wereld van gedachten staat geplant. Men kan ook van de uitvinding der boekdrukkunst beginnen te rekenen : zij toch vestigde dien scheidspaal, door geene overstrooming van barbaarsche volkeren, zinnelooze stelsels of achteruitkruipende gedachten voortaan te verwrikken.

Eene ruime tijd moest echter verloopen, eer uit onderzoeklust, uit wrijving van denkbeelden, — evenals uit saamgewreven houten lichamen — eene vonk zou ontspringen, welke eindelijk tot een steeds aanwassend onverdoofbaar licht zou overgaan.

Wat men dan ook tegen het misbruik van dien volkshefboom moge inbrengen, men moet erkennen dat de drukpers de tondel en vuurslag der volksverlichting is, en dat hare vrijheid de eerste waarborg is van alle andere Staats-, Maatschappij- en Kerkvrijheden.

Zij is de bewaarster der onsterfelijke gedachte, op 't papier gevestigd en vertegenwoordigd ; en deze, als afdruk der vrije ziel, staat zoo verre boven alle menschelijke macht verheven, als de waarde der ziel zelve boven die des lichaams zich verheft. De gedachte komt van God, en wanneer zij het Opperwezen in de maatschappelijke orde, uit hem voortvloeiend, eerbiedigt, is zij in rechte onschendbaar als de godheid zelve.

Doch deze denkbeelden zijn te eenvoudig en juist, om altijd geheerscht te hebben, en zelfs heden overal te heerschen.

Reeds in 1515 had een anders groote paus, een beschermer der schoone en liberale kunsten, LEO X, de drukpers aan de censuur onderworpen. Vijf jaren later verscheen het edict van Worms, dat eene breede baan voor nieuwe strafwetten ontsloot, welke KEIZER KAREL ging betreden, in de gedachte dat de ontwaakte geest des onderzoeks best door eene ijzeren hand was te beteugelen, ja, te stuiten. Dit edict was tegen LUTHER gericht, en verbood niet alleen den vermaarden doctor eene schuilplaats te geven of zijne gevoelens te volgen, maar ook eenige de minste zijner schriften te lezen, terwijl men die tevens tot het vuur veroordeelde. Doch het was er verre af, dat de ingevoerde straffen goed uitvielen : de ketterij groeide dagelijks aan. Men beeldde zich in, dat de beteugeling te zwak was, en verdubbelde ze derhalve.

Nu stelde men op éénen en zelfden rang allen die kettersche vergaderingen zouden houden, oneerbiedig jegens de beelden van God of der heiligen zijn, of over den Bijbel twisten, ja, enkel verboden boeken lezen, koopen, bewaren (1529): allen dezen verwachtte de doodstraf: de mans, het zwaard; de vrouwen, de put. Zoo werd het geloof, bij de bloote verdenking van niet orthodox te zijn, evenals de gedachte levend en ademend op het papier aan 't onderzoek onderworpen; dit was gevolgenlijk gehandeld. Krachtens 't zelfde grondbeginsel mocht men geen hoegenaamd boek zonder oorlof ter pers brengen, en werd de zich daar tegen vergrijpende prenter voor ketter gehouden.

Eindelijk kwam de inquisitie dit stelsel bekronen (1550).

Men gevoelt wat tijdelijken invloed het op de Rederijkers der nog vereenigde Nederlanden moet uitgeoefend hebben, en, na de scheiding van deze, op

België is blijven bewaren. Immers waren de Kamers totdusverre haren geestelijken oorsprong getrouw gebleven : de Bijbel en de gulden Legende waren altijd hunne lijfstukken. De plakkaten bleven onvermogend om de Schrift uit de handen der Kameristen van Zuid of Noord te trekken; en wel in zoo verre, dat er nog voor eenige jaren in West-Vlaanderen Bijbelvragen ten prijskampe door deze werden opgehangen.

De Rederijkers die, zonder bef of palmhouten plak, zich de rol van leermeesters over allen hadden aangematigd, zagen dus hunnen invloed gekortwiekt, terwijl hun 't pas afgesneden werd de drukpers te gebruiken tot het verspreiden van gevoelens, die door den beugel der censuur niet konden.

En hoe zou de overheid die godgeleerde leeken onbemoeid hebben gelaten, na de ordonnantie van 1546, welke voorkwam, dat iemand zonder oorlof van den magistraat of den pastor der plaats, school zou houden, terwijl men tevens voorschreef wat men er mocht leeren en welke boeken gebruiken?

Het was dan ook eenige jaren voor die ordonnantie (1539), dat het nog aan de Fonteinisten gegund werd hunne prijsvraag voor te stellen.

ALVA zette hun dien oorlof betaald, zoo men weet. Zijn meester spande de veer der plakkaten nog harder dan zijn keizerlijke vader, tot zij hem tegen 't hoofd sloeg.

Evenals zijn vader deed hij een index der verboden boeken opstellen, die, wat de Vlaamsche betreft, zeker van uitnemend belang is.

De dochter van Philip II, Isabella en haar aartshertogelijke echtgenoot, dachten dat er geene reden bestond om niet zoo wel tegen de Hollanders, die hun tot last strekten, te velde te trekken als tegen de Hollandsche boeken. Tegen deze immers waren

eene menigte ordonantiën (van 1601-1626) gericht. Eene gezondheidslijn werd tegen die *verboden* boeken getrokken (1). Zuid en Noord waren niet enkel *politice,* maar ook *literarice* van één gescheiden. Alleen vader CATS, die lang voor 't Zuiden de gansche letterkunde van Holland verbeeldde, zou met een paar Rederijkers van Ieperen en Brugge (2) betrekkingen hebben gehad.

Zoo liep de staat van zaken langen tijd, sedert deze anders kunstlievende vorsten lang voort, die, uit liefde voor de rust, ook verboden hadden, dat er, zonder tusschenkomst der boekkeurders, geene openbare boekveilingen mochten plaats hebben; zelfs was eene eeuw en half later de goede Maria-Theresia verplicht aan de doemzucht der geestelijke censores palen te stellen (3).

Bij de indexen waar wij straks van gewaagden (4), voege men de censuur des Bisschops van Antwerpen van 16 April 1621 (5), welke eene zeer merkwaardige lijst bevat der boeken, niet enkel voor de scholen, maar ook voor de gemeente der geloovigen verboden, te nader onderzoek der boeken

---

(1) Zie daarover WILLEMS, *Verhandeling over de Nederl. taal- en letterk.* II, bl. 4-5, welke schrijver dienaangaande in polemiek is gekomen met den priester BUELENS; zie ook PR. VAN DUYSE, *Nala tenschap van J.-F., Willems, Dicht- en Tooneelstukken.* Gent, 1856, bl. LXIX vlg.

(2) CLAUDE DE CLERCK en LAMBRECHT.

(3) WILLEMS, t. a. p., bl. 5, art. 1.

(4) Men zie in de *Bibliotheca Hulthemiana,* IV, bl. 25, de rubriek *Catalogue des livres défendus,* waar de indexen der Universiteit van Loven van 1546 en 1550 opgegeven worden. Men vindt die indexen o. a. in *Tweeden druck van den eersten bouck der Ordonnancien, Statuten, Edicten ende Placcaerten.... van Vlaenderen.* Ghendt 1639, bl. 145, vlg. dl. I.

(5) *Censura libellorum scholasticalium quos Reverendissimus Dominus Joannes Malderus, episcopus Antverpiensis, vetuit praelegi vel etiam divendi, anno 1621.*

opnieuw *gecorrigeerd* en derhalve in de klassen « getolereerd », en eindelijk van dergelijke boeken, die men niet mocht lezen zoolang zij door de behoorlijke overheid niet zouden verbeterd zijn. Dit beslissend stuk luidt aldus :

1. Boeken die niet alleen voor de scholen, maer ook verboden zyn generalyk voor de ghemeynte :

Parthenoples. — Malegys. — Maryken van Nymegen. — Het bagynken van Parys. — Robrecht den Duyvel. — Richard-sans-Peur. — Wlen-Spiegel. — Historie van Brasilien.

2. Boeken gheheelyck voor de scholen verboden, ende ook onder de ghemeynte te verkoopen, soo langhe sy niet gheapprobeert en zyn :

Pyramus en Thisbé (1). *— Sandryn en Lancelot. — Aurelius ende Isabella. — Floris ende Blancefleur. — Sack der konsten (Fortunatus?). — Onse Lieve Vrouwe clachte oft Palmsondach.*

3. Dese zynde van nieuws ghecorrigeert ende gheapprobeert, worden in de scholen toeghelaeten, maer de oude onghecorrigeerde niet :

Frederik van Genuen. — Destructie van Troyen. — De vier Heyms-Kinderen. — Jason ende Hercules. — Den ridder met der Swane. — Galien rhetor. — Der zielen troost. — D'ure des doods (2). *— Destructie van Jerusalem. — Jan Mandevyl. — Fabulen van Esopus. — Manierlyke seden. — De verduldighe Helena. — Les dialogues de Marchandise.*

4. Boeken die in de scholen niet en moghen ghebruikt worden voor dat sij neerstichlyk ghecorrigeert ende achtervolgende de ordonnantie van synen Eerw. geapprobeert sullen wesen :

---

(1) Zou dit CASTELEYN's, in den grond goddeloos stuk zijn?
(2) J. VAN DALE's werk.

Genoeghelyke exempelen oft Kluchtboek. — Turrius ende Floretta. — Valentin ende Ourson. — De VII blijdschappen van O. L. V. — Peeter van Provence. — Buevyn ende Susiame. — S. Anna leven — Alexander van Mets. — Den ridder Galmi. — Florent ende Leon. — Pontus ende Sidonie. — De schoone Lionella. — Mélusine. — Hugo van Bordeaux. — De VII vroeden van Rome. — De LXXI nieuwicheden. — Trois comédies françaises. — Les heures de récréation. — Doctrinal de la sapience. — Les douze dialogues. — Institution de la femme chrétienne (1).

Men heeft maar de Plakkaatboeken open te slaan, om zich te overtuigen, hoe het staatsbestuur in de weer was om het verlichaamlijkte woord, evenals 't gesproken, aan banden te leggen.

Reeds in 1546 werden er nieuwe statuten gemaakt op 't feit van allerhande boeken te drukken. De Kardinaal Granvelle stelde in 1559 de censuur te Antwerpen in, vijf jaren na den Latijnschen index uitgegeven door 't Concilie van Trenten (2).

Er werd mede in 1559 verboden « te verspreyden, « zynghen ofte spelen eenighe camerspelen, staende « spelen, loven, liedekens, figuren ofte batementen, « ende ander verthooningen, met sprekende ofte « stomme persoonagien, zonder behoorlick consent. » In 1587 werd dit verbod vernieuwd, zoo wel « tegen de spelen van zinnen of moraliteyt, » als tegen « de andere rederykeryen, » die niet voorgaandelijk aen den pastor of de wet waren onderworpen.

---

(1) *Chronique rimée de* PH. MOUSKES *publiée par le Baron de Reiffenberg*, Brux. 1838, II, bl. 866.

(2) CHR. VAN LOM, *Beschryving der stad Lier*, 's Graav., 1740, bl. 244.

In 't volgende jaar gingen er te Brussel drie dreigende plakkaten uit tegen de printers, boekverkoopers, en, ja, tegen de schoolmeesters.

In 1601 besloot de Aartshertog het laatste wapen uit de hand der weerspannige Kameristen te rukken, met hun den Bijbel te ontnemen. Hij verbood bij plakkaat: « alle spelen in dichte op de h. Schrifture « en de mysterien onser religie, ofte op gheestelyke « personen ende staten, gemaeckt; » terwijl eenige andere, in recht hoofsche taal, toegelaten werden « met zekere limitatien ende conditien van behoor- « lijke visitatie ende approbatie in onverletten tijdt « ende buiten den goddelicken dienst. »

In den beginne van 1610 wilde men de « pestilentiëele boeken, refereinen en liederen » beletten nog in 't land te dringen, en onderwierp dus alle boeken, komende uit den vreemde, aan de visitatie.

Op die wijze ging de in Holland ontkiemende kunstbeschaving voor België verloren.

In 1616 werd bij plakkaat het drukken, verkoopen van boeken, oude en nieuwe, verboden, benevens de zinnespelen, enz.

Het is dus eene merkwaardige lijst degene waarin men al de destijds verboden Nederlandsche boeken ziet vereenigd. Wij deelen die hier mede getrokken uit de verschillende daarover uitgegeven indexen.

Men zal zich daarbij overtuigen, dat het voornaamste dier stukken waarschijnlijk door Rederijkers is geschreven, en, ja, dat eenige derzelve slechts uit hatelijkheid tegen die min of meer vrijzinnige mannen is gebrandmerkt — dit is, b. v. het geval met *de Stove* van JAN VAN DALE — of wel uit hatelijkheid tegen de drukkers die andere minder orthodoxe boeken hadden uitgegeven.

Spelen van Sinnen.

1. *Een battement van vier personagien : den pastoor, den medecijn, den advocaet, ende den sot ghenaempt onnoosel.*

2. *Een spel van sinnen op tderde, vierde, ende tvijfste capitele van twerck der Apostelen* (1) *gedrukt.* Zou dit niet het werk zijn van WILLEM HAECHT?

3. *Duutsche spelen in ryme ghecomposeert, ende te Ghend ghespeelt, van der questien, wat eenen stervenden mensche den alder meesten troost es.*

4. *Een battement oft spel van den oprechten aflaet, gheprent tot Ghent.*

5. *Een spel van sinne, van thien personnagien leerende schouwen allen erroren ende dwalinghen, die dagelycx inder heyliger Kercken oprysen, by broeder* FRANCOYS AMELRY, *Carmelyt binnen der stadt van Ypre.*

6. *Een schoon christich duytsch spel, sine auctore.*

7. *Den boom der schriftueren van ses personagien, ghespeelt tot Middelburch, in Zeelant.* 't Stuk werd opgevoerd den 1sten Augustus 1539 (2).

8. *Een boeck gheintituleert : Een gheneuchelijck battement van V personagien.*

9. *Een holtselighe evangelische comedie*, sine auctore.

10. *Historie van Moorkens vel;* 't is eigenlijk eene kluite, waarvan een fragment opgenomen staat in VAN VLOTEN's *Nederl. Kluchtspel,* bl. 41-64.

---

(1) Opnieuw uitgegeven door SNELLAERT in *Belg. Mus.*, X (1846), bl. 322-6. Men leest aldaar, bl. 338, dat dit stuk werd gedrukt te Dordrecht in 1592, en te Gorichem, bij Jan van Haensberch in 1608.

(2) Gedrukt te Middelburg in 1592; herdrukt door SNELLAERT, t. a. p., bl. 327.

11. *Eenen schoonen troostelijcken dialogus van twee personagien, te weten: T'geslachte der menschen, dat hem seer beclagende is hoe hy in der weerelt gheen ruste vinden en can, die ander is ghenoempt de godlijcke liefde, de welcke hem vertroostende is met vele godtlijcke schriftueren ende uuytlegghinge der thien ghebodcn Gods.*

Refereynen.

1. *Refereynen int sot, amoreus, wys.* Antwerpen by Jan van Ghele ende by Liesveldt.

2. *Refereynen van dat oordeel*, sine auctore.

3. *Pater noster int sotte.*

Psalmen.

1. *De Psalmen Davids van* CLEMENT MAROT, *in dichte gestelt by* LUKAS DE HEERE, te Ghendt by Manilium, anno 65.

2. *De Psalmen David ende ander lofsanghen, uuyt den franchoyschen dichte gemaeckt door* CLEMENT MAROT *ende* THEODORE DE BEZE *in nederlantsche spraecke overghesedt door* PETRUM DATHENUM, *ende door den selven wederomme oversien ende verbetert, mitsgaders den christelycken Catechismus, ceremonien ende gheboden, 1567.*

3. *Davids Palter gebedewys, inhoudende 150 Psalmen, ghestelt door* GEORGIUS SMALSINCG.

Liederen.

1. *Enchiridion, gheestelijcke ghesanghen,* sine nomine auctoris.

2. *Eenen schoonen liedekens-bouck. in den welcken*

ghy vinden suldt veelderande liedekens oude ende nieuwe.

3. *Dit is een zuverlick bouxken, int welcke staen veel schoonder leyssenen, in latijn ende duutsch, ende veel schoonder gheestelicke liedekens.*

4. *Veelderhande liedekens ghemaeckt uuyt den ouden ende nieuwen testamente, nu anderwerf ghecorrigeert, ende meer andere daer by ghesedt ende op den A, B, C. by den anderen ghevoecht.*

5. *Leyssenen en de gheestelijcke liedekens.*

6. *T'wee nieuwe gheestelijcke liedekens,* sine auctore.

7. *Sommighe duytsche liedekens.*

8. *Veelderhande gheestelijcke liedekens, oude ende nieuwe, om alle droefheyt ende melancolije te verdrijven.*

9. *Liedtboecxkens,* gedruckt by JAN VAN GHELE, anno 1548.

10. *Een schoon nieuwe geestelijck liedt im thoon. Ausz eynder betrubten ghemuet ghedachtich tzu zinghen eyn liedt.*

11. *Ecclesiasticus in liedekens ghestelt* by JAN FRUIJTIER[S]. [Antw. 1565].

Volksboeken.

1. *Reynaert de vos.*

2. *Wlenspieghel,* apud IOANNEM VAN GHELE, sine privilegio et anno (Zie het artikel, *Tijl Uylenspieghel,* in L. G. VISSCHER's, *Beknopte Geschiedenis der Neder. Letterk.,* Utrecht, 1852, II, 37).

3. *Virgilius van zijn leven, doot, ende van syne wonderlijcke werken.*

4. *Marieken van Nijmmegen.*

Verhalende literatuur.

1. *De stove* by JAN VAN DALE.

2. *Historie van Theball en Ermilina.*

3. *Van de vier vrijers, die tot Colen alle eene vrouw vrijden,* by JAN VAN GHELE.

4. *Vanden hinnen tastere.*

Varia.

1. *Den spieghel der jonghеren* (door LAMBERT GOETMAN).

2. *Der leecken A. B. C.,* by JAN VAN GHELE.

3. *A. B. C.,* by JAN FRUITIERS [Antw.], apud SYLVIUM [15]68.

4. *Eenen A. B. C. vanden thien gheboden,* by TAVERNIER.

5. *Eenen gheestelycken A. B. C.,* uuyt de Psalmen van David. Antverpia, by AMEET TAVERNIER, sine nomine auctoris et anno.

6. *Kinderleere ende kinderghebet a. b.*

7. *Der joden biechte.*

8. *Ovidius Naso,* by JAN VAN GHELE, anno 1567.

9. *Het paradijs van Venus.*

10. *Dat testament van minnen.*

11. *Salus populi, met den cruepelen Calengier.*

12. *Den kersten reghel inhoudende een schoon testament der liefden.*

13. *De sotte en bourdelijcke bruyloft.*

14. *Eenen wederroep van het vaghevier,* sine nomine auctoris.

15. *Belial, een rechterlijck ghedinghe tusschen Belial den helschen procureur,* by JAN VAN GHELE, 1558.

16. *De cleine colloquie* (van Vives) *int vlaamsche ende franchois* bij JOOS LAMBRECHTS. *Gandavi, anno* 50, *et Antverpiae apud* WAESBERGHE.

17. *Een Suyver traectaetken ghenoemt tijdtcortinghe der pelgrimagien des menschen levens, dat men broeder* JAN GLAPION *toeschrijft.*

Onder de drukkers, wier namen op ALVA'S index voorkomen, zijn vele uit Antwerpen: Willem Silvius, Jacob Liesveldt, Jan van Ghele, Jan Roelants, Jan Heyndricx, Beerent Peetersen, Claes vanden Wouwere. Uit Gent komen Gelein Manilius, Joos Lambrechts voor.

§ 2. - WELDADIG DOEL DER REDERIJKERS.

Ook te dien opzichte verloochenden de Kamers hunnen godsdienstigen oorsprong niet: zoo stelde onder andere de Antwerpsche *Olijftak* eene brooddeeling aan den arme in op den dag des naams van Jezus (1539) (1).

Een Hollandsche schrijver heeft ter gelegenheid der menschlievende akte door de Schiedamsche Kamer in 1603 verricht, eene aanmerking gemaakt, die maar half welwillend is: « Men erkent hier terstond, » zegt « hij, « den nederlandschen aard om hetgeen in « Braband slechts eene hulde aan weidsche pracht « of aan den luister van de inhulding der vorsten « geweest was, tot nut en weldadigheid te doen « strekken » (2)

Die onbillijkheid vloeide bij dien geleerde uit de historische onwetendheid van een bijzonder punt voort, en bewijst, hoe onmogelijk het is, naar aanleiding van dikwijls onvolledige inlichtingen, een juist oordeel te strijken.

Eerst in 1596 schreef men te Leiden al de Hol-

---

(1) VAN ERTBORN, bl. 17.
(2) W. DE CLERCQ, Prijsverhandeling.

landsche Kamers uit, opdat het volk, tot grooter toeloop daar toe uitgelokt, te milder in de loterij voor 't weezenhuis mocht inleggen : niet minder dan tien Kamers beantwoordden dien oproep. Ook elders volgde men dit voorbeeld na (1).

Al die loterijen voorzagen, bij zware oorlogen, in het onderhoud van gast-, wees-, kinderhuizen, diakonieën, afgebrande en verarmde kerken.

Schiedam, daar wij zoo even van repten, stelde in 1603 ter bevordering van een weezenhuis, de doortreffende prijsvrage voor : « Wat tnoodichst' is om « d' arme weesen t' onderhouwen? (2) », terwijl het oudmannenhuis binnen Haarlem ten gevolge eener loterij tot stand kwam (1607) : vijftien Kamers werden in den hout van de oude Kamer der *Pellicanisten*, aldus haren naam wettigend, plechtig ontvangen.

De mededingers naar de veertien zilveren prijzen door de stad Haarlem verleend, verzuimden niets om in een *Const-thconende iuweel* (3) te verklaren en te vertoonen : « alles wat den mensche mach wecken om den « armen te troosten, ende zijnen naesten by te staen ». De opdracht des werks, waarin die loffelijke spelen zijn opgenomen, leert ons dat zij ten zelfden einde in verschillende plaatsen door de Staten toegestaan waren.

JACOB DWINGLO, factor der Schiedamsche Kamer, bekwam den uitgeloofden beker van 16 lood, met een fraai lied op de wijze en eenigszins in den toon eens psalms geschreven. Dit prijsvers, waarin men reeds den kunstdageraad der XVIIe eeuw ziet doorstralen, verdient goeddeels bewaard te blijven.

---

(1) PARS, *Katwijksche oudheden*, bl. 227-231.

(2) *Der Reden-ryckers stichtighe tsamencomste*, Schiedam (1603).

(3) Zwol, 1607.

In een der coupletten stelt de dichter de Vrijheid en de Broederliefde als twee hemelzusters bijeen, als hij van den Heere zingt:

> Hy will gheen reuck noch offer-werck,
> Maer dat ghy sult, in liefde sterck,
> Barmhertticheyt bewijsen,
> Dat ghy sult houden s'vrijheyts wet
> Den armen, in sijn plaets geset,
> Hier cleeden ende spijsen (1).

Zoo werd mede in 1616 een *Spel van Sinne* te Amsterdam vertoond op de tweede loterij van het arme oude- mannen- en vrouwengasthuis, op den regel:

> Laet meest elck een door liefd' tot d'armen hem beweghen:
> Soo erft hij Godes rijck, en hier zijn milden zeghen.

Dit tooneel was geschreven door ABRAHAM DE CONINGH, den bekenden Vlaamschen vluchteling. Ook deze maakte zich, naast BREDERO en zoo vele andere Rederijkers, verdienstelijk ten opzichte diens schouwburgs, waar VONDEL het opschrift voor vervaardigde:

> De bijen gaeren hier het eêlste dat zij lezen,
> Om d'ouden stok te voên en de ouderlooze weezen.

---

(1) T. a. p., sign. Q IIvo vlg.

BIJVOEGSEL.

De Fransche Kamers in het land van Luik en elders, in België.

Men wil, dat reeds in de XIIIe en XIVe eeuw de Fransche poëzie te Valencijn zeer geacht werd, in zoo verre dat er prijzen werden uitgesteld ter eere dergenen, die de beste stukken zouden voortbrengen; daar nu de aard der inwoners natuurlijk opgeruimd was, vereenigde zich weldra in die gedichten de liefde met de godsvrucht, van welk laatste dichterlijk gevoel zij aanvankelijk uitgegaan waren.

De in 1229 aldaar ingerichte broederschap van *N.-D. du Puy* bestond, als tegenwoordige broederschappen van Frankrijk, uit beide geslachten, en werd in 1407 hersteld. Waarschijnlijk zal 't alsdan op eenen eenigszins rhetorikalen voet zijn ingericht; want het is niet bewezen dat er vóór dien tijd tusschen de confreriegenooten beloonigen voor de poëzie werden uitgeloofd,

Die bijzonderheid rakende eene stad in België's nabuurte gelegen, schijnt ons in verband te staan met de literarische geschiedenis van dit land. Wij moeten dus met het reglement van 1426, dat het vroegere van 1407 volledig maakte, nader bekend worden. Het is 't oudste van dien aard, dat wij kennen; en biedt ons dus het toonbeeld aan, waerop onze Rederijkers zijn ingericht. Dit gebeurde vanwege den Valencijnschen magistraat.

De charte van die jongste bevestiging en volledigmaking, welke alleen bekend gebleven is, bevat ten opzichte der confraters, de volgende voorschriften : « Qu'à l'avenir ils ne poldroient estre en « la dicte confrarie que 60 confrères sans plus ; et « que pour recepvoir iceulx et faire les autres affai- « res à la dicte confrarie, tous les ans le jour de « leur feste, qui est le dernier dimence du mois de « septembre ils feroient élection de quatre princes, « lesquels feront aussi élection de quatre autres « confrères qui aient aussi esté princes, et ces huit « disposeront de toutes choses nécessaires pour la « dicte confrarie ; mais pour recepvoir nouveaux ou « en mettre à la place des trépassez, iceulx seront « subjects de prendre encore avec eulx cinq aultres « confrères pour au nombre de XIII recepvoir, ou « faire élection desdicts nouveaux confrères, lesquels « auparavant leur entrée, paieront au profit de ladicte « confrarie, demi-marcq d'argent ; et quand aulcun « en vouldra sortir sera subject de payer par droict « d'issue, une couronne du roi, et si aulcune con- « sœur, par dévotion, y vouloit entrer, elle paiera « vingt sols d'entrée, et s'en peut recepvoir autant « qu'il s'en présentera, sans faire nombre avec les « confrères : item qu'iceulx entretiendront un cha- « pelain pour célébrer tous les jours messe à leur « intention, et auroit iceluy pour gage par an, la « somme de quarante-cinq livres tournois. Item si « quelque confrère ou plusieurs tomboient en povreté, « et n'auroient moyen de vivre, soit par infortune, « perte, vieillesse ou debilité, tous les autres frères « sont tenus leur donner en aulmosne tous les mois « à chacun six deniers tournois, et au jour de leur « feste, les quatre princes leur donneront chacun « une honneste écuelle de viande, estant aussi ordonné

« que les dicts quatre princes auront à pourveoir « à leur frais, pour la veille de leur feste principale, « qui est le dimence après le jour St Mathieu, en « septembre, de trois menestreux et deux trompet- « tes, ou du moins une, lesquels, avec la pluralité « des confrères, iront tant la veille que le jour, quérir « les religieux du Carmel, ou aultres à leur bon plai- « sir pour célébrer les vespres, et le dimence la grand « messe, puis aller en procession, laquelle achevée « seront retenus deux desdicts religieux au disner, « et au surplus du couvent, leur sera donné XX « s. to.; le disner des confrères achevé chacun d'iceulx « ou ceulx qui voudront, réciteront les vers qu'ils « auront dreschez à l'honneur de la Vierge, et fera « distribuer au mieux faisant, une couronne de fin « argent, pesant une once et demie, et au second « un cappiel, aussi d'argent, pesant quinze estrelins, « et à tous les autres *ayant faict pareil acte de* « *rhétorique*, deux lots de vin pour eulx récréer. « Item doivent les princes donner à diner aux curez « et chapelains de la dicte bonne maison de l'hos- » tellerie » ('t gasthuis der ouderlingen van beider geslachten) (1).

Deze Rethorijk-broederschap heeft bestaan tot aan de omwenteling van 1789, maar bepaalde zich vast sedert eeuwen tot de processie en het eetmaal, zegt de schrijver, aan wien wij die bijzonderheden ontleenen ; die echter uit de taal, waarin de *serventois et sottes chansons*, bekroond te Valencijn, geschreven zijn, besluit, dat het Fransch de moedertaal der inwoners van die stad vas.

Of vroeger aldaar *cours d'amour* zijn geweest, waarvan die rijmende broederschap afstamde, is

---

(1) G.-A.-J. HÉCART, *Serventois et sottes chansons couronnés à Valenciennes* 3e édit, Paris, 1831, bl. 9-10.

onzeker. Zekerder, dat de gemelde *serventois et chansons* van gemelde *Puy de N.-D.* voortkomen. In deze staat de uitdrukking van *Joli pui,* welke zou aanduiden, wil men, dat vrouwen het rechterschap daarbij bekleed hebben, schoon er inderdaad zeer profane onderwerpen bij behandeld werden.

Na Valencijn komt Doornik in aanmerking. De Kamer of *Puy* dezer stad zou van de XIIIe eeuw zijn. Evenals hare zuster, heeft zij eerst op het einde der XVe eeuw (1477) een reglement gekregen, opgesteld door gezellen minnende de kunst en wetenschap van Rethorika en bejammerend, dat niet meer gelijk in *voorleden tyd* dergelijke gezelschappen deden, toen men maandelijks in de woning van een hunner het werk bracht, gemaekt op 't referein gegeven door het hoofd des gezelschaps (compaignie); iets dat sedert verscheidene jaren was verzuimd (1).

Men weet, dat aan FROISSART, korts na 1400, de eer wordt toegeschreven de Ballade of het Referein in zwang gesteld te hebben (2).

Het reglement van Doornik biedt overigens de grootste overeenkomst met hetgene van Valencijn. Het getal leden van het gemelde schoolgezelschap (*Compagnie d'école*) was op dertien bepaald, ter herinnering aan den Zaligmaker en zijne twaalf apostels. Men noemde ze *ouvriers de Rhétorique.*

Dit gezelschap bezat, als bij de Vlaamsche Rederijkers, geene daartoe bestemde Kamer; maar vergaderde maandelijks ter woning des hoofdmans of in een ander eerlijk huis van Doornik, en wel om

---

(1) PH. MOUSKES, Introd. bl. CCXXV, aangehaald bij VAN HASSELT, *Essai sur la poésie française en Belgique* 1837, bl. 34. *(Mémoires couronnés par l'Academie royale des sciences et belles lettres de Bruxelles,* T. XIII, 1638).

(2) VAN HASSELT, t. u. p., bl. 110.

er telkens aan de dischtafel te zitten, in den trant der in Duitschland nog bloeiende Liedertafels. Van Allerheiligen tot Paschen nam men 't middagmaal; van Paschen tot Allerheiligen, 't avondmaal.

Een nieuwe hoofdman kwam maandelijks in bediening. Hij schonk eene kroon en eenen zilveren hoed (*une couronne et ung capel d'argent*) als prijs voor 't beste werk.

De stukken werden op een daartoe bestemd boek overgeschreven, met de noodzakelijke verbeteringen, als kantteekeningen gesteld (1). Dit boek is bewaard gebleven, loopt tot het jaar 1491 en behelst de werkzaamheden eens tijdsvaks van veertien jaren. Die balladen geschreven te midden der groote gebeurtenissen welke in dien tijd Frankrijk en België schokten, die stukken bij rustige broedermalen gelezen en bekroond, hebben een levendiger belang dan hetgene van den aanvalligen strophenvorm. De verzameling er van ontsluit met eene Ballade op den rampzaligen hertog van Burgondië, voor Nancy te midden der dooden gebleven, en niet dan met vele moeite herkend.

Op wien anders toch deze karakterschets toepassen dan op Karel den Stoute, zoon van den « goeden » hertog?

Unl riche figz bien congnéu,
Après la mort de son *bon* père,
Sans plus de soy descongnéu,
Fist à maintes gens vitupère.
Home trop grant ne luy estoit,
Il tuoit l'ung, l'autre batoit,
Puis chy, puis là, à l'aventure,
Sans aviser, comme on doibt,
Bien commenchier et mieux conclure.

---

(1) Het reglement wordt in zijn geheel door VAN HASSELT medegedeeld, t. a. p., bl. 134-8.

Vervolgens zegt de dichter van hem :

Fortune luy tourna l'escu,

en meldt hoe hij, na leeningen, geldafpersingen, verarmde, tot hij

.... ala emprendre un esploit,
Dont it moru à grande injure.

Het hs. van Doornik bevat balladen, liederen en trioletten of rondels, zoo men ze alsdan heette. Zij zijn naïef en geestrijk (1). De Doorniksche *trouvères* sluiten eenigszins de Fransche poëzie der Belgen in de middeleeuwen.

Wij hebben bewezen dat men van schutters moet verstaan wat er bij KOPS (2) aangeteekend staat: « De eerste intrede, waar van ik gewag gemaakt « vind, geschiedde te Doornik in 1394; dan al het « bescheid dat ik er van bekomen heb, is alleen dit, « dat de Rederijkers van Dixmuiden aldaar den « tweeden prijs behaalden. »

Men heeft gezeid dat Doornik, toen nog aan Frankrijk behoorende, eene spoedig te niet gegane confrerie bezat, wier leden *compagnons* genoemd werden, en dat het de Diksmuidsche Kamer de *Heylige Gheest* was, die in 't gemelde jaar daar den prijs bekwam (3).

Uit dienzelfden hoofde eener verdachte bron, meenen wij dat de kunst van Rethorijken vreemd was aan het te Doornik in 1472 gegeven feest, waarop

---

(1) Zie VAN HASSELT bl. 141 en vlg., die de beste stukken mede deelt.

(2) Bl. 216.

(3) VISSCHER, *Beknopte gesch. der Nederl. letterk.*, Utrecht 1851, bl. 228. Zie mede CH. ROBAEYS, *Iets over de Rhetorykkamers van Dixmude*, in *Nederduitsche letteroefeningen*, Gent, 1834, bl. 116 vlg., waar het feit zonder aanmerking wordt medegedeeld.

de eerekroon door de *Witte Roos* van Oudenaarde volgens denzelfden schrijver werd weggedragen (1).

Zagen wij, dat de *école de Réthorique* van Doornik niet vreemd was aan politieke refereinen, wij zien ook in 1431 de Kamer van Atrecht de vraag voordragen : *Pourquoi la paix ne venoit pas en France?* Ten minste zou het volgens GÉRARD (2) in die hoofdstad van 't Artoische geweest zijn, dat er voor zoogezegde *Réthoriciens* een prijskamp werd geopend. VINCHANT (3) brengt dien elders thuis en wij zijn geneigd dien liever in de gemelde hoofdplaats te stellen, krachtens haren meerderen invloed blijkbaar door het uitschrijven zulker politieke vraag. Die kroniekschrijver meldt het volgende : « L'an « 1431. Les bourgeois de Mons qui se nommaient « Réthoriciens, se trouvent avec ceux de Valen- « ciennes, Douay, Cambray, Hesdin et d'autres lieux « circonvoisins en l'abbaye de Liessies, à cause que « l'abbé du lieu appelé Gilles Du Cesne, personnaige « vertueux et scavant, avoit fait publier qu'une dispute « de réthorique se tiendroit en saditte abbaye pour « décider ceste question : *Pourquoy la paix ne cognois-* « *soit le royaulme de France?* (wat op den oorlog door Philip den Goede tegen Frankrijk zag)... « Or ledit « abbé adjugea prix à ceulx qui pouldroient mieux « respondre à laditte question, en sorte que ceux « de Hesdin emporterent le premier prix que estoit « un paix *(sic)* de VIII onces d'argent. Ceulx de « Valenciennes eurent le second qui fut un *agnus Dei* « d'argent, mais très-magnifique (4) ».

---

(1) Dr VAN DER MEERSCH, t. a. p., *Belg. Mus.*, VI (1842) bl. 393-4.

(2) Bl. 165.

(3) Kronick van Henegouw ter openbare Bibliotheek te Bergen.

(4) DELMOTTE, over de « Anciennes Chambres de Rhétorique à Mons », in *Bull. de l'Acad. royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*, t. II (1835), bl. 258 vlg.

Dat de oproep die de Walen tot de Vlamingen deden, wel eens voor dezen eenen vereerenden uitslag bekwam, bewijst een rhetorisijn van Oudenaarde, Meester WILLEM DE ZOMERE die in 1456 aan de uitnoodiging beantwoord had, uitgegaan van het Doorniksche dichtgenootschap, genaamd *Puy d'amours*, en een prijs behaalde : « een zilveren juweel, dat hy « met dichtene ende met spelene ghewonnen hadde »; door welke *spelen* men vermoedelijk het speelwijs uitgalmen van zijn dichtstuk te verstaan heeft, zooals het in de gewesten meestal gebruikelijk was (1).

In 1491 loofde Doornik prijzen uit voor degenen die er de schoonste schouwspelen, in den smaak des tijds, zouden uitvoeren.

De invloed, door de Fransche Rederijkers van dien tijd uitgeoefend, moet gering zijn geweest : want toen de Aartshertog Philip besloot om naar zijnen zin de Kamers te verplooien, en te dien einde deze te Mechelen samen riep (1493), bepaalde hij zich tot de Rhetorikers « van der dietschen tonghen » in de Nederlanden.

Het groot schietspel te Gent, van Mei tot Juli 1498 gehouden, werd door de Vlaamsche en Waalsche Rederijkers verlevendigd; zoo dat het niet alleen luisterlijk was, maar tevens van een echt staatkundigen aard. Er verschenen op dit schietspel niet minder dan een-en-dertig steden, zoo van Vlaamsch- als van Waalsch-België.

Even kostelijk waren de prijzen voor de Rederijkers in beide talen opgehangen die « schoonst « ende genoeghelicxtes batemendende, spelen souden « in duytscher talen, ronden ryme, sonder vylonie « ofte dorperheyt tselve batement inhebbende, daer

(1) Dr. VANDER MEERSCH, t. a. p., *Belg. Mus.*, VI (1842) bl. 390.

« sij tsavents haer lieder staet houden sullen, die « voorseyde feeste ghedueren de ; » zij kregen : « twee « rijckelicke silveren kannen, ses marck weghende », terwijl eene zilveren kan van hetzelfde gewicht hunne gezellen « spelende in walscher talen » verwachtte (1).

Welke *école de Rhétorique* de zilveren kan in triomf wegvoerde, is onbekend.

De Waalsche broeders bezochten ook somtijds de Vlaamsche uit louter vriendschap, en buiten eenige prijskaart : althans ten jare 1528 komen de Rethorijkgezellen van Douai de Kamers van Oudenaarde bezoeken, en dit wel ter gelegenheid van den H. Sacramentsdag, aldaar sedert eeuwen rhetorijkelijk gevierd. Die Rethorijkgezellen vertoonden aldaar, ten bijwezen van vele hoogadellijke personen, eene battementspel in het Fransch, dat om de vreemdheid van het stuk, en vooral van de spelers, zeer toegejuicht werd (2).

Te dien tijde heerschte de oprechte kunstbroederliefde tusschen de Dietsche en Waalsche bevolkingen in België. Ook werd de bode van den Doornijkschen *Prince* (*Puy?*) *d'amour* ten hartelijkste door de *Paxvobianen* van Oudenaarde ontvangen, die hij in 1531 en 1532 op een Rederijkersfeest kwam noodigen : hem werd telkens een zilveren *teeken* geschonken (3), dat « verwapent was metter stede wapene (4) en *darge* « werd genoemd » (5).

---

(1) PR. VAN DUYSE, *Het groot schietspel ende Rederijkersspelen te Gent*, in Mei tot July 1498, in Annales de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand, VI (1855-56) bl. 273 vlg.

(2) VAN DER MEERSCH, t. a. p., *Belg. Mus.*, VII (1843) bl. 31.

(3) VAN DER MEERSCH, t. a. p., bl. 33-4. « Wy gelooven », zegt de schrijver, « dat hier moet verstaen worden *puys ou puits d'amour*, eene algemeene benaming der rederykkamers in de Waelsche gewesten. »

(4) Id., bl. 38.

(5) Id., bl. 48.

Over Namen vinden wij slechts aangeteekend, dat aldaar eene Kamer onder Karel V werd ingesteld, terwijl er te Gembloux eene dergelijke in het begin der XVIIIe eeuw bestond.

Lang had men niets geweten over de Rederijkers van Bergen, in Henegouw : DELMOTTE heeft eerst hun bestaan vastgesteld (1).

Wij kennen eene Fransche ballade over den verkeerden weg, door de rethoricijnen en hunne kunstgenooten ingeslagen, in 1505 gedrukt (2).

De Rederijkers hadden zich, te midden der XVIe eeuw, genoeg in 't Henegouwsche ontwikkeld, om er een godsdienstigen invloed uit te oefenen, die aan 't staatsbestuur gevaarlijk toescheen. 's Lands gouvernante Margareta raadpleegde den 15^en^ November 1559 den raad dier provincie over 't door haar ontworpen plakkaat ten einde die Rederijkers te beteugelen (3).

Het is bekend, dat reeds in de XVe eeuw te Gent, te Oudenaarde, te Veurne en elders, er vanwege de stadsbesturen voor de *esbatementeurs* in de verschillende stadswijken dergelijke plakkaten opge-

---

(1) Naar het hierboven, bl. 282, vermelde Hs.

(2) « Une ballade reprenant les erreurs des rethoriciens rimeurs et baladeurs », voorkomende in de verzameling te Antwerpen gedrukt in 1505, en beschreven door BRUNET, *Manuel du libraire*, Paris 1820, II, bl. 578, onder den titel : *Sensieult une œuvre nouvelle contenant plusieurs materes, et premiers*, enz.

(3) « Pour ce que nous sommes avertie que ès pays de par-deça, l'on fait, compose et joue plusieurs et divers jeuz de moralité, farces, refereyns, ballades et semblables, èsquelz sont meslez la saincte Escripture, ministères divins et constitutions de la saincte Eglise, aussy touchez et notez les personnages ecclésiastiques et religieux, dont le commun peuple est mal édiffié, séduyt et deçeu, » enz. Zie den brief in *Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire*, Bruxelles, VIII (1856), bl. 44. De raad voldeed daaraan, na 't advies ingewonnen te hebben des inquisiteurs door den Koning voor Henegouw ingesteld.

hangen werden. Volgens den reeds gemelden kroniekschrijver Vinchant zou tenzelfden jare 1539 te Bergen iets dergelijks, doch op vrij minder officieëlen voet, gebeurd zijn. De schaarschheid der berichten omtrent de Waalsche Kamers doet ons mede die plaats afschrijven : « L'an 1559. Quant aux réthoriques, com-« médies et farces, elles estoient en ce temps fré-« quentes en la ville de Mons, de sorte que les manans « d'une rue souloient provoquer ceulx d'autre pour « emporter les prix, et d'autant que ceulx de la *rue* « *des rattes* qui se nommoient les *réthoriciens de* « *Notre-Dame* emporterent le plus souvent le dessus, « laditte rue changea lors de nom et fut appellée « *la rue Notre-Dame* comme encore elle s'apelle « présentement, et à cest effect fut posée l'imaige « de la vierge par lesdits réthoriciens d'icelle rue, « mais à cause que lesdits réthoriques et commédies « incitoient la jeunesse, fils et filles, à méchanceté « et impudicité, oultre ce qu'en icelles se mesloient « quelques hérésies, les principaux bourgeois d'icelle « ville défendoient bien étroittement à leurs enfans « de s'y trouver à telles réthoriques, mesme d'user « de la langue françoise en leurs bénédictions et « action de grâce quant ils prenoient leur repas, à « cause que ces réthoriciens et après eux les hereti-« ques occultes en usoient en leurs banquets (1). »

De zedelijke invloed der Rederijkers te Bergen had dus, volgens VINCHANT, zijne licht- en schaduwzijde; terwijl eene der kunstwijken een O.-L.-V.-beeld — denkelijk op eenen straathoek — stelt, gelijk dit te Antwerpen en elders in België nog gebeurt, maken andere kunstwijken misbruik van hunne spelen ter

(1) DELMOTTE, t. a. p., bl. 259.

verleiding der jeugd en ter verspreiding der ketterijen, waartoe zij vooral het Fransch aanwenden. Die onkatholieke misstap is door 't werkelijk uitgevaardigde plakkaat van dien jare vastgesteld. De onberadenen! zij waren vergeten dat Philip II op den nieuwen troon zat, en voorzagen niet, dat de « succursale des bloedraads » van 1572, over de staatsbeweging voorbereid door de Rederijkers van 1559, wraak zou nemen.

SLOTREDE.

Werpen wij, ten einde onzer taak gekomen, eenen blik terug op de vier eeuwen, gedurende welke wij de oefeningen, strekking en lotgevallen der Rederijkers hebben nagegaan; spreken wij over hunnen literarischen, zedelijken en politieken invloed.

Hun Kunstinvloed was dubbel. Ten opzichte van smaak was hij eeuwen lang nadeelig. De nieuwe Gezellen ontleenden alles van den vreemde; die slaafsche navolging deed hen — als vroeger de wegkwijnende kunstschool van Alexandrië — met den kunstvorm dwepen, zij verbasterde hun gevoel voor 't eenvoudig ware, dat Maerlants rijmpen bestuurd had; ja, de Rhetorisijnen die voor Rede-rijken wilden doorgaan, zonken zoo diep, dat zij, ter pijniging des verstands, zich in 't nevelig spoor van allegorische wezens sleepten. Men sloofde zich dus niet alleen op den dooden vorm af; men martelde zich 't brein op spitsvondigheden; men zocht daarin met veel moeite, wat men aan der hand had; wat men in de poëzie, in de uiting van het zuivere zielsgevoel, en daarmede overeenstemmende verbeelding, zou gevonden hebben. Ziedaar de slechte zijde.

Aan eenen anderen kant was hun kunstinvloed gelukkig. Uit volkselementen samengesteld, bezielde hen, evenals MAERLANT, de op wetenschap leunende zucht tot vooruitgang des volks, en gebruikten zij daartoe het rechte werktuig, de moedertaal. Zij onder-

hielden in 't hart der Nederlanden de liefde voor die taal, en de er mede verzusterde vaderlandsliefde, zoowel onder 't Burgondische als onder 't Spaansche hof, zoowel onder de Sans-culotten der Fransche overspoeling, als onder de gegalonneerde prefecten des Keizerrijks die natuurlijk zulke volbloed Vlamingen als onbeschaafbare menschen aanzagen. In 't onverfranschbare Holland was die worsteling voor 't behoud der taalark onder de Fransche overheersching minder noodzakelijk; HELMERS vergat de Rederijkers in zijne *Hollandsche natie* te noemen, die bij deze én later ontstonden, én veel vroeger, niet zonder eigen schuld, vergingen, in rijmcolleges versmolten. Ziedaar de goede kunstzijde.

Dan op hun invoeren der bastaardwoorden past eene aanmerking. Die verkeerde minnaars hielden die woorden voor taalsieraden, en men verlieze uit het oog niet, dat de Rederijkers, na omtrent eene eeuw miskenning vanwege de getabberde geleerden, nauwelijks wat goeds begonnen te voorspellen, toen Alva hun het pas afsneed. Deze sloeg weinig acht op hunne *Autos sacramentales* en handelde met de Kamers, gelijk zijn krijgsvolk met de al of niet vijandelijke, al of niet verwonnen steden; anders zouden die taalgenooten eerlang de vaderlandsche letterkunde tegen de klassieke hebben doen opklimmen: zij zouden de taal tot eere gestrekt hebben: HUYDEKOPER getuigt het. Maar in dien Kerk- en Staatsstorm werden de oude stam- en kunstgenooten uiteengesmeten. De Kamergezinde STEVEN en W. VAN DEN NIEUWELANDT ontweken, de eene wat vroeger dan de andere, de Spaansche Nederlanden, en Holland bekwam, uit de hand der Voorzienigheid, niet alleen een geschiedschrijver in HOOFT, maar een dichter in

VONDEL, welke laatste anders naar menschelijk uitzicht den Vlamingen zoo toebehoord hebben, maar die nu geheel voor hen verloren was. De Spaansche politiek zag in ieder Hollandsch boek een doodsvijand; zij trok tegen alle éene en dezelfde gezondheidslijn. In België legde zij de drukpers aan banden, en dit was staatkundiger gehandeld dan de boeken, gelijk vroeger de menschen, te verbranden; goede boeken zijn feniksen.

In SPIEGHEL en COORNHERT strekte de Rederijkers kunstinvloed zich tot de proza uit: die mannen zij mogen verschillend van kerkleer, zooals de taal- en volkszucht beiden vereenigde, met eer door een dankbaar nageslacht samen vereenigd worworden; 't waren keurige en kunstige stylisten. Ook na Alva mocht België nog op enkele mystieken roemen, wien dikwijls niets dan de oorstreelende melodie en zielinnemende vorm ontbrak om volmaakt dichterlijk te zijn; maar na Alva bracht in België geen enkele Rederijker meer éene enkele kunstschepping voort, bezield met hoogere levensvonk, met levende en rondzwervende volkspoëzie. De poging om een deftig tooneel in Holland te stichten, werd eerst door een Rederijker dichter VAN HOOGENDORP ondersteund, terwijl ABRAHAM DE CONINGH aan dit tooneel eene romantische kleur wilde bijzetten. BREDERO was van dezelfde gedachte, toen hij comediën of berijmde dramata schreef. Deze was voor alles een in opvatting en beschouwing, oorspronkelijk *kluchtschrijver*; hij was in de tooneeltafereelen, die hij naar lageren stand schilderde, even kunstig, maar ook even onzedig als de dichters der oudste *sotterniën* en *kluiten*.

Achter hem, maar op verren afstand, komt OGIER. Het faalde den bespiegelenden Rederijkeren van

vroegeren en lateren tijd aan geene zinrijkheid ; maar 't faalde hun aan dat krachtige levensgrondbeginsel van uit- en overstorting eigener ziel. Diepe gedachten, 't zij in eenvoudige, 't zij in krachtige woorden uitgedrukt, werden door eene overgeleerde taal vervangen die, in 't keurslijf van afgesproken vormen, adem miste. CATS, in zijnen *Trouwring*, stond hierin oneindig boven den schrijver van *Pegasides pleyn;* maar de volksdichter had met den factor het gebrek van de langwijligheid gemeen.

Stijl en afwisselende verscheidenheid was aan de factorliteratuur nagenoeg vreemd; geene verhevenheid, zelden of nooit natuurpoëzie, maar somtijds in 't satyrieke eene scherpgeteekende geestigheid. Men heeft de groote prijskampen der Rederijkers bij de Olympische spelen vergeleken ; de Kameristen volgden hierin noch de Franschen, noch de Grieken na, en in eenen tijd dat de groote steden, om hunne privileges zoo op elkander wrokten, moesten die bezoeken van steden en dorpen aan de prijsuitlovende Maatschappij gedaan, de algemeene verbroedering bevorderen. Dit geldt bijzonderlijk de vroolijke betrekkingen tusschen Waalsche en Vlaamsche steden hierdoor aangeknoopt.

Wat den *zedelijken invloed* betreft, deze verscheelt veel volgens tijd en plaats. De vrijheidskoorts, nu heet, dan koud, was daaraan in Holland niet bestendig gunstig,

In België was de invloed over 't algemeen prijsbaar. Men neme het begin der zestiende eeuw tot voorbeeld. Het fantastische tooneelspel de *Homulus* is wel de uitdrukking der maatschappij in die dagen, De eerste helft er van speelt in de werkelijke, de tweede helft in de denkbeeldige wereld. Het werd te Antwerpen opgevoerd; in eene stad, waar de

Hervorming, ten gevolge der aldaar samengestroomde handelnatiën, hare ontvlambare stoffen, als in een brandpunt, had vereenigd; in eene stad, waar zelfs geestelijken de nieuwe leeringen omhelsden. Doch de *Homulus* is van geene partij; in de eerste helft van het stuk strijkt hij den oud-monnik van Wittemberg, met eene recht *vis comica* door. In de tweede helft wenscht de *Homulus*, dat de Moederkerk de geestelijken tot levend voorbeeld van christelijke deugd zie terugkeeren. Ondertusschen wordt het stuk gedurende lange jaren gespeeld, en toegejuicht. Dit *mysterie*, die *moralisatie* alleen is, onzes dunkens, voldoende, om te betoonen, dat het rederijkerstooneel, ook in die tijden van maatschappelijke kraking en ontbinding, de godsdienstige begrippen van het volk weerspiegelde. Hierin ten minste bleef de « kunst van Rhetoriken » aan hare zending getrouw; ook was zij meer realistisch dan poëtisch. Protesteerend tegen alle misbruiken, ook tegen die der protestanten en onprotestanten, schijnt ons de *Homulus* de gezindheid der meeste Kamers in Nederland vóor Alva's aankomst, weer te geven.

Men beoordeele vooral den *zedelijken invloed* der Kamers, die machtigst was op de tooneelplanken, geenszins naar onreine kluchten, gelijk de *Lippijn*, van vroeger onbeschaafde eeuwen; ook niet op eenige losbandige Refereinen; neen, men geve acht op de gemoedelijkheid, op den vromen zin, op den zedekundigen toon onzer voorvaderen, die u algemeen uit die stukken toegeuren. Niettegenstaande gekunstelde vormen, spreekt uit bijna alle luid en levendig de oud-godsdienstige aard of de vreugd- en vrijheidsminnende inborst der Nederlanders.

Er blijft een woord te zeggen over den *poli-*

tieken invloed der Rederijkers : zoomin als aan de kerkprocessiën, ontbraken zij aan de inhuldigingen van 's lands vorsten, doch dit was en blijft bij de genootschappen nog heden de bloote politiek des vermaaks of der plicht. Slechts in de XVIe eeuw gaan ze tot eene andere politiek over; van de Kerk uitgegaan, als Rederijkers, tot zeker punt, met den Bijbel bekend, geloofden zij zich nu te zamen poëten en propheten. De oud-monnik van Duitschland had zich tegen de Kerk met den Bijbel gewapend; de oudkatholijke confreriebroeders begonnen, al of niet daartoe voorbereid, de nu eerst geprente H. Schrift meer te lezen dan te vertoonen, en wie voor Rome niet was, was tegen Spanje. Wij hebben bloot het feit vast te stellen zonder het op een kerkleerstellig grondgebied te brengen, en te beoordeelen.

Wij denken derhalve te mogen besluiten, dat als de bewerkers van een zedelijk element zooals de Poëzie is — element dat zij op hunne wijze verstonden — de Rederijkers, gedurende verschillende eeuwen, die zij doorstreefd of doorworsteld hebben, den Nederlandschen volksgeest in zijne godsdienstige strekking hebben weergegeven. In dien zin mag de factorskunst literarisch heeten, en om diezelfde reden gelooven wij, dat zij een voordeeligen invloed op dien volksgeest heeft gehad.

Maar wat boven allen twijfel is, wat op den eersten oogslag voor hen inneemt, en bij nadenken verbaast, is het groote schouwspel, dat zij aan de wereld gegeven hebben en dat eenig is in de geschiedenis der natiën: het schouwspel namelijk van burgergenootschappen, eerst uit godsdienstig gevoel als broederschappen ontstaan, vervolgens uit bijkomende liefde voor de als kunst opleidende wetenschap, tot verstandelijke corporatiën ingericht; eindelijk van de

hoogste tot de laagste steden en dorpen van Nederland, éene enkele keten uitmakend, die het woord boven alle andere genietingen, boven alle macht stelt; burgergenootschappen, welke, als bij den vreemde, ja, zelfs bij de Walen, alle dergelijke volksinstellingen al lang verstorven zijn, nog krachtig voortleven in de hedendaagsche tooneel- of lettermaatschappijen van Vlaanderen, of in de Hollandsche reciteerkamers, welke beide, ter bewaring van 't zelfstandige kunstgevoel der Nederlandsche natie, werkzaam blijven.

Wij meenen dus gerustelijk, ook met breedere toepassing van plaats, de woorden te mogen herhalen waarmede, bij de herstelling der Fonteinisten van Gent, de schrandere CORNELISSEN zijne redevoering over den oorsprong, voort- en ondergang der Kamers in Vlaanderen, ontsloot: « De toutes les institutions, « dont s'honore l'ancienne Flandre, les sociétés qui « reçurent le nom de Chambres de Rhétorique, furent « les plus utiles et les plus célèbres. Créées dans « ces siècles reculés qui touchent de si près au moyen « âge de l'histoire moderne, elles contribuèrent de « toute leur influence, à préparer la renaissance des « arts, à animer les progrès de la raison et de l'esprit « humain à une époque où la rouille de la barbarie « couvrait une partie de l'Europe. »

INHOUDSTAFEL.

Abraham de Aertsvader, dichtstuk door HOOGVLIET, I, 221.
Abrams Uytganck, Comedie, II, 89.
Academie (*Duitsche* of *Nederduitsche*), II, 121.
ACCIUS, Latijnsch schrijver, II, 92.
Achab, door ABRAHAM DE CONINGH, I, 245.
Acoleye (*De blauwe*), rederijkerskamer te Vlissingen, II, 139, 167.
Acoleye (*De witte*), Leidsche kamer, I, 52, 111, 132. — II, 118.
Adam en Eva (bijbelspel), I, 61. — II 67.
Adieu (*Langhe*), schimpdicht, I, 108.
Adonaï mysteriespel, I, 221, 225, 241, 243.
ADRIAENSEN (HENR.), II, 179.
Aeckerboom, rederijkerskamer te Vlaardingen, I, 111, 285.
Aedwaertswoude (kamer van), I, 132.
AELTURS (PIETER), II, 201.
Æneas ende Dido, zinnespel, door CASTELEYN, II, 57, 58, 61.
Afstand der Nederlanden, lied door JERONIMUS VAN DER VOORT, II, 65.
Agnes (*St^e*), rederijkerskamer te Gent, I, 19.
ALBERDINGK THIJM (J.), I, 128, 144, 145, 274, 275. — II, 17, 55, 63, 84, 104, 105, 115.
ALEWIJN, schrijver van *Latona*, II, 260.
Alexander, door THEODOOR RODENBURGH, I, 191.
Alpha en Omega, Iepersche kamer, I, 49. — II, 203.
Als 't past bi apetite, zinspreuk der Fonteinisten van Gent, I, 37, 40.
Alva's pater noster, politiek gedicht, I, 183.
AMELRY (FRANS), schrijver van een spel van sinne, II, 269.
Amis (*Les*) *des Arts*, tooneelmaatschappij te Dendermonde, II, 224.
Amoureusheyt (*Sotte*), luimig dichtstuk door DE ROOVERE, II, 11.
Amsterdam (rederijkers van), I, 32, 119, 121, 123, 126, 132, 225.
ANDE, Fransch tooneelschrijver, II, 224.
Andronicus, vertaling naar CAMPISTRON, door MICH. DE SWAEN, I, 256.
Angierken (*Het wit*), rederijkerskamer te Haarlem, I, 111.
ANGILLIS (A.), I, 24.
ANSLO, Nederlandsch dichter, II, 252.
ANTONIDES VAN DER GOES, II, 252.
Antwerpen (Rederijkers van), I, 22, 29, 32, 34, 35.
Appolloos Lusthof, berijmde charter, I, 71.
Apollus lust-hof ofte beroep tot Bleyswijck, lied, I, 161.
Aran en Titus, door JAN VOS, I, 253.
Ars poetica, van JAC. CELOSSE, II, 79.
Atrecht (rederijkerskamer van), II, 282.

AUGUSTE, Fransch tooneelschrijver, II, 224.
AUDEFROY LE BASTARD, Fransch dichter der XIIe eeuw, I, 139.
BADENS (FRANS), II, 120.
BAKHUYZEN VAN DEN BRINK (Dr.), II, 110.
BAKKER (HUISINGA), II, 87, 88.
Baladen van Doornijcke, door CASTELEYN, I, 164, 165. — II, 40.
Balsemblomme (*De*) te Gent, I, 21, 22, 24, 78, 262. — II, 122, 123.
Barbara (*S^te*), rederijkerskamer te Aalst, II, 151, 199.
Barbaren, gilde te 's Hertogenbosch, I, 264.
BASTIAENSZ. LEEUW (ADRIAEN), I, 226.
Batementspel door kinderen, te Antwerpen, I, 77.
BECANUS (GOROPIUS), schrijver, II, 97.
't Bedrogh des werelds, dichtstuk, II, 90.
BEHEIT (MAERTEN), I, 194.
Beleg (*Het zevenjarig*) *van Gend*, historiespel, I, 249, 250, 257.
Belegering en ontzetting der stad Leyden, treurspel, II, 136.
Belgica en Spinola, tooneelstuk, II, 67.
Belle Argentine, lied, I, 139.
Belle Matineuse, klinkdicht, door MALLEVILLE, I, 194.
BENTLEY, II, 145.
Berchem (kamer van), I, 84. — II, 199.
Bergen, II, 282, 285, 286.
BERRIAT-SAINT-PRIX, I, 203.
Beschermleden bij de rederijkers, I, 42.
Beschrijvinghe van een waerachtich Geus, door P. HEYNDERICX, I, 182.
Besten (*Die negen*) *ende negen quaetsten*, vertooning te paard te 's Hertogenbosch, I, 264.
Bewijs (*Het heerlyck*) *van des menschen ellende*, weeklacht, II, 63.
BIDLOO (LOMBERT), I, 12.
Biënkorf der H. Roomsche kerke, door MARNIX VAN Ste ALDEGONDE, II, 86.
BIENS (PIETER-CORNELIS), I, 126.
BIJNS (ANNA), I, 138, 139, 168, 172, 179. — II, 16, 56, 63, 87, 184.
BILDERDIJK (WILL.), I, 120, 135, 142, 147, 253. — II, 13, 41, 45, 92, 93, 100, 130, 189, 232.
Bleiswijk (rederijkersfeest te), I, 76.
BLIECK (F.-J.), I, 24.
Blinde voor Jericho, tooneelstuk, II, 90.
Bliscap (*Die eerste*) *van Maria*, I, 15, 200, 206, 208, 266.
Bloemken Jesse (*Het*), kamer te Middelburg, I, 17, 24, 65, 209, 263. — II, 137.
BLOMMAERT (PH.), I, 8, 23, 36, 65, 108, 164, 166, 167, 168, 172, 173, 179, 180, 199, 206, 249, 291. — II, 132, 133, 136, 220, 230, 248.
BOCCACCIO, I, 175.
BOCHIUS, secretaris van de stad Antwerpen, II, 62.
Boeck (*Een schoon profijtelick*), door JER. VAN DER VOORT, II, 65.
Boeck (*Den*), rederijkerskamer van Brussel, I, 15, 35, 48, 49, 177. — II, 9, 122, 131, 216.
Odysseæ (de eerste twaalf boeken), vertaald door COORNHERT, II, 88.
BOENDALE (JAN), II, 146, 149.
Boerekermis, door ROTGANS, I, 100.
Boerken (*Een*) *van buyten en een fraey steedsche dochter*, samenspraak, II, 54.
BOËTIUS, I, 122. — II, 85, 96.
BOILEAU, I, 195. — II, 74, 168.
BONEL, Fransch tooneelschrijver, II, 224.
BONTIUS (RENIER), schrijver der *Belegering der stad Leyden*, II, 136.
Boom (*De groeijende*), rederijkerskamer te Lier, II, 79, 166.
Boomgaert (*De*) *der Poesyen*, door LUCAS D'HEERE, II, 52.
BOON (KORN.), schrijver van *Leyden verlost*, II, 136.
BORGER, Nederlandsch dichter, I, 137.
BOTTELGIER, II, 149.
Boucxkin (*Een zuverlic*), door (VAN DER MEULEN), II, 12, 13.
BOUILLY, Fransch tooneelschrijver, II, 224.
BOURGUEIL, idem, II, 224.

BOUVAERT, I, 37, 45, 63.
BOXHORN, II, 148.
Brabander (*Spaenschen*), door BREDERO, II, 102.
BRAL (N.), II, 8.
BRANDT, Nederlandsch dichter, I, 292. — II, 252.
BRANTS (SEB.), I, 186.
BREDERO, I, 127, 132, 135, 137, 154, 157, 158, 160, 161, 186, 193, 194, 269, 280, 285, 290. — II, 81, 85, 102, 110, 118, 120, 249, 250, 275.
BROECKHUIZEN, Nederlandsch dichter. II, 92.
Broodt (*Dat levende ende levenmakende Hemelsch*), mysteriestuk, I, 180.
Brugge (rederijkers van), I, 35, 162, 205, 213. — II, 152, 255, 265.
BRUNET, Fransch boekkundige, II, 285.
Brussel (rederijkers van), I, 15, 200, 206. — II, 48, 56, 199, 212.
Bruydt Christi ende d'Egyptische vroeivrouwen, door COORNHERT, II, 89.
Bucolica en Georgica (naar VIRGILIUS, door VAN MANDER). I, 105.
BUKELARE (JAN), I, 104.
BULENS, II, 265.
BURMAN (KASPER), Nederlandsch schrijver, I, 209. — II, 159.
CALDERON, I, 281.
CALMET (D.), I, 203, 204.
CAMMAERT, II, 216.
CAMPISTRON, I, 256. — II, 213.
CARBONIER (ELEONORA), I, 192.
CARION, geschiedschrijver, II, 81.
CARLIER, Fransch schrijver, II, 212.
CARNEL (D.), Fransch schrijver, I, 216.
CARPENTIER, I, 69.
CARTON, II, 153.
CASTALIO, II, 96.
CASTELEYN, schrijver van de *Konst van Rhetoriken*, I, 26, 30, 47, 71, 92, 95, 98, 105, 112, 114, 115, 122, 127, 138, 144, 145, 163, 164, 166, 184, 185, 186, 208, 225, 226, 227, 230, 244, 263, 290. — II, 9, 19, 40, 42, 43, 45, 48, 57, 79, 82, 83, 88, 153, 253, 266.
Catharina (Ste), kamer te Hasselt, I, 19.
Catharinisten, rederijkers van Aalst, I, 12. — II, 141.
CATS (J.), I, 61, 109, 169, 284, 285. — II, 56, 58, 59, 66, 78, 96, 193, 211, 212, 251, 265, 291.
CATULLUS, Latijnsch schrijver, II, 105.
CAUDRON, (W.), II, 252.
CEBITUS, I, 179.
CELOSSE, rederijker, I, 140. — II, 79, 84.
Censuurrecht over boeken, I, 33.
Censuurrecht over personen, I, 33.
CHAMPOLLION-FIGEAC, Fransch schrijver, I, 10.
CHARRON, II, 84.
CHATEAUBRIAND, I, 244.
CHOTIN (A.-C.), I, 13
Chrisoarius, tooneelstuk door CLAUD. DE CLERCK II, 67.
Christi Leiden, mysteriespel, I, 10.
Christus aan het kruis, rederijkersblazoen, I, 111.
Christusoog, rederijkerskamer te Diest, I, 11, 13.
CICERO, II, 43, 96.
Clarinde, treurspel, I, 258.
CLIGNETT, (M. JAC.-ARN.), II, 52, 146.
Cluyt van Onzen lieven Heers Minnevaer, II, 242.
COCCEJUS, I, 293.
COLENERS (ROSINE), I, 55.
COLYN VAN RYSSELE, II, 253.
Collège de Rhétorique te Diest, I, 12.
COLLOT D'ESCURY, II, 84, 113, 114.
Comœdiae en *Tragediae Sacrae*, door SCHONŒUS, I 292.
Comedie (*Klucht-wyse*) *van de Ontmaskerde liefde*. Antw. 1708, I, 143.
Comt mijn bruyt met oneur, lied, I, 150.
Concordia, letterkundig genootschap te Brussel, II, 232.
Confrères de la Passion (spelers), I, 11, 57, 202.
Const-thoonende inweel te Haarlem, 1607, I, 64, 71, 85, 129, 132, 223, 233.
COOLHAES (CASPAR), II, 157.
COORNHERT, I, 160. — II, 84, 89, 90, 91, 96, 98, 182, 184, 240, 290.

Coren-aren van Catwijck (*De*),rederijkersblazoen, I, 111.
Corenbloem (*De*), kamer van Brussel, I, 84. — II, 126, 131.
Corenbloem van den Haghe (*De*), rederijkersblazoen, I, 111.
CORNEILLE, I. 100, 281, 282. — II, 213.
CORNELISSEN (NORB.), I, 5, 6, 7, 12. — II, 142, 228, 229, 294.
COSTER, I, 117, 161, 288. — II, 103, 111, 114, 120, 121, 139.
CRIGINGER (JOH.), I, 221.
DAGALON, tooneelschrijver, II, 224.
Daghet (*Het*) *in den Oosten*, lied, I, 152.
Daniel, mysteriespel. I, 10, 291.
DATHENUS, II, 53, 178, 270.
DAVID (J.-B.), I, 111, 112, 113, 247. — II, 190.
David's geschiedenis, mysteriespel, I, 9.
DE BANVILLE (TH.), Fransche dichter, I, 116.
DE BERTRAND (RAIMOND), I, 220. — II, 162.
DE BEZE (THEOD.), II, 270.
DE BIE (CORNELIS), XI, 143. — II, 77, 79.
DE BORCHGRAVE (P.-J.), II, 141, 220, 232.
DE BRUNE (JAN), I, 46. — II, 170.
DE CAPISTRON, I, 12.
DE CLERCK (CLAUDE), I, 188. — II, 65, 67, 265.
DE CLERCQ (W.), I, 58, 102, 188, 224. — II, 273.
DE COCK (JAN), broeder te Groenendale, I, 186.
DE CONDÉ (J.), I, 206, 288.
DE CONINGH (ABRAHAM). Zie DE KONINGH (ABRAHAM).
DE CONINQ (FREDERICO CORNELIO), I, 281.
DE CROY (HENRI), I, 94, 95, 104, 166.
DE DECKER (JAN), II, 40, 153, 252.
DE DENE (ED.), II, 51, 52.
DE GRIECK (C.), I, 288.
DE GROOT (H.), I, 125.
DE HERPENER (PIETER), I, 47, 277.
DE JONGHE (BERN.), I, 80. — II, 132.
DE KEMPENARE (VAN CAMPENE), I, 291. — II, 132.
DE KONINGH (ABRAHAM), I, 224, 245, 246. — II, 108, 247, 275, 290.
DELGEUR (LOD.), II, 8.
DELEPIERRE, I, 205.
DELMOTTE, II, 282, 285.
DEMOCRITES, I, 179.
DE MOOR (PIETER), II, 222.
DEMOSTHENES, II, 43.
Dendermonde (rederijkers van), I, 197, 200, 204, 259. — II, 199, 235, 236.
DE REIFFENBERG, I, 221.
DE RIDDER (J.), schrijver van *Den H. Rozenkrans*, I, 210.
DE RODE, II, 163.
Roose (*De*), Lovensche kamer, I, 49.
DE ROOVERE (ANTOON), I, 34, 116, 122. — II, 9, 12, 43.
DE SCUDERY, I, 237.
DE SIMPEL (DAVID), I, 192. — II, 141.
DE SMET (J.-J.), I, 12.
DESROCHES, II, 214, 219.
DE ST.-GENOIS (JUL.), I, 67.
DE SWAEN (MICH.), I, 12, 109, 254, 256, 257, 290.
Deugden (*De drie Goddelijke en de vier kardinale*), verbeeld op eenen praalwagen, I, 215.
Deughd verheught, zinspreuk van SPIEGHEL, I, 54.
DEVALCKGRAVE (JAN), I, 246, 248.
DE VIVARIO (H.-M.-F. J.), I, 23.
Devies- of Gildepenningen bij de Rederijkers, I, 65.
DE VOS (CORNELIS), I, 46.
DE VOS (ISAAC), I, 56.
DE VOS (LAMBERT), I, 162, 213.
DE VRIES, II, 62, 91, 104, 116.
DE WEERT (JAN), I, 118 — II, 146.
DE ZOMERE (WILL.), II, 283.
D'HEERE (LUC.), I, 138, 192. — II, 52, 55, 83, 133, 201, 270.
D'HULSTER (LEO), I, 12. — II, 233.
Dialectike (*Nederduytsche*), I, 125, II, 98.
Dichtoefeningen bij de kamer, I, 26.
Dido, tooneelstuk door HOUWAERT, I, 102. — II, 14.
Diest, twee rederijkkamers aldaar, I, 11. — II, 199.
DIESTHENIUS, II, 17.
Diksmuide, I, 11. — II, 281.
Doctrinael (*De niewe*) *of Spieghel der sonden*, leerdicht, I, 118.

Don Ferdinand oft Spaenschen Sterrekijker, blijspel, II, 77.
Doodendans of *Mollenfeeste*, door DE ROOVERE, II, 10.
Doodt (Zedelyke) van Keyser Carel den Vijfden, treurspel, I, 255, 256, 257.
Doornik, (rederijkers en rederijkersfeesten aldaar), I, 16. — II, 279, 281, 283.
Doorziet den grondt, zinspreuk der rederijkerskamer *Jesus met de balsembloem* te Gent, II, 53.
Dordrecht (rederijkers van), I, 290. — II, 164, 187.
Dorothea, mysteriespel, I, 10.
DORVIGNY, tooneelschrijver, II, 224.
Douai, II, 282, 284.
Drie Koningen (De), processiespel, II, 160.
DROOMERS, I, 247, 253, 254, 290. — II, 252.
DUCANGE, I, 69
DU CESNE (GILLES), II, 282.
Duinkerke (rederijkers van), I, 14, 16, 219, 256. — II, 199.
DULAURE (J.-A.), I, 203, 209.
DUMARSAIS, Fransch schrijver, I, 99.
DU MÉRIL (EDELESTAND), I, 10.
DUVAL, tooneelschrijver, II, 224.
Duvels kermis ('s), gedicht, I, 175, 180.
DUYM (JACOB), I, 138. — II, 135.
DWINGLO (J.), I, 129, 130. — II, 274.
Ecce gratia, zinspreuk der Antwerpsche rederijkers, I, 50.
Een is noodigh, zinspreuk van K. VAN MANDER, I, 54.
Eggewaartskapel (rederijkers van), I, 19.
Eglantier (De), rederijkerskamer te Amsterdam, I, 32.
Eglentierken (Het), rederijkerskamer te Hoogstraten, I, 23, 28.
Eigenliefde (Schadelijke), spel van sinne, I, 225.
Elc man rater, zinspreuk van K. VAN MANDER, I, 54.
Elegia ad summum, gedicht van SIDR. HOSSCHIUS, II, 89.
ENNIUS, Nederlandsch schrijver, I, 123. — II, 92, 98, 99.
Epitheta, verzameld door ANT. SMIJTERS, I, 195.
ERASMUS, I, 209. — II, 49, 95, 96, 246.
Esbatementgezellen, I, 6, 7, 8.
ESCHYLUS, I, 236.
Esmoreit, abele spel, I, 54, 240, 267, 275, 281.
Esopet, middelnederlandsch gedicht, II, 52.
EVERAERT (CORNELIS), Brugsch tooneelschrijver, I, 47, 240, 276.
Fabliaux, I, 272.
Fabulen (De warachtige) der dieren, door EDUARD DE DENE, II, 51, 53.
Fama oft tblasende Gherucht, door J. VAN DEN VONDEL, I, 245.
Faustus (Doctor), I, 262.
FASTRAETS (CHRISTIAAN), schrijver van *de H. Trudo*, I, 141, 142.
FAULCONNIER, Fransch geschiedschrijver, II, 213.
FAVART, Fransch tooneelschrijver, II, 215.
FEITAMA (SYBR.), I, 221, 225, 243.
FERRARY, Fransch schrijver, II. 225.
Fieste (La) d'Aimeri de Narbonne, tooneelspel, I, 267.
FLAVIUS JOSEPHUS, II, 81.
Fonteine (De), rederijkerskamer te Gent, I, 16, 18, 20, 21, 23, 25, 26, 32, 36, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 59, 68, 142, 283. — II, 141, 168, 198, 202, 221, 222, 223, 229, 230.
FONTENELLE, Fransche schrijver, II, 156.
FOPPENS, II, 62.
FOURCELLE, Fransche rederijker, I, 204.
FROISSART, Fransche kroniekschrijver, II, 81, 279.
FROMENT (CH.), Fransche dichter, II, 232.
FRUYTIERS (JAN), liederendichter, II, 271, 272.
Fuite (La) des enfants d'Aimery de Narbonne, historiespel, I, 197.
GAILLIARD, I, 43, 51, 66. — II, 149, 240.
Galis-blomken van Haestrecht (Het), rederijkerskamer, I, 111.
Geeraardsbergen (rederijkers van), I, 49. — II, 151.
Geeraert van Velzen, treurspel door J. VAN DEN VONDEL, I, 247.
GEEST (H.), Brugsche kamer, I, 49, 52.
Gembloux (kamer van), II, 285.

Geneichtheid (*Van natuurlicke*), dichtwerk, II, 96.
Genoveva, treurspel door ANT. WOUTHERS, I, 247, 251, 252, 289.
Gent (rederijkersfeesten en vertooningen te), I, 14, 60, 65, 73, 77, 173, 222, 291, 294. — II. 138, 199, 283, 285.
GÉRARD, I, 5, 52, 126, 224, 264.
Gervinus, II, 16.
Gezellen van den Ebattemente, I, 14.
Gezellen van der Conste, I, 15.
GISELBERTZ PLEMP (CORNELIS), Nederl. dichter, I, 144.
Gebruyck (*Recht*) *ende Misbruyk der tydlicke have*, dichtwerk, II, 87, 90.
Gybe (Heer), personage der Poperingsche Kamer, I, 32, 33.
GLAPION (JAN), Nederlandsche schrijver, II, 273.
GODDÆUS (CONRADUS), Nederl. dichter, I, 144.
Godelieve, treurspel door J.-B. HENDRIX, I, 212.
God voedt veel sotten, zinspreuk der Kortrijksche kamer, I, 50.
GOETMAN (LAMBERT), dichter, I, 122. — II, 272.
Gorcum (rederijkers van), II, 138.
Gouda (kamer van), I, 17, 137, 142. — II, 84.
Goudbloem (*De*), rederijkerskamer te Antwerpen, I, 34, 44, 48, 61, 63, 82, 142, 177, 236. — II, 210.
Gouden Pelicaen (*De*), blazoen eener rederijkerskamer, I, 111.
Goutblomkens van Gouda (*De*), blazoen eener rederijkerskamer, I, 111,
Graf ons Heeren (*Het*), wagen met deze afbeelding in de processie van Veurne, I, 215.
GRAMMAYE, I, 11, 13.
Granida, landspel door HOOFT, I, 284. — II, 118,
GRAPHEUS (ABRAHAM), knaap der Antwerpsche Violieren, I, 45.
Greve (*Van den*) *ende van Grisillen*, rijmwerk, I, 107.
Griane, tragi-comedie door BREDERO, I, 132. — II, 107, 108, 109.
Griseldis (*Sagtmoedighe*), schoolboek, I, 107.
Groeten (Wijze van) in de Kamers, I, 25.
't Guesen ghejanck, tooneelwerk, II, 67.
Haagspel (Het) te Lier en te Brussel, II, 205.
Haarlem (rederijkers van), I, 110, 126. — II, 117, 274.
Haarlem (Vlaamsche kamer te), II, 206.
Haarlem's geestelijkheid verbiedt het niet onderzochte rederijkersspel in de kerk, II, 178.
HAECHT (WILL.), II, 269.
Haeselen-boom van Aedwaertswoude (*De*), rederijkerskamer, I, 111.
Haesken (*Het*), rederijkerslied, I, 153.
Handel (*Den*) *der Amoureusheyt* door HOUWAERT, II, 57.
Haringus (*De Heilige*), legende, I, 185.
Hasselt (rederijkers van), I, 19, 23, 65.
HÉCART (G.-A.-J.), Fransche schrijver, II, 278, 279.
HECQ (G.), Fransche schrijver, I, 166.
Heer Alewijn, lied, I, 152.
Heerlyckheyd van Salomon (*De*) door J. VAN DEN VONDEL, I, 268.
HEINDERYCX, kronickschrijver van Veurne, II, 162.
HEIN VAN AKEN, I, 106.
HEINS (DAN.), I, 53, 100. — II, 116, 118, 206, 248.
HEINS (ZACHARIAS), Nederlandsch dichter, I, 132.
Hel (De) bij de Antwerpsche rederijkers afgebeeld, I, 205.
Helden (*De*) *Godes*, door J. VAN DEN VONDEL, II, 116.
HELMERS (J.-FR.), Nederlandsch dichter, II, 144, 250, 289.
Hemelsprake voor den Brugschen H. Bloedt-dag, spel van sinne, I, 162, 215.
HENDRIX (J.-B.), tooneelschrijver, I, 212.
Heyls in Jesu dan, zinspreuk van DANIËL HEINS, I, 54.
HEYNDRICX (L.), dichter, I, 173, 174, 182.
HENRION, Fransch tooneelschrijver, II, 224.

HERMANS (C.-R.), I, 51, 224, 264. — II, 164, 235, 237.
Herten (*Sebaer*), kamer te Roeselare, I 24.
's Hertogenbosch (rederijkers van), I, 30, 223, 224, 264. — II, 234, 236.
Hertspieghel door SPIEGHEL, II, 92, 101.
Hesdin (rederijkers van), II, 282.
HIEMAN (FR.), Nederlandsche dichter, II, 53.
Hierusalem verwoest, door J. VAN DEN VONDEL, II, 116.
HILARIUS, Latijnsch dichter, I, 9, 10.
Historie van Belgis, door MARK VAN VAERNEWYCK, II, 48, 50.
Hoe sullen ze dit scheyden, zinspreuk van den zot der Lovensche kamer *de Roos*, in 1561, I, 83.
Hof (*Den*) *en boomgaerd der poësien* door LUCAS DE HEERE, I, 192. — II, 54.
HOFFHAM, Nederlandsch schrijver, I, 25, 189.
HOFFMANN (HEINRICH), Duitsch schrijver, I, 10.
HOFFMAN VON FALLERSLEBEN, I, 153, 224, 267. — II, 41, 77, 148.
HOFMAN (J.-B.-J.), Vlaamsche dichter, I, 257, 258.
HOMERUS, II, 49, 63, 66.
Homulus, tooneelstuk, II, 8, 17, 21, 38, 39, 292.
Hoofdzonden (*De Zeven*) door OGIER, I, 289.
HOOFT (P.-C.), I, 101, 121, 125, 133, 135, 138, 143, 149, 154, 169, 192, 284. — II, 84, 92, 93, 96, 100, 104, 109, 110, 112, 114, 118, 121, 130, 241, 248, 251, 289.
HOOFT (WILLEM), I, 270.
HOOGSTRAETEN, schrijver, II, 92.
HOOGVLIET, schrijver van *Abraham den Aartsvader*, I, 221.
Hooverdigheyd (*De*), kluchtspel, I, 136. — II, 71, 73.
Hoppebruers, rederijkers van Meenen, I, 51.
HORATIUS, I, 167, 245, 281. — II, 41, 46, 81, 106.
HOSSCHIUS (SIDR.), Latijnsch dichter, II, 89, 207.
HOSZWITHA of ROSZWITHA, abdis en schrijfster, I, 292.
HOUWAERT (J.-B.), I, 102, 116, 123, 191, 270, 271, 272, 285. — II, 9, 55, 63, 83, 131, 133, 134.
Hugo van Tabarie, dichtstuk, II, 15.
Hulst (rederijkers van), I, 17, 18, 60. — II, 199.
HUYDECOPER, I, 120, 269. — II, 128, 129, 289.
HUYGENS, I, 167, 169. — II, 102, 110.
Ick come oock opt haegspel, zinspreuk van den zot der Brusselsche kamer *de Corenbloem*, in 1561, I, 84.
Ick en kenne my zelven niet, zinspreuk van den zot der Antwerpsche rederijkerskamer *de Goudbloeme*, 1561, I, 83.
Ick en salse niet verliesen, zinspreuk van den zot van den Antwerpschen *Olijftak*, in 1561, I, 83.
Ick heb se vonden, zinspreuk der rederijk. van Bergen-op-Zoom, in 1561, I, 83.
Ick levende sterf, zinspreuk van een Vlaamschen rederijker, I, 150.
Ick moet daer oock syn, zinspreuk van den zot der Lovensche kamer, *Lelikens wten dale*, I, 83.
Ick vanghe al quade tonghen, zinspreuk van den Lierschen zot, I, 83.
Idonea, treurspel door DROOMERS, I, 253, 254.
Iegelijk speur na d'wis heyl, zinspreuk van HEYNDRIK LAUWREINSZ SPIEGHEL, I, 54.
Iemant en Niemant, klucht door ISAAC DE VOS, I, 56.
Ieperen (rederijkers van), I, 16, 23, 40. — II, 9, 66, 265.
In liefde bloeyende, kamer te Amsterdam, I, 45, 125, 138. — II, 79, 84, 86, 94, 97, 98, 120, 122, 249.
In liefde verwarmd, zinspreuk der kamer van Warmond, I, 50.
In principio erat verbum, zinspreuk der Mechelsche *Peoene*, I, 50.
In vierigheit groeyende, zinspreuk der kamer van 's Hertogenbosch, I, 51.

't Is al pays, zinspreuk van den zot der Vilvoordsche kamer, in 1561, I, 83.
Israël, tooneelspel, II, 89.
Ithys, treurspel, I, 161.
Jan den Dooper (*St.*), treurspel, I, 287.
Jan Salie, kluchtspel, I, 270.
Jenettebloem (*de*), rederijkerskamer van Lier, I, 283, 287.— II, 160
Jephta, door JOOST VAN DEN VONDEL, I, 246.
Jesus metter Balsemblomme, kamer te Gent, I, 23, 54. — II, 53, 202.
Jeu (*Le*) *de Ste Katherine*, mysteriespel, I, 197.
Jeu c floraux, I, 12, 50.
Joannes de Boetgezant, door J. VAN DEN VONDEL, II, 87.
JONCKBLOET (W.-J.-A.), I, 14, 207, 224, 267, 269, 277. — II, 146.
Jongheid (*Leerzuchtige*), tooneelkring te Oudenaarde, I, 286.
Jubel-jaer-liedt op simpelijk geloven en weldoen, door SPIEGHEL, II, 95.
Justina, treurspel door J.-B. HOFMAN, I, 258.
Kamerijk (Rederijkers van), II, 282.
Kamereed bij de rederijkers, I, 30.
Kauwoerde (*De*), Herenthalsche kamer, I, 51.
KERCHOVE, schrijver van *Daniël*, tooneelstuk, I, 291.
KERRICX (WILLEM-IGNAAS), dichter, I, 282.
Kersouwe (*De*), rederijkerskamer te Loven, I, 19, 33, 35.
Kersouwe (*De*), rederijkerskamer te Oudenaarde, I, 34. — II, 178.
Kersouwieren (*De*), kamer te Pamele, I, 23, 25, 28, 191, 294.
KERVYN DE VOLKAERSBEKE (PH.), I, 107. — II, 55.
KESTELOOT (J.-L.), II, 229.
Ketel (*De*), Hollandsche kamer, I, 62. — II, 180.
KETELE (J.), II, 48.
KEYSER, dichter te Ouwerschie, I, 160.
KILIAAN, I, 69, 190, 269.— II, 153
Kinderen (*De*) *van Limborch*, roman, I, 106.
KINKER (J.), Nederlandsche dichter, I, 145, 179.
Klaertjen, door HOOFT, II, 93.
Klink-dichten (*Ses*) *van Petrarcha*, in 't Nederlandsch vertaald, I, 193.
Kolfdagen, speeldagen bij de rederijkers, II, 235.
KOPS (WILLEM), I, 5, 12, 13, 17, 24, 44, 45, 62, 118, 196, 230, 232, 263. — II, 45, 116, 117, 134, 148, 151, 153, 158, 165, 171, 180, 183, 185, 189, 244, 256.
Koren-Bloemen (*zedeprinten*), door HUYGENS, I, 167.
Kortrijk (rederijkers van), I, 14, 23, 257. — II, 199.
KOSTER, Nederlandsch dichter, II, 249, 250.
Krakekroon bij de rederijkers, II, 233.
Kribbetje (*'t*), twee spelen met dien titel, I, 216, 219.
Kruis (*H.*), rederijkerskamer te Kortrijk, I, 23.
Kruisbroeders (*De*), te Kortrijk, I, 23.
Kruis (*'t Rijke*), rederijkerskamer, II, 216, 217.
Kunst (*De*) *is ons vermaak*, kenspreuk eener letterkundige vereeniging te Iepe·en, II, 66.
LAFONTAINE, fabeldichter, II, 51, 105.
LAHARPE, Fransche schrijver, I, 209, 256. — II, 223.
LAMBRECHT (JAN), tooneelschrijver, I, 285.
LAMBRECHT (JOOS), I, 128, 233. — II, 12, 265, 272.
LAMBRECHTSEN (N.-C.) VAN RITTHEM, I, 24, 65, 209, 263, 287. — II, 137, 186, 189, 236.
LAMOTTE, Fransche schrijver, II, 107.
LAMPSONIUS (DOMINICUS), dichter, II, 53.
Landjuweel te Antwerpen, in 1561, I, 79, 121.
LANGENDYK, Noordnederlandsche rederijker, I, 117, 188, 253, 277. — II, 79.
Lantsheren (*Van de seventhien*) *te peerden*, vertooning te paard, I, 264.
Laurier (*Den fijnen*), rederijkerskamer, I, 286.
Laurieren (*Jonge*), rederijkerskamer te 's Hertogenbosch, I, 29.

Lavendel (*De*), Brabantsche kamer, I, 245.
Lavendel (*De witte*) *van Amsterdam*, rederijkerskamer, I, 111, 224. — II, 206, 253.
Lazarus' opstanding, mysteriespel, door HILARIUS, I, 9.
Leander ende Hero, door HOUWAERT, II, 38, 60, 61.
Lebbeke (rederijkers van), I, 264.
LEBRUN, Fransch schrijver, I, 100.
LEDEGANCK (K.-L.), I, 169. — II, 233.
Leeuwendalers (*De*), landspel door J. VAN DEN VONDEL, I, 284.
Leeuwerkers (*De*), rederijkers van Dendermonde, II, 161.
LEGRAND D'AUSSY, Fransche schrijver, I, 272.
Leiden (rederijkers van), I, 52, 175.
Leiden verlost, treurspel, door KORN. BOON, II, 136.
Leizele (rederijkers van), I, 23.
LE JEUNE, I, 164.
Lekenspieghel (*De*), door J. BOENDALE, II, 40, 41, 149.
Lelie (*De*), rederijkerskamer van Loven, II, 166.
Lelie (*De*) *onder de doornen*, blazoen der rederijkerskamer van Noordwijk, I, 111.
Leliebloem (*De*), rederijkerskamer, II, 216, 217.
Lelikens wten dale, Lovensche rederijkerskamer, I, 83.
LEMERCIER (NAP.-L.), Fransche schrijver, I, 96, 97.
LEMIERRE, tooneelschrijver, II, 220
LESBROUSSART, Fransche dichter, II, 232.
Leven (*Het*) *is een droom*, tooneelspel door CALDERON, I, 281.
Leven (*'t Loeye en leckere*), door COORNHERT, II, 85.
Lied-boeck, door COORNHERT, I, 160.
Liedeken (*Een ander*) *van den Spanjaerden*, I, 163.
Liedekens (*Amoureuse*), I, 159.
Liederyk de Buk, treurspel door DROOMERS, I, 247, 253.
Liedt-boek (*'t Boertig*), van BREDERO, II, 118.
Lief (*Schoon*) *wilt mijn troost geven*, lied, I, 130.
Liefd' es t'fondament, zinspreuk eener kamer te Leiden en te Loven, I, 52. — II, 150, 238.
Lier (rederijkers van), II, 199, 255.
Liessies (abdij van), II, 282.
LINDANUS I, 55, 259.— II, 155, 161.
Lippijn, middeleeuwsch spel, I, 275.
LIPSIUS (JUSTUS), II, 86, 182, 207.
LIEBART, Brugscherederijker, II, 231.
't Lof der Rhetorica, door ROEMER VISSCHER, II, 111.
't Lof van de mutse, door ROEMER VISSCHER, II, 111.
Lof aen de ghevangenisse, door COORNHERT, II, 85.
Lof-sanck van Jesus-Christus, door DANIEL HEINS, I, 101.
Lofzangh van 't Goudt, door COORNHERT, II, 85.
LOOTS, Nederlandsche dichter, I, 252.
LOPEZ DE VEGA, I, 225, 281.— II, 74, 102.
LORIO (PIETER), Gentsche rederijker, II, 222.
Loven (rederijkers van), I, 15, 35, 60. — II, 199.
Lucasgilde (*St.*), te Antwerpen, I, 19, 21, 32, 34, 86, 109.— II, 70
Lucifer, door J. VAN DEN VONDEL, I, 201, 248, 293. — II, 251.
LUCRETIUS, II, 99.
Lusthof (*Den*) *der Maeghden*, door HOUWAERT, I, 191. — II, 57.
Lust-hof (*Friesche*), door STARTER, II, 93.
Maen (*De*) *bij Endymion*, dichtstuk, I, 152.
MAERLANT (JACOB VAN), I, 12, 96, 103, 121, 182. — II, 41, 87, 98, 145, 148, 193, 288.
Magnificat (*Den*), politiek gedicht, I, 183.
MAKEBLYDE'S *Catechismus*, II, 127
Malleus malleficarum, II, 38.
MALLEVILLE, Fransche dichter, I, 194.
MALSOVIER, Fransche tooneelschrijver, II, 224.
Man (*Every*), Engelsch tooneelwerk der XIVe eeuw, II, 18.
MANILIUS (CORN.), II, 19.
MARCUS, II, 179.
Maria Cransken, rederijkerskamer te Brussel, II, 131, 133; zie ook *Marien-eransken*.
Maria ter eere, rederijkerskamer te Gent, I, 65. — II, 48.
Marien-cransken, rederijkerskamer te Brussel, I, 46, 81, 82, 177, 238.

Marienklage, mysteriespel, I, 10.
Mariken van Nymwegen, mysteriespel, I, 259, 261, 263, 272, 273. — II, 34.
MARNIX VAN Ste-ALDEGONDE, I, 86, 163. — II, 205.
MARO, Latijnsch dichter, II, 50.
MAROT (CLÉMENT), Fransche schrijver, I, 135, 183. — II, 270.
MARTIALIS, I, 50, 105, 123, 183. — II, 92.
MASENIUS, Latijnsch dichter, I, 242
Masscheroen, wagenspel, I, 259, 261.
MASSON DE PÉZAY, Fransche tooneelschrijver, II, 218.
Materbloem (*De*), rederijkerskamer, II, 216.
Mechelen (rederijkers van), 15, 16, 33, 41, 81, 110. — II, 199.
Meenen (rederijkers van), I, 16. — II, 199, 219.
MEES, tooneelschrijver, II, 218.
Meesen (rederijkers van), I, 51.
Mei-intrede bij de rederijkers te Antwerpen, I, 86.
Meiskens (*De*) *van Kieldrecht*, lied, I, 152.
Melibea, spel, I, 114.
Memorie der zomigher, ballade van CASTELEYN, II, 48.
MENCKE (J.-B), I, 50.
Mensche (*van den Wellustigen*), spel, II, 17, 19.
Mergh (*Het*) *van de Nederlandsche spreekwoorden*, I, 117.
MESA, tooneelschrijver, I, 241.
MESSIÆ (PETR.), II, 82.
Metamorphoses van OVIDIUS, I, 147. — II, 89.
Mey-spel amoureus, daer Pluto Proserpina ontscaect, spel met sinnekens, I, 231.
MICHEL (JEAN), schrijver van het Fransch spel : *Mystère de St. Christophe*, I, 208.
Middelburg (rederijkers van), II, 235
Myn werc is hemelic, zinspreuk der Brugsche H.-Geestkamer, I, 49, 52.
Milenus clachte, door J.-B. HOUWAERT, II, 61.
MILTON, I, 242, 244, 245.
Minnaeren (*Vereenigde*) *der Rÿm-Spraek- en Zangkunde*, te Oudenaarde, I, 286.
Minnen loep (*Der*), I, 122.
Miracle (*Van den*) *van Cambroen*, mysteriespel, I, 15.
MOERMAN, Nederlandsche schrijver, I, 279.
MOERMAN VAN DEN KIELE (JAN), impovisator, II, 68, 69.
MOKE, Fransche schrijver, I, 247.
Molen (*De*) *van Parijs*, triomfwagen bij de rederijkers van Lier, II, 160.
MOLIÈRE, II, 70, 73, 75, 224.
MOLINA, I, 186.
MOLINET, Fransche schrijver, II, 46.
Mollenfeeste (*Van der*), door DE ROOVERE, II, 10.
MONE, I, 98, 107, 116, 141, 177, 185, 187. — II, 12, 44, 65.
MONTAIGNE, Fransche schrijver, I, 92. — II, 84.
Mooi Elsjen, lied, I, 134.
Moordt (*De*) *begaen aen Willem I*, historisch - mythologisch spel, II, 115.
Moortjen, tooneelstuk door BREDERO, II, 81, 102, 104, 105.
MOUSKES (PH.), Fransche schrijver, I, 221. — II, 267, 279.
Mozes of de Verlossing van Egypte, tooneelspel, II, 131.
MURNER, (DR.), Duitsche schrijver, I, 55.
Namen (rederijkers van), II, 285.
Nero, treurspel door W. VAN DEN NIEUWELANDT, I, 247, 289.
NEUVILLE, Fransche schrijver, II, 223.
NEYTS, tooneelbestuurder te Brugge, II, 215, 218.
Nicolaas (*St.*) *en de dieven*, mysteriespel, I, 9.
NIERSTRASS, (JR. J.-L.), II, 232.
Nieuwkerke (kamer van), II, 199.
Nieuwejaarsliederen van SPIEGHEL, II, 94.
Nijvel (rederijkers van), I, 60.
Notre-Dame du Puy, gilde te Valencijn, I, 37. — II, 276, 279.
NOUFFLÈ (ARMAND), Fransche tooneelschrijver, II, 224.
Oene, klucht door BREDERO, I, 127.
OGIER (WILL.), I, 132, 135, 143, 186, 276, 280, 281, 289. — II 56, 69, 77, 105, 290.
Olijftak (*De*), te Antwerpen, 32, 34, 50, 83, 126, 178, 236, 289. — II, 216.

Olympiadas, door Jr VAN DER NOOT I, 138.
Onkuysheid (*De*), tooneelstuk door W. OGIER, II, 70, 71.
Ongeleerden (*De*), zinspreuk eener rederijkerskamer, I, 113.
Ons Heere voedt veel zotten, zinspreuk eener rederijkerskamer, I, 113.
OOM (Meester), prins der Zotten te Brussel, I, 61.
Oordeel van Salomon, door DE CLERCK, II, 67.
Oostende (rederijkers van), I, 60.
Oorlof van Jan van Hembyze van Ghendt, politiek gedicht, I, 182
Orangie-lelie van Leyden (*De*), rederijkerskamer, I, 111
Oranje-Lelie (*De*), rederijkerskamer te Haarlem, II, 134.
Orangisten (*De*), rederijkerskamer te Breda, II, 134.
ORLEUS, geschiedschrijver, II, 135 180.
Orthographia van de Nederduitsche tael, door ANT. VAN T'SESTICH, I, 128.
Osterspiel, mysteriespel in middelhoogduitsch, I, 10.
Ouderen (De) bij de rederijkers te Antwerpen, I, 61.
Oudenaarde (rederijkers van), I, 8, 14, 15, 191, 196, 212, 286. — II, 48, 117, 164, 199, 237, 255, 282, 284, 285.
OVIDIUS, I, 98, 100, 102, 147, 151, 161, 227. — II, 43, 89.
PACUVIUS, Latijnsch schrijver, II, 92.
PANARD, Fransch dichter, I, 140.
Papgulde, te Antwerpen, II, 126.
Paradijs (*Verloren*) door MILTON, I, 244.
Paris oordeel, tafelspel door HOOFT, I, 101.
PARIS (LOUIS), Fransch schrijver, I, 166.
PARIS (P.), Fransch schrijver, I, 140.
PARS, I, 12, 63.
Pascha (*Het*), bijbelstuk door J. VAN DEN VONDEL, I, 193, 245, 280. II, 116, 252.
Passie, processiespel, I, 201, 205. — *De Passie*, treurspel, I, 7, 243.
Passiebloem (*De*), kamer te 's Hertogenbosch, II, 234, 237.
Passionael (*Dat*), II, 150.
Pateren (*van twee*) *die reformeeren wouden een nonnen cloester*, referein, I, 169.
PATRAN, tooneelschrijver, II, 224.
Patriotten (*Vrije*), tooneelliefhebbers van Oudenaarde, I, 286.
Patroon van den Alven (*Den*), factie, I, 278.
PAULUS (PIETER), Nederlandsch schrijver, II, 136.
Pax vobis, zinspreuk der Oudenaardsche rederijkers, I, 50.
Pensé'ken (*Het*), zinnebeeld der kamer van de H. Drievuldigheid, I, 51.
Peoene (*De*), rederijkerskamer van Mechelen, I, 33, 42, 43, 55, 74, 75, 85, 101, 132, 177, 179. — II, 208, 255.
Pegasides Pleyn door HOUWAERT, II, 57, 59, 61.
PERCY, Engelsch schrijver, II, 18.
Petegem (rederijkers van), I, 16. — II, 199.
PETIT (MARIA), tooneelspeelster te Gent, II, 222.
PEYS (ADRIAAN), vertaler van MOLIÈRE's tooneelstukken, I, 289.
Piero, zot der Leidsche rederijkers, I, 61.
PLAUTUS, Latijnsch tooneelschrijver, I, 133. — II, 70.
Playerwater, cluyte, II, 105.
PLEMP, Nederlandsch schrijver, I, 145.
PLUYMER (JOAN), Nederlandsch tooneelschrijver, I, 226.
POIRTERS, pater, II, 212.
POISSINET, tooneelschrijver, II, 224.
POLLIO, Latijnsch schrijver, II, 81, 82.
POOT (H.), I, 114, 151, 152, 268. — II, 92, 252, 256, 258.
POPELIERS, I, 12, 53, 92, 127. — II, 214, 216, 218.
Poperinge (rederijkers van), I, 32, 33. — II, 219.
POTTER (DIRK), II, 147.
Priamel, gedicht, I, 116.
Prijs (voorstellen van eenen), I, 25.
Prins- en Koningsdag bij de rederijkers, I, 27.
Prognosticatie van den ellendighen jare 1578, schimptafereel, I, 182.

Protest teghen den slaep, gedicht van COORNHERT, II, 87, 89.
Prudens simplicitas, zinspreuk der kamer van St.-Nicolaas, I, 50.
Psalmen door MARNIX VAN Ste-ALDEGONDE, II, 63.
Pui de Rhétorique te Valensijn, I, 26.
PUTEANUS (ERYCIUS), II, 199.
Pyramus en Thisbe door CASTELEYN, I, 98, 225, 226, 244, 290. — II, 40.
Quantum est quod nescimus, zinspreuk van DANIËL HEINS, I, 54.
QUINTILIAAN, Latijnsch schrijver, I, 104. — II, 43, 92.
Rachel ofte thooneel van oprechte liefde, I, 285.
RABOTEAU, Fransch tooneelschrijver, II, 224.
RAEPSAET, geschiedschrijver, I, 5, 7.
Rasch up en dene, zinspreuk van ED. DE DENE, II, 51.
Rechtsgedingen tusschen de gildebroeders, I, 29.
Rederijkersspel in de kerk en in de processie, II, 156, 165.
Refereynen (*Drijderlei*), Antwerpen 1564, I, 177, 271.
Refereinen (*Politicke*), I, 179.
Refereynen int sot, amoreus, wijs, door DE ROOVER, I, 116, 172.
Regat prudentia vires, letterkundig genootschap te Gent, II, 232.
Regeltucht (Literarische), binnen of buiten de kamer, I, 25.
REGNARD, Fransch tooneelschrijver, II, 224.
Reinaerts boerden, Middelnederlandsch rijmwerk, II, 41.
Reinaert de Vos, I, 177, 267, 275. — II, 145.
Reynout van Montalbaen, middelnederlandsch gedicht, II, 15.
Résurrection (*La*), mysteriespel, I, 7.
Riche-croix (*De*), Brusselsche rederijkers uit den Schippersstand, II, 217.
Ridder (*Stommen*) door BREDERO, I, 161.
Rijckeman, comedie, II, 90.
Rijsel (Vertooningen op de markt van), I, 197.
ROBAEYS (CH.), Vlaamsche schrijver, II, 281.
ROBERTSON, I, 5.
ROBYN (P.-J.), Vlaamsch dichter, II, 141, 223.
ROCQUEFORT, Fransch schrijver, I, 203.
RODENBURGH (THEODOOR), I, 114, 191.
ROEMER VISSCHER, I, 112, 183. — II, 101, 110, 112, 183.
Roeselare (rederijkers van), I, 27. — II, 219.
ROLL, Nederlandsch tooneelschrijver, I, 61.
ROLLIN, Fransch schrijver, I, 292.
RONSARD, Fransch schrijver, I, 91.
RONSE (EDM.), archivaris van Veurne, I, 40. — II, 162.
Roo-roosen van Schiedam (*De*), blazoen, I, 111.
Roos (*De*), rederijkerskamer van Loven, I, 16, 19, 33, 83.
Roos (*De witte*) te Oudenaarde, II, 282.
Roos (*De roode*), Hasseltsche kamer, I, 65.
ROOTHAESE, uitgever der *Kronijk* van pater DE JONGHE, I, 80. — II, 132.
ROSCIUS, Latijnsch schrijver, II, 43.
Roselaer (*De*), Brusselsche kamer, I, 53.
Roselaer-Snotdolven, scheldnaam der Brusselsche kamer, I, 53.
Rosieren (*De*), rederijkers te Dendermonde, I, 52, 55. — II, 161.
ROSSEAU, Nederlandsch schrijver, I, 253.
ROTGANS, Nederlandsch dichter, I, 100.
Rotterdam (kamer te), I, 128, 175.
RUSTING, Nederlandsch tooneelschrijver, I, 253.
SABY (J.), Vlaamsch schrijver, I, 286.
SAINT-FIRMIN, tooneelschrijver, II, 224.
Saladine (*Ystorie van*), ridderroman, II, 13, 15.
Salt soo zijn, zinspreuk van den zot der kamer van 's Hertogenbosch in 1561, I, 83.
Samenspraeck tusschen den ouden man en de jonghe vrouwe, klucht, I, 270.
SANDELIN, letterkundige te Brugge, II, 231.
SANDERUS, II, 151, 155.
SANNAZARO, I, 37.

Santinnen (*De Drie*), rederijkerskamer te Brugge, I, 43, 51. — II, 51.
Sapphicum carmen door CASTELEYN, I, 145.
SAPPHO, dichter, II, 63.
Sarcotis, gedicht door MASENIUS, I, 242.
Schadtboeck der historien, II, 82.
Schadt-kiste der Philosophen, I, 64, 110, 147, 149, 150, 151, 177, 178, 179, 195, 282.
SCHAYES, belgische schrijver, I, 200. — II, 56, 158.
SCHELTEMA, II, 37, 39.
SCHETZ (BALTHAZAR GASPAR en MELCHIOR), II, 127.
Schiedam (rederijkers van), I, 129, 132. — II, 175, 274.
SCHILLER, I, 100, 186, 248. — II, 224.
SCHIMMEL, Nederlandsch schrijver, I, 253.
Schock (*Het vierde*) *van de Quicken*, II, 111.
Schole van Rhetcrijcken te Pamele, I, 25, 28.
Scholieren spelen in de mysteriën, I, 290.
SCHONÆUS, schrijver van gewijde tooneelstukken, I, 292.
Schooldrama (Het), I, 290.
SCHOTEL, I, 61, 196, 222, 290, 293. — II, 158, 164, 190, 241.
SCHRIECKIUS, II, 97.
Schriftuur (De) door de Mechelsche Peoene verboden aan te roeren in naar prijsdingende refereinen, II, 255.
SCHUDDEMATE (PIETER), Antwerpsch schoolmeester en dichter, II, 239.
Schuldeischer (*Den onbermhertigen*) door HOFMAN, I, 258.
Schuwt qua woerden, zinspreuk der Herenthalsche kamer, I, 51.
SCRIVERIUS, II, 118, 119.
SEDAINE, Fransch tooneelschrijver, II, 215, 216.
Sedechias door DE CLERCK, II, 67.
SEGHERS, plaatsnijder, I, 205.
SEMPORONIANUS, Latijnsch schrijver, I, 151.
Sermoen van Sinte Reyn-wt door CASTELEYN, I, 185.
SERRURE (C.-P.), I, 19, 33, 34, 45, 49, 53, 65, 66, 104, 107, 240, 266, 267. — II, 14, 17, 153, 199.
SEYSES (I.-P.), proost der Veurnsche rederijkers, I, 282.
SEWEIN, tooneelschrijver, II, 224.
SHAKESPEARE, I, 247. — II, 108.
SIEGENBEEK, II, 84, 86, 116, 176.
Siet, waerse cijct, zinspreuk van den zot der Diestersche kamer, in 1561, I, 83.
Sij is daer, zinspreuk van den zot der Mechelsche kamer *de Lisbloem*, in 1561, I, 83.
Simson, door ABRAHAM DE CONINGH, I, 245.
Slag van Pavia door CASTELEYN, I, 163.
SLEYDANUS, II, 81.
Sluis (rederijkers van), I, 16, 17.
SMALSING (GEORG.), Nederlandsch dichter, II, 270.
SMIJTERS (ANT.), dichter, I, 195. — II, 117.
SNELLAERT (F.-A.), I, 45, 133, 203, 204, 240, 246, 267, 280, 285, 288, 289. — II, 8, 16, 17, 57, 64, 70, 74, 104, 108, 116, 215, 269.
Sodoma en Gomorrha, treurspel door pater STEVENS, I, 288.
Soeck u ziels rust, gedicht van DIRK STERCK, I, 188.
Son-bloom (*De*) van Ketel, rederijkersblazoen, I, 111.
Sophonisba door W. VAN DEN NIEUWELANDT, I, 247.
Soudans dochterken (*'t*), lied, I, 152.
Spel (*Het*) *van Bruessele*, I, 236.
Spel (opstellen van een), I, 26.
Spel ende dicht van den VII blommen van Onser Vrouwen, I, 15.
Spelen van Sinne, I, 35, 51, 64, 70, 72, 82, 93, 116, 128, 129, 177, 233, 235, 236, 237, 239, 277, 278.
SPENCER, Engelsch dichter, I, 104.
Spiegel (*Den*) *der minnen*, II, 253.
SPIEGHEL (H.-L.), I, 38, 44, 45, 54, 94, 123, 124, 125, 178, 183. — II, 80, 84, 85, 90, 101, 182, 183, 184, 240, 290.
Spieghel der eyghen-kennisse door WILLEM VAN DER BORCHT, I, 288.
Spieghel historiael door LOD. VAN VELTHEM, I, 121.

Spyeghel der Jongens, door LAMB. GOETMAN, I, 122.
Spiritus ubi vult spirat, kenspreuk der Iepersche kamer, I, 49.
Spruite Jesse (*De*), II, 189.
Staandagen of feerdagen bij de Rederijkers, II, 235.
STALLAERT (K.), II, 52, 61.
STARING, Nederlandsch dichter, I, 103. — II, 110.
STARTER, Nederlandsch dichter, I, 163. — II, 93.
STERCK (DIRCK), I, 188.
STEVEN, Vlaamsch rederijker, II, 289.
STEVENS (Pater), Vlaamsch dichter, I, 288.
STEVIN (SIMON), II, 98.
Stove (*De*), samenspraak door JAN VAN DEN DALE, II, 5, 8, 9.
St.-Pietersabdij te Gent, II, 222.
St.-Winoksbergen (rederijkers van), II, 219.
Tartuffe Amphitrion, van MOLIÈRE, vertaald door A. PEYS, I, 289.
TASSO, I, 284. — II, 66.
TAVERNIER (AMEET), II, 272.
TECHNER, I, 185.
TEN BRINK (G.-A.), Nederlandsche schrijver, II, 110.
TEN KATE, I, 128.
TERENTIUS, I, 102, 291. — II, 43, 82, 102. 104, 105.
Texnogamia or the marriage of the arts, I, 222.
Theophilus door DE CLERCK, II, 67.
THIEULLIER (JAN), I, 126, 284.
TIJDEMAN, hoogleeraar, I, 137.
TITUS LIVIUS I, 253 — II, 81.
Tocht van Xerxes, treurspel door GIJSBERT VAN HOGENDORP, II 112, 115.
TOLLENS (H.), I, 169, 252. — II, 182.
Tooneelspelen, I, 27.
Treurspel van Porphyre en Cyprine door JAN THIEULLIER, I, 284.
Trijntje Cornelis, door HUYGENS, II, 102.
Troer-spel van de Kettersche wereld, door COORNHERT, II, 90.
Trouw moet blijken, maatschappij te Haarlem, I, 110.
Trouwring, gedicht van CATS, II, 58.
Truwanten (*De*), kluchtspel, II, 147.
Twe-spraack van de Nederd. Letterkunst, I, 123. — II, 86, 97, 98, 99.
Tweespraeck tusschen Jaep Jans ende Fijtje Floris, I, 158.
Uiterste (*De vier*) *des mensch*, treurspel, I, 199, 210, 241.
Ure (*Die*), dichtwerk door J. VAN DEN DALE, II, 7.
UTENHOVEN (KAREL), II, 53.
VAN AKEN (HEIN), Middelnederlandsch dichter, II, 15.
VAN ASCH VAN WYCK (A.-M.-C.), Nederlandsch schrijver, I, 6.
VAN BEESEN (redevoering door), II, 220.
VAN BEMMEL (AB.), Nederlandsch schrijver, I, 196.
VAN CUELEN (HANS), I, 278.
VAN DALE (JAN), Vlaamsch dichter, II, 66, 266, 268, 272.
VAN DEN BERGHE (J.), Vlaamsch rederijker, II, 16, 37.
VAN DEN BORNE (HON.), Nederlandsch dichter, II, 199.
VAN DEN DALE (JAN), Vlaamsch dichter, II, 5, 9, 19, 83.
VAN DEN HOUTE (SOETEKEN), II, 176.
VAN DEN NIEUWELANDT (WILLEM), Vlaamsch schrijver, I, 246, 247, 248, 289. — II, 289.
VAN DEN POEL (AUG.-EUG.), Vlaamsch dichter, II, 141.
Van den Schilde (*Thijsken*), door COSTER, II, 38.
VAN DEN VONDEL (J.), I, 66, 101, 193, 201, 213, 215, 245, 247, 248, 268, 279, 280. — II, 68, 70, 87, 116, 131, 241, 259, 275.
VAN DER AA, (J.), Nederlandsch schrijver, II, 130.
VAN DER BORCHT (JAN-FRANS), Vlaamsch schrijver, I, 287.
VAN DER BORCHT (W.), Vlaamsch dichter, I, 288, 289.
VAN DER BORREN (I.-J.), Gentsch rederijker, II, 222.
VAN DER CRUYSSEN (SIMON), Nederlandsch schrijver, I, 282.
VAN DER ELST (W.), Vlaamsch dichter, II, 211.
VAN DER GOES (ANTONIDES), II, 257.

VAN DER GRACHT (MAXIMILIAAN), prince d'amour te Mechelen, I, 43.
VAN DER MEERSCH (Dr.), Vlaamsch schrijver, I, 7, 8, 14, 15, 17, 191, 213, 265, 294. — II, 13, 138, 161, 178, 187, 282, 284.
VAN DER MEULEN (A.), Vlaamsch rederijker, II, 12, 16, 19.
VAN DER NOOT (JHR.), Vlaamsch dichter, I, 108, 138, 191. — II, 52, 53, 83.
VAN DER SCHAARF, I, 77?
Van der Schelde (*Hansken*), klucht, I, 270. — II, 37, 39.
VAN DER SCHUEREN (GER.), Nederlandsch schrijver, II, 146.
VAN DER STRAELEN (J.-B.), Vlaamsch schrijver, I, 22, 33, 34, 81. — II, 17.
VAN DER STRAETEN (EDM.), Vlaamsch en Fransch schrijver, II, 13.
VAN DER VOORT (JER.), Vlaamsch dichter, II, 63, 65, 83.
VAN DE VELDE (H.), Vlaamsch schrijver, I, 215.
VAN DIEST (PIETER), Vlaamsch schrijver, II, 16, 17.
VAN DUYSE (PR.), I, 55, 60, 109, 138, 145, 192, 215, 270. — II, 44, 47, 110, 232, 265, 284.
VAN EFFEN (JUSTUS), Nederlandsch schrijver, I, 52, 119, 120, 190, 191, 253. — II, 185.
VAN ERTBORN (J.-K.-E.), Vlaamsch schrijver, I, 19, 109, 283. — II, 70, 75, 273.
VAN EVEN (EDWARD), I, 13, 16. — II, 8.
VAN FORNENBERCH (ALEXANDER), Vlaamsch schrijver, I, 178.
VAN GHELE (JAN), II, 271, 272.
VAN GHISTELE (CORN.), Vlaamsch schrijver, I, 102, 103, 213. — II, 19, 43, 82, 83.
VAN GORP (JAN) of GOROPIUS, II, 97.
VAN HAREN (ONNO-ZWIER), Nederlandsch schrijver, I, 125. — II, 130.
VAN HASSELT (ANDR.), Vlaamsch en Fransch schrijver, I, 267. — II, 279, 280, 281.
VAN HASSELT (G.), Nederlandsch schrijver, I, 56, 190, 269.
VAN HASSELT (W.-J.-C.), Nederlandsch schrijver, I, 267.
VAN HILDEGAERSBERCH (WILLEM), Middelnederlandsch dichter, II, 146.
VAN HOGENDORP (GIJSB.), Nederlandsch schrijver, II, 112, 116, 119, 290.
VAN HOUT (JAN), Nederlandsch schrijver, I, 138. — II, 53, 90, 95, 134, 136.
VAN HULST (JAN), Vlaamsch dichter, I, 205. — II, 152, 153.
VAN KAMPEN (N.-G.), Nederlandsch schrijver, I, 152. — II, 101, 121.
VAN LIEFVELT (THEOD.), Vlaamsch rederijker, II, 117.
VAN LOM (CHR.), Vlaamsch schrijver, I, 29, 61. — II, 165, 267.
VAN LOON (G.), Nederlandsch schrijver, II, 127, 129, 134.
VAN MALE (J.-F.), Vlaamsch schrijver, I, 291.
VAN MANDER (KAREL), I, 54, 99, 105, 138. — II, 53.
VAN MEERBEECK (ADR.), Vlaamsch schrijver, I, 271.
VAN METEREN (EMM.), I, 125. — II, 81, 128, 129.
VAN OLLEFEN (L.-V.), Nederlandsch schrijver, II, 122.
VAN OOSTVOREN (JACOB), I, 186.
VAN RYSWYCK (TH.), I, 169.
VAN SANTEN (JACOB), Gentsch rederijker, II, 222.
VAN STRALEN, burgemeester van Antwerpen, I, 120. — II, 127, 128, 129, 177, 179, 207.
VAN T'SESTICH (ANTOON) of SEXAGIUS, Vlaamsch schrijver, I, 128.
VAN VAERNEWIJCK (MARK), I, 115. — II, 19, 48, 50, 53, 83.
VAN VELTHEM (LODEWIJK), I, 121, 122.
VAN VLOTEN (J.), I, 125, 151, 164, 170, 183, 269, 276, 277. — II, 176, 269.
VAN WAEL (A.), I, 190.
VAN WAESBERGHE (J.), II, 151, 272.
VAN WIJN (Mr H.), Nederlandsch schrijver, I, 17.
VAN ZEGGELEN (W.-J.), Nederlandsch schrijver, I, 186.
VAN ZEVECOTE (JACOB), I, 289. — II, 136, 206, 248.

VECHTERS (JOAN), klassiek dichter, II, 219.
Veere (kamer van), I, 24, 27, 28.
Vergaderinghe of ghesellschap van de herschepte, I, 127.
VERHOEVEN (J.-B.), Vlaamsch schrijver, II, 219.
VERLOO (J.-B.-CHR.), Vlaamsch schrijver, I, 119. — II, 214.
VERSTEGEN (RICHARD), Vlaamsch epigrammatist, I, 126, 127, 183, 184.
Verwoesting van Jerusalem (*De*), (bijbelsch spel), I, 203, 247.
Veurne (rederijkersgenootschap te), I, 16, 31, 39, 201, 205. — II, 161.
VICTORIJN (zie VECHTERS, JOAN).
Vijgeboomken (*Het*), rederijkerskamer te Amsterdam, II, 206.
VILT (JACOB), vertaler van BOËTIUS, I, 122.
Vilvoorde (rederijkers van), II, 174.
VINCHANT, Fransch kroniekschrijver, II, 282, 286.
Violieren (*De*), rederijkerskamer te Antwerpen, I, 19, 21, 22, 27, 29, 33, 34, 43, 44, 45, 48, 50, 59, 73, 78, 81, 86, 87, 101, 109, 136, 143, 148, 177, 281, 282, 283, 289. — II, 70, 71, 127, 128, 207, 237.
VIRGILIUS, I, 105, 219. — II, 14, 41, 43, 50, 58, 82, 99.
VISSCHER (L.-G.), Nederlandsch schrijver, I, 13, 15, 183, 184, 186, 266. — II, 62, 63, 84, 153, 271, 281.
VISSCHERS (P.), Vlaamsch schrijver, II, 239.
Vlaerdingher Rederijkersberg, I, 17, 190. — II, 115, 116, 138.
VLAMING (P.), Nederlandsch dichter, I, 45, 112, 123. — II, 94, 95, 96, 98, 99, 101.
Vlissingen (Prijskamp te), I, 65.
VOETIUS, I, 293.
Vokaalspelling (Dubbele), I, 128.
VOLLENHOVE (J.), Nederlandsch dichter, II, 99, 153.
VOLTAIRE'S *Mahomet* in de St.-Pietersabdij te Gent gespeeld, II, 222.
't Vonnesse van Paris van Trooyen, spel door MATTHIJS CASTELEYN, II, 40.
VON PLŒNNIS (LOUISE), I, 262.
VOS (ARENT DIRKSEN), dichter van een krijgslied, II, 176.
VOS (JAN), Nederlandsch dichter, I, 127, 135, 186, 253. — II, 252.
VOSSIUS, I, 145. — II, 66.
VRANCX (COL.), abt van St.-Pietersabdij te Gent, I, 180.
VRANCX (SEBAST.), Vlaamsch dichter, II, 117.
Vrijerssangh van SPIEGHEL, II, 93.
Vroescere dinne (*Van*), zinspreuk, I, 113.
Vrouwen-peerle (*De*), verhaal, I, 107.
Waer kijct den sot wte mouwe, zinspreuk van den zot der Peoene, (1561), I, 83.
WAELCKENS (JOAN. DES.), Vlaamsch dichter, II, 48.
WAELKINS (JAN), II, 48.
WAGENAER (JAN), Nederlandsch schrijver, I, 17.
WALLEIS (THOMAS), Engelsch schrijver, I, 99.
Wallenstein, gedicht van SCHILLER, I, 186.
WALLEZ, II, 228.
WALRAVE (S.), Gentsch rederijker, II, 222.
WAP (J.-J.-F.), Nederlandsch schrijver, II, 55.
Wapene Martijn van J. VAN MAERLANT, I, 104. — II, 87.
Warande (*Vorstelijke*) *der dieren* van J. VAN DEN VONDEL I, 177, 279. — II, 116.
Ware-nar, gedicht van HOOFT, I, 133, 134. — II, 109.
Warmond (kamer te), I, 50. — II, 117.
WAUTHERS (ANTHONIO - FRANCISCO), Antwerpsch rederijker, I, 251.
WEALE (W.-H.-J.), Engelsch schrijver, I, 51.
WEILAND (P.), Nederlandsch schrijver, I, 271.
WELLEKENS (J.-B.), herdersdichter, I, 284.
's Werelds Bestaen, mysterie, I, 240.
Werelt (*De cleyn*), door MOERMAN VAN DEN KIELE, II, 68.
Werelt cloot (*De*), blazoen der kamer van Meesen, I, 51.
Werelts-Sots-cap (*Des*), van CORN. DE BIE, II, 78.

Wervik (Reglement der kamer, genoemd Droogaers, te), I, 24.
Wij hopen bruers, zinspreuk van de Meenensche rederijkers, I, 51.
Wijngaerd (De), rederijkerskamer te Brussel, I, 50. — II, 216, 217.
Wijngaertranken (De), rederijkers, II, 187.
Wildy me, sit op, zinspreuk van den zot der Herenthalsche kamer in 1561, I, 83.
Wilhelmus van Nassauwen, gedicht, II, 63.
WILLEMS (J.-FR.), I, 22, 25, 77, 87, 121, 122, 128, 134, 139, 143, 163, 164, 263, 282, 284, 288. — II, 12, 40, 45, 57, 61, 64, 70, 75, 77, 78, 102, 142, 177, 207, 210, 213, 231, 233, 265.
WILLEMSEN (J.), Nederlandsch schrijver, II, 189.
Winckel (Den gulden), door MOERMAN VAN DER KIELE, II, 68.
Winter ende Somer, abel spel, I, 221, 223, 224.
WITSEN GEYSBEEK (P.-G.), Nederlandsch dichter, I, 66. — II, 77, 116.
WOLFF (J.-W.), Duitsch schrijver, I, 215, 250.
WOUTHERS (A.-F.), Vlaamsch dichter, I, 247.
WOUTERS (PIETER), Vlaamsch schrijver, I, 223.
WÜRTH, I, 152.
YMMELOOT (JHR. JACOB), Latijnsch, Fransch en Nederlandsch dichter, I, 138.
YPEY (ANN.), I, 125. — II, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 100.
Zand-looper (De), sonnet, I, 195.
Zottebol, rederijkersfeest der vrouwen te Veurne, I, 56.

ERRATA.

I^e deel, bl. 65, 29^e regel, staat : LAMBRECHTS ; lees : LAMBRECHTSEN.
Blz. 72, 16^e regel, staat : *genoegzame ;* lees : *gevoegzame.*
Bl. 127, laatste regel; staat : *Brederode ;* lees : *Bredero.* bl. 132, 4^e regel. Idem op de nagemelde bl. : bl. 135, 28^e regel; 137, 2^e regel ; 154, voorlaatste regel; 157, 27^e regel; 158, 1ste en 14^e regel ; 160, 30^e regel; 161, 24^e regel ; 186, 17^e regel; 193, 6^e regel.
2^e deel, bl. 81, 17^e regel; 85, 8^e regel; 102, 31^e regel.
I^e deel, Bl. 245, 20^e regel, en IIe deel, bl. 108, 247, 275, 290, staat : DE CONINGH; lees : DE KONINGH.
2^e deel, bl. 84, 26^e regel, staat : L.-S. VISSCHER ; lees : I .-G. VISSCHER.
Bl. 171, 1^e regel, staat : *tradt ;* lees : *trad.*